МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Видавничий дім «Гельветика»
2024

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, голова Правління ГО «Альянс відновлення України»

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі

Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кокорєв О. В. – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики, соціальних комунікацій та ІТ-права, Державний університет інтелектуальних технологій та зв'язку

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджиєв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, начальник науково-дослідної частини, Запорізький національний університет

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Яковлев Д. В. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол № 8 від 25 січня 2024 року

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2414-9616 (Print)
ISSN 2664-6013 (Online)

© Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Каменчук Т. О.
Еволюція терміна «нація» в публічному та науковому дискурсах..... **7**

Ларіончева Н. А.
Сучасні інформаційні війни: на прикладі російсько-українського протистояння..... **14**

Руденко Ю. Ю.
Консолідаційна модель національної ідентичності як підґрунтя стратегії національної стійкості України..... **21**

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Алєксєєнко А. І.
Сучасні форми правління в перспективі інституційних інновацій: політичний аспект..... **27**

Возненко Л. В.
Основи функціонування місцевого самоврядування за європейськими стандартами..... **33**

Дмитрашко С. А., Піскун К. С.
Видозміни впливу соціального інституту першої леді на політичні процеси **39**

Зленко Н. М.
Історіографія Європейського Союзу крізь призму минулого до сьогодення **46**

Кисіль В. А.
Регіональна політика України в умовах воєнного стану: аналіз дослідницького дискурсу..... **53**

Коцур Л. М.
Інституційний вимір системи безпеки та оборони ЄС в контексті концепції Європейської стратегічної автономії..... **60**

Лисенко Ю. В., Манелюк Ю. М.
Маніпулювання як складова політичної комунікації в умовах інформаційних протистоянь **67**

Наумкіна С. М.
Врахування інтересів національної безпеки в стандартах ЄС щодо регулювання лобізму..... **73**

Панасюк В. А.
Україно фобство Москви в добу СРСР та епоху Б. Єльцина..... **77**

Петраков М. О.
Виклики та перспективи історичної освіти в розділених і постконфліктних суспільствах..... **82**

Садовий Ю. В.
Інститути та їхнє політичне і соціально-економічне значення для розвитку держави **91**

Саутьонков В. М.
Посилення неоавторитаризму**:** наслідки для глобальної безпеки та якості демократії..... **100**

Сокур Н. В., Остапчук Т. С., Гнєзділова С. П.
Підготовка та навчання військових професіоналів у країнах-членах НАТО..... **107**

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Костючков С. К.
Ситуація постправди в тоталітарному суспільстві – від соціального гротеску до монополії держави на «правду»..... **113**

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Aliyeva Aygun Mehman gizi
Azerbaıjan-European Unıon relatıons after the hıstorıcal vıctory..... **119**

Горбачов А. В., Жеребятнікова І. В., Кравченко О. В.
Політичні конфлікти і культурні зміни: аналіз динаміки культурних процесів під впливом геополітичних криз..... **124**

Караєва Ляман Захід кизи
Теоретико-політичні основи зовнішньої політики Азербайджану у пострадянському просторі..... **129**

Kornat L. Ya., Dyug S. V.
Principal features of China's policy in the arctic region: transformation of priorities..... **135**

Коробкова О. А.
Проблеми реалізації принципу солідарності в енергетичній політиці ЄС..... **141**

Курандо М. С.
Фізична ядерна безпека Пакистану в контексті регіональної нестабільності **149**

Максименко І. В.
Ядерна загроза у війні Росії проти України: позиція МАГАТЕ та ЄС **160**

Мельник Ю. П.
Міграційна політика ЄС в контексті військових дій в Україні та світі **169**

Олійник М. П., Бунєєв К. Т.
Рашизм: «культурний фронт»..... **174**

Стрихоцький Т. Л.
Політичний та безпековий виміри взаємин ЄС та РСАДПЗ після завершення Катарської дипломатичної кризи..... **179**

Чекаленко Л. Д.
Системна складова зовнішньополітичних рішень..... **186**

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Kamenchuk T. O.
Evolution of the term “nation” in public and scientific discourses..... **7**

Larioncheva N. A.
Modern information wars: on the example of the Russian-Ukrainian confrontation..... **14**

Rudenko Yu. Yu.
Consolidation model of national identity as the basis of Ukraine’s national stability strategy..... **21**

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Alieksieienko A. I.
Modern forms of government in the perspective of institutional innovations: political aspect..... **27**

Voznenko L. V.
Basics of functioning of local self-government according to European standards..... **33**

Dmytrashko S. A., Piskun K. S.
The influence of the institute of the First Lady on socio-political processes..... **39**

Zlenko N. M.
Historiography of the European Union through the Prism of the Past to the Present..... **46**

Kysil V. A.
Regional policy of Ukraine under martial law: analysis of research discourse..... **53**

Kotsur L. M.
Institutional Dimension of the EU security and defense system in the context of the concept of European strategic autonomy..... **60**

Lysenko Yu. V., Maneliuk Yu. M.
Manipulation as a component of political communication in the conditions of information conflicts..... **67**

Naumkina S. M.
Accounting of national security interests in EU standards regarding the regulation of lobbying..... **73**

Panasyuk V. A.
Ukrainophobia in Moscow in USSR and the epoch of B. Yeltsin..... **77**

Petrakov M. O.
Challenges and prospects of history education in divided and post-conflict societies..... **82**

Sadovyi Yu. V.
Institutions and their political and socio-economic significance for the development of a state..... **91**

Sautonkov V. M.
Rise of neo-authoritarianism: implications for global security and of democracy..... **100**

Sokur N. V., Ostapchuk T. S., Hniezdilova S. P.
Training experience for the training of military professionals in NATO member countries..... **107**

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Kostiuchkov S. K.
The post-truth situation in a totalitarian society – from social grotesque to the state’s monopoly on “truth”..... **113**

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Aliyeva Aygun Mehman gizi
Azerbaijan-European Union relations after the historical victory **119**

Gorbachov A. V., Zherebiatnikova I. V., Kravchenko O. V.
Political conflicts and cultural changes: analysis of the dynamics of cultural processes under the influence of geopolitical crises **124**

Karaeva Lyaman Zahid kyzy
Theoretical and political foundations of Azerbaijan's foreign policy in the post-soviet space **129**

Kornat L. Ya., Dyug S. V.
Principal features of China's policy in the arctic region: transformation of priorities **135**

Korobkova O. A.
Problems of implementing the principle of solidarity in the EU energy policy **141**

Kurando M. S.
Nuclear security of Pakistan in the context of regional instability **149**

Maksymenko I. V.
Nuclear threat in Russia's war against Ukraine: the IAEA and the EU position **160**

Melnyk Yu. P.
EU migration policy in the context of military actions in Ukraine and the world **169**

Oliynyk M. P., Buneev K. T.
Racism: "cultural front" **174**

Strykhotskyi T. L.
Relations between the EU and the GCC after the end of the Qatar diplomatic crisis in the political and security domains **179**

Chekalenko L. D.
Systemic component of foreign policy decision **186**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Каменчук Тетяна Олегівна

Еволюція терміна «нація» в публічному та науковому дискурсах

УДК 323.1
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.1

Каменчук Тетяна Олегівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-9518-8389

Питання еволюції терміна «нація» знаходиться в центрі уваги багатьох дослідників з моменту предметного дослідження «нації» та «націоналізму» та розробки відповідної наукової теорії.
Водночас, незважаючи на важливість як теоретичних, так і практичних аспектів цього питання, існуючі роботи за темою, на нашу думку, повною мірою не розкривають питання еволюції терміна «нація» в публічному та науковому дискурсах,
Отже, метою нашого дослідження став аналіз еволюції терміна «нація» в публічному та науковому дискурсах.
Протягом багатьох століть «нація» була важливим елементом системи соціальної класифікації. Це поняття історично використовувалось щодо різних спільнот. Але, так чи інакше, «нація» служила інструментом відбору – тим, що згуртовує в загальну масу одних людей, яких нібито щось об'єднує між собою, і яких знов-таки нібито щось відрізняє від інших. Тільки критерії, які використовувались при цьому відборі варіювались залежно від часу і навіть контексту.
Дослідження «нації» та «націоналізму» з моменту їх появи наприкінці XIX ст. і дотепер відзначені глибокою амбівалентністю та хронічною багатозначністю. Однією з причин такої амбівалентності є те, що «нація» і «націоналізм» позначають цілий світ різних речей. Значною мірою амбівалентність відображає не стільки конкуруючі версії і оцінки однієї й тієї ж речі, скільки альтернативні використання одного й того ж терміна. Інакше кажучи, амбівалентність корініться здебільшого в неясності. Те, як люди оцінюють «націю» і «націоналізм», залежить від того, як вони їх розуміють. Кожен конкретний «націоналізм» має безліч значень, які висуваються й оскаржуються різними групами, що бажають реалізувати та зафіксувати своє право на визначення символу «нації». І оскільки різні групи змагаються за право контролю над цим символом і його значеннями, «нація» постає ідеологічним конструктом, значення якого змінюється в залежності від наявного балансу соціальних і політичних сил.
Ключові слова: *нація, націоналізм, народ, ідеологія, спільнота, ідентичність, політична влада, верховна влада, партикуляризм, еліта, публічний дискурс, науковий дискурс.*

Вступ. Як зазначає один із засновників академічного дослідження націоналізму Г. Кон: «Нації – продукт живих сил історії; погляд на які змінюється ніколи не застигаючи. Нація – надзвичайно складне поняття, яке не піддається точному визначенню» [14, с. 9]. Водночас і сам Г. Кон, і його численні колеги та послідовники намагалися й досі намагаються дати визначення цьому доволі багатозначному та амбівалентному терміна, нерідко виводячи його з поняття «націоналізм».

Отже, питання еволюції терміна «нація» знаходиться в центрі уваги багатьох дослідників з моменту предметного дослідження «нації» та «націоналізму» та розробки відповідної наукової теорії наприкінці XIX – напочатку XX ст.

Серед робіт, які, так чи інакше, предметно звертаються до питання еволюції терміна «нація» у публічному та науковому дискурсах, можна зазначити роботи П. Альтера [1], Р. Брюбейкера [2], К. Вердері [16], Л. Грінфєльд [4], Г. Зернатто [17], Е. Кедурі [6], В. Коннора [7], Г. Кона [14; 15], Ф. Майнеке [8], Е. Ренана [10], К. Симонс-Симоновича [11], Ю. Габермаса [3] тощо.

Водночас роботи зазначених авторів, незважаючи на свою комплексність та системність, як і роботи інших дослідників, на нашу думку, повною мірою не розкривають питання еволюції терміна «нація» в публічному та науковому дискурсах,

Мета дослідження. Мета дослідження – простежити та проаналізувати еволюцію терміна «нація» в публічному та науковому дискурсах.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані загальнонаукові методи пізнання: індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування; а також такі спеціально-наукові методи як контент-аналіз, методи деконструкції і реконструкції тощо.

Результати. Як зазначає американо-ізраїльська дослідниця Л. Грінфєльд, послідовні зміни у значенні терміна «нація» складаються у, так би мовити, зигзагоподібну модель семантичної зміни. Відповідно до неї, вже наявне узвичаєне поняття застосовується у нових обставинах до тих аспектів ситуації, з якими це поняття раніше не співвідносилася. З часом відсутні раніше аспекти нової ситуації з цим поняттям все частіше асоціюються; вна-

слідок чого виникає семантична двоїстість цього поняття. Початкове значення поступово маргіналізується, і загальноприйнятим стає нове значення. В подальшому, коли поняття використовується вже в новій ситуації, воно, швидше за все, використовується в цьому новому значенні і так далі [4, с. 10].

Австрійський політик і дослідник Г. Зернатто вважає, що латинське слово «natio» має ту саму основу, що й слово «natus». Обидва слова походять від латинського слова «nascor» – «я народився». Відтак, «нація» для римлян була чимось народженим. Причому «Natio» мала і персоніфікований вигляд, оскільки вважалась у римлян богинею народження і походження всього живого.

У давньому Римі слово «natio» означало об'єднану походженням групу людей, більшу, ніж сім'я, але меншу, ніж клан чи народ. Поняття «нація» вживалось з доволі принизливим відтінком: воно означало групу іноземців, що походили з одного географічного регіону, – земляків, чий статус був суттєво нижчим за статус римських громадян (зазвичай слово «natio» вживалось щодо діаспор «народжених для рабства» народів – євреїв, сирійців тощо). У Римі слово «natio» ніколи не вживалось щодо римських громадян (існувало «populus Romanus», але ніколи – «natio Romanorum»). У слова «natio» існували також інші значення, але менш уживані, і дане значення – як групи іноземців, об'єднаних місцем свого народження, довгий час залишалось головним семантичним значенням цього слова.

За часів Середньовіччя поняття «нація» вживалось в близькому, але дещо іншому значенні. Воно також поширювалось на іноземців, але вживалось вже щодо студентських спільнот (земляцтв), які існували в багатьох університетах Західного християнського світу. Студенти в них об'єднувались за досить приблизною регіональною ознакою – як лінгвістичною, так і географічною. Наприклад, у Паризькому університеті існувало чотири »нації»: «L'honorable nation de France», «La fidele nation de Picardie», «La venerable nation de Normandie» і «La constante nation de Germanie». «Нація Франції» включала всіх студентів, які розмовляли романськими мовами – не тільки вихідців з сучасної Франції, але й, наприклад, з сучасної Італії та Іспанії; «нація Пікардії» була зарезервована за голландцями; «нація Нормандії» включала студентів з Північного Сходу; «нація Німеччини» об'єднувала студентів з Німеччини та Англії.

При цьому студенти відчували свою приналежність до «нації» (і їх ідентифікували у такий спосіб) лише тоді, коли вони були студентами, тобто у більшості випадків, коли вони жили за кордоном. І ця ідентичність зникала, коли студенти закінчували навчання та поверталися до рідних країв [17, с. 351–355].

Як зазначає Л. Грінфєльд, в цьому контексті слово «нація», з одного боку, втрачало своє зневажливе значення, а з іншого – набувало додаткового змісту. Завдяки специфічній структурі університетського життя тієї епохи студентські співтовариства функціонували як групи підтримки або спілки. І оскільки вони регулярно ставали противниками в схоластичних диспутах, кожній стороні доводилося виробляти єдину позицію своїх членів. В результаті слово «нація» стало означати більше, ніж просто спільнота, об'єднана місцем народження; слово «нація» почало означати спільноту, об'єднану загальними принципами та спільною метою [4, с. 9–10]. Наприклад, Н. Макіавеллі говорить про націю гібеллінів, а Ш.-Л. Монтеск'є згадує ченців як благочестиву націю [17, с. 353].

З часом поняття «нація» зазнало ще однієї зміни, оскільки світські правителі та релігійні владики почали активно посилати своїх представників/консулів (як правило вихованців тих чи інших європейських університетів) для вирішення суперечок із важливих церковно-політичних питань на церковні собори. Принаймні з кінця XIII ст., починаючи з Ліонського церковного собору 1274 р., поняття «нація» почало застосовуватися щодо різних політико-ідеологічних сторін «церковної республіки». І оскільки представники різних внутрішньоцерковних підходів були водночас представниками різних світських і релігійних володарів, то, врешті-решт, поняття «нація» набуло ще одного значення: а саме спільноти, яка представляє культурну та політичну владу, чи, інакше кажучи, політичну, культурну, а згодом і соціальну еліту.

Поступово «нація» почала розумітися передусім як представницький орган, головною характеристикою якого було те, що між окремими його членами, як вважалося, існував певний територіальний зв'язок. Проте представницький орган (незалежно від того, як він був сформований) був представлений обраною групою чоловіків, елітою [17, с. 355–361].

Як зазначав британський дослідник Е. Кедурі, поступово термін «нація» набув особливого політичного значення. Під «нацією» почали розуміти групу людей, які претендують представляти чи обирати представників від конкретної території на соборах, сесіях чи станових зборах. Церковні собори поділялись на нації. Генеральні Штати у Франції на зборах 1484 р. складались з шести націй. На Сатмарському мирі 1711 р., що поклав кінець боротьбі між Австрійською імперією та угорцями, сторони представляли династія Габсбургів та угорська «нація: у цьому контексті «нація» мала на увазі не народ, що населяє територію Угорщини, а «баронів, прелатів і знать Угорщини» [6, с. 24–25]. Той самий сенс, у якому використовує слово «нація» і Ш.–Л. Монтеск'є в творі «Дух законів», коли він говорить, що «під час перших двох

династій [у Франції] часто скликали націю, тобто аристократію та єпископів»: до черні нація не мала жодного відношення» [17, с. 361].

Як зазначає Л. Грінфєльд, у певний історичний момент – а саме в Англії XVI ст. – слово «нація» у своєму звичному значенні «еліта» було застосовано щодо всього населення країни та водночас як синонім до слова «народ». Ця семантична трансформація мала колосальне значення, оскільки до своєї «націоналізації» слово «народ» означало «нижчі» верстви населення певного регіону і найчастіше використовувалося у значенні «чернь» чи «плебс». Отже, розуміючись як синонім до слова «нація», слово «народ» втратило свій принизливий відтінок і почало позначати позитивну єдність у найвищому сенсі. «Народ» почав визнаватись носієм верховної влади, основою політичної солідарності та найголовнішим об'єктом відданості. Причому кожен представник перевизначеного у такий спосіб «народу» є нібито залученим до його вищої, елітарної сутності. Внаслідок чого на практиці стратифіковане національне населення сприймається як по суті однорідне, а класові та статусні відмінності розуміються як штучні. Цей принцип лежить в основі будь-якого «націоналізму», в усьому іншому в різних націоналізмах мало спільного [4, с. 11–12].

Так чи інакше, зазначає Е. Кедурі, вживання слова «нація» як сукупного поняття продовжувалося і у XVIII ст. Наприклад, Д. Юм у своєму нарисі «Про національні характери» стверджує, що «нація є не що інше, як сукупність індивідів», які в процесі постійного спілкування набули деяких спільних рис. Д. Дідро і Ж. Л. Д'аламбер у своїй «Енциклопедії» визначають «націю» як «збірне ім'я для позначення значної кількості людей, що населяють певний простір країни всередині певних кордонів, і підпорядковуються одному уряду». А абат Сійес визначає «націю» як «корпус членів, які живуть під одним загальним законом і представлені одним і тим самим законодавством» [6, с. 24–25].

Відповідно до цих визначень, «нація» – це корпус людей, за який уряд несе відповідальність за допомогою законодавства; будь-який корпус людей, що об'єдналися разом і визначають форму свого власного уряду, утворює «націю». Отже, робить висновок Е. Кедурі, якби всі люди Землі заснували спільний уряд і відносини між ними регулювались спільним законодавством, вони утворили б «націю», що теоретично можливо, але на практиці не мало прецедентів [6, с. 25].

До подібних висновків приходить і Л. Грінфєльд, яка зазначає, що «Цю [націоналістичну] ідеологію немає необхідності співвідносити з якоюсь окремою спільнотою. Поняття нації, порівнянної з усім людством, аж ніяк не є суперечливим. Сполучені Штати Світу, які, можливо, колись існуватимуть у майбутньому, такі штати, де верховна влада за законом належатиме населенню і де різні верстви цього населення будуть рівні, стануть нацією в точному сенсі цього слова в рамках визначення націоналізму [4, с. 12].

На практиці, однак, визнає Л. Грінфєльд, «характерною формою націоналізму є партикуляризм» [4, с. 12]. Більше того, «у розділеному на окремі спільноти світі національна ідентичність, як правило, має тенденцію до того, щоб її пов'язували та змішували з почуттям національної винятковості спільноти та з тими властивостями, які її відрізняють [від інших]» [4, с. 12]. Це дійсно так, адже за спостереженням Г. Кона, на противагу універсалізму минулого «націоналізм» славив особливе та місцеве, національні відмінності та національну індивідуальність [14, с. 14–15].

Значною віхою в утвердженні «націоналізму» та сучасного розуміння поняття «нація» в Європі та світі стала Велика французька буржуазна революція. Як зазначив Ю. Габермас, із часів Французької революції «нація» стала розумітись як джерело державного суверенітету і (що є логічним розвитком цієї ідеї) наділятись правом політичного самовизначення [3]. Вже Стаття 3 Декларації прав людини та громадянина 1789 р. стверджувала, що: «Джерелом суверенної влади є нація. Жодні установи, жоден індивід не можуть мати владу, яка не виходить явно від нації» [5].

Як справедливо зазначив український дослідник І. С. Прибєгін, «Початок розгляду та вивчення феноменів «нації» і «націоналізму» практично співпав з епохою буржуазних революцій в континентальній Європі, виникненням, як уявлялось, основних європейських націй, і підйомом національно-визвольних рухів, передусім у Центральній і Східній Європі (як вони визначались в кінці XVIII – на початку XX ст.)» [9, с. 32].

Майже відразу були закладені основи двох принципово різних (але постійно впливаючих один на одного) підходів до визначення «нації»: «об'єктивістського» та «суб'єктивістського».

«Об'єктивістський» підхід намагався виявити об'єктивні ознаки «нації» і був представлений зокрема в роботах переважної більшості представників «німецької» школи та у працях класиків марксизму-ленінізму.

Наприклад, у класичній роботі німецького історика Ф. Майнеке «Космополітизм і національна держава» (1907 р.) стверджувалось, що, хоча жоден з «об'єктивних» атрибутів, якими «нація» зазвичай наділяється, – спільне походження, спільна мова, спільна держава тощо, не є для нації достатньою та/або необхідною умовою існування, «нація» все ж повинна містити в собі певне «природне ядро», в основі якого лежить принцип кровної спорідненості. Нібито саме з цього «природного ядра» і може прорости щось, що у певний момент дозволить племінному об'єднанню стати

«нацією» і зробить його здатним включити до свого складу й асимілювати чужі племена й елементи [8, с. 264–265].

У роботі «визнаного спеціаліста з національного питання» І. В. Сталіна «Марксизм і національне питання» (в оригіналі «Національне питання і соціал-демократія» – 1913 р.) зазначалось, що: «Нація – це історично сформована стійка спільність людей, що виникла на базі спільної мови, території, економічного життя та психічного складу, що виявляється у спільній культурі. … [Причому] жодна із зазначених ознак, взята окремо, недостатня для визначення нації. … Достатньо відсутності хоча б однієї з цих ознак, аби нація перестала бути нацією» [13]. Зауважимо, що саме це визначення на протязі багатьох десятиліть було одним із теоретично-, і головне практично-значущих, не тільки на теренах СРСР, але й на міжнародній арені.

І сьогодні «об'єктивістський» підхід зберігається в багатьох примордіалістських / есенціалістських та етносимволістських концепціях, які, тією чи іншою мірою, визнають існування «етнічного» чи «національного» ядра, на основі якого нібито постали чи були побудовані сучасні «нації».

Наприклад, визнаний британський дослідник «нації» та «націоналізму» Е. Сміт пропонує визначати «націю» як «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів» [12, с. 24]. Причому елементи інших видів колективної ідентичності – етнічної, релігійної, класової і т.п. присвоюються «нацією» і її не можна звести до якогось одного елемента [12, с. 24–30].

Зі свого боку «суб'єктивістський» підхід заперечував існування об'єктивних ознак, спільних для всіх «націй». Цей підхід нерідко виводив феноменологічну єдність «націй» із «націоналізму», та був представлений у роботах більшості представників «французької» школи й засновників академічного вивчення «нації» та «націоналізму».

Французький філософ і історик релігії Е. Ренан у своїй знаменитій лекції «Що таке нація?» (1882 р.) зазначив, що ні спільна раса, ні спільна мова, ні спільна релігія, ні спільні економічні інтереси, ні спільна територія не є визначальною умовою для існування «нації» [10, с. 255–261]. «Нація – це душа, духовний принцип. З двох речей, які є, властиво, однією, складається душа, цей духовний принцип. Одна в минулому, друга – в майбутньому. Одна – це спільне володіння багатим спадком споминів, друга – спільна згода, бажання жити разом, користатися спільним і надалі неподільним спадком» [10, с. 261]. «Ділити в минулому спільну славу й спільні жалі, здійснювати в майбутньому ту саму програму, разом терпіти, тішитися, сподіватися, – ось що є кращим від спільних митних комор і кордонів, … ось що розуміється, незважаючи на різницю раси й мови» [10, с. 262]. «Врешті-решт, бажання нації – єдиний законний критерій, до якого треба завжди звертатися» [10, с. 262]. «Існування нації – це ... щоденний плебісцит» [10, с. 262].

Г. Кон у своїй роботі «Націоналізм: його значення та історія» зазначав, що, хоча нації зазвичай відрізняються між собою певними об'єктивними ознаками, такими як спільне походження, мова, територія, політична влада, звичаї, традиції і релігія, ні одна з цих ознак не є для визначення «нації» вирішальною або необхідною умовою існування [14, с. 9–10]. «Хоча об'єктивні чинники грають величезну роль у формуванні націй, найважливіший елемент – жива й активна колективна воля, яку ми називаємо націоналізмом. Саме націоналізм надихає більшість народу та претендує на те, аби надихати всіх представників нації» [14, с. 10].

Наразі «суб'єктивістський» підхід зберігається в багатьох модерністських / конструктивістських / інструменталістських концепціях, які, тією чи іншою мірою, зосереджені на недавніх процесах «модернізації» і «соціальної інженерії», які, як вважається, зіграли визначальну роль у виникненні сучасних «націй».

Як зазначає, наприклад, Л. Грінфєльд, «нації» визначаються по-різному, і критерії членства в них теж варіюються. Існуюча різноманітність форм «нації» є джерелом концептуально невловимої, протейської природи «націоналізму». Марно намагатися визначити «націю» за допомогою якогось «об'єктивного» чинника. Природа «нації» обумовлена не характером цих елементів, а певним організуючим принципом, який створює з них єдність і надає їм особливе значення. Усі атрибути, якими «нація» зазвичай визначається – чи то територія, чи то мова, чи то держава, чи то традиції, чи то раса, – є суттєві винятки. Жоден з цих атрибутів не виявився для «нації» незмінним та необхідним. Більше того, «нація» не обов'язково співвідноситься хоч одним із цих атрибутів, хоча, як правило, «націю» можна співвіднести з деякими з них [4, с. 12].

Отже, як справедливо зазначає американський дослідник «нації» та «націоналізму» Р. Брюбейкер: «Дослідження національності та націоналізму з моменту їх появи наприкінці XIX століття і дотепер відзначені глибокою амбівалентністю та хронічною двозначністю. … Однією з причин такої амбівалентності є те, що «нація» і «націоналізм» позначають цілий світ різних речей. Значною мірою амбівалентність відображає не стільки конкуруючі версії і оцінки однієї й тієї ж речі, скільки альтернативні використання одного й того ж терміна. Інакше кажучи, амбівалентність корініться здебільшого в неясності. Те, як люди оцінюють націоналізм, залежить від того, як вони його розуміють» [2, с. 239].

Через очевидну неясність та амбівалентність термінів «нація» і «націоналізм», останнім часом все популярнішим стає дискурсивний (постмодерністський) підхід до розуміння «нації» та «націоналізму». Як зазначає один із провідних авторів дискурсивного підходу, американський антрополог К. Вердері, «нація» – це ідеологічний конструкт, який в наш час став найпотужнішим символом, що визначає зв'язок держави зі своїми громадянами та суттєвим чином впливає на міждержавні відносини. Як символ «нація» служить легітимації багатьох соціальних рухів і дій, які переслідують, вочевидь, різні цілі. Соціально-діючі сили, що діють на полі націоналізму, сприймають «націю» як вищий символ, однак мають різні, нерідко конфліктуючі між собою уявлення про «націю». Значення «нації» як символу визначається насамперед її термінологічною неоднозначністю, що дозволяє залучати на її бік доволі різні аудиторії, а також пробуджувати почуття та схильності, які визрівали по відношенню до неї не одне століття [16].

Висновки. Протягом багатьох століть «нація» була важливим елементом системи соціальної класифікації. Це поняття історично використовувалось: щодо груп іноземців у давньоримських містах (передусім щодо діаспор «народжених для рабства» народів); щодо студентських спільнот (земляцтв) у середньовічних європейських університетах; щодо представників різних світських і релігійних володарів при Папському престолі; щодо представників тих чи інших територій на церковних соборах, сесіях чи станових зборах; щодо представників «елітарних» станів (аристократів і єпископів), а згодом і політично дорівняних до них представників «третього стану» / «народу» / «черні» тощо. Так чи інакше, «нація» служила інструментом відбору – тим, що згуртовує в загальну масу одних людей, яких нібито щось об'єднує між собою, і яких знов-таки нібито щось відрізняє від інших. Тільки критерії, які використовувались при цьому відборі варіювались залежно від часу і навіть контексту.

Дослідження «нації» та «націоналізму» з моменту їх появи наприкінці XIX ст. і дотепер відзначені глибокою амбівалентністю та хронічною багатозначністю. Однією з причин такої амбівалентності є те, що «нація» і «націоналізм» позначають цілий світ різних речей. Значною мірою амбівалентність відображає не стільки конкуруючі версії і оцінки однієї й тієї ж речі, скільки альтернативні використання одного й того ж терміна. Інакше кажучи, амбівалентність корініться здебільшого в неясності. Те, як люди оцінюють «націю» і «націоналізм», залежить від того, як вони їх розуміють.

Кожен конкретний «націоналізм» має безліч значень, які висуваються й оскаржуються різними групами, що бажають реалізувати та зафіксувати своє право на визначення символу «нації». І оскільки різні групи змагаються за право контролю над цим символом і його значеннями, «нація» постає ідеологічним конструктом, значення якого змінюється в залежності від наявного балансу соціальних і політичних сил.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альтер П. Нація: проблема визначення. *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія.* Київ : Смолоскип, 2006. С. 273–282.
2. Брубейкер Р. Этничность без групп / пер. с англ. И. Борисовой. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 408 с.
3. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства* / під ред. В. Стірбергена. Київ, 2005. С. 49–70.
4. Гринфельд JL Национализм. Пять путей к современности. Москва: ПЕР СЭ, 2012. 528 с.
5. Декларация прав человека и гражданина. *Агитклуб.* URL: http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/declaration.htm
6. Кедури Э. Национализм / пер. с англ. А.А. Новохатько. 4-е изд., расш. СПб. : Алетейя. 2010. 136 с.
7. Коннор В. Коли сформувалася нація? *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія.* Київ : Смолоскип. 2006. С. 301–307.
8. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія.* Київ : Смолоскип. 2006. С. 264–272.
9. Прибєгін І.С. Національна ідентичність: концептуальні версії та їх реалізація в політичних процесах Ізраїлю: дис. … канд. політ. наук : 03.00.02 / Південноукр. нац. пед. ун-т імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2021. 242 с.
10. Ренан Е. Що таке нація? *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія.* Київ : Смолоскип. 2006. С. 253–263.
11. Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного прояснення. *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія.* Київ : Смолоскип. 2006. С. 283–289.
12. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи. 1994. 224 с.
13. Сталин И.В. Марксизм и национальный вопрос URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t2/marxism_nationalism.htm
14. Kohn H. Nationalism: Its Meaning and History : monograph. Malabar, Florida : Robert E. Krieger Publishing Company (rev. ed.). 1982. 191 p.
15. Kohn H. The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background : monograph. N.Y. : The Macmillan Company. 1944. 735 p.
16. Verdery K. Whither “Nation” and “Nationalism”? *Daedalus.* Vol. 122. Is. 3. 1993. P. 37-46.
17. Zernatto G. Nation: The History of a Word. *Review of Politics.* 1944. Vol. 6. № 3. P. 351–366.

REFERENCES:

1. Alter, P. Natsiia: problema vyznachennia [Nation: the problem of definition]. *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera. Antolohiia [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology].* K. : Smoloskyp. 2006. P. 273–282 [in Ukrainian].
2. Brubaker, R. Etnichnost bez grupp [Ethnicity without groups] / transl. by I. Borisova M. : Publishing house of Higher School of Economics. 2012. 408 p. [in Russian].
3. Habermas, Yu. Hromadianstvo i natsionalna identychnist [Citizenship and national identity]. *Umovy hromadianstva [Conditions of citizenship]* / Ed. by V. Stirbergen. K. 2005. P. 49–70 [in Ukrainian].
4. Greenfeld, M. Natsionalizm. Pyat putey k sovremennosti. [Nationalism: Five Roads to Modernity}. M. : PER SE. 2012. 528 p. [in Russian].
5. Deklaratsiya prav cheloveka i grazhdanina [Declaration of the Rights of Man and of the Citizen] *Agitklub [Agitclub].* URL: http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/declaration.htm
6. Kedourie, E. Natsionalizm [Nationalism] / transl. by A.A. Novohatko. 4th ed., rev. SPb : Aleteyya. 2010. 136 p. [in Russian].
7. Connor, W. Koly sformuvalasia natsiia? [When is a Nation?] *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera. Antolohiia [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology].* K. : Smoloskyp. 2006. P. 301–307 [in Ukrainian].
8. Meinecke, F. Zahalnyi pohliad na natsiiu, natsionalnu derzhavu i kosmopolityzm [A general view of the Nation, the Nation-state and cosmopolitanism]. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera. Antolohiia [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology].* K. : Smoloskyp. 2006. P. 264–272 [in Ukrainian].
9. Prybiehin, I.S. (2021) Natsionalna identychnist: kontseptualni versii ta yikh realizatsiia v politychnykh protsesakh Izrailiu [National Identity: Conceptual Versions and Their Implementation in the Political Processes of Israel]. Odesa. 242 p. [in Ukrainian].
10. Renan, E. Shcho take natsiia? [What is a Nation?] *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera. Antolohiia [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology].* K. : Smoloskyp. 2006. P. 253–263 [in Ukrainian].
11. Symmons-Symonolewicz, K. Poniattia natsii: sproba teoretychnoho proiasnennia [The Concept of Nationhood: Toward a Theoretical Clarification Defense]. *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera. Antolohiia [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology].* K. : Smoloskyp. 2006. P. 283–289. [in Ukrainian].
12. Smith, E.D. Natsionalna identychnist [National identity] / transl. by P. Tarashchuk. K. : Osnovy. 1994. 224 p. [in Ukrainian].
13. Stalin, I.V. Marksizm i natsionalnyiy vopros [Marxism and the national question]. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t2/marxism_nationalism.htm [in Russian].
14. Kohn, H. Nationalism: Its Meaning and History : monograph. Malabar, Florida : Robert E. Krieger Publishing Company (rev. ed.). 1982. 191 p. [in English]
15. Kohn, H. The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background : monograph. N.Y. : The Macmillan Company. 1944. 735 p. [in English].
16. Verdery, K. (1993). Whither “Nation” and “Nationalism”? *Daedalus.* 122 (3) : 37–46 [in English].
17. Zernatto, G. (1944) Nation: The History of a Word. *Review of Politics.* 6(3) : 351–366. [in English]

Evolution of the term “nation” in public and scientific discourses

Kamenchuk Tetiana Olehivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9518-8389

The topic of the evolution of the term “nation” was in the focus of many researchers since the scientific theory of “nation” and “nationalism” has been created.
At the same time, despite the importance of both theoretical and practical aspects of the issue, existed works on the topic, in our opinion, don’t fully uncover the evolution of the term “nation” in public and scientific discourses.
Therefore, the purpose of our study was to analyze the evolution of the term “nation” in public and scientific discourses.
For many centuries, “nation” has been an important element of the system of social classification. The concept has historically been used to different types of communities. But, one way or another, “nation” served as a selection tool – it united people, who were supposedly somewhat similar and, at the same time, supposedly somewhat different from others. Only a criteria of selection varied, depending on the time and even the context.
The study of “nation” and “nationalism”, since the theory has been created at the end of the 19-th century, was deeply ambivalent and chronically ambiguous. The reason for this ambivalence is that “nation” and “nationalism” mean a whole world of different things. To a large extent, this ambivalence is not so much an expression of competing versions and assessments of the same thing, but an expression of multivariate usage of the same term. In other words, this ambivalence is mostly rooted in ambiguity: the people evaluate “nation” and “nationalism” the way they understand them.
Each concrete “nationalism” has multiple meanings, which were proposed and contested by various groups of people wishing to implement their right to define the symbol of the “nation”. And while different groups compete for the right to control this symbol and its meanings, “nation” is an ideological construct, the meaning of which depends on the balance of social and political forces.
Key words: *nation, nationalism, people, ideology, community, identity, political power, supreme authority, particularism, elite, public discourse, scientific discourse.*

Ларіончева Наталія Анатоліївна

Сучасні інформаційні війни: на прикладі російсько-українського протистояння

УДК 327
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.2

Ларіончева Наталія Анатоліївна
аспірантка кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-3605-0163

Сучасні інформаційні війни спрямовані на маніпуляцію громадською думкою, формування стереотипів та перекручення фактів. Вони можуть впливати на погляди та переконання громадян, спричиняти паніку та негативне ставлення до певних подій чи осіб. Крім того, інформаційні війни можуть мати серйозний вплив на національну безпеку країн, спровокувати міжнародні конфлікти та впливати на геополітичну ситуацію в світі. Розуміння цих процесів допомагає країнам розробляти ефективні стратегії з протидії інформаційним загрозам та забезпечити національну безпеку. Метою статті стало розкрити особливості інформаційних війн в контексті сучасних геополітичних конфліктів на прикладі війни між Росією та Україною, а ключовим завданням – визначення основних технологій та підходів, які застосовувались в цьому конфлікті та за рахунок яких інструментів їх було реалізовано. В ході дослідження було застосовано метод аналізу документів та контентаналізу. Аналізуючи сучасні реалії інформаційної війни в контексті міжнародних відносин, ми дійшли висновку про її критичне значення та вплив на геополітичні процеси. Напередодні XXI століття іміджева складова стала одним із найважливіших інструментів інформаційної війни, де відображення інформації про події, перекручення фактів та створення ілюзій стає ключовим фактором у формуванні світових поглядів та впливу на суспільну свідомість. Підкреслення ролі інформаційних технологій та їх впливу на інформаційні конфлікти наголошує на необхідності постійного аналізу та адаптації до нових викликів у цій сфері. Крім того, розгляд випадків інформаційних втручань у вибори, події на міжнародній арені, а також взаємодії між країнами дозволяє зрозуміти, що інформаційна війна стає не менш важливою, ніж збройний конфлікт, і може мати значний вплив на геополітичну ситуацію.
Ключові слова: *війна, інформаційна війна, Росія, Україна, засоби масової інформації, медіа, пропаганда, маніпуляції.*

Вступ. Вивчення сучасних інформаційних воєн в контексті російсько-українського протистояння є вельми актуальним у сучасному світі з огляду на динаміку сучасних конфліктів та їхній вплив на глобальну політичну сцену. Однією з ключових причин цієї актуальності є зміна характеру конфліктів, де інформаційна складова стає все більш важливою та впливовою. Сучасні інформаційні війни спрямовані на маніпуляцію громадською думкою, формування стереотипів та перекручення фактів. Вони можуть впливати на погляди та переконання громадян, спричиняти паніку та негативне ставлення до певних подій чи осіб. Крім того, інформаційні війни можуть мати серйозний вплив на національну безпеку країн, спровокувати міжнародні конфлікти та впливати на геополітичну ситуацію в світі. Розуміння цих процесів допомагає країнам розробляти ефективні стратегії з протидії інформаційним загрозам та забезпечити національну безпеку. З розвитком інформаційних технологій зростає потенціал для проведення інформаційних атак і маніпуляцій, що ставить під загрозу кібербезпеку та потребує розвитку відповідних заходів з захисту інформації та кіберінфраструктури. Крім того, інформаційні війни можуть впливати на міжнародні відносини та спричиняти політичні напруження між країнами. Розуміння їхньої природи та впливу допомагає країнам формулювати зовнішню політику та стратегії взаємодії з іншими державами. У цьому контексті дослідження сучасних інформаційних воєн на прикладі російсько-українського протистояння може допомогти розкрити сутність цих процесів, виявити їхні зв'язки з політичною, соціальною та культурною дійсністю, а також розробити стратегії протидії та захисту від інформаційних загроз.

Мета та завдання. Розкрити особливості інформаційних війн в контексті сучасних геополітичних конфліктів на прикладі війни між Росією та Україною. Ключовим завданням стало – визначити основні технології та підходи, які застосовувались в цьому конфлікті та за рахунок яких інструментів їх було реалізовано.

Методи дослідження. Метод аналізу документів дозволив розглянути офіційні заяви, закони та політичні програми, що стосуються інформаційної складової російсько-української війни. Контент-аналіз дозволив прослідкувати стратегії інформаційної війни через аналіз матеріалів у засобах масової інформації.

Результати. Останні десятиліття свідчать про епохальні зміни в сфері медіа, зумовлені введенням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Ці технології стали каталізаторами революційних трансформацій, які впливають на всі аспекти суспільства, включаючи медіа. Спостерігається швидкий розвиток використання цих технологій у міжнародно-політичній сфері, де вони використовуються для сприяння спілкуванню, обміну інформацією та впливу на гло-

бальну аудиторію. Особливою активністю відзначається Інтернет, який разом із пов'язаними з ним медіа-сервісами визнаються ключовими технологічними платформами для медіа-інфраструктури на всіх рівнях – як глобальному, так і локальному. Суттєвий вплив Інтернету на суспільство полягає в тому, що він став не тільки засобом спілкування та інформаційного обміну, але й необхідною складовою практично всіх сфер людського життя. Його роль у глобальному політичному, економічному та гуманітарному розвитку стає все більш вагомою завдяки поширенню та вдосконаленню інформаційно-комунікаційних технологій. Таким чином, інформаційна революція, спричинена новими технологіями, продовжує перетворювати медіа-ландшафт та суспільство в цілому [1, с. 2].

Інформаційні війни та медіа-тероризм, що виникають у контексті інформаційної глобалізації, викликають все більше обурення та занепокоєння через їх потенційні наслідки. Загалом, інформаційна війна може бути охарактеризована як комплекс заходів інформаційного забезпечення, протидії та захисту, спрямованих на досягнення та збереження переваги у сфері інформації над опонентом. Це включає в себе розповсюдження пропаганди, маніпуляцію інформацією, кібератаки, дезінформацію та інші тактики, які використовуються для впливу на мислення та переконання аудиторії.

Поширення інформаційних воєн пояснюється їхнім потенціалом в досягненні політичних цілей через маніпуляцію глобальною психологією, створення сприятливих думок та вплив на переконання суспільства. Вони можуть також бути використані для дискредитації опонентів, створення хаосу та паніки, а також впливу на результати виборів та політичні процеси.

Термін "інформаційна війна" виник у середині 1980-х років, коли Збройні Сили Сполучених Штатів стали стикатися з новими викликами після закінчення Холодної війни. Він став результатом досліджень американських військових теоретиків, які визначили потребу в нових стратегіях та тактиках інформаційної боротьби. Термін почав активно використовуватися у пресі після операції «Буря в пустелі» (1991), коли інформаційні технології вперше використовувалися в бойових діях. У 1992 році термін був вперше офіційно використаний в документах Міністерства оборони США, що свідчить про важливість цього поняття у контексті нових військових та політичних реалій [8] Основа інформаційної війни – маніпуляція інформацією з метою змусити об’єкт впливу приймати рішення на користь того, хто веде інформаційну війну [6].

У своїй науковій роботі "Неочікувані результати кремлівської пропаганди в Google News", Дж. Брандт та В. Віртшафтер детально розглядають вплив російської пропаганди на вірян у Google News перед вторгненням Росії в Україну. Вони показують, що за допомогою різноманітних інформаційних каналів Росія активно створювала та поширювала альтернативний наратив, який стверджував про насильство, вчинене урядом України проти російськомовного населення. Цей наратив вдалося підтримати завдяки публікаціям у Інтернеті, які потім з’являлися у результатах пошуку, включаючи платформу Google News [18].

Поруч з кібернетичними аспектами, термін «інформаційна війна» охоплює також контроль над підводними кабелями зв'язку, формування національних наративів та маніпулювання інформаційним простором. Науковці зазначають, що головною метою цієї війни є досягнення стратегічної перемоги та застосування рефлексивного контролю, що вимагає постійної адаптації та інноваційних підходів в інформаційних стратегіях [7].

У зазначеному контексті виявлено, що під час загострення конфлікту на сході України у 2022 році, Росія активно користувалася засобами інформаційної впливовості. Зокрема, контроль над російськими ЗМІ, як відзначено в роботі Ф. Манжу, грав ключову роль у успішному поширенні кремлівських наративів та мобілізації громадян Російської Федерації на підтримку офіційної позиції щодо українського конфлікту. У той же час, відповідно до відомостей, представлених у статті Ф. Манжу, українська сторона реагувала на цю інформаційну кампанію за допомогою розвинутих протиінформаційних стратегій. Суть цих стратегій полягала у створенні образу України як країни, що володіє стійкістю та відвагою перед ворожим впливом. Важливою складовою української пропаганди стали історії героїв та мучеників, що сприяли підкресленню духовної міцності нації та протидії агресивній політиці Росії [9].

Додатково можна відзначити, що інформаційна війна в даному контексті охоплювала ширший спектр дій, включаючи не лише контроль над ЗМІ, але й маніпулювання соціальними мережами, створення фейкових новин та інші техніки, спрямовані на вплив на громадську думку в обох країнах.

Також важливо розглянути вплив літературних та кінематографічних творів на формування наративу в контексті інформаційного конфлікту. Твори, що презентують Україну як агресивну та загрозливу країну, можуть поглибити інформаційний розкол та підживити негативні стереотипи. Додатково до цього, дослідження вказує на активне використання російськими спецслужбами телефонної та інтернет-пропаганди з метою деморалізації українського населення під час періодів мобілізації. Це проявлялося у масовій розсилці повідомлень про надмірну загрозу від російських військ, що спричиняло паніку та посилювало напруженість серед українців. Така стратегія спрямована на підрив духовного та психологічного стану сус-

пільства, а також на посилення відчуття безпеки серед росіян та розпалювання недовіри до власної країни в очах українців [14].

Варто відзначити, що Росія активно застосовувала вдосконалені технології та військовий зв'язок для забезпечення підтримки своїх інформаційних стратегій. Різноманітні інформаційні операції були спрямовані на максимізацію ефективності та досягнення бажаних цілей [5].

Також слід відзначити, що введення різних законодавчих актів у Росії спрямовувалося на обмеження свободи слова та контроль над інформаційним простором. Наприклад, закриття видань, які були критично налаштовані до влади, та прийняття законів, що передбачали покарання за поширення "неправдивої інформації", створювали небезпеку для свободи преси та свободи слова в цій країні. Дослідження також розкривають, що Росія використовувала телефонну та інтернет-пропаганду з метою деморалізації українського населення під час періодів мобілізації. Це включало масштабну розсилку повідомлень про загрозу від російських військ, що призводило до паніки серед населення та підкріплювало загострення напруженості в суспільстві [10].

Після ухвалення зазначеного закону відомо, що кілька західних ЗМІ зважились на відкликання своїх кореспондентів з території Росії у зв'язку з ризиком для їхньої безпеки. При цьому, деякі незалежні російські ЗМІ, такі як «ТВ Дождь» і «Нова газета», припинили свою діяльність, а доступ до веб-сайтів таких міжнародних медіа-організацій, як Deutsche Welle, BBC, Meduza та Radio Free Europe, був обмежений без використання VPN. Цей епізод ілюструє глибоко вкорінений в російському суспільстві характер інформаційної війни, спрямованої на порушення правдивості подій та розплутування істини, яка транслюється через засоби масової інформації під час триваючого конфлікту з Україною [13].

Повідомляється, що ще у 2008 році відомий російський фашист Олександр Дугін публічно пропагував ідею вторгнення в Україну та інші колишні республіки СРСР. Крім того, російські вчителі були наділені докладними інструкціями стосовно того, як викладати інформацію про вторгнення в Україну в школах. Також театр імені Маяковського в Москві отримав від уряду повідомлення, в якому просилося утриматися від будь-яких коментарів щодо ходу військових дій в Україні, з попередженням, що будь-які негативні висловлення будуть розцінені як зрада Батьківщини [17].

Також слід відзначити, що російський уряд активно використовує різні символи, включаючи символ "Z", як провокаційний пропагандистський інструмент, тоді як цивільне населення Росії демонструє підтримку вторгнення.

Телеканали, що перебувають під контролем держави, у своїх трансляціях підкреслюють вторгнення як місію звільнення, водночас обвинувачуючи українські збройні сили в нападах на мирних мешканців. Наприклад, Федеральна служба безпеки (ФСБ) сфабрикувала відео, у якому жінка звинувачує Україну відомими воєнними злочинами, а також поширила скріншоти електронних листів, які містять вказівки для ЗМІ щодо нерозголошення джерела відеоматеріалу [4].

У 2022 році Центр стратегічних і міжнародних досліджень наголошував на тому, що українське вторгнення "демонструє страшні подібності з радянським вторгненням в Афганістан у 1979 році", що є результатом поганої розвідки, неправильного розуміння міжнародних реакцій, надмірного оптимізму та заниження оцінки вартості операції.

Росія здобула досвід використання авторитетних західних ЗМІ, таких як BBC News, Reuters і AFP, для поширення антиукраїнської пропаганди, адже ЗМІ виявились непідготовленими до російсько-української війни 2014 року, і часто вони ставали носіями фейкових наративів.

Крім того, Росія вивчила мистецтво використання західних PR-компаній для просування своїх наративів в інтересах державних установ та приватних корпорацій. Кремль також наказав офіційним російським телеканалам максимально можливо транслювати програму Такера Карлсона, що особливо актуалізувалося після звітів про його інтерв'ю з Путіним [11].

Втручання Росії в українські ЗМІ виявлялося в відключенні телеканалів інформаційної агенції "1+1" і "5 канал" на окупованій території Криму, а також у блокуванні доступу до українських вебсайтів та проведенні DDoS-атак на українські інформаційні ресурси [2].

Один з ілюстративних прикладів, що розкриває всі аспекти російської пропагандистської машини, – це справа збиття рейсу 17 авіакомпанії Malaysia Airlines. Ця подія викликала значний резонанс у міжнародній громадськості та стала об'єктом інтенсивної інформаційної боротьби [3].

Після катастрофи російське агентство дезінформації Internet Research Agency (IRA) здійснило значний обсяг роботи у соціальних мережах, публікуючи за три дні понад 111 000 фейкових твітів зі штучних акаунтів, переважно російською мовою. Ці твіти містили різноманітні твердження та інсинуації, спрямовані на змішання картини подій та створення певного наративу щодо причини катастрофи [15]. Початково розповідь пропагандистських каналів стверджувала, що авіалайнер був збитий українськими бойовиками, але згодом тон повідомлень змінився. Через Twitter розпочалася кампанія, яка підтримувала версію про вину України в цій трагедії. Серед використаних аргументів були наведені твердження невідомого користувача, який видалився авіадиспетчером, що стверджував про

наявність українських винищувачів поруч із літаком, а також публікація «Комсомольської правди», яка прослуховування, що, як стверджувалося, були зірваними агентами ЦРУ, діючими в інтересах США [12].

Національний комітет з розвідки та безпеки британського парламенту у своїй доповіді наголосив на масштабах інформаційної кампанії, яку вела Росія з метою переконати світ у тому, що вона не має причетності до цієї трагедії. Пізніше Росія виносила різні аргументи, пояснюючи свої дії на кордонах України як проведення військових навчань або захист російськомовних громадян на сході України.

У XXI столітті важливість інформаційної складової в конфліктах стала надзвичайно високою, оскільки вона може суттєво вплинути на сприйняття репутації противника, що в свою чергу може призвести до ігнорування або навіть дискредитації його інтересів на міжнародному рівні. Останні десятиріччя відзначається шаленим розвитком можливостей інформаційних технологій, що робить це питання одним із найважливіших у боротьбі за глобальний інформаційний простір, який відповідає національним інтересам країн.

Роль інформаційних технологій у міжнародних відносинах, зокрема в інформаційній боротьбі, стала критичною, оскільки вони породили новий рівень конкуренції та вплинули на хід подій у цій сфері. Це було особливо помітно під час воєнних конфліктів, таких як війна між Грузією та Росією у 2008 році або газова криза між Росією та Україною у той самий період.

Інформаційна війна, будучи засобом спотворення реальності в суспільному світі, може призвести до суттєвих відхилень у масовому сприйнятті подій, і результати цієї війни можуть значно відрізнятися від наслідків військових дій. Іноді перемога в інформаційній війні може мати навіть більше значення для учасників, ніж самі воєнні перемоги.

На прикладі конфліктів останніх років видно, як результати інформаційних операцій впливають на розвиток подій: після війни в Південній Осетії Росія відчула відтік іноземного капіталу, а загроза розміщення американської ПРО на території Польщі стрімко зросла. Щодо наслідків української "газової" інформаційної кампанії, Україна, незважаючи на підписання "нового" газового контракту, стикнулася зі складнощами у політичних та дипломатичних відносинах з країнами Європи [1, с. 3].

Російське втручання в іноземні вибори, зокрема у вибори в США 2016 року, також описується як інформаційна війна. Дослідження показують, що і Росія, і Захід ведуть інформаційну війну. Росія вважає, що Захід підриває її лідера через заохочення до повалення авторитарних режимів і ліберальних цінностей. У відповідь Росія сприяє поширенню антиліберальних настроїв, зокрема расизму, гомофобії та жінконенависництва [16].

Висновки. Отже, аналізуючи сучасні реалії інформаційної війни в контексті міжнародних відносин, можна зробити висновок про її критичне значення та вплив на геополітичні процеси. Напередодні XXI століття іміджева складова стала одним із найважливіших інструментів інформаційної війни, де відображення інформації про події, перекручення фактів та створення ілюзій стає ключовим фактором у формуванні світових поглядів та впливу на суспільну свідомість. Підкреслення ролі інформаційних технологій та їх впливу на інформаційні конфлікти наголошує на необхідності постійного аналізу та адаптації до нових викликів у цій сфері. Крім того, розгляд випадків інформаційних втручань у вибори, події на міжнародній арені, а також взаємодії між країнами дозволяє зрозуміти, що інформаційна війна стає не менш важливою, ніж збройний конфлікт, і може мати значний вплив на геополітичну ситуацію.

Війна між Росією та Україною стала полем битви у сфері інформаційних технологій. Російське втручання в українські справи супроводжується широкомасштабною інформаційною кампанією, спрямованою на маніпулювання суспільною думкою як у самій Росії, так і за її межами. Це включає розповсюдження дезінформації через соціальні медіа, керовані державою телеканали та інші канали масової інформації, а також кібератаки на українські інформаційні системи. Результати цієї інформаційної війни відчутні не лише на політичному та військовому рівнях, але й у глибині суспільства. Отже, в умовах сучасного глобального інформаційного простору, розуміння та використання інформаційних технологій стає критично важливим для успішного ведення конфліктів та досягнення геополітичних цілей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гурковський В. І. Особливості застосування інформаційної зброї в умовах глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Гурковський // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=123

2. "У Криму відключили 5-ий канал і "1+1"". Українська правда – Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6/7017872/2022-02-04 2022-02-04.

3. Aric Toler (2018) The Kremlin's Shifting, Self-Contradicting Narratives on MH17, Bellingcat Retrieved from: https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2018/01/05/kremlins-shifting-self-contradicting-narratives-mh17/ (accessed 03.02.2024)

4. Baker Sinéad (2022). Video of woman accusing Ukraine of war crimes in Mariupol was a fake made by Russia's FSB spy agency, report says Business Insider. Retrieved from: https://www.businessinsider.com/video-

woman-accusing-ukraine-war-crimes-russian-fake-report-2022-3 (accessed 03.02.2024)

5. Communication Breakdown: How Russia's Invasion Of Ukraine Bogged Down at the Wayback Machine (2022) Radio Free Europe/Radio Liberty, Retrieved from: https://www.rferl.org/a/communication-lapses-russia-invasion-failures/31761259.html (accessed 12.02.2024)

6. Hong, Zu-Chi; Hung, Zu-Wei (2022) How cognitive warfare works in China: A frontline perspective on Taiwan's wars against disinformation. Journal of Global Security Studies. 7 (4) Retrieved from: https://academic.oup.com/jogss/article/7/4/ogac016/6647447 (accessed 12.02.2024)

7. Gilles, Keir (2016) Handbook of Russian Information Warfare. Fellowship Monograph Retrieved from: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20fm_9.pdf (accessed 12.02.2024)

8. Glenn Jerome (1989) Defense, The Mind of the Future, Acropolis Books, Chapter 9 Washington, DC, 307 p.

9. Manjoo Farhad (2022) Opinion: Putin No Longer Seems Like a Master of Disinformation, The New York Times. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2022/03/02/opinion/putin-disinformation-social-media.html (accessed 12.02.2024)

10. Phil Muncaster (2017) Russia Admits Major Info Warfare Mission. Infosecurity Magazine Retrieved from: https://www.infosecurity-magazine.com/news/russia-admits-info-warfare-mission/ (accessed 8.02.2024)

11. Putin's Goons Say Tucker Carlson Is Must-See TV: The Kremlin has told state-run TV to air Carlson's pro-Russia talking points as much as possible (2022), Vanity Fair, Retrieved from: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjfttiDzeSEAxUHxgIHHW3TCQcQFnoECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.vanityfair.com%2Fnews%2F2022%2F03%2Ftucker-carlson-kremlin-russia-tv&usg=AOvVaw3PHOI8fvQpsG_IRfxq5UkB&opi=89978449 (accessed 8.02.2024)

12. Reid Standish (2015) Propaganda Watch: Listen to Two Russians Badly Impersonate CIA Spies to Pin MH17 on U.S. Foreign Policy. Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2015/08/12/propaganda-watch-listen-to-two-russians-badly-impersonate-cia-spies-to-pin-mh17-on-u-s/ (accessed 8.02.2024)

13. Russia: Fewer independent media outlets every day: Media outlets in Russia have to call the war against Ukraine a "special military operation." Journalists who try to resist face harsh consequences. The latest casualty is Russia's best-known independent radio station (2022) Nicole Goebel, ed. Deutsche Welle, Retrieved from: https://www.dw.com/en/russia-fewer-independent-media-outlets-every-day/a-61004083 / (accessed 8.01.2024)

14. Sazonov Vladimir (2016) The Kremlin's Total Information Warfare with No Moral Boundaries. Diplomaatia. International Centre for Defence and Security (ICDS). 13 (158): 9–12. Retrieved from: https://icds.ee/en/the-kremlins-total-information-warfare-with-no-moral-boundaries/ (accessed 8.01.2024)

15. Sear Tom (2018) MH17: Initial observations of Russian influence operations relating to Australia". Joint Standing Committee on Electoral Matters, Australian Parliament. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/333917200_MH17_Initial_observations_of_Russian_influence_operations_relating_to_Australia_related_thereto_Submission_on_notice_Executive_Summary (accessed 8.01.2024)

16. Sohl Ben (2022) Discolored Revolutions: Information Warfare in Russia's Grand Strategy. The Washington Quarterly. 45 (1): 97–111. doi:10.1080/0163660X.2022.2057113. S2CID 248393195.

17. Tyan, Alexandra (2022). The Kremlin forces schools and theaters to uphold Putin's invasion propagandaю Coda Media. Retrieved from: https://www.codastory.com/disinformation/kremlin-schools-propaganda/ (accessed 8.01.2024)

18. Wirtschafter Jessica (2022). The surprising performance of Kremlin propaganda on Google News. Brookings. Retrieved from: https://www.brookings.edu/articles/the-surprising-performance-of-kremlin-propaganda-on-google-news/ (accessed 12.01.2024)

REFERENCES:

1. Ghurkovsjkyj V. (2010) Osoblyvosti zastosuvannya informatsiynoyi zbroyi v umovakh hlobal'noho informatsiynoho suspil'stva [Features of the Use of Information Weapons in the Global Information Society] Elektronne naukove fakhove vydannya «Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok» [Electronic scientific publication «Public administration: improvement and development»] (electronic journal), № 4, Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=123 (accessed 03.02.2024) (in Ukrainian).

2. "U Krymu vidklyuchyly 5-yy kanal i "1+1"" [Channel 5 and "1+1" were disconnected in Crimea.] Ukrayins'ka pravda (in Ukrainian) Retrieved from: https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6/7017872/2022-02-04. (accessed 03.02.2024) (in Ukrainian).

3. Aric Toler (2018) The Kremlin's Shifting, Self-Contradicting Narratives on MH17, Bellingcat Retrieved from: https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2018/01/05/kremlins-shifting-self-contradicting-narratives-mh17/ (accessed 03.02.2024).

4. Baker Sinéad (2022). Video of woman accusing Ukraine of war crimes in Mariupol was a fake made by Russia's FSB spy agency, report says Business Insider. Retrieved from: https://www.businessinsider.com/video-woman-accusing-ukraine-war-crimes-russian-fake-report-2022-3 (accessed 03.02.2024).

5. Communication Breakdown: How Russia's Invasion Of Ukraine Bogged Down at the Wayback Machine (2022) Radio Free Europe/Radio Liberty, Retrieved from: https://www.rferl.org/a/communication-lapses-russia-invasion-failures/31761259.html (accessed 12.02.2024).

6. Hong, Zu-Chi; Hung, Zu-Wei (2022) How cognitive warfare works in China: A frontline perspective on Taiwan's wars against disinformation. Journal of Global Security Studies. 7 (4) Retrieved from: https://academic.oup.com/jogss/article/7/4/ogac016/6647447 (accessed 12.02.2024).

7. Gilles, Keir (2016) Handbook of Russian Information Warfare. Fellowship Monograph Retrieved from: https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/NDC%20fm_9.pdf (accessed 12.02.2024).

8. Glenn Jerome (1989) Defense, The Mind of the Future, Acropolis Books, Chapter 9 Washington, DC, 307 p.

9. Manjoo Farhad (2022) Opinion: Putin No Longer Seems Like a Master of Disinformation, The New York Times. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2022/03/02/opinion/putin-disinformation-social-media.html (accessed 12.02.2024).

10. Phil Muncaster (2017) Russia Admits Major Info Warfare Mission. Infosecurity Magazine Retrieved from: https://www.infosecurity-magazine.com/news/russia-admits-info-warfare-mission/ (accessed 8.02.2024).

11. Putin's Goons Say Tucker Carlson Is Must-See TV: The Kremlin has told state-run TV to air Carlson's pro-Russia talking points as much as possible (2022), Vanity Fair, Retrieved from: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjfttiDzeSEAxUHxgIHHW3TCQcQFnoECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.vanityfair.com%2Fnews%2F2022%2F03%2Ftucker-carlson-kremlin-russia-tv&usg=AOvVaw3PHOl8fvQpsG_lRfxq5UkB&opi=89978449 (accessed 8.02.2024).

12. Reid Standish (2015) Propaganda Watch: Listen to Two Russians Badly Impersonate CIA Spies to Pin MH17 on U.S. Foreign Policy. Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2015/08/12/propaganda-watch-listen-to-two-russians-badly-impersonate-cia-spies-to-pin-mh17-on-u-s/ (accessed 8.02.2024).

13. Russia: Fewer independent media outlets every day: Media outlets in Russia have to call the war against Ukraine a "special military operation." Journalists who try to resist face harsh consequences. The latest casualty is Russia's best-known independent radio station (2022) Nicole Goebel, ed. Deutsche Welle, Retrieved from: https://www.dw.com/en/russia-fewer-independent-media-outlets-every-day/a-61004083 / (accessed 8.01.2024).

14. Sazonov Vladimir (2016) The Kremlin's Total Information Warfare with No Moral Boundaries. Diplomaatia. International Centre for Defence and Security (ICDS). 13 (158): 9–12. Retrieved from: https://icds.ee/en/the-kremlins-total-information-warfare-with-no-moral-boundaries/ (accessed 8.01.2024).

15. Sear Tom (2018) MH17: Initial observations of Russian influence operations relating to Australia". Joint Standing Committee on Electoral Matters, Australian Parliament. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/333917200_MH17_Initial_observations_of_Russian_influence_operations_relating_to_Australia_related_thereto_Submission_on_notice_Executive_Summary (accessed 8.01.2024).

16. Sohl Ben (2022) Discolored Revolutions: Information Warfare in Russia's Grand Strategy. The Washington Quarterly. 45 (1): 97–111. doi:10.1080/0163660X.2022.2057113. S2CID 248393195.

17. Tyan, Alexandra (2022). The Kremlin forces schools and theaters to uphold Putin's invasion propagandaю Coda Media. Retrieved from: https://www.codastory.com/disinformation/kremlin-schools-propaganda/ (accessed 8.01.2024).

18. Wirtschafter Jessica (2022). The surprising performance of Kremlin propaganda on Google News. Brookings. Retrieved from: https://www.brookings.edu/articles/the-surprising-performance-of-kremlin-propaganda-on-google-news/ (accessed 12.01.2024).

Modern information wars: on the example of the Russian-Ukrainian confrontation

Larioncheva Nataliia Anatoliivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-3605-0163

Modern information warfare is aimed at manipulating public opinion, forming stereotypes and distorting facts. They can influence the views and beliefs of citizens, cause panic and negative attitudes towards certain events or individuals. In addition, information wars can have a serious impact on the national security of countries, provoke international conflicts and influence the geopolitical situation in the world. Understanding these processes helps countries develop effective strategies to counter information threats and ensure national security. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of information wars in the context of modern geopolitical conflicts on the example of the war between Russia and Ukraine, and the key task is to identify the main technologies and approaches used in this conflict and the tools used to implement them. The study used the method of document analysis and content analysis. Analyzing the current realities of information warfare in the context of international relations, we have come to the conclusion that it is of critical importance and influence on geopolitical processes. On the eve of the twenty-first century, the image component has become one of the most important tools of information warfare, where the display of information about events, distortion of facts and creation of illusions is becoming a key factor in shaping world views and influencing public consciousness. Emphasizing the role of information technologies and their impact on information conflicts emphasizes the need for constant analysis and adaptation to new challenges in this area. In addition, the consideration of cases of information interference in elections, events in the international arena, and interaction between countries makes it clear that information warfare is becoming no less important than armed conflict and can have a significant impact on the geopolitical situation.

Key words: *war, information war, Russia, Ukraine, mass media, media, propaganda, manipulation.*

Руденко Юлія Юріївна

Консолідаційна модель національної ідентичності як підґрунтя стратегії національної стійкості України

УДК 323.13
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.3

Руденко Юлія Юріївна
доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
вул. Михайла Максимовича, 22, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5292-5334

Обґрунтовується поняття національної стійкості. Зазначається, що останнє виникає в системі національної безпеки і, згодом, стає самостійним феноменом. Національна стійкість розглядається не як стихійна здатність системи реагувати на загрози та виклики, а як певна стратегія, яку спільно виробляють влада та громадянське суспільства. Тож зазначається, що національна стійкість країни – це така стратегія її існування, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, більш того, зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачати та ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держав в балансі з громадянським суспільством. Артикулюється, що стратегія національної стійкості може бути сформована на органічній ідентичності, не привнесеній ззовні, не створеній на рівні ЗМІ і тому подібне. Така ідентичність може бути сформована через консолідацію як держави та громадянського суспільства, так і груп всередині громадянського суспільства. Стверджується, що в історичному контексті національна ідентичність в українському суспільстві ґрунтувалася на філософських засадах етики «сродної праці» Г. Сковороди, «філософії серця» П. Юркевича та творах інших видатних українських філософів (Т. Шевченко, Ю. Федьковича, І. Франка, В. Сосюри тощо). Проблеми формування консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні сьогодні аналізуються з позиції сучасного процедурного підходу, який пов'язаний з соціально-політичними практиками (в тому числі і громадянськими), що виробляють механізми подолання дезінтеграції в суспільстві. Це, зокрема, механізми соціальної солідарності, довіри, толерантності та відповідальності. Зазначається, що, навіть, в суспільстві, де є різні цінності, такі механізми є запорукою дезінтеграції та національної стійкості. Про що сьогодні свідчить солідаризація мешканців України навколо громадянської ідентичності, яка стоїть на першому місці серед низки інших ідентичностей: регіональної, місцевої тощо.

Ключові слова: *національна стійкість, національна ідентичність, консолідація, «філософія серця», соціально-політичні практики.*

Вступ. У 2022 році науковцями України була підготовлена національна доповідь «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз», в якій, почасти, було визнано деяку обмеженість стратегії національної безпеки щодо системної відповіді викликам часу. Вчені доволі категорично зазначають: «…з цього можна зробити висновок, що актуалізація гібридних загроз продемонструвала недосконаліть та невідповідність протидії в сучасних реаліях системи національної безпеки. Це зумовлює ґрунтовний міждисциплінарний аналіз такого явища, як «національна стійкість» [3, с. 14]. Фактично, народившись у надрах системи національної безпеки, поняття «національна стійкість» починає жити самостійним життям як на теоретичному, так і практичному рівнях. Ба більше, «на відміну від національної безпеки, яка більше концентрується на військовій складовій, національна стійкість є ширшим поняттям і охоплює протидію загрозам у всіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, етнокультурній, соціальній, екологічній. Також її головний акцент не стільки на реагуванні на гібридні виклики та деструктивні впливи, скільки на застосуванні стратегії випередження їх появи, формуванні у державі та суспільстві стійкого імунітету до них за допомогою створення несприятливого середовища для реалізації гібридних загроз і викликів» [3, с. 12). Що важливо? Науковці розглядають національну стійкість не просто як стихійну здатність системи реагувати на загрози і виклики, а як стратегію, яку разом виробляють держави та громадянське суспільство. Отже, національна стійкість країни – це така стратегія її існування, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно відповідати на зовнішні і внутрішні виклики, протистояти загрозам і кризам, більш того, зусиллями політичної та інтелектуальної еліти вчасно передбачати та ефективно реагувати на них заради гідної самореалізації та гуманістичного розвитку людини, які забезпечує держава в балансі з громадянським суспільством. Таке розуміння національної стійкості робить її реальним потенціалом національної безпеки країни [3, с. 19].

Національна стійкість тісно пов'язана із ідентичністю, перш за все, на рівні країни із національною, а у контексті позиціювання на міжнародному рівні, – з цивілізаційною ідентичністю. Вчені зазначають: «саме національна стійкість як творення,

що супроводжується консолідацією навколо спільних світоглядних цінностей, які зумовлюють ідентичність, здатна реально випереджати й нейтралізовувати гібридні загрози в глобалізованому світі, це своєрідний «цивілізаційний імунітет» проти них [3, с. 15].

Стан наукової розробленості проблеми. Проблематика національної стійкості є доволі новою для українського політологічного дискурсу. Можна назвати прізвища таких вчених як: С. Дембіцький, О. Майборода, С. Пирожков, Н. Хамітов, В. Смолій та інших. Фактично авторів національної доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз», міждисциплінарного фахового документу, який готувався не один місяць. Варто також згадати цілісну працю – монографію О. Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» [5].

Втім, проблематика національної ідентичності залишається актуальною фактично всі роки існування незалежної України, маючи власні піки особливої популярності. Серед останніх праць з зазначеної проблематики варто відмітити монографії Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України: «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність», підготовлену авторським колективом – О. Рафальським, Я. Калакурою, М. Юрієм та іншими науковцями цього поважного інституту [9], «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі», підготовлену також авторським колективом, серед представників якого: О. Котигоренко, А. Дегтеренко, О. Калакура та інші [2].

Мета та завдання. Разом з тим, спроби поєднання обох дефініцій – національної стійкості і національної ідентичності зараз тільки набирають обертів. Тож **метою** цієї статті буде артикуляція власної точки зору щодо консолідаційної моделі національної ідентичності, що могла б стати гідним підґрунттям для формування національної стійкості та посилення суб'єктності нашої країни.

Важливо, що національна стійкість як стратегія розглядається не тільки як стратегія держави, але і як стратегія громадянського суспільства, тобто країни в цілому. Очевидно, що справжня стратегія національної стійкості може бути сформована на органічній ідентичності, не привнесеній ззовні, не створеній на рівні ЗМІ і тому подібне. «Чим демократичніше країна, тим більше акцент робиться на вільній світоглядний вибір особистості, а не на готових відповідях, які нав'язуються суспільству політичними ідеологами», – стверджують автори доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» [3, с. 49]. Тільки у такому випадку можливо консолідувати спільність на ґрунті національної, а коли країна стає справжнім суб'єктом на міжнародному рівні, – цивілізаційної ідентичності. Автори доповіді дають власну відповідь на запитання, що таке консолідація і на яких засадах вона повинна відбуватися. Отже, «консолідація – новий якісний етап, який означає перехід відстоювання у творення, інноваційний процес, який робить країну цивілізаційним суб'єктом. Бути цивілізаційним суб'єктом означає створювати й втілювати цивілізаційний проєкт, що можливе лише за наявності консолідованої національної еліти – як політичної, так і духовної, та її консолідація з усім суспільством. Вищий рівень консолідації – це співтворчість, коли особистості об'єднуються навколо інноваційного вирішення завдань» [3, с. 48].

Дозволимо собі долучитися до розгорнутої дискусії та висловите свої бачення щодо консолідованої моделі національної ідентичності, яка могла б стати підґрунтям як суб'єктності України, так і її національної стійкості.

Для початку, зупинимося на значущому тут терміні «консолідація».

Отже, консолідація – центральний чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без задіяння цього феномену [8, с. 100].

Проблема консолідації є найактуальнішою для кожного суспільства перехідного типу – ознаки останнього притаманні Україні, оскільки сам процес модернізації зумовлює зіткнення принаймні двох систем цінностей – отриманої від попереднього соціуму, з одного боку, та нових стратегічних орієнтирів і пріоритетів подальшого розвитку – з іншого. Крім цього, для України проблема консолідації суспільства має, як було зазначено раніше, особливе значення ще й з огляду на її історичне минуле, а також її геополітичне розташування як території, яка перебуває на розломі й у точках дотику кількох цивілізацій, і великих, і локальних. Частина її території є «фронтиром».

До об'єктивних чинників консолідації належать історико-політична та соціально-економічна архітектоніки конкретного соціуму, наявні проблеми його розвитку, стан масової свідомості тощо. До суб'єктивних – наявність національної еліти, компетентної державної влади й авторитетного національного лідера.

Можна виявити також певні типи консолідації. Консолідація як стан масового настрою може бути простого, так би мовити, нижчого походження, а може мати більш складну, вищу наповненість. Тобто вона є менш або більш духовною залежно від рівня походження і якості цінностей, покладених в її основу. Консолідація також може бути сильною і слабкою, організованою і стихійною, довгостроковою і тимчасовою, загальнонаціональною та регіональною. Крім того, вона може

бути конструктивною і деструктивною (радикальною). Деструктивна (радикальна) консолідація не піддається раціональному осмисленню і прогнозуванню. Точка біфуркації може виникнути у будь-якому сегменті соціуму, у будь-який час і з будь-якого сегменту соціуму і з будь-якого приводу. Конструктивна ж консолідація потребує значних організаційних, інтелектуальних і фінансових ресурсів усього суспільства [8, с. 102].

Отже, консолідаційний потенціал може бути для суспільства як «деструктивним», так і «конструктивним» у процесі та результатах його реалізації. Саме для суспільства як соціальної системи високого порядку та чи інша характеристика консолідаційних (псевдо-, ре-, де-, конр– тощо) процесів є чи не найголовнішим інтегральним показником його якості та якості життя його громадян.

У словнику-довіднику «Сучасна політична лексика» національна консолідація визначається наступним чином: «національна консолідація – історичний процес формування та розвитку нації, на основі створення рівних можливостей для участі всіх громадян у державотворчих процесах незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак» [1, с. 184]. Фактично, національна консолідація визначається крізь призму громадянської моделі нації і національної ідентичності.

Очевидно, нас і цікавить ця «конструктивна модель» консолідації українського суспільства і ті цінності настанови, на яких можливо формування інтегральної моделі національної ідентичності. Звісно, що вона є багатошаровою і багатокомпонентною. А також такою, що має історичне підґрунтя.

Ціннісне історичне підґрунтя знаходимо в українській філософії. Тому вважаємо, що доцільно проаналізувати мотиваційний потенціал поглядів класиків української філософії.

Передусім це концепція «сродної праці» Г. Сковороди, який радив пізнавати не те, що досягається майстерністю, а те, що робить можливою саму майстерність. Скориставшись таким прийомом, варто з'ясувати «спорідненість», генетичну схильність українців до певних типів праці та діяльності й зважати саме на них [6].

Ідентифікаційний потенціал етики «сродної праці» може реалізуватися у сучасній Україні як цінність професіоналізму.

Принаймні, питома частка громадян України вважають, що більшість людей, яких вони постійно зустрічають у своєму житті, цінують високий професіоналізм. Суспільство, що зберігає професійні цінності, цивілізаційно цілком вмотивоване. У ньому знайдуть адекватні соціальні позиції ті люди (незалежно від їхніх ідеологічних, політичних та інших поглядів), чий професіоналізм необхідний для перебудови суспільства на засадах добра, справедливості, чесності, моралі. А отже, перспектива українського суспільства може бути пов'язана насамперед з підготовкою «критичної маси» сучасних професіоналів у різних сферах громадського життя і, насамперед, у сфері керування економікою і політичною системою.

Якістю засади цивілізаційної ідентифікації українства є також і «філософія серця» П. Юркевича, яка підносила духовну сутність людини. У широкому розумінні український кордоцентризм є історичним типом філософствування, порівняно з іншими історичними типами – античним космоцентризмом, юдейсько-християнсько-ісламським теоцентризмом, ренесансним антропоцентризмом, новоєвропейським натуроцентризмом, просвітницьким логоцентризмом, постмодерним семіоцентризмом. Коротко цей тип філософствування характеризується як перетворення образу «серця» на поняття філософської рефлексії. Він продовжує біблійну і патристичну традиції, засновані на ототожненні істинної сутності людини – серця з духовною реальністю. При цьому наголошується на провідній ролі людського серця чи першості духовної реальності [10].

Поза «філософією серця» дійсність для українства позбавлена сенсу, тому виявляє себе через кордоцентризм у різних спектрах життєдіяння – від розмаїтих жанрів фольклору до вищих, інтелектуальних рівнів культури, зокрема літератури, в якій образ «серця» здавна посідав центральне місце (Т. Шевченко, харківські романтики, Я. Щоголів, Ю. Федькович, І. Франко, В. Сосюра, І. Драч та ін.) Особливої актуалізації проблема «філософії серця» набула для української ідентичності на початку XX сторіччя, коли європейська «філософія життя» стимулювала її саморозгортання у новій якості. На перетині цих двох потоків постав український модернізм.

«Як бачимо, український кордоцентризм як феномен є продуктом двох діаметрально протилежних типів мислення: художньо-образного, асоціативного та аналітичного, логіко-дискурсивного. І основні його концепти виявлені у символічній і понятійній формах, у вигляді міфу й теорії. Як філософія українського буття та мотивація формування цивілізаційної ідентичності українства український кордоцентризм не був потрібний ані за часів Російської імперії, ані тим паче за часів СРСР, коли мотивацією цивілізаційної діяльності його населення була утопічна мета – побудова комунізму», – зазначає український вчений М. Степико [8, с. 138]. Сьогодні «кордоцентризм» може виступити запобіжником «споживацькій філософії», стати стимулом для солідаризації української спільноти навколо духовних цінностей.

Але, разом з тим, при конструюванні консолідаційної моделі національної ідентичності важ-

ливо, – у якому значенні використовується поняття «консолідація» – у інституціональному (у сенсі невпорядкованості, нестабільності соціальної та політичної систем і, навіть, неоднозначному відношенні до тих чи інших цінностей (про які йшлося вище в історичному контексті) на рівні масового суспільства) чи процедурному, на рівні соціально-політичних практик. Більшість вчених, говорячи про низький консолідаційний рівень українського суспільства має на увазі перший варіант, не досліджуючи процедурний бік проблеми. Пошук спільних цінностей доволі досліджена проблема. Ми будемо аналізувати проблеми національної консолідації з позиції сучасного підходу (процедурного), який пов'язаний з соціально-політичними практиками (в тому числі і громадянськими), що виробляють механізми подолання дезінтеграції.

Тут варто зробити ремарку, що не завжди висока ступінь інтегрованості суспільства говорить про високі еволюційні можливості розвитку такого суспільства. Зокрема, високу ступінь інтеграції слід засвідчити у традиційному суспільстві, практики членів якого століттями регулювалися звичаями, ритуалами, міфами. Загальний міф, що розділявся всіма членами суспільства і зумовлював спільне світобачення, колективні уявлення, ритуали, що цей міф підтримували і забезпечували ту скоординованість практик, яка й робила суспільство інтегрованим, високовпорядкованим, низькоентропійним.

Крім традиційного суспільства, до категорії стабільних суспільств належать ті тоталітарні суспільства, де ще має силу базовий міф, який лежить в основі виникнення такого суспільства. Так, наприклад, радянське суспільство довгий час можна було вважати стабільним і високо інтегрованим у силу наявності великої кількості членів, що розділяли міф про комунізм, на якому це суспільство конституювалося.

Однак такі суспільства є занадто вразливими до зовнішніх викликів, їх ідентичність не є гнучкою, здатної постійно переформатовуватися, відповідно до зміни соціальних і політичних умов.

Тож, для сучасного демократичного суспільства повинна бути притаманна певна гнучкість у соціально-політичних практиках та певна міра свободи, «вбудована» в них.

Ще раз повторимося, що нас цікавить ця «конструктивна модель» консолідації українського суспільства в контексті не тільки тих ціннісних настанов, на яких її можливо сформувати (вони проаналізовані доволі ґрунтовно українськими вченими), а «як ми це робимо і будемо робити», «якими методами та способами».

Справді, вчені наголошують на тому, що важливо не тільки навколо чого консолідуємося, але, яким чином це відбувається. Фактично, суспільство може мати різні погляди на певні цінності, але не бути глибинно дезінтегрованим, оскільки діють практики толерантності та в суспільстві існує високий ступінь довіри серед різних соціальних та етнічних груп. Досліджуючи ступінь інтегрованості українського суспільства, соціологи в роботі «Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму» у якості найбільш очевидних індикаторів обирають традиційні показники інтегрованості – соціальну солідарність, довіру, толерантність та відповідальність [7].

Усі вони були свого часу теоретично пов'язані в єдину систему Т. Парсонсом через категорію стабільності. На його думку, «жодне суспільство не може підтримувати стабільність перед обличчям різних потреб і напруг доти, поки інтереси різних громадян не пов'язані солідарністю, а також внутрішньою лояльністю і зобов'язаннями» [11]. Соціологи виходять з того, що вище зазначені характеристики (солідарність, довіра, толерантність та відповідальність) діють і за умов нестабільності, яка може виступати «лакмусом» інтеграції, вказуючи, наскільки вона органічна, або механічна, штучна. Ситуації нестабільності можуть відкривати такі ресурси інтеграції, які в стабільних умовах ніяк не виявлялися.

Досвід консолідаційних практик дає змогу їхнім носіям інтегруватися як в локальні спільноти, так і в цілому в суспільство. В умовах суспільної кризи консолідаційні практики можуть стати визначальними чинниками формування оптимальних стратегій адаптації до різного роду труднощів, оскільки схильність до установок солідарності, відповідальності, толерантності та довіри дають переваги суб'єктам таких практик для самоактуалізації в соціальному житті.

Показовими є результат соціологічних опитувань щодо до індикатора інтеграційних практик – «довіра». Соціологи свідчать: найбільш важливою характеристикою довіри як соціального капіталу виступає узагальнена міжособистісна довіра до людей взагалі – не родичів, не друзів, не знайомих – тобто довіра до людей, про яких немає конкретної інформації. Якщо довіряють тільки добре знайомим людям, то це різко звужує коло потенційних учасників соціальних взаємодій і, отже, підвищує трансакційні витрати.

Показники довіри «до ближнього кола» в Україні залишаються перманентно високими. Близько 90–95% респондентів, які беруть участь в опитуваннях, з року в рік схильні найбільше довіряти своїй сім'ї та найближчим родичам. На запитання про ті спільноти, по відношенню до яких респондент міг би сказати «це – Ми», більшість опитаних у 2015 р. очікувано відповіла, що «Ми» – це насамперед родичі та друзі – близько 54% (відповідно у 2013 р. цей показник був такий самий). «Ми – це громадяни України» – ця спільнота об'єднала в 2015 р. майже 52% респондентів, і цей тип гро-

мадянської ідентичності був таким, який в подальшому продемонстрував тільки зростання цінності приналежності до зазначеної спільноти. Цікаво, що на запитання про рівень довіри співвітчизникам, думку про те, що вони варті довіри, розділили також 52% опитаних [7, с. 243].

Висновки. Оптимістично, що соціологічні дослідження останніх років, дійсно, демонструють подальше зростання довіри до такої спільноти як «громадяни України». Зокрема, – навколо такого індикатора консолідації, як громадянська ідентичність у 2022 році вже солідаризується 85% громадян. Це свідчить про те, що громадянська ідентичність сьогодні переважає над всіма іншими: локально-територіальною, регіональною тощо. Іншими словами, все більше мешканців України відчувають себе її громадянами, у першу чергу, а вже у другу, мешканцями певного регіону, села, міста тощо [4].

Останнє, при ефективній гуманітарній політиці, залишає надію на успішність процесів реінтеграції українського соціумі, забезпечення умов, що призведуть до укріплення національної стійкості та національної суб'єктності країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Була С. Національна консолідація. *Сучасна політична лексика*: навчальний енциклопедичиний словник– довідник/ За ред. Хоми Н. П. Львів : Новий світ-2000, 2014.

2. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі» /авт. кол.: О. Котигоренко, А.Дегтеренко, О. Калакура та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2023. 640 с.

3. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь/Ред. кол.:С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов та ін. К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2022. 552 с.

4. Показники національно-громадянської української ідентичності https://kiis.com.ua (дата звернення: 05.02.2024).

5. Резнікова О.Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. К.: НІСД, 2022. 456 с.

6. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К.: Наукова думка. 1973

7. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму: монографія / За наук. ред. О. Г. Злобіної. К. : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.

8. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с.

9. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський, Я. Калакура, М. Юрій. К.: ІПіЕНД ім. І Кураса НАН України, 2022. 512 с.

10. Юркевич П. Вибрані твори: Ідея-Сердце-Розум і Досвід. Вінніпег: Колегія Св. Андрія в Вінніпезі, 1984. 167 с.

11.Parsons T. The social system. N.Y., 1964.

REFERENCES:

1. Bula S. (2014) Natsionalna konsolidatsiia [National consolidation]. *Cuchasna politychna leksyka:* navchalnyi entsyklopedychynyi slovnyk-dovidnyk / Za red. Khomy N. P. Lviv : Novyi svit-2000 [in Ukrainian].

2. Dialektyka natsionalno-hromadianskoho i etnichnoho v ukrainskomu sotsiumi (2023) [Dialectic of national-civic and ethnic in Ukrainian society] /avt. kol.: O. Kotyhorenko, A.Dehterenko, O. Kalakura ta in. K.: IPiEND im. I. Kurasa NAN Ukrainy. 640 s. [in Ukrainian].

3. Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid (2022) [National resilience of Ukraine: strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats: national report] /red. kol.:C.I. Pyrozhkov, O.M. Maiboroda, N.V. Khamitov ta in. K.: IPiEND im. I. Kurasa NAN Ukrainy, 2022. 552 s. [in Ukrainian].

4. Pokaznyky natsionalno-hromadianskoi ukrainskoi identychnosti [Indicators of national and civil Ukrainian identity] https://kiis.com.ua (data zvernennia: 05.02.2024) [in Ukrainian].

5. Reznikova O. (2022) Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha [National stability in the conditions of a changing security environment]. K.: NISD. 456 s. [in Ukrainian].

6. Skovoroda H. (1973) Povne zibrannia tvoriv: U 2-kht. [Complete collection of works: In 2 vols.] . K.: Naukova dumka [in Ukrainian].

7. Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu: monohrafiia (2016) [Socio-psychological factors of integration of Ukrainian society: a monograph] / Za nauk. red. O. H. Zlobinoi. K. : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. 276 s. [in Ukrainian].

8. Stepyko M. T. (2011) Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia : monohrafiia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation: monograph]. K. : NISD, 2011. 336 c. [in Ukrainian]

9. Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist (2022) [Civilizational identity of Ukraine: history and modernity] / avt. kol.: O. Rafalskyi, Ya. Kalakura, M. Yurii. K.: IPiEND im. I Kurasa NAN Ukrainy.512 s. [in Ukrainian].

10. Iurkevych P. (1984) Vybrani tvory: Ideia-Serdtse-Rozum i Dosvid [Selected works: Idea-Heart-Mind and Experience]. Vinnipeh: Kolehiia Sv. Andriia v Vinnipezi. 167 s. [in Ukrainian].

11. Parsons T. (1964) The social system. N.Y. [in English].

Consolidation model of national identity as the basis of Ukraine's national stability strategy

Rudenko Yuliia Yuryivna

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher at the Scientific and Organizational Center
National Academy of the Security Service of Ukraine
Mykhailo Maksymovicha str., 22, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5292-5334

The concept of national stability is substantiated. It is noted that the latter arises in the national security system and, subsequently, becomes an independent phenomenon. National resilience is considered not as the spontaneous ability of the system to respond to threats and challenges, but as a certain strategy that is jointly developed by the government and civil society. Therefore, it is noted that the national stability of the country is such a strategy of its existence, when it is able to maintain a balanced development and successfully respond to external and internal challenges, to resist threats and crises, moreover, by the efforts of the political and intellectual elite to anticipate and effectively respond to them in a timely manner for the sake of worthy self-realization and humanistic development of a person, which is provided by the state in balance with civil society. It is articulated that the strategy of national stability can be formed on an organic identity, not brought in from outside, not created at the level of mass media and the like. Such an identity can be formed through the consolidation of both the state and civil society, as well as groups within civil society. It is argued that in the historical context, national identity in Ukrainian society was based on the philosophical foundations of the ethics of «kindred work» by H. Skovoroda, «philosophy of the heart» by P. Yurkevich and the works of other prominent Ukrainian philosophers (T. Shevchenko, Yu. Fedkovych, I. Franko, V. Saussure, etc.). The problems of forming a consolidation model of national identity in Ukraine today are analyzed from the standpoint of a modern procedural approach, which is connected with socio-political practices (including civil ones) that produce mechanisms for overcoming disintegration in society. These are, in particular, mechanisms of social solidarity, trust, tolerance and responsibility. It is noted that, even in a society where there are different values, such mechanisms are a guarantee of disintegration and national stability. What is evidenced today by the solidarity of the residents of Ukraine around the civic identity, which ranks first among a number of other identities: regional, local, etc.

Key words: *national stability, national identity, consolidation, «philosophy of the heart», socio-political practices.*

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Алєксєєнко Артем Ігорович

Сучасні форми правління в перспективі інституційних інновацій: політичний аспект

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.4

Алєксєєнко Артем Ігорович
аспірант кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
ORCID: 0009-0007-2860-3267

Розглядається актуалізація питання інституційних інновацій, які будуть відображати баланс політичних сил, спроможність наявних гілок влади та тенденції інфокомунікаційного забезпечення політичного процесу. Встановлено специфіку розгляду основних тенденцій інституційних інновацій, які спричиняють трансформацію сучасних форм правління на національному та глобальному рівнях. Встановлено необхідність інновацій, які відіграють ключову роль процесі модернізації форм правління, надаючи нові інструменти та методи для більш ефективного та справедливого управління суспільством. З'ясовано, що електронний уряд чи e-Government стає все більш поширеним явищем, спрощуючи взаємодію громадян з інститутами влади. У статті застосовуються поширені методичні засоби сучасних політичних наук. Зокрема, системний аналіз описує інституційні основи політичних рішень в умовах сучасних форм правління. Компаративний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів дискурсу стосовно форми правління. Методичні підходи спрямовані на виявлення значення електронних платформ для обговорення та голосування з питань суспільного значення, які активно впроваджуються у різних країнах. Увага приділяється специфіці відкритих даних, вільному доступу до інформації про бюджет, діяльність органів влади та прийняті рішення сприяють зміцненню довіри між громадянами та урядом. Встановлено, що застосування біг-даних та штучного інтелекту дозволяє більш точно аналізувати соціальні потреби та ефективніше розподіляти ресурси. Доведено, що незважаючи на всі позитивні аспекти інновацій у сучасних формах правління, слід враховувати їх потенційні ризики. Встановлено, що запровадження інновацій має супроводжуватися пильним контролем, щоб забезпечити збалансованість між ефективністю та захистом прав та свобод громадян. Розкрито значення розвитку соціальних мереж та засобів масової інформації, завдяки яким громадяни стають більш поінформованими стосовно змісту і значення форми правління. З'ясовано, що гібридизація форм правління в рамках посилення одного з інститутів, (зокрема, інституту президентства), розмивання (ерозія) повноважень окремих гілок влади, дестабілізація легітимності форми правління. Доведено, що президентська та парламентська ланки намагаються де-факто шляхом тимчасових судових рішень збільшити свої повноваження в окремих предметах відання.

Ключові слова: *інституційні інновації, форма правління, інституційні виклики, політична стабільність, політична альтернатива, політичні трансформації.*

Вступ. Форма державного правління є класичним концептом сучасних суспільних та правознавчих дисциплін. Вона набуває актуальності як предмет дослідження у зв'язку з підвищенням динаміки традиційних політичних процесів: політичного представництва, політичного врядування та ухвалення рішень.

Традиційні класичні рамки та «канони» форм правління в розвинених країнах, а також постколоніальних державах Азії, Африки та Латинської Америки склалися в середині XX століття. Відповідно в перші десятиліття XXI століття актуалізується питання інституційних інновацій, які будуть відображати баланс політичних сил, спроможність наявних гілок влади та тенденції інфокомунікаційного забезпечення політичного процесу.

В сучасній Україні в умовах війни дискусія щодо форми правління дещо призупинена. Водночас вона набуде значної актуальності в період післявоєнного відновлення, оскільки на порядку денному з'являться питання інституційної модернізації, пов'язаної з євроінтеграційним вектором руху нашої держави. Відповідно необхідно розглянути основні тенденції інституційних інновацій, які спричиняють трансформацію сучасних форм правління на національному та глобальному рівнях. Важливим елементом сучасних досліджень слід вважати мікрорівень сприйняття реформ форм правління сучасних державах ЄС а також окремих країн пострадянського простору.

Теоретико-методологічні основи дослідження. У статті застосовуються поширені методичні засоби сучасних політичних наук. Зокрема, системний аналіз описує інституційні основи політичних рішень в умовах сучасних форм правління. Компаративний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів дискурсу стосовно форми правління. Методичні підходи спрямовані на виявлення значення електронних платформ для обговорення та голосування з питань суспільного значення, які активно впроваджуються у різних країнах.

Треба зазначити, що особливості сучасних форм правління досліджуються широким колом українських дослідників. Так, С. Шкабко розглядає форму правління як ключовий елемент форми держави та одну з основних категорій державознавства [15], В. Протасова та К. Мандрікова аналізують форму державного правління в Україні з урахуванням конституційних змін [11], І. Алексєєнко досліджує взаємодію гілок влади як чинник, що впливає на розвиток форми правління в сучасній Україні [1], О. Паска розглядає вплив інституту президенства як критерій класифікації президентських та змішаних форм правління [10], С. Серьогіна аналізує роль конституційних звичаїв у закріпленні форми правління [13], Р. Мартинюк вивчає перехідні президенціалізовані республіки як особливий тип республіканської форми правління у країнах пострадянського простору [7], П. Мироненко розглядає форму правління як концептуальну та прикладну проблему [8], С. Янішевський розглядає різні конфігурації регіональної влади в країнах ЄС із напівпрезидентською формою правління [16], П. Мироненко класифікує форми державного правління та переосмислює класичні підходи до цього питання [9], С. Серьогіна в іншій публікації розглядає особливості розподілу повноважень у виконавчо-розпорядчій сфері за різних моделей монархічної форми правління [12].

Метою статті є з'ясування тенденції інституційних інновацій реформування форм правління в політичному вимірі. Завданням статті є виокремлення напрямків політичних перетворень в контексті інституційних інновацій.

Результати дослідження. Як свідчить політичний досвід, у сучасному світі динамічні зміни у політичній сфері та соціокультурному контексті зумовлюють необхідність постійного розвитку та вдосконалення форм правління. Інновації відіграють ключову роль у цьому процесі, надаючи нові інструменти та методи для більш ефективного та справедливого управління суспільством. В рамках розвитку сучасних європейських держав стають актуальними кілька сучасних інновацій у формах правління, які впливають різні аспекти життя. С. Болдіжар наголошує, що «сформована протягом двадцяти років свого розвитку і особливо в 2000-ні роки парламентська форма правління Словацької Республіки на сьогодні відзначається більш збалансованою системою «стримувань і противаг», що дозволяє поєднати» [6].

Інституційна інновація, яка привертає увагу науковців та політиків-практиків – цифровізація та впровадження інформаційних технологій у управління державою. Електронний уряд чи e-Government стає все більш поширеним явищем, спрощуючи взаємодію громадян з органами влади. Електронні сервіси дозволяють прискорити та покращити надання державних послуг, забезпечуючи більш відкриту та прозору роботу державних структур, зокрема й представницьких. С. Болдіжар привертає увагу до сильного парламенту, який взаємодіє з відповідальним перед ним Урядом, та ефективний інститут президентства. І хоча вона зберігає деякі специфічні ознаки (наприклад, відкликання Президента через всенародне голосування), загалом виражає стабільну роботу основних владних інститутів [6, с. 348].

Важливим напрямом інновацій є розвиток механізмів участі громадян у ухваленні рішень. Електронні платформи для обговорення та голосування з питань суспільного значення активно впроваджуються у різних країнах. Це дозволяє громадянам висловлювати свою думку, брати участь у прийнятті рішень та активніше впливати на політичний процес, в тому числі й щодо визначення конфігурації форми правління. Я. Бариська, С. Болдіжар та В. Лемак зазначають, що «у сучасних умовах поняття форми правління не може залишатися змістовно в тих же рамках обсягу, що і в період «панування державного суверенітету». Перші зміни у глобальній правовій інфраструктурі, які зумовлювали розширення обсягу цього поняття, відбулися після другої світової війни, коли поступово права людини з питання внутрішньої юрисдикції держави стали питанням міжнародно-правової системи, яке, навпаки, перетворюється в одну з лімітуючих ліній державного суверенітету» [5, с. 189].

Прикметною інституційною інновацією є розвиток концепції відкритого уряду (Open Government). Ця модель прагне максимальної прозорості та доступності інформації про діяльність державних органів. Відкриті дані, вільний доступ до інформації про бюджет, діяльність органів влади та прийняті рішення сприяють зміцненню довіри між громадянами та урядом. Це відображає зміст традиційного та інноваційного функціоналу форм правління в політичній системі. При цьому Я. Бариська, С. О. Болдіжар та В. Лемак вірно наголошують, що сучасне конституційне законодавство східноєвропейських держав втілює низку складових європейської конституційної спадщини [5, с. 190].

Сучасні форми правління також активно спричиняють впровадження інновації у сфері соціального захисту та управління економікою. Застосування біг-даних та штучного інтелекту дозволяє більш точно аналізувати соціальні потреби та ефективніше розподіляти ресурси в існуючих конституційних рамках. Я. Бариська, С. Болдіжар і В. Лемак форму правління спирають на конституційний правопорядок і описують її функціонування в його рамках (обмежується ним). Способів такого «конституювання» два: за участі народу (реалізація волі народу-суверена) та без участі народу. Установча влада проявляється різноманітно, але завжди в умовах демократичного політичного режиму [5, с. 191].

Незважаючи на всі позитивні аспекти інновацій у сучасних формах правління, слід враховувати їх потенційні ризики. Кібербезпека, конфіденційність даних, а також можливість маніпуляцій з використанням технологій – питання, що потребують особливої уваги. Виклики загострюються в умовах конфлікту конституційно-правових та політичних традицій. Я. Бариська, С. Болдіжар і В. Лемак докладно розкривають механізми взаємодії владних інститутів, створених у різних правопорядках. Перебування держави у правовому та інституційному просторі Європейського Союзу накладає істотний відбиток на форму її правління. Має місце різнопланова взаємодія інституційно-владних систем різного рівня: а) народ держави-учасника способом прямих виборів надає повноваження окремим владним інститутам ЄС (Європейському парламенту); б) владні інститути держави-учасника отримують представництво у владних інститутах ЄС (Європейська комісія. Європейська рада); в) установчі акти та рішення владних інститутів ЄС є обов'язковими (проявляють юридичну дію) на території держави-учасника [5, с. 192].

Сучасні форми правління стають дедалі більш інноваційними, враховуючи потреби динамічного і складного сучасного суспільства. Проте запровадження інновацій має супроводжуватися пильним контролем, щоб забезпечити збалансованість між ефективністю та захистом прав та свобод громадян. Я. Бариська, С. Болдіжар та В. Лемак вважають характерною взаємодію різних правопорядків для держав, які не є членами Європейського Союзу. Так, наприклад, форма правління в Україні, яка не є членом наднаціонального утворення, піддана впливу глобалізаційних процесів, хоч і меншою мірою, ніж держави – учасниці ЄС [5, с. 192].

Серйозним чинником є зростання впливу громадянського суспільства та глобальних рухів. З розвитком соціальних мереж та засобів масової інформації громадяни стають більш поінформованими та активними. Протести, мітинги та глобальні кампанії набувають нового масштабу, привертаючи увагу не лише національних, а й світових лідерів. Цей вплив громадянського суспільства на інноваційні зміни форми правління стають особливо помітним у країнах із розвиненою громадянською культурою. Л. Баликіна-Галанець робить слушний висновок, що «своїм складом парламенти усіх без винятку європейських країн відображають як представницькі інститути політичних преференцій громадян у власних державах і, водночас, у своїй діяльності постійно орієнтуються на домінуючі інтереси електорату. Громадяни через представництво їх депутатами беруть участь в управлінні державою» [4, с. 17].

Значним аспектом інновацій форм правління є еволюція демократичних інституцій. Традиційні форми представницької демократії переглядаються у тих глобальних викликів. Електронне голосування, онлайн-консультації та інші інновації посилюють участь громадян у ухваленні рішень. Паралельно з цим в контексті обговорення конституційних інновацій зростає увага до питань захисту прав людини, меншин та забезпечення гарантій свобод та справедливості. Л. Баликіна-Галанець простежує тенденції останніх десятиріч і відзначає стійкий процес формування двопалатних парламентів як у федеративних, так і в унітарних державах. Дискусія про реформування структури законодавчого органу в Україні, про необхідність створення двопалатного парламенту триває з часу проголошення незалежності. Ця тема актуальна, тому що формування двопалатної Верховної Ради України є однією зі складових назрілої нині конституційної реформи. Цей фактор безпосередньо матиме вплив на розвиток парламентаризму в країні [3, с. 28].

Важливим елементом трансформації форм правління у світі є облік економічної взаємозалежності. Економічні кризи, світові торгові війни та розподіл ресурсів ставлять перед урядами нові виклики, що потребують адаптації економічних політик та систем управління на рівні засадничих принципів парламентаризму. Л. Баликіна-Галанець вказує, що «бікамеральний законодавчий орган є дорожчим в обслуговуванні. Друга палата значно збільшує загальні витрати на орган законодавчої влади. Тим не менше, для промислово розвинених країн ця сума незначна порівняно із загальним бюджетом. Фактор вартості не може бути головним для національних урядів, але може відігравати помітнішу роль у місцевих органах влади» [3, с. 30].

Однак, незважаючи на означені зміни, важливо враховувати, що трансформація форм правління у глобальному світі супроводжується як перевагами, так і ризиками. Необхідно балансувати зусилля щодо глобальної співпраці з повагою до національних інтересів та особливостей. Тому в багатьох країнах форми правління стають ознакою дотримання національних політико-правових традицій. Українська науковця вважає, що інститут парламенту має неоднакові характеристики. Наприклад, Польща, Румунія та Франція, які є унітарними країнами, як і Україна, мають двопалатну структура парламенту. Водночас, звертаємо увагу, що в зазначених країнах як до нижньої, так і до верхньої палати депутати обираються на всенародних виборах. У Польщі різниця до кандидатів у депутати тільки у віковому цензі, який піднімається до 30 років для кандидатів у депутати у Сенат [3, с. 31].

Таким чином, трансформація форм правління в сучасному світі – це складний і багатогранний процес, зумовлений різновекторними чинниками. Розуміння цих трансформацій є важливим для

формування більш адаптивних та ефективних систем державного правління, здатних долати виклики та вимоги сучасної глобалізованої дійсності.

Висновки. Таким чином, сучасні форми правління виступають важливим середовищем для політико-інституційних інновацій. Їх основними напрямками є гібридизація форм правління в рамках посилення одного з інститутів, (зокрема, інституту президентства), розмивання (ерозія) повноважень окремих гілок влади, дестабілізація легітимності форми правління. В умовах інфокомунікаційної революції перший напрямок з'являється в результаті необхідності ухвалення динамічних рішень, які не відповідають тривалій процедурі парламентсько-президентського узгодження.

Відповідно президентська та парламентська ланки намагаються де-факто шляхом тимчасових судових рішень збільшити свої повноваження в окремих предметах відання. Це становить один з основних процесів тиску на судову владу у вигляді спроб набуття контролю над верховними судами в низці сучасних демократичних країн (зокрема, в Польщі та Ізраїлі).

Ерозія повноважень гілок влади відбувається переважно у перехідних країнах постколоніального типу. Попри тривалий період існування поза колоніальним контролем, політичні системи більшості країн Азії та Африки не створили системи стримувань і противаг. Відповідно інститути представництва та виконавчої влади втрачають свою спроможність.

Інфокомунікаційний тиск на форму правління простежується як результат активності публічної активності академічних та експертних спільнот, які час від часу ставлять під сумнів статус-кво всередині форм правління, які існують досить період досить тривалий час. Вони пропонують нестандартні, неординарні інновації, які мають ситуативний та вузькокорпоративний характер. Відповідно втрачається загальна стабільність форми правління як системи. Напрямком подальшого розгляду за темою статті є розгляд особливостей трансформації пострадянських форм правління на демократичній та автократичні в перші десятиліття XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєєнко І. Взаємодія гілок влади як чинник розвитку форми правління в сучасній Україні. Політичний менеджмент. 2011. № 1. С. 8–16.

2. Армаш Н. О. Вплив форми державного правління на зміст адміністративно-правового статусу державних політичних діячів на прикладі зарубіжного законодавства. *Вісник* Запорізького національного університету. *Юридичні науки*. 2013. № 1(2). С. 145–151.

3. Баликіна-Галанець Л. І. Конституційно-правовий статус парламентів країн ЄС з республіканською формою правління (змішані республіки). Правничий вісник Університету "КРОК". 2020. Вип. 38. С. 25–33.

4. Баликіна-Галанець Л. І. Конституційно-правовий статус парламентів країн ЄС з республіканською формою правління (президентські та парламентські республіки). Правничий вісник Університету «КРОК». 2019. Вип. 35. С. 15–26.

5. Бариська Я. О. Болдіжар С. О., Лемак В. В. Вплив глобалізації на форму правління сучасної держави: до питання коригування обсягу поняття / Публічне право. 2013. № 4. С. 188–195.

6. Болдіжар С. О. Удосконалення форми правління Словацької Республіки в 1999 – 2012 роках: основні напрями. Публічне право. 2013. № 2. – С. 344–349.

7. Мартинюк Р. Перехідна президенціалізована республіка − особливий різновид республіканської форми правління у країнах пострадянського простору *Вісник* Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : *Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2016_1_12

8. Мироненко П. В Форма правління як концептуальна і прикладна проблема.Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 3. С. 11–60.

9. Мироненко П. В. Класифікація форми державного правління: базові напрями переосмислення класичних підходів Нова парадигма. 2013. Вип. 118. С. 125–135.

10. Паска О. В. Впливовість інституту президенства як критерій класифікації президентських та змішаних форм правління Демократичне врядування. 2016. Вип. 16–17.

11. Протасова В. Є., Мандрікова К. О. Форма державного правління України: аналіз конституційного оновлення Правова держава. 2010. № 12. С. 86–92.

12. Серьогіна С. Г. Особливості розподілу повноважень у виконавчо-розпорядчій сфері за різних моделей монархічної форми правління. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2014. Вип. 29(1). С. 106–110.

13. Серьогіна С. Г. Роль конституційних звичаїв у закріпленні форми правління.*Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 36. С. 78–85.

14. Трещов М. М, Мунько А. Ю. Сучасна форма правління в Україні: науково-практичний дискурс. *Науковий* вісник: державне управління. 2022. № 2. С. 182–194.

15. Шкабко С. І. Форма правління як елемент форми держави та основна категорія державознавства. *Право і суспільство*. 2015. № 4(4). С. 49–54.

16. Янішевський С. О. Організація органів регіональної влади країн ЄС із напівпрезидентською формою правління: досвід для України.Стратегічні пріоритети. 2015. № 1. С. 125–130.

REFERENCES:

1. Aleksieienko, I. (2011) Vzaiemodiia hilok vlady yak chynnyk rozvytku formy pravlinnia v suchasnii Ukraini. [The interaction of the branches of government as a factor in the development of the form of government in modern Ukraine]. Politychnyi menedzhment. № 1. S. 8–16 [in Ukrainian].

2. Armash, N. O. (2013) Vplyv formy derzhavnoho pravlinnia na zmist administratyvno-pravovoho statusu derzhavnykh politychnykh diiachiv na prykladi

zarubizhnoho zakonodavstva. [The influence of the form of state government on the content of the administrative-legal status of state politicians on the example of foreign legislation]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky. № 1(2). S. 145–151 [in Ukrainian].

3. Balykina-Halanets, L. I. (2020) Konstytutsiino-pravovyi status parlamentiv krain YeS z respublikanskoiu formoiu pravlinnia (zmishani respubliky). [Constitutional and legal status of parliaments of EU countries with a republican form of government (mixed republics)]. Pravnychyi visnyk Universytetu "KROK". Vyp. 38. S. 25–33 [in Ukrainian].

4. Balykina-Halanets, L. I. (2019) Konstytutsiino-pravovyi status parlamentiv krain YeS z respublikanskoiu formoiu pravlinnia (prezydentski ta parlamentski respubliky). [Constitutional and legal status of parliaments of EU countries with a republican form of government (presidential and parliamentary republics)]. Pravnychyi visnyk Universytetu «KROK». Vyp. 35. S. 15–26 [in Ukrainian].

5. Baryska, Ya. O. Boldizhar, S. O., Lemak, V. V. (2013) Vplyv hlobalizatsii na formu pravlinnia suchasnoi derzhavy: do pytannia koryhuvannia obsiahu poniattia [Impact of globalization on the form of government of the modern state: to the issue of adjusting the scope of the concept] Publichne pravo. № 4. S. 188–195 [in Ukrainian].

6. Boldizhar, S. O. (2013) Udoskonalennia formy pravlinnia Slovatskoi Respubliky v 1999 – 2012 rokakh: osnovni napriamy. [Improvement of the form of government of the Slovak Republic in 1999-2012: main directions]. Publichne pravo. № 2. S. 344–349 [in Ukrainian].

7. Martyniuk, R. (2016) Perekhidna prezydentsializovana respublika − osoblyvyi riznovyd respublikanskoi formy pravlinnia u krainakh postradianskoho prostoru [Transitional presidential republic – a special type of republican form of government in the countries of the post-Soviet space] Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia : Yurydychni nauky.. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ vnadpcurn_2016_1_12 [in Ukrainian].

8. Myronenko, P. V (2016) Forma pravlinnia yak kontseptualna i prykladna problema. [The form of government as a conceptual and applied problem]. Suspilno-politychni protsesy. Vyp. 3. S. 11–60 [in Ukrainian].

9. Myronenko, P. V. (2013) Klasyfikatsiia formy derzhavnoho pravlinnia: bazovi napriamy pereosmyslennia klasychnykh pidkhodiv [Classification of the form of state government: basic directions of rethinking classical approaches] Nova paradyhma. Vyp. 118. S. 125–135 [in Ukrainian].

10. Paska, O. V. (2016). Vplyvovist instytutu prezydenstva yak kryterii klasyfikatsii prezydentskykh ta zmishanykh form pravlinnia [The influence of the institution of the presidency as a criterion for the classification of presidential and mixed forms of government] Demokratychne vriaduvannia. Vyp. 16–17 [in Ukrainian].

11. Protasova, V. Ye., Mandrikova K. O. (2010) Forma derzhavnoho pravlinnia Ukrainy: analiz konstytutsiinoho onovlennia [The form of state government of Ukraine: analysis of constitutional renewal] Pravova derzhava. № 12. S. 86–92 [in Ukrainian].

12. Serohina, S. H. (2014) Osoblyvosti rozpodilu povnovazhen u vykonavcho-rozporiadchii sferi za riznykh modelei monarkhichnoi formy pravlinnia. [Peculiarities of the distribution of powers in the executive and administrative sphere under different models of the monarchical form of government]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.. Vyp. 29(1). S. 106–110 [in Ukrainian].

13. Serohina, S. H. (2007) Rol konstytutsiinykh zvychaiv u zakriplenni formy pravlinnia. [The role of constitutional customs in establishing the form of government]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. № 36. S. 78–85 [in Ukrainian].

14. Treshchov, M. M, Munko A. Yu. (2022) Suchasna forma pravlinnia v Ukraini: naukovo-praktychnyi dyskurs. [Modern form of government in Ukraine: scientific and practical discourse]. Naukovyi visnyk: derzhavne upravlinnia. № 2. S. 182–194 [in Ukrainian].

15. Shkabko, S. I. (2015) Forma pravlinnia yak element formy derzhavy ta osnovna katehoriia derzhavoznavstva. [The form of government as an element of the form of the state and the main category of political science]. Pravo i suspilstvo. № 4(4). S. 49–54 [in Ukrainian].

16. Ianishevskyi, S. O. (2015) Orhanizatsiia orhaniv rehionalnoi vlady krain YeS iz napivprezydentskoiu formoiu pravlinnia: dosvid dlia Ukrainy. [Organization of regional authorities of EU countries with a semi-presidential form of government: experience for Ukraine]. Stratehichni priorytety. № 1. S. 125–130 [in Ukrainian].

Modern forms of government in the perspective of institutional innovations: political aspect

Alieksieienko Artem Ihorovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Dnipro National University named after Oles Honchar
Nauky Ave., 72, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0009-0007-2860-3267

The actualization of the issue of institutional innovations, which will reflect the balance of political forces, the capacity of the existing branches of government and the trends of information and communication support for the political process, is being considered. The specifics of considering the main trends of institutional innovations, which cause the transformation of modern forms of government at the national and global levels, have been established. The need for innovations has been established, which play a key role in the process of modernization of government forms, providing new tools and methods for more efficient and fair management of society. It was found that electronic government or e-Government is becoming an increasingly common phenomenon, simplifying the interaction of citizens with government institutions. The article uses common methodological tools of modern political science. In particular, systemic analysis describes the institutional foundations of political decisions in the conditions of modern forms of government. Comparative analysis determines the meaning and influence of key organizational dimensions of the discourse regarding the form of government. Methodological approaches are aimed at identifying the value of electronic platforms for discussion and voting on issues of public importance, which are actively implemented in various countries. Attention is paid to the specifics of open data, free access to information about the budget, the activities of authorities and the decisions made, which contribute to strengthening trust between citizens and the government. It has been established that the use of big data and artificial intelligence allows more accurate analysis of social needs and more efficient allocation of resources. It has been proven that despite all the positive aspects of innovations in modern forms of government, their potential risks should be taken into account. It was established that the introduction of innovations should be accompanied by careful control to ensure a balance between efficiency and protection of the rights and freedoms of citizens. The significance of the development of social networks and mass media, thanks to which citizens become more informed about the content and meaning of the form of government, is revealed. It was found that the hybridization of forms of government within the framework of strengthening one of the institutions, (in particular, the institution of the presidency), erosion (erosion) of the powers of individual branches of government, destabilization of the legitimacy of the form of government. It has been proven that the presidential and parliamentary branches are de facto trying to increase their powers in certain subjects by means of temporary court decisions.

Key words: *institutional innovations, form of government, institutional challenges, political stability, political alternative, political transformations.*

Возненко Леонід Валерійович

Основи функціонування місцевого самоврядування за європейськими стандартами

УДК 321:352
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.5

Возненко Леонід Валерійович
аспірант кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, Одеса, Україна;
депутат, член постійної комісії з питань земельних відносин та адміністративно-територіального устрою Одеської районної ради
ORCID: 0009-0006-2477-0984

Стаття присвячена дослідженню основ функціонування місцевого самоврядування за європейськими стандартами. Розглянуто роль та принципи функціонування місцевого самоврядування в Європі. Аналізуються європейські стандарти та принципи, спрямовані на забезпечення демократії, ефективності та прозорості на рівні місцевих територій. Висвітлюється правова база, роль представницьких органів, та важливість їхньої незалежності. Акцент робиться на сучасних тенденціях, включаючи використання інновацій для підвищення якості послуг та задоволення громадян. Поділ місцевого самоврядування на представницькі органи та виконавчу владу розглядається як ключовий аспект системи у Європі.

Досліджено роль та тривалість обрання муніципальних та регіональних представницьких органів в Європі. Розглядається їхня функціональність в управлінні муніципальними питаннями та стратегічним розвитком. Акцент робиться на варіативності тривалості обрання, яка регулюється національним законодавством. Особлива увага приділяється об'єднанням муніципальних та регіональних функцій у європейських стандартах, які сприяють ефективнішому управлінню. Підкреслюється також особливість подвійного статусу деяких міст, що поєднують муніципальні та регіональні обов'язки.

Визначено вплив тривалості повноважень представницьких органів місцевого самоврядування на цінності місцевого управління. Зокрема, висвітлюється, як довший термін повноважень сприяє стабільності, розвитку, та ефективному управлінню. Зазначається, що короткі терміни можуть підвищити відповідальність перед виборцями, але надто довгі терміни можуть позначитися на демократичних цінностях та збереженні ефективності місцевого самоврядування. Також розглядається роль тривалості термінів у зменшенні впливу регіональних еліт на місцеве управління. Завершується тим, що баланс між короткими та довгими термінами повноважень визначається потребами конкретного суспільства та його уявленнями про роль місцевого самоврядування.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, європейські принципи місцевого самоврядування, європейські стандарти, представництво на місцях, муніципалітети.*

Вступ. Актуальність проблеми організації та функціонування місцевого самоврядування за європейськими стандартами визначається низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на соціально-економічний, політичний та культурний розвиток сучасних громад. Зокрема, в умовах стабільної глобалізації та зростаючої міжнародної взаємодії, де регіональні та локальні проблеми набувають все більшого значення, необхідність адаптації місцевого самоврядування до європейських стандартів стає провідним елементом підтримки сталого розвитку.

Одним із основних аргументів на користь актуалізації основ функціонування місцевого самоврядування є відзначений ріст ролі місцевих органів управління в реалізації соціально-економічних стратегій та програм. Європейські стандарти визнають, що ефективне місцеве самоврядування є основою для вдосконалення життєвого рівня громадян, а також для забезпечення демократичної легітимності влади.

Основним викликом, який підкреслює актуальність розгляду даної проблеми, є потреба впровадження європейських нормативів щодо прозорості, участі громадян та гендерної рівності в місцевому самоврядуванні. Забезпечення цих принципів відображає демократичні цінності та сприяє підвищенню легітимності місцевих органів влади. У контексті сучасних викликів, таких як глобальні пандемії, кліматичні зміни та соціально-економічні труднощі, необхідність адаптації місцевого самоврядування до європейських стандартів стає не лише необхідністю, але й стратегічним напрямом для забезпечення стійкості та розвитку громад.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. В роботі розглянуто ряд авторів і їхніх досліджень, які стосуються європейських засад місцевого самоврядування. В. Ладиченко, Л. Головко (2013, 2018, 2020) [6; 8: 9; 10], досліджують правове регулювання місцевого самоврядування у країнах ЄС, роботи Н. В. Камінської [7] присвячені досвіду децентралізації влади у країнах ЄС, дослідження П. М. Любченко [11] охоплюють порівняльно-правовий аналіз представницьких органів місцевого самоврядування в Україні та країнах ЄС, О. Петришин [12] досліджує правові засади місцевого самоврядування в країнах ЄС та в Україні, О. М. Руденко, І. В. Козюра, Н. В. Ткаленко, В. Г. Маргасова [14] досліджують історію та теорію місцевого самоврядування, Г. Ю. Швець [15] аналізує світову практику організації роботи представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування, О. Яра, О. Улютіна, Л. Головко, Л. Андрущенко Л. [16] розглядають виклики та перспективи імплементації

законодавства ЄС в Україні. Дослідження також базується на аналізі Європейської Хартії місцевого самоврядування [2], законодавстві України [3; 4; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначено, що невирішеними залишаються питання щодо оптимальної тривалості термінів повноважень органів місцевого самоврядування, ефективного забезпечення відповідальності та підзвітності, а також балансу між стабільністю та динамікою в політиці місцевого самоврядування.

Мета статті полягає у дослідженні основ функціонування місцевого самоврядування за європейськими стандартами.

Методи дослідження. У роботі використано методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції для ретельного розгляду, узагальнення та виводу висновків.

Результати. Місцеве самоврядування є основною складовою сучасного соціального устрою в багатьох країнах, зокрема в країнах-членах Європейського союзу. Ця форма організації влади визначається рядом принципів та стандартів, спрямованих на забезпечення ефективності, прозорості та демократії на рівні місцевих територій. Правова база, що регулює місцеве самоврядування в Європі, складається з ряду документів та конвенцій, що визначають права та обов'язки органів місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування, розглядане у контексті європейських стандартів, здебільшого визначається як система організації влади, яка дозволяє мешканцям конкретної територіальної одиниці приймати участь у прийнятті рішень, що стосуються їхнього побуту та благополуччя. Основними принципами функціонування місцевого самоврядування в Європі є принципи демократії, відкритості, ефективності та взаємодії із громадськістю.

Провідними елементами стандартів місцевого самоврядування є правове забезпечення його незалежності від центральної влади. Це передбачає наявність чіткого розподілу компетенцій між центральним та місцевими органами влади, що сприяє ефективному та справедливому прийняттю рішень на різних рівнях управління. Окрім того, прозорість та відкритість у процесах місцевого самоврядування визнаються головними принципами, які сприяють забезпеченню взаєморозуміння між органами влади та громадянами. У цьому контексті провідним елементом стає доступ громадськості до інформації, що стосується діяльності органів місцевого самоврядування, а також можливість активної участі громадян у процесах прийняття рішень.

Необхідно також відзначити, що сучасні тенденції в розвитку місцевого самоврядування в Європі визначаються не лише концептуальними підходами, але й впровадженням новітніх технологій та інновацій у сферу управління. Це спрямовано на поліпшення якості послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, та збільшення рівня задоволення громадян своєю місцевою владою.

Для систем місцевого самоврядування у Європі характерним є поділ місцевого самоврядування на два основні елементи [15]:

– представницький орган;

– виконавча влада.

В контексті європейських стандартів функціонування місцевого самоврядування неможливо обійти увагою представницький орган, який виступає основною складовою цього механізму та має ключові повноваження. Ці органи функціонують на двох рівнях: місцевому (муніципальному) та середньому (регіональному) [15].

Муніципальні представницькі органи в межах європейських стандартів відіграють значущу роль у системі місцевого самоврядування. Розташовані на місцевому рівні, вони мають повноваження щодо управління та прийняття рішень, які безпосередньо стосуються муніципальних питань. Ці органи визначають та реалізують стратегії розвитку місцевості, вирішують питання місцевої інфраструктури, соціального обслуговування та бюджету муніципалітету. Тривалість їхнього обрання зазвичай визначається відповідно до національного законодавства країн Європи, і це забезпечує стабільність та неперервність управлінського процесу на муніципальному рівні.

Регіональні представницькі органи часто відповідають за широкий спектр питань, таких як розвиток інфраструктури в регіоні [8; 16]. Вони також виконують загальнокорпоративні функції, взаємодіючи з представниками на нижчому рівні та приймаючи бюджетні рішення для територіальних одиниць [5].

Тривалість обрання регіональних представників може варіюватися від 2 до 6 років, залежно від конкретної країни. Наприклад, у Швеції (ландстинги) термін складає 3 роки, у Німеччині (крайстагс) – 4 роки, а у Франції (генеральні ради у департаментах) – 6 років [12; 13; 15].

Деякі міста поєднують муніципальний і регіональний рівні управління. У Франції Париж має статус комуни та департаменту. Подібний статус мають представницькі органи скандинавських столиць. У федеративних землях великі міста можуть поєднувати повноваження федерації та місцевого самоврядування (Берлін, вільне ганзейське місто Бремен, вільне та ганзейське місто Гамбург у Німеччині; Відень в Австрії та ін.) [12; 13; 15]. В українському самоврядуванні подібний подвійний статус мають міста Київ (як столиця України) та Севастополь. У Києві міський голова очолює як представницький орган місцевого самоврядування (міську раду), так і місцевий орган державної виконавчої влади (міську державну адміністра-

цію), проте в умовах війни в Україні та введенням воєнного стану на території всієї країни, з метою підготовки столиці України до оборони, було створено Київську міську військову адміністрацію [5], що вперше в історії України позбавило Київського міського голову повноважень голови Київської міської державної адміністрації.

За європейськими стандартами муніципально-регіональні об'єднання представляють собою унікальну форму управління, яка поєднує муніципальний та регіональний рівні. Основна особливість полягає в тому, що ці об'єднання об'єднують муніципальні та регіональні функції в одній структурі для ефективнішого управління питаннями, які стосуються як окремого муніципалітету, так і ширшого регіону чи території.

Основні особливості муніципально-регіональних об'єднань:

1. Інтеграція функцій: вони об'єднують функції, які зазвичай виконуються окремими муніципалітетами та регіональними органами, щоб забезпечити більш координований та згуртований підхід до управління.

2. Спільне прийняття рішень: представники муніципалітетів та регіональних частин мають можливість спільного прийняття рішень на об'єднаних засіданнях, що сприяє вирішенню загальних проблем та сприяє співпраці.

3. Ефективність ресурсів: муніципально-регіональні об'єднання дозволяють більш ефективно використовувати ресурси, об'єднуючи їх для розв'язання спільних завдань.

4. Створення єдиної стратегії розвитку: об'єднання може допомогти розробити єдину стратегію розвитку для території, яка охоплює як місцеві, так і регіональні аспекти.

Цей підхід є реакцією на потребу у гнучкості та комплексному управлінні на рівні регіонів.

Представницькі органи на муніципальному рівні в різних країнах Європи приймають різні форми. Серед них можна виділити місцеві (муніципальні) ради, які функціонують у країнах, таких як Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, та Німеччина. Деякі країни, як Португалія, Сербія, Чехія, та Швеція, використовують термін «асамблеї» для позначення своїх муніципальних представницьких органів. У Словаччині – громадське представництво, яке діє від імені населення відповідної самоврядної одиниці [7; 10; 11; 13].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеві ради в Україні поділяються на сільські, селищні, міські, районні та обласні [3].

Незважаючи на різноманітні назви органів місцевого самоврядування в країнах Європи, вони мають спільний фундамент у демократичних принципах, які визначені Європейською Хартією місцевого самоврядування. Ці органи відіграють роль в представницькій демократії, виражаючи волю та інтереси місцевого населення в управлінні муніципалітетами.

Європейська Хартія місцевого самоврядування встановлює принципи, які включають право місцевого населення обирати своїх представників, самостійно вирішувати місцеві питання та мати відповідні фінансові ресурси для забезпечення ефективного функціонування. Незалежність і автономія місцевих органів у вирішенні своїх питань є ключовими аспектами цих демократичних принципів, що допомагають забезпечити активну участь громадян у прийнятті рішень та забезпечують розвиток місцевого рівня управління в Європі. Європейська Хартія місцевого самоврядування ратифікована Україною Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР [4].

Представницькі органи на муніципальному рівні завжди є колегіальними і їхній склад обирається відповідно до різних критеріїв, таких як чисельність населення, економічний статус, соціальна інфраструктура, характер земельного ландшафту та інші. Кількість членів ради також визначається факторами, такими як постійна чи громадська робота радників.

В різних країнах ця кількість може значно варіюватися. Наприклад, у Франції від 9 до 69 членів ради, у Німеччині – від 5 до 80, в Італії – від 15 до 80, у Нідерландах – від 7 до 45, у Норвегії – від 13 до 85, в Данії – від 5 до 35 [7; 10; 11; 14; 15]. Україна також визначає склад місцевих рад в залежності від кількості жителів відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Тривалість повноважень представницьких органів місцевого самоврядування становить об'єкт постійних обговорень як на законодавчому рівні, так і серед науковців. Часті вибори призводять до великих витрат для місцевих бюджетів, тоді як короткий термін не надає можливості вдосконалити роботу, хоча такий орган легше контролювати. З іншого боку, довший термін економічно вигідний та звільняє представників від постійних думок про переобрання, але може призвести до меншого контролю та збільшеного ризику зловживань. Важливість періодичності та процедур виборів вимагає ретельного врегулювання на рівні законодавства.

Оскільки регіональні еліти часто виявляються менш демократичними, ніж центральна влада, вони можуть намагатися інтегрувати місцеву владу у свій механізм збагачення при найменшій можливості. Це стає об'єктом пильного вивчення з боку дослідників, які наголошують на необхідності удосконалення системи термінів та процедур, що регулюють повноваження представницьких органів місцевого самоврядування [7; 11; 12; 13].

Розглядані аспекти тривалості повноважень представницьких органів місцевого самовряду-

вання мають суттєвий вплив на цінності місцевого самоврядування:

1. Сприяння стабільності та розвитку: довший термін повноважень може забезпечити більшу стабільність та можливості для реалізації довгострокових стратегій розвитку місцевих громад. Це необхідно для забезпечення сталого соціального та економічного розвитку.

2. Забезпечення ефективності управління: довший термін може дозволити представникам більше часу для вивчення та впровадження ефективних управлінських рішень, зменшуючи витрати на часті вибори та покращуючи якість управління на місцевому рівні.

3. Зміцнення відповідальності та підзвітності: короткі терміни повноважень можуть сприяти більшій відповідальності перед виборцями, оскільки представники мають бути готові до регулярних виборчих циклів. Однак довші терміни можуть вимагати збільшеної підзвітності через інші механізми.

4. Збереження демократичних цінностей: надлишкова тривалість термінів може призвести до втрати динаміки та життєвості у політиці, що може негативно впливати на демократичний процес та участь громадян.

5. Зниження впливу регіональних еліт: Забезпечення відповідного та ефективного механізму виборів може допомогти зменшити ризики впливу регіональних еліт на місцеве самоврядування та зберегти його демократичний характер.

У кожному випадку, балансування між короткими та довгими термінами повноважень визначається потребами конкретного суспільства та його поглядами на роль та функції місцевого самоврядування.

Висновки. Слід відзначити, що місцеве самоврядування в Європі є головною складовою сучасного соціального устрою, визначеною принципами демократії, відкритості, ефективності та взаємодії із громадськістю. Правова база Європейського союзу та конвенції визначають права та обов'язки органів місцевого самоврядування, зокрема, їхню незалежність від центральної влади.

У контексті європейських стандартів, представницькі органи на муніципальному рівні відіграють ключову роль у системі місцевого самоврядування. Муніципальні ради приймають участь у вирішенні питань, які стосуються місцевих громадян, визначають стратегії розвитку та реалізують програми на муніципальному рівні. Провідним елементом є підтримка прозорості та відкритості у процесах місцевого самоврядування, що сприяє ефективному взаєморозумінню між владою та громадянами. Доступ громадськості до інформації та активна участь громадян у прийнятті рішень визнаються як важливі чинники успішного функціонування місцевого самоврядування.

За взаємодії з громадськістю, визначенням чітких компетенцій та забезпеченням незалежності місцевого самоврядування від центральної влади, система місцевого самоврядування в Європі ставить перед собою завдання забезпечення якісного управління та задоволення потреб громадян на місцях. У світлі новітніх технологій та інновацій важливою є тенденція впровадження цифрових засобів для поліпшення якості послуг та збільшення задоволення громадян своєю місцевою владою.

Враховуючи це, місцеве самоврядування в Європі визначається як динамічна система, орієнтована на задоволення потреб та ефективне управління на рівні муніципалітетів, зберігаючи при цьому цінності демократії та громадянської участі.

Місцеве самоврядування в Європі визначається різноманітністю форм і тривалістю обрання представницьких органів. Регіональні представницькі органи відповідають за розвиток інфраструктури та приймають бюджетні рішення. Тривалість обрання може варіюватися від 2 до 6 років. Є також об'єднання муніципальних та регіональних функцій для ефективнішого управління. Європейська Хартія місцевого самоврядування закладає демократичні принципи, а кількість членів ради і тривалість їх повноважень визначається різними країнами. Україна також дотримується цих засад у своєму законодавстві. Однак важливо вдосконалити систему термінів та процедур, щоб уникнути зловживань та забезпечити ефективне функціонування місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Возненко Л. В. Європейські засади місцевого самоврядування: досвід для України. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.– практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.)* / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 189–191.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування (м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 28.02.2024).

3. Про місцеве самоврядування в Україні: законодавство України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 28.02.2024).

4. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: законодавство України від 15 липня 1997 року N 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 28.02.2024).

5. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України № 68/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405(датазвернення28.02.02024).

6. Golovko L., Kutsevych M., Serediuk V., Bogdan O. Implementation of EU Environmental Policy in

Ukraine: Directions and Perspectives. *European Journal of Sustainable Development*, 2020. Volume 9, No 4, p. 191–198.

7. Kaminska N.V. Decentralization of power and experience of its carrying out in foreign states. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2014. № 4, p. 35–40.

8. Ladychenko V., Golovko L. Legal Regulation of the Common Agricultural Policy in the EU. *International Scientific Electronic Journal Earth Bioresources and Quality of Life*. 2013. № 3. URL: http://www.gchera-ejournal.nubip.edu.ua/index.php/ebql/article/view/102 (дата звернення 28.02.2024).

9. Ladychenko V., Golovko L. The Right to Access to Environmental Information in Ukraine and the EU. *European Journal of sustainable development*. 2018. Volume 7, No 3, p. 455–459.

10. Ladychenko V., Melnychuk O., Golovko L., Burmak O. Waste Management at the Local Level in the EU and Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 2020. Volume 9, No 1, p. 329–329.

11. Lyubchenko P.M. Comparative legal analysis of representative bodies of local self-government in Ukraine and foreign countries. *Problems of legality*, 2010. № 109, p. 54–64.

12. Petryshyn O. Legal principles of local self-government in foreign countries and Ukraine: theoretical-legal and comparative analysis. Kharkiv: Pravo, 2014.

13. Pittsyk M.V. Local self-government: a review course (teaching program for employees of local self-government). 2006. URL:http://librarysnu.at.ua/misceve_samovrjaduvannja_ogljadovij_kurs.doc (дата звернення 28.02.2024).

14. Rudenko O.M., Kozyura I.V., Tkalenko N.V., Margasova V.G. History and theory of local self-government. Kyiv: Condor Publishing House, 2017. 226 p.

15. Shvets G. Yu. World practice of organization of work of representative and executive bodies of local self-government. *Scientific journal of the Uzhhorod national university*. *Series: Law*, 2014. № 27 (3), p. 186-190.

16. Yara O., Uliutina O., Golovko L., Andrushchenko L. The EU Water Framework Directive: Challenges and Prospects for Implementation in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 2018, Volume 7, No 2, p. 175–182.

REFERENCES:

1. Voznenko, L. V. (2023). Yevropeiski zasady mistsevoho samovriaduvannia: dosvid dlia Ukrainy [European principles of local self-government: experience for Ukraine]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitnikh ta tekhnolohichnykh rishen : u 2 t. : materialy Mizhnar. nauk.– prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.)* / za zah. red. S. V. Kivalova. Odesa : Vydavnytstvo «Yurydyka», T. 1. S. 189–191 [In Ukrainian].

2. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia (m. Strasburh, 15 zhovtnia 1985 roku) (1985) [European charter of local self-government]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (data zvernennia 28.02.2024) [In Ukrainian].

3. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini (1997) [About local self-government in Ukraine]: zakonodavstvo Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia 28.02.2024) [In Ukrainian].

4. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia (1997) [On the ratification of the European Charter of Local Self-Government]: zakonodavstvo Ukrainy vid 15 lypnia 1997 roku N 452/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia 28.02.2024) [In Ukrainian].

5. Pro utvorennia viiskovykh administratsii (2022) [On the formation of military administrations]: Ukaz Prezydenta Ukrainy №68/2022 vid 24 liutoho 2022 roku. URL: https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405 (data zvernennia 28.02.2024) [In Ukrainian].

6. Golovko, L., Kutsevych, M., Serediuk, V., Bogdan, O. (2020). Implementation of EU Environmental Policy in Ukraine: Directions and Perspectives. *European Journal of Sustainable Development*, Volume 9, No 4, p. 191–198.

7. Kaminska, N.V. (2014). Decentralization of power and experience of its carrying out in foreign states. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, № 4, p. 35–40.

8. Ladychenko, V., Golovko, L. (2013). Legal Regulation of the Common Agricultural Policy in the EU. *International Scientific Electronic Journal Earth Bioresources and Quality of Life*. 2013. № 3. URL: http://www.gchera-ejournal.nubip.edu.ua/index.php/ebql/article/view/102 (data zvernennia 28.02.2024).

9. Ladychenko, V., Golovko, L. (2018). The Right to Access to Environmental Information in Ukraine and the EU. *European Journal of sustainable development*. Volume 7, No 3, p. 455–459.

10. Ladychenko, V., Melnychuk, O., Golovko, L., Burmak, O. (2020). Waste Management at the Local Level in the EU and Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, Volume 9, No 1, p. 329–329.

11. Lyubchenko, P.M. (2010). Comparative legal analysis of representative bodies of local self-government in Ukraine and foreign countries. *Problems of legality*, № 109, p. 54–64.

12. Petryshyn, O. (2014). Legal principles of local self-government in foreign countries and Ukraine: theoretical-legal and comparative analysis. Kharkiv: Pravo

13. Pittsyk, M.V. (2006). Local self-government: a review course (teaching program for employees of local self-government). URL:http://librarysnu.at.ua/misceve_samovrjaduvannja_ogljadovij_kurs.doc (data zvernennia 28.02.2024)

14. Rudenko, O.M., Kozyura, I.V., Tkalenko, N.V., Margasova, V.G. (2017). History and theory of local self-government. Kyiv: Condor Publishing House, 226 p.

15. Shvets, G. Yu. (2014). World practice of organization of work of representative and executive bodies of local self-government. *Scientific journal of the Uzhhorod national university*. *Series: Law*, № 27 (3), p. 186–190.

16. Yara, O., Uliutina, O., Golovko, L., Andrushchenko, L. (2018). The EU Water Framework Directive: Challenges and Prospects for Implementation in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, Volume 7, No 2, p. 175–182.

Basics of functioning of local self-government according to European standards

Voznenko Leonid Valeriiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Theories
National University “Odesa Law Academy”
Akademichna str., 2, Odesa, Ukraine;
Deputy, Member of the Permanent Commission on Land Relations and Administrative-Territorial System
Odesa District Council
ORCID: 0009-0006-2477-0984

The article is devoted to the study of the basics of the functioning of local self-government according to European standards. The role and principles of functioning of local self-government in Europe are considered. European standards and principles aimed at ensuring democracy, efficiency and transparency at the level of local territories are analyzed. The legal framework, the role of representative bodies, and the importance of their independence are highlighted. Emphasis is placed on modern trends, including the use of innovations to improve service quality and citizen satisfaction. The division of local self-government into representative bodies and executive power is considered a key aspect of the system in Europe.

The role and duration of the election of municipal and regional representative bodies in Europe is studied. Their functionality in the management of municipal issues and strategic development is considered. Emphasis is placed on the variability of the duration of the election, which is regulated by national legislation. Special attention is paid to the unification of municipal and regional functions in European standards, which contribute to more efficient management. The peculiarity of the dual status of some cities, combining municipal and regional responsibilities, is also emphasized.

The impact of the duration of the powers of representative bodies of local self-government on the values of local government is determined. In particular, it highlights how a longer term of office promotes stability, development, and effective governance. It is noted that short terms can increase accountability to voters, but too long terms can affect democratic values and maintaining the effectiveness of local self-government. The role of term length in reducing the influence of regional elites on local governance is also considered. It concludes with the fact that the balance between short and long terms of office is determined by the needs of a particular society and its ideas about the role of local self-government.

Key words: *local self-government, European principles of local self-government, European standards, local representation, municipalities.*

Дмитрашко Світлана Анатоліївна
Піскун Катерина Сергіївна

Видозміни впливу соціального інституту першої леді на політичні процеси

УДК 316.334.3:347.156-055.2-021.64(045)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.6

Дмитрашко Світлана Анатоліївна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський педагогічний національний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-4803-4387

Піскун Катерина Сергіївна
студентка спеціальності «Політологія»
соціально-гуманітарного факультету
ДЗ «Південноукраїнський педагогічний національний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0001-6488-6352

Інститут першої леді є соціальним інститутом, що впливає на соціально-політичні процеси, але цей вплив сьогодні переосмислюється. Американська традиція титулу першої леді, який має соціальний престиж, була прийнята іншими країнами. Проте традиційна роль першої леді, як відображення ролі жінки, змінюється. Важливим є виявлення відповідності інституту першої леді і самої особистості першої леді стану й потребам сучасного суспільства. Тим не менш, не можна не визначити великий вплив перших леді на соціально-політичні процеси, на обговорення важливих соціальних проблем і проведення гуманітарної політики із застосуванням інструментів soft power. Метою та завданнями статті є комплексне дослідження впливу інституту першої леді на соціально-політичні процеси; аналіз специфіки інституту першої леді; визначення основних напрямів соціального впливу перших леді; виявлення складнощів та суперечностей функціонування інституту перших леді в різних країнах; узагальнення перспектив розвитку інституту першої леді. Для досягнення поставленої мети й вирішення завдань було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, таких як метод критичного аналізу, компаративний метод, історичний метод, дескриптивний метод викладу матеріалу, синтез прикладного матеріалу та узагальнення у вигляді висновків.

Інститут першої леді є соціальним інститутом, який має певну тяглість суспільної діяльності, мету, довготривалі комунікативні практики. У статті виявлені чинники, що визначають статус і мету діяльності інституту першої леді. Одночасно простежено суттєвий вплив статусу першої леді в публічному просторі, особливо за умови збігу особи першої леді з суспільними очікуваннями щодо якостей і діяльності першої леді. Проведений аналіз кейсів діяльності перших леді різних країн дозволив встановити, що сучасні аспекти діяльності перших леді поєднуються з традиційним розумінням ролі першої леді: посилення успіху та покращення іміджу владарюючого чоловіка; несуперечлива діяльність; соціально значимі програми; власна іміджева діяльність, наприклад, берегині; культурна дипломатія і просування позитивного іміджу країни. Проведений аналіз дозволив описати моделі ролей, функцій перших леді. Сучасний етап розвитку інституту перших леді перетворюється на впливовий інститут soft power реалізації гуманітарної політики.

Ключові слова: *інститут першої леді, перша леді, Сполучені Штати Америки, Україна, Чилі, Німеччина, імідж, політичний процес, soft power.*

Вступ. Одним із напрямів політики президента України є формування демократичної коаліції держав. Проте не менш важливим є формування позитивного іміджу країни та вирішення нагальних проблем українських громадян. Аналіз інституту першої леді дозволяє виявити фактори впливу і соціального престижу гуманітарної діяльності першої леді та визначити перспективи застосування інструментів soft power в умовах переважного застосування інструментів hard power в сучасній світовій політиці. Окремі аспекти ролі та функціонування інституту першої леді розглянуті в працях В. Чекалюк, М. Обами, Г. Клінтон та в новітніх прикладних рекомендаціях американських дослідників К. Брауер, К. Коен, В. Фридман, К. Глюк, К. Роджерс, А. Зауербрей, С. Шмидт, які вперше упроваджено в науковий обіг. Безумовно, вказані автори глибоко досліджують інститут першої леді, проте існує нагальна потреба у подальшому вивченні та осмисленні сучасних впливів інституту першої леді на соціально-політичні процеси країн.

Метою нашого дослідження є визначення впливу інституту першої леді на соціально-політичні процеси; **завданнями дослідження** є аналіз специфіки інституту першої леді; визначення основних напрямів соціального впливу першої леді; виявлення складнощів та суперечностей функціонування інституту першої леді; узагальнення перспектив розвитку інституту першої леді.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних **методів**, таких як метод критичного аналізу, компаративний метод, історичний метод, дескриптивний метод викладу матеріалу, синтез прикладного матеріалу та узагальнення у вигляді висновків.

Результати. На початку каденції президентства Володимира Зеленського нечасто можна було знайти матеріал про публічну діяльність Олени Зеленської, проте на початку 2024 р. перша леді України надихає своєю ефективною діяльністю. Олена Зеленська стає новатором, яка перетворює традиційну роль першої леді на високоякісну діяльність та роботу. Безумовно, це титул, а також це велика можливість та платформа для суспільної, благодійної, культурної, дипломатичної діяльності. Перша леді України підкреслює можливості,

які з'являються у перших леді та джентльменів: «м'яка сила … вважається, що це головний інструмент перших леді та інструментів. Мені ж хотілося зробити його найефективнішим» [3]. З виступу на Глобальному саміті м'якої сили Global Soft Power Index: «саме для того, щоб разом нарощувати цю силу та правильно її застосовувати, я ще у 2021 р. заснувала Саміт перших леді та джентльменів – першу в світі професійну спільноту, яка об'єднує перших леді та джентльменів і сприяє діалогу та ефективному реагуванню на глобальні гуманітарні виклики» [3]. Активна діяльність першої леді позитивно впливає на імідж президента та країни, викликає повагу та симпатії спільноти.

У своїй захоплюючий книзі «Becoming» Мішель Обама визначила статус першої леді: «це не посада й не офіційна робота, але менше з тим: в ній я спиралася на платформу, якої раніше навіть не могла уявити» [2, с. 12]. Вона описує відчуття від зустрічі з усіма крайнощами суспільного життя Америки та всю гаму почуттів від зустрічей з людьми. Перша леді Америки зустрічалася також з дітьми, які «мовби забували про мій титул, щойно ми ступали на скопаний грунт нашого саду» [2, с. 12]. Отже, перша леді – це статус дружини президента, а також, титул, але не офіційна робота, проте, одночасно, платформа великих можливостей.

Інститут першої леді є суспільним інститутом, який має певну тяглість суспільної діяльності, а також, мету, функції та довготривалі комунікативні практики. Офіційного унормування та правового кодифікування діяльності першої леді практично відсутнє. Одночасно статус першої леді має однозначну спрямованість – посилювати успіх першої особи. Перша леді, як пише В. Чекалюк, також є інструментом для підсилення іміджу держави [5, с. 111]. Безумовним є вплив перших леді на суспільно-політичні процеси в країнах, на політику владарюючого подружжя.

Впливи перших леді є залежними від деяких чинників. Серед найважливіших чинників, що, в певному сенсі, визначають статус і межі діяльності інституту першої леді, можемо визначити, це – 1) культурні норми країни; 2) суспільні традиції; 3) тип політичної культури; 4) сучасні тенденції сприйняття гендерної рівності та ролі першої леді; 5) стосунки у першому подружжі; 6)індивідуальні схильності та риси характеру. Титул перша леді, в деяких історичних ситуаціях перших пар, відноситься до офіційної дружини або партнерки президента, тобто перша леді – це офіційна дружина президента або інша яскрава жінка – політик високого рангу, вона може бути неформальним лідером без офіційного політичного статусу [5, с. 11].

Зазначаючи залежність впливу перших леді від соціальних чинників та особистісних рис, вважаємо, що є зворотній бік, адже статус першої леді у публічному просторі також чинить суттєвий вплив на суспільство – наприклад, посилює гендерну рівність, покращує ставлення до жінок, піднімає важливі гуманітарні питання. Складнішою буває ситуація, коли не відбувається збігу між особою та очікуваннями суспільства про те, якою повинна бути перша леді. Хоча, вважаємо, останні роки розбіжність стосується більше позиціювання першої леді та нормативного оформлення статусу й діяльності першої леді в контексті суспільної думки щодо ролі першої леді. Роль першої леді визначається її діяльністю та досягненнями, але, у багатьох випадках, має кордони та певні стереотипи щодо впливовішого характеру соціального престижу титулу першої леді.

Не тільки в традиційних, але, навіть, в сучасних суспільствах, є певні уявлення про жертовність як звичку для жінки, яку розділює більшість як дещо належне. Українська письменниця Наталя Гурницька описує такий підхід: «свідомо чи й не дуже, але тоді дуже чітко розуміли, що все вивчене, створене, здобуте жінкою не зникає в нікуди, не нехтується і не пропадає намарно. Воно просто не реалізується назовні, а залишається в родині: втілюється в атмосферу дружніх сімейних стосунків, у свідоме дотримання традицій, у вміння виховувати дітей гідними людьми і в те, як саме ці діти знайдуть своє призначення в житті, як реалізуються та чи зуміють у найважчих випробуваннях зостатися собою» [1, с. 20]. Раніше передбачалося, що перша леді супроводжуватиме президента на офіційних заходах або в електоральній боротьбі перед виборами. Відповідно, ресурсом ставали емоційні, образні впливи на тих, хто підтримує чи нейтрально ставиться до кандидата у президенти. У традиційному розгляді ролі першої ролі не передбачалося, що їй потрібно проголошувати промови, адже її основний іміджевий образ – це берегиня, хранителька. Виборець переносить образ хранительки сім'ї на всю країну, відповідно, перша леді ставала хранителькою, берегинею всієї країни. Подібний імідж першої леді є впливовим і має велику підтримку у багатьох прошарках населення, але весь потенціал статусу першої леді не розкриває. Проте, жінки, які мають статус першої леді, усвідомлюють, що образ дуже важливий. Навіть одяг є важливим, тому що, коли жінку більше бачать ніж чують, то з'являється особливий сенс невербальної мови. Роль першої леді передбачає, що багато інформації про власні почуття, про події можна передати засобами іміджу. Такою мовою часто користується Меланія Трамп, яка кольором і стилем підкреслює, що можна бути частиною важливою події, але не часткою.

У США першою, хто змінив роль господині Білого дому на більш розгорнуту роль національного масштабу: захисниці прав людей – була Елінор Рузвельт, дружина Франкліна Делано

Рузвельта. Перші леді обирали свої спеціальні програми, якими вони опікувалися. Ці спеціальні програми носили соціальноорієнтований характер і мали соціальну цінність, тому підтримувались громадянами. Правозахисна діяльність Е. Рузвельт стала взірцевою, а її життєва мудрість цитованою. Спеціальні програми інших перших леді орієнтувались на збереження традицій, культури, покращення освіти, підтримки здорового образу життя, сприяли міжнародному авторитету держави, розвивали культурну дипломатію тощо. Власне, Гілларі Клінтон проявила себе державною діячкою, тим самим, піднесла роль першої леді до політичного рівня. Адже, місіс Клінтон була першою леді, яка стала сенатором, кандидатом в президенти США та займала впливову посаду державного секретаря за часів президентства Б. Обами. Розкрився потенціал цієї ролі: перша леді може не тільки підсилювати імідж президента, вона може сама займати одне із провідних місць у політичному житті та стати важливим політичним суб'єктом. Пригадується Розалін Картер, яка була жінкою-новатором, спромоглася перетворити роль першої леді у роботу, тобто більше ніж титул [9]. Отак поступово формується традиція, що перший союз – це союз рівних, і, цю традицію започатковує впливова Г. Клінтон.

Класичною першою леді Сполучених Штатів Америки часто називають Ненсі Рейган. Вона була приховано впливовою і яскраво стильною дружиною Рональда Рейгана. Місіс Рейган підтримувала ту традицію перших леді, які чудово вміли користуватися своїм статусом першої леді для управління політичним іміджом чоловіка. Н. Рейган високо цінила свій титул першої леді та вказувала його в якості своєї професії. Дослідниця К. А. Бауер підкреслює велику роль Ненсі в політичних успіхах Рональда на виборах, саме вона створила мережу дружніх зв'язків в Каліфорнії, які допомогли Рональду отримати пост губернатора, що стало трампліном на його шляху до Білого дому [6]. Це безперечний талант Ненсі – вибудовувати стосунки з людьми, реагувати на проблеми, та мило пояснювати свою впливову позицію в Білому домі: «Я – жінка, яка любить свого чоловіка, і я не вибачаюся за те, що турбуюся про його особисте і політичне благополуччя» [6]. Хоча її критикували за великі витрати на одяг або оздоблення Білого дому, тим не менш, вона змогла реалізувати свій бажаний імідж – її називали першою леді імперії. Якщо пригадати, що це був період фінальної стадії суперництва США і СРСР, то, мабуть, її дії були наслідком усвідомлення статусу президента держави, яка впливає на глобальні процеси. Яскравий імідж Н. Рейган є проявом класичного розуміння образу і ролі першої леді: чудові стосунки першого подружжя, висока особиста статусність відкривали їй шлях впливу на суспільство, хоча ніякого офіційного оформлення не мали. Її сильною стороною було вміння створювати, підтримувати, зберігати відносини та управляти кадровими питаннями завдяки високим комунікативним навичкам.

Вже дві передвиборчі гонки, один термін президентської каденції проживають перші подружжя Джо і Джилл Байден та Дональд і Меланія Трамп. Перші леді дуже відрізняються одна від одної, але, як слушно підкреслює К. Роджерс, «при цьому вони розширили можливості для першого чоловіка» [11]. Для Джилл Байден важливим є збереження власної ідентичності, власної кар'єри. Вона проходила перепідготовку для онлайн-навчання задля збереження викладацької кар'єри в умовах епідемії ковіду та, навіть, було знайдено легальний механізм оплати її праці викладачкою, яка виконує повне курсове навантаження – 15 кредитів. В США існує можливість запрошувати у Конгреса виконання зобов'язання фінансування зарплат офісу першої леді для підтримки виконання обов'язків президентства. Викладацька зарплата Dr. Biden нараховується не з цього зобов'язання. Перша леді поєднує багато функцій. Вона опікується освітою, сім'ями військових, супроводжує президента.

Меланія Трамп має подвійне ставлення до ролі першої леді. З одного боку, вона створила і підтримує luxury імідж своєму президентському подружжю, що позитивно сприймає консервативне коло. З іншого, вона не бажає відповідати очікуванням щодо неї в ролі першої леді [9]. Подвійність ставлення Меланії до ролі першої леді доповнює схильність самого Дональда Трампа зневажати норми і діяти відповідно до власних інтересів. Однак Меланія Трамп віддає перевагу спілкуванню з американцями за допомогою одягу [11], хоча її послання не завжди безпомилкове. Тим не менш, коли вона у січні 2021 р. з'явилась не в дизайнерському одязі, а в балетках і просторій сукні, сигнал, про завершення діяльності першої леді, був зрозумілим.

Насиченою, продуманою альтернативою першій парі Трампів є пара кандидата у президенти, губернатора Рона Десантіса і його дружини Кейсі. Кейсі Десантіс вважається найбільш впливовим радником Десантіса [10]. Кейсі була раніше телеведучою, перенесла онкологічне захворювання та виховує трьох дітей. В період президентської гонки вийшло багато статей про ней як про першу леді чоловіка-губернатора та кандидата в президенти. Найвищої похвали заслужила її медіастратегія, за допомогою якої вона апелює до консервативних кіл республіканської партії, але без luxury image Меланії Трамп, яка також апелює до консервативних кіл республіканської партії. Кейсі мислить і діє як медіастратег та іміджмейкер, вміє «одягати» роль сама та впливає на чоловіка «одягати» свою роль. Чудово вміє поєднати образ і одяг з цінностями консерватизму, традиційності, тому часто

натякає на традиції 60-х рр. минулого століття, на дуже популярну стилістику Жаклін Кеннеді. Кейсі створила сімейний імідж як образ «принцеси та джентльмена, офіцера», що викликає шалену підтримку та приємні асоціації з образами масової культури та аристократичних династій, тому схвально впливає на імідж Рона Десантіса.

К. Глюк у своїй розвідці про іміджеву діяльність місіс Десантіс підкреслює, що друзів та опонентів Кейсі вражає її стратегічний політичний геній [10]. Вона не тільки є резонатором свого чоловіка Рона Десантіса, вона також уміло взаємодіє з людьми та виступає перед зборами, її промови емоційні та мають ідейне, ціннісне навантаження, яке зрозуміле і прийняте консерваторами. До прикладу, шлях до президентського Олімпу вона зображує як шлях натхнений Богом.

Кейсі Десантіс виконує важливу суспільну місію – проводить кампанії на підтримку психічного здоров'я; підтримує дослідження, спрямовані на пошук одужання від онкозахворювань; допомагає постраждалим від ураганів. Хоча вона вміє грати з іміджом, але її сутність не зникає під світлом софітів. Скоріше, Кейсі добре розуміє, що все є послання. У цьому контексті, неможливо не погодитися, що перша леді кандидата в президенти, у передвиборчій гонці не тільки посилювала позиції чоловіка, але й ефективно отримувала в два рази більше ефірного часу і уваги виборців для нього та його команди [8]. Отже, Кейсі Десантіс підтримує свого чоловіка створенням позитивних ситуацій, які викликали емоції та отримували підтримку від виборців. Фактично, саме вона формувала сприйняття виборчої кампанії, висвітлювала людський бік безкомпромісного чоловіка та вибудовувала мережу стосунків із зацікавленими особами.

Проаналізувавши кейси американських перших леді, можемо узагальнити, що в американській політичній культурі є прийняття інституту першої леді, що відповідає демократичній традиції держави, де велику роль грають консервативні релігійні цінності. Як на рівні еліт, так і на рівні широко загалу існує підтримка статусу першої леді, її соціальної значимості. Одночасно, велику роль грає імідж першої леді, якій відповідає уподобанням американців. Проте сучасна перша леді – це не тільки посланник доброї волі або резонатор свого чоловіка – президента. В певному сенсі, вони пропонують взірці жінки, образу життя. Тим не менш, в суспільстві існує сприйняття ролі першої леді як анахронізму, оскільки позиції фемінізму є впливовими та існує гендерна рівність.

У 2022 р. в Чилі була показова ситуація із розумінням статусу і ролі першої леді. Ірина Караманос, партнерка президента Чилі Габріеля Борича, пробувала змінити роль першої леді. Вона є освіченою жінкою, гарним фахівцем з антропології та феміністкою. С. Шмідт пише, що Ірина Караманос неохоче погодилася бути першою леді [13], тому що не вірила в цю роль, хотіла змінити функціонал першої леді. Як відомо, перші леді є покровительками різних програм, фондів. Ірина хотіла передати обов'язки управління цими програмами і фондами міністерствам, а також, змінити соціальне сприйняття ролі першої леді. Якщо ж державні службовці сприйняли її плани передачі міністерствам, то суспільство виступило проти, оскільки заступництво першої леді надавало їх організаціям соціальний престиж. Окрім цього, сучасна реалізована жінка хотіла, щоб спочатку «бачили» її, а не роль. Однак це також викликало критику. Партнерці президента дорікали тим, що вона зосередилася на власних цілях, а за ці плани і дії, громадяни Чилі не голосували на виборах президента. Проаналізувавши схожі ситуації, можемо визначити, що цей аргумент зустрічається у інших випадках, коли перші леді намагалися дистанціюватися від традиційної ролі та ініціювати якісь інновації. Суспільство не сприймає першу леді як окрему політичну фігуру, особливо, якщо вона змінює свій функціонал або, навпаки, хоче організаційно оформити та отримувати фінансування свого офісу, своєї роботи. Наприклад, Ірині Караманос дорікнули, що її ініціативи привели не до модернізації ролі першої леді, а до її скасування. Бажання Ірині грати свою життєву роль, а не бути просто помічницею президента, означало, що вона хоче розмежувати ролі першої леді і професійну роль людини, яка вже має успіхи та піднімає питання про оплату праці. К. Коен вважає, що обов'язки першої леді не визначені законом, а традицією і є церемоніальними [7]. Саме це хотіла змінити Ірина Караманос, перетворивши роль першої леді на автономну роль. Хоча, навіть у цьому можуть бути сумніви, адже в наслідок критики, вона заявила, що це був антропологічний експеримент та оголосила, що не хоче бути першою леді та повертається до дослідницької діяльності [13]. Тому, цілком може скластися враження, що мета її інновацій – не оновлення, осучаснення ролі першої леді, а бажання займатися своєю справою.

Інший цікавий кейс пов'язаний з німецькою першою леді. У Німеччині існує деякий розрив між публічним дискурсом про жіночу емансипацію та соціальною реальністю. Безумовно, відомо, що довгий час канцлером Німеччини була Ангела Меркель, а також є багато інших відомих політикинь. Тим не менш, керуючі в великих компаніях – це чоловіки, а жінки займають 6,7 відсотка всіх членів правління [12].

Нас цікавить власне Ельке Бюденбендер, дружина Франка-Вальтера Штайнмайєра, президента Німеччини. Вона працювала суддею у Берлінському адміністративному суді, але залишила цю важливу і соціально престижну роботу, щоб повністю зосередитися на ролі першої леді. Для консервативної

німецької культури також є важливим, щоб перша леді була «на боці президента», але правового оформлення ролі першої леді не існує, хоча неофіційний офіс зі співробітниками є. Дослідниця А. Зауербрай підкреслює, що такий стан речей є відображенням того, що жіноча історія – це історія жінок, у яких не було посад; про їх покликання ніколи не піклувалися; які працювали безкоштовно, тобто завжди були поза писаним [12]. Відповідно, такий статус жінки є анахронізмом в сучасному світі, що також, стосується статусу і ролі першої леді. Хоча про якісь радикальні перетворення мова не йде. Скоріше на порядок денний виноситься питання про зменшення розриву між тим, якою особистістю є фрау Ельке і статусом першої леді, який може обмежувати її особистість. Отже, мова йде про переосмислення ролі першої леді.

Цікаву еволюцію від суспільного несприйняття до активної підтримки діяльності пройшла перша леді України Олена Зеленська. На каденцію Володимира Зеленського припали карколомні випробування від епідемії ковіду до широкомасштабного вторгнення Росії в Україну. Діяльність пані Олени, сучасний імідж Берегині та соціальне усвідомлення важливості м'якої сили для вирішення гуманітарних питань підштовхнули українців до переосмислення ролі першої леді у суспільно-політичних процесах країни.

Була спроба юридично врегулювати статус першої леді, що отримала негативну зворотну реакцію. Проте постійна послідовна діяльність за обраними програмами – здорове харчування дітей, інклюзивне навчання, культурна дипломатія – переконувала громадян України в щирості першої леді та посилювала її особисту репутацію. Суттєві зміни відбулися після широкомасштабного вторгнення 2022 р., коли проявилися особисті лідерські якості, організаційні здібності та гуманістична спрямованість особистості першої леді. О. Зеленська одночасно виконує велику роботу та повністю реалізує можливості, які надає їй ця платформа для вирішення гуманітарних проблем в Україні. Дуже успішним є програма «Ти як?». Щорічно проходять Саміти перших леді та джентльменів, які присвячуються важливим соціальним питанням. Нове осмислення ролі перших леді та джентльменів в контексті soft power як альтернативи hard power підвищує їх статус та вплив на тих, хто приймає стратегічні рішення. Роль першої леді стає більш видимою та значущою. О Зеленська стала послідовною захисницею інтересів України, має високий авторитет як всередині країни, так і закордоном. Початкова дискомфортність від публічності долається колосальною публічною діяльністю. Причому це не просте супроводження президента, а автономна публічна діяльність. Окрім цього, активно задіяна медійна діяльність. Всі ці фактори в сукупності значно посилили авторитет та імідж президента Володимира Зеленського. Пані Олена дійсно стала сполучною ланкою між президентом і суспільством, що є однією з основних функцій інституту першої леді.

Висновки. Інститут першої леді з американської політичної традиції перетворився на впливовий інститут в багатьох країнах. Сьогодні американське суспільство дискутує про зміст й характер діяльності першої леді та наскільки цей інститут відповідає сучасній американській нації. Проаналізувавши роль, функції, які виконують перші леді, можемо виокремити наступні обрані моделі: 1) приймає роль першої леді і присвячує себе «бути на його боці»; 2) приймає роль першої леді і є резонатором президента. Безумовно, інститут першої леді в політичному процесі проявляється в участі у виборчих кампаніях, у взаємодії з громадянським суспільством, у взаємодії з елітами, в узгодженні обраних програм з діяльністю президента та уряду, в міжнародній культурній діяльності. Сучасний етап розвитку інституту першої леді перетворюється на впливовий інструмент soft power для реалізації гуманітарної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гурницька Н. Багряний колір вічності. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 192 с.

2. Обама М. Становлення. Київ : Видавництво Букшеф, 2022. 480 с.

3. Перша леді під час саміту Global Soft Index: М'яка сила перших леді та джентльменів зростає й дасть іще більше результатів своїм країнам / Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет представництво. *Presidend.gov.ua.* 1 березня 2024 р. URL:https://bit.ly/3ThuP50

4. Петюр Р. Дипломатичний протокол як інструмент багатосторонньої дипломатії. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки».* 2015. Випуск 9. С. 66–79.

5. Чекалюк В. Роль першої леді у формуванні іміджу держави за допомогою ЗМІ. *Наукові записки Інституту журналістики.* 2015. Том 59. С. 110–117.

6. Brower Anderson Kate, Nancy Reagen, The Happiest First lady. *The New York Times*. March 7, 2016. URL: https://www.nytimes.com/2016/03/08/opinion/nancy-reagan-the-happiest-first-lady.html

7. Cohen Kate, If I were a first lady? I'd quit, too. *The Washington Post.* November 18, 2022. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/11/18/irina-karamanos-first-lady-chile-reform/

8. Friedman Vanessa, The Strategic Fashioning of Casey Desantis. With an eye to the Kennedys, and the Trumps. Sometimes, a wardrobe is a strategy. *The New York Times.* May 26, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/05/24/style/casey-desantis-fashion.html

9. Friedman Vanessa, Rare gathering of Former First Ladies Shows Style, and Subtle Differences. *The New York Times.* November 11, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/11/28/style/melania-trump-rosalynn-carter-memorial.html

10. Glueck Katie, Floryda's First Lady, and Second in Command. Casey DeSantis has advised her husband on media strategy and taken on some of the state's big issues. The presidential campaign trail is next. *The New York Times.* May 24, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/05/24/us/politics/casey-desantis-strategy.html

11. Rogers Katie, How Two First Ladies Weathered a Most Unusual Presidential Transition. *The New York Times.* February 17, 2024. URL: https://www.nytimes.com/2024/02/17/us/politics/how-two-first-ladies-weathered-a-most-unusual-presidential-transition.html

12. Sauerbrey Anna, Germany's First Lady Problem. *The New York Times.* April 6, 2017. URL: https://www.nytimes.com/2017/04/06/opinion/germanys-first-lady-problem.html

13. Schmidt Samantha, Chile's millennial first lady wants to end the job for good. *The Washington Post. November 13, 2022. URL:* https://www.washingtonpost.com/world/2022/11/13/irina-karamanos-chile-first-lady/

REFERENCES:

1. Hurnytska, N. (2023). Bahrianyi kolir vichnosti. Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2023. 192 p.

2. Obama, M. (2022). Stanovlennia. Kyiv : Vydavnytstvo Bukshef, 2022. 480 s.

3. Persha ledi pid chas samitu Global Soft Index: M'iaka syla pershykh ledi ta dzhentelmeniv zrostaie y dast ishche bilshe rezultativ svoim krainam / Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyi. Ofitsiine internet predstavnytstvo. Presidend.gov.ua. 1 bereznia 2024 r. URL: https://bit.ly/3ThuP50

4. Petiur, R. (2015) Dyplomatychnyi protokol yak instrument bahatostoronnoi dyplomatii. Mizhnarodni vidnosyny. Seriia «Politychni nauky». 2015. Vypusk 9. S. 66–79.

5. Chekaliuk, V. (2015) Rol pershoi ledi u formuvanni imidzhu derzhavy za dopomohoiu ZMI. Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky. 2015. Tom 59. S. 110–117.

6. Brower Anderson Kate, Nancy Reagen, The Happiest First lady. *The New York Times*. March 7, 2016. URL: https://www.nytimes.com/2016/03/08/opinion/nancy-reagan-the-happiest-first-lady.html

7. Cohen Kate, If I were a first lady? I'd quit, too. *The Washington Post.* November 18, 2022. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/11/18/irina-karamanos-first-lady-chile-reform/

8. Friedman Vanessa, The Strategic Fashioning of Casey Desantis. With an eye to the Kennedys, and the Trumps. Sometimes, a wardrobe is a strategy. *The New York Times.* May 26, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/05/24/style/casey-desantis-fashion.html

9. Friedman Vanessa, Rare gathering of Former First Ladies Shows Style, and Subtle Differences. *The New York Times.* November 11, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/11/28/style/melania-trump-rosalynn-carter-memorial.html

10. Glueck Katie, Floryda's First Lady, and Second in Command. Casey DeSantis has advised her husband on media strategy and taken on some of the state's big issues. The presidential campaign trail is next. *The New York Times.* May 24, 2023. URL: https://www.nytimes.com/2023/05/24/us/politics/casey-desantis-strategy.html

11. Rogers Katie, How Two First Ladies Weathered a Most Unusual Presidential Transition. *The New York Times.* February 17, 2024. URL: https://www.nytimes.com/2024/02/17/us/politics/how-two-first-ladies-weathered-a-most-unusual-presidential-transition.html

12. Sauerbrey Anna, Germany's First Lady Problem. *The New York Times.* April 6, 2017. URL: https://www.nytimes.com/2017/04/06/opinion/germanys-first-lady-problem.html

13. Schmidt Samantha, Chile's millennial first lady wants to end the job for good. *The Washington Post. November 13, 2022. URL:* https://www.washingtonpost.com/world/2022/11/13/irina-karamanos-chile-first-lady/

The influence of the institute of the First Lady on socio-political processes

Dmytrashko Svitlana Anatoliivna

Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa,
Ukraine
ORCID: 0000-0002-4803-4387

Piskun Kateryna Serhiivna

Student of Political Science of the Faculty
of Social and Humanities
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa,
Ukraine
ORCID: 0009-0001-6488-6352

The institution of the first lady is a social establishment that influences socio-political processes, but this convention is being rethought today. The American tradition of the title of first lady, which has social prestige, has been adopted by other countries. However, the traditional role of the first lady as a reflection of the role of women is changing. It is important to identify the correspondence of the institution of the first lady and the personality of the first lady to the state and the needs of modern society. Nevertheless, one cannot fail to determine the great influence of the first ladies on socio-political processes, on the discussion of important social problems and the implementation of humanitarian policy with the use of soft power tools. The purpose and tasks of the article are a comprehensive study of the influence of the institution of the first lady on socio-political processes; analysis of the specificity of the institute of the first lady; determination of the main areas of social influence of the first ladies; identifying the difficulties and contradictions of the functioning of the Institute of First Ladies in different countries; summarizing the evolutionary prospects of the Institute of the First Lady. A complex of general scientific and special methods, such as the method of critical analysis, comparative method, historical method, descriptive method of presentation of material, synthesis of applied material and generalization in the form of conclusions, was used to achieve the set goal and solve the problems.

The Institute of the First Lady is a social establishment that has a certain long-term social activity, purpose, and long-term communicative practices. The article identifies the factors that determine the status and purpose of the first lady's institute. At the same time, a significant influence of the status of the first lady in the public sphere was traced, especially if the persona of the first lady coincided with public expectations regarding the qualities and activities of the first lady. The analysis of the cases of the activities of the first ladies of different countries made it possible to establish that the modern aspects of the activities of the first ladies are combined with the traditional understanding of the role of the first lady: strengthening the success and improving the image of the ruling man; non-controversial activity; socially significant programs; own image activity, for example, a patroness of the arts; cultural diplomacy and promotion of a positive image of the country. The analysis made it possible to describe the role models and functions of the first ladies. The current stage of the development of the Institute of First Ladies is turning into an influential position of soft power for the implementation of humanitarian policy.

Key words: *institution of the First Lady, First Lady, United States of America, Ukraine, Chile, Germany, image, political process, soft power.*

Зленко Наталія Миколаївна

Історіографія Європейського Союзу крізь призму минулого до сьогодення

УДК 327.57
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.7

Зленко Наталія Миколаївна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри музикознавства
та культурології
Навчально-наукового інституту культури
та мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна
ORCID: 0000-0003-2598-4336

Стаття висвітлює складний історичний шлях розвитку Європейського Союзу, починаючи від минулого і прослідковуючи його динаміку до сьогодення. В аналізі освітлюються важливі етапи формування Європейського Союзу, розглядаючи важливі історичні події, що визначали його траєкторію. Дослідження приділяє увагу ролі видатних постатей, історичних зломів та важливих документів, які вплинули на процес інтеграції у Європі. Проводиться докладний аналіз впливу зовнішніх чинників, таких як економічні кризи та політичні зміни, на становлення та розвиток Європейського Союзу. Метою статті є дослідити історію Європейського Союзу крізь призму минулого до сьогодення, визначити важливі етапи розвитку та оцінити внесок різних історіографічних підходів у розуміння цього процесу. Методологічну основу дослідження сформували системний й прогностичний методи. Системний метод дозволяє аналізувати та управляти складністю історії Європейського Союзу, враховуючи різні рівні взаємодії та взаємозалежності між її елементами. Прогностичний підхід передбачає вивчення та аналіз минулих та поточних тенденцій для формування прогнозів щодо майбутнього розвитку Європейського Союзу. Це може включати аналіз економічних показників, політичних рішень, соціокультурних змін та інших чинників.
Крім того, робота висвітлює історіографічний підхід до вивчення Європейського Союзу, розглядаючи різноманітні погляди дослідників на важливі аспекти та виклики, що виникали під час розвитку Європейського Союзу. Результати дослідження однозначно підтверджують важливість Європейського Союзу в сучасному світі. Розширення зони вільної торгівлі та створення єдиного ринку сприяли взаємному економічному зростанню, розвитку технологій та зміцненню економічного добробуту серед країн-членів. Дослідження також підкреслює важливість Європейського Союзу у забезпеченні стабільності та безпеки. Створення єдиного ринку без внутрішніх кордонів сприяє співпраці у сферах науки, освіти та культури, що сприяє спільному розвитку та зміцненню єдності серед європейських народів.
Завершуючи, робота визначає важливі тенденції та виклики, які супроводжували Європейський Союз протягом його історії, та поглиблює розуміння його розвитку від минулого до сьогодення.

Ключові слова: *Європейський Союз, інтеграційний процес, транснаціональні аспекти, європейська ідентичність, міжурядове співробітництво, державний суверенітет.*

Вступ. З давніх часів людство формувало в собі прагнення об'єднати зусилля та створити спільний простір для мирного співіснування. У цьому контексті історія Європейського Союзу (ЄС) виходить далеко за межі простого хронологічного наративу, вона є витканою з ниток інтриг, визначних подій та постійної трансформації. З погляду історіографії, дослідження історії ЄС крізь призму минулого до сьогодення – це не лише розкриття важливих моментів, а й спроба розібратися у виникненні та розвитку цього унікального політичного об'єднання. Стежити за перипетіями ЄС від його економічних коренів до сучасних викликів – це подорож у часі, що освітлює не лише минуле, але й розкриває інформацію до розуміння сучасності та майбутнього цього унікального союзу. Історіографія ЄС становить собою вивчення та аналіз історії та розвитку ЄС як політичної та економічної об'єднаної структури:

1. Початковий етап (1950–1970-ті роки) – період становлення ЄС відзначався переважною увагою до політичних та економічних аспектів інтеграції. Значна зацікавленість була приділена створенню спільних інституцій, таких як Європейська комісія та Рада Європейської спільноти. Науковці висвітлювали чинники, які призвели до утворення ЄС, такі як прагнення до уникнення нових війн та економічної стабільності.

2. Динаміка розширення (1980–1990-ті роки) – поступово збільшуючи своє членство, ЄС почав вивчати аспекти розширення та їх вплив на європейську ідентичність і політику.

3. Кризи та виклики (2000–2020-ті роки) – з появою нових викликів, таких як економічна криза, міграційна криза та вихід Великої Британії з ЄС (Brexit), науковці активно вивчають, як ЄС реагує на такі випробування. Досліджуються причини й наслідки цих подій, а також вплив на політичний ландшафт та ідентичність європейців.

4. Соціокультурні аспекти, адже в останні роки експерти все більше звертають увагу на соціокультурні аспекти інтеграції в ЄС, тобто досліджуються транснаціональні аспекти європейської ідентичності, взаємодія різних культур та мов у складі ЄС.

5. Геополітичні виклики – аналітики розглядають також геополітичні виклики, зокрема відносини з іншими світовими потужностями, такими як Сполучені Штати Америки та Китай. Вивчаються зміни

в ролі ЄС на світовій арені та вплив зовнішньої політики на внутрішні справи [3, с. 135].

Тому, історіографія ЄС постійно розвивається, враховуючи сучасні події та тенденції, що дозволяє отримувати глибоке розуміння історії та перспективи розвитку ЄС.

Мета та завдання. Дослідити історію ЄС крізь призму минулого до сьогодення, визначити важливі етапи розвитку та оцінити внесок різних історіографічних підходів у розуміння цього процесу. Вивчити та оцінити основні течії історіографії, які вплинули на тлумачення історії ЄС, розкриваючи різноманітні погляди на інтеграцію та європейський проєкт через призму наукових досліджень.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження сформували системний й прогностичний методи. Системний метод дозволяє аналізувати та управляти складністю історії ЄС, враховуючи різні рівні взаємодії та взаємозалежності між її елементами. Прогностичний підхід передбачає вивчення та аналіз минулих та поточних тенденцій для формування прогнозів щодо майбутнього розвитку ЄС. Це може включати аналіз економічних показників, політичних рішень, соціокультурних змін та інших чинників.

Результати. В сучасний період стрімкого розвитку науково-технічного прогресу неможливе існування держав без їх взаємодії, а взаємодія може здійснюватися як через політичні, так і економічні відносини. ЄС вважають сьогодні головною і найбільшою інтеграційною групою у світі. Загальна кількість населення ЄС, яка становить 27 країн, станом на 1 січня 2022 року становила майже 450 мільйонів людей, за статистикою служби Eurostat [14, с. 301]. Історія ЄС розпочалася ще у 1951 році з наднаціонального органу, який керував видобутком вугілля та чорною металургією – European Coal and Steel Community (Європейського об'єднання вугілля і сталі). Офіційною датою створення цього союзу вважається 1957 рік, і тоді він мав назву – European Economic Community (Європейська Економічна Спільнота). За наміром, – це повинно було призвести до створення митного союзу, який був створений наприкінці 60-х років, а також спільного ринку товарів і послуг.

В науковій літературі існують різні підходи до періодизації європейської інтеграції.

Становлення інтеграції (1950-ті – початок 1970-х років) було спричинене кількома чинниками. У 1950 році французький міністр закордонних справ Робер Шуман запропонував створення європейської вугільно-сталевої спільноти. Така ініціатива визначила початок інтеграційних процесів та визначалася як спроба об'єднати ресурси для запобігання конфліктам та сприяння економічному взаємозв'язку між країнами [15, с. 27].

У 1957 році шість країн (Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург) підписали Treaties of Rome (Римські договори), чим створили European Economic Community та European Atomic Energy Community (Євратом). Це сприяло економічній інтеграції та створенню спільного ринку [11, с. 57]. У 1960–70-і роки інтеграційні процеси поширилися на інші сфери, такі як соціальна політика, та відбулося розширення, зокрема, Велика Британія, Данія та Ірландія вступили у ЄС (1973 р.). Згодом у 1985 році була запропонована програма створення Єдиного внутрішнього ринку, яка визначила наступний етап інтеграції та сприяла зняттю торговельних бар'єрів між країнами ЄЕС.

Концепція європейської конструкції, ініціатором та першим автором якої був відомий політичний діяч і керівник плану післявоєнного відновлення економіки Франції Жан Моне, пізніше лягла в основу європейської інтеграції. Чинні принципи цієї концепції включають:

– замість Європи, з багатьма суперечностями необхідно створити єдину, миролюбну Європу на засадах демократії, економічного добробуту і соціального консенсусу, миру та рівноправного співробітництва;

– єдина Європа повинна будуватися поступово, з акцентом на пріоритетні області, де співпраця є найбільш актуальною та досяжною;

– об'єднання повинно розпочатися у сфері економіки, що максимально відповідає насущним потребам країн й не торкнеться особливо чутливих сфер державного суверенітету (таких як національна безпека, оборона, зовнішня політика);

– важливою умовою руху до єдиної Європи повинно стати формування єдиної правової бази та системи спільних інститутів [13, с. 116].

27 травня 1952 року ті ж шість країн підписали Договір, що створює Європейське оборонне співтовариство (Treaty establishing the European Defence Community). Також розпочалася підготовка до угоди, що засновувала Європейське політичне співтовариство. Згідно з нею передбачалося створити нову (федеральну за типом) структуру органів у сфері зовнішньої політики, оборони та захисту прав людини. Проте в серпні 1954 року Національні збори Франції відхилили Договір про ЄОС, після чого було припинено підготовку другого договору [13, с. 163]. Спроба прискорити військово-політичну інтеграцію не вдалася, і європейське зближення розвивалось переважно в економічній сфері протягом багатьох років.

Період з початку 70-х років до 1984 року був часом випробувань і пошуків для Європейської спільноти та Європейської спільноти з атомної енергії, а також для їхніх спільних інституцій та членів. Початок 1970-х років був відзначений двома світовими потрясіннями. У серпні 1971 року стався розпад валютної системи Bretton Woods (Бреттон-Вудса), заснованої на золотому стандарті долара. Сполучені Штати Америки, через виснаження золо-

тих резервів у зв'язку з війною у В'єтнамі, відмовилися обмінювати пред'явлені їм долари на золото на вимогу французького уряду. Це покінчило зі стабільною практикою визначення обмінних курсів національних валют за їхнім золотим вмістом. У 1973 році на фоні арабо-ізраїльської війни сталася перша нафтова криза: країни Organization of the Petroleum Exporting Countries (ОПЕК) збільшили експортні ціни у чотири рази. У 1978 році підйом цін на нафту відновився, а загалом з 1970 по 1980 рік вони зросли в десять разів [2, с. 51].

В галузі політики відбулися значущі зміни. Зокрема, Спільнота розпочала впровадження регіональної політики, головним інструментом якої став створений у 1975 році European Regional Development Fund (Європейський фонд регіонального розвитку) й відбулося розширилися функції й значно збільшено бюджет Європейського соціального фонду, а у 1984 році була прийнята Перша рамкова програма науково-технічного розвитку ЄС [8, с. 231].

Приєднання Великої Британії до ЄС, яка до війни мала численні колонії, дозволило країнам Спільноти розширити особливий діалог з країнами, що розвиваються. Продовження двох Яундеських конвенцій (Yaounde Convention) у 1975 році призвело до підписання нової конвенції у столиці Того, місті Ломе, з 46 країнами Африки, Карибського басейну та Тихого океану [12, с. 126].

У 1962 році Велика Британія подала заявку на вступ до ЄЕС. Однак цьому завадила Франція. У 1967 році Велика Британія подала нову заявку, яка призвела до того ж самого результату. Головним противником її вступу був президент Франції Шарль де Голль, який вважав, що через свої особливі зв'язки зі Сполученими Штатами Америки, Велика Британія буде грати негативну роль в ЄС, підірвавши його єдність та самостійність у відносинах з США.

Переговори щодо вступу Великої Британії, а також Данії, Ірландії та Норвегії до Європейської Спільноти розпочалися лише у 1969 році, незабаром після відставки де Голя. Три перші країни стали його членами з 1 січня 1973 року, тоді як національний референдум в Норвегії мав негативний результат. За приростом економічної потужності це розширення стало найбільшим в історії ЄС: його ВВП збільшився більше ніж на 30% [4, с. 701].

У другій половині 70-х років почалися переговори з Грецією, Португалією та Іспанією, таким пропозиціям передували політичні зміни в цих країнах. У Греції впала військова диктатура «Greek junta», а у Португалії та Іспанії перемогли – причому, без кровопролиття – демократичні революції, які ліквідували диктаторські режими [6, с. 184]. У 1981 році Греція стала десятим членом ЄС. Іспанія та Португалія вступили в нього вже на новому етапі розвитку Європейської Спільноти, у 1986 році.

Період нового піднесення інтеграційного формування (1985 р.–2004 р.) в ЄС характеризувався значущими подіями та розвитком. Акт European Economic Area (Європейського економічного простору), який набрав чинності з 1 липня 1987 року, ставив своєю головною метою створення єдиного внутрішнього ринку товарів, послуг, капіталів та осіб до грудня 1992 року. Таким чином, ЄС повернувся до довгострокової мети, сформульованої ще в Римському договорі. Акт European Economic Area став найбільшим програмним документом ЄС з часу підписання Римських договорів [9, с. 6].

Договір про Європейський Союз (Treaty on European Union) був підписаний 7 лютого 1992 року в нідерландському місті Маастрихт та набув чинності 1 листопада 1993 року [5, с. 107]. Важливо зрозуміти, що Договір про Європейський Союз не доповнював укладений у 1957 році Договір про Європейську економічну спільноту, а створював ще один фундаментальний документ. З того часу ЄС функціонує на основі двох основних договорі – Договору про ЄЕС і Договору про Європейський Союз. Всі наступні договори (Амстердамський договір, Ніццький та Лісабонський договори) лише вносили поправки до обох цих актів, але не створювали нових.

Згідно з Договором про Європейський Союз, Спільнота отримала нову назву, відповідну вищому рівню інтеграції. Договір розширив повноваження органів ЄС на нові сфери, які традиційно є предметом національного суверенітету. Таким чином, багато хто сприйняв його як крок до створення Європейської федерації (Об'єднаних Штатів Європи) [4, с. 823]. На практиці перехід до політичного союзу до цього часу не відбувся. Маастрихтський договір відкрив нові перспективи для політичної інтеграції. Тут планувалося перейти від координації зовнішньої політики держав-членів ЄС до загальної зовнішньої політики та політики безпеки. Для цього вводилися загальні позиції ЄС (прийняті з актуальних міжнародних питань) і спільні дії держав ЄС (у формі гуманітарних місій та військових операцій у третіх країнах). Державичлени зберегли свої суверенні права в цьому напрямку, але одночасно зобов'язалися утримуватися від будь-яких дій, що суперечать інтересам ЄС і послабляють його єдність.

Амстердамський договір був підписаний у столиці Нідерландів 2 жовтня 1997 року. Він становив собою скоригований та розширений варіант Маастрихтського договору. Найбільш суттєві зміни стосувалися внутрішніх справ та юстиції. Питання візового контролю, надання притулку, імміграції, охорони зовнішніх кордонів, а також юридичне співробітництво з цивільних справ (наприклад: шлюби, розлучення, аліменти, батьківські права) були перенесені з третьої «основи» до першої.

Інакше кажучи, вони перейшли зі сфери міжурядового співробітництва у сферу компетенції Спільноти. У третій «основі» залишилися кримінально-правове співробітництво та митне співробітництво країн ЄС [10, с. 94]. До права ЄС були включені правила Шенгену (про скасування контролю на внутрішніх кордонах та охорону зовнішніх кордонів), які раніше діяли автономно і залишалися поза його юрисдикцією. Таким чином, було посилено наднаціональний елемент управління зовнішніми кордонами Союзу. Тепер кожна країна ЄС, що має зовнішній кордон, охороняє свою ділянку відповідно до загальних правил.

Відзначимо, що на початку 90-х років розвивалася транспортна політика, відкрили ринок транспортних послуг, розпочалося будівництво європейських транспортних коридорів, а екологічна політика стала більш активною, зросла її роль в стратегії сталого розвитку ЄС. У соціальній політиці з'явились нові напрямки – підтримка зростання зайнятості, боротьба з бідністю, гендерна політика (сприяння фактичній рівності статей) й у 1999 році була утворена Європейська політика безпеки й оборони.

У 2000 році на засіданні Європейської ради у столиці Португалії була прийнята Лісабонська стратегія. Її основною метою було перетворення ЄС на найконкурентнішу і динамічну економіку світу. Планувалося досягти цього за 10 років шляхом новітніх досягнень науки та техніки та реалізації принципів сталого розвитку. Проте програма швидко опинилася на межі розгортання і була серйозно переглянута у 2005 році [5, с. 109].

З 1 січня 1986 року Іспанія та Португалія стали його учасниками. За рівнем економічного розвитку вони відстали від більшості інших країн-членів. Проте їхній фактичний вступ до ЄС відбувся успішно і завершився до середини 90-х років. З 1 січня 1995 року членами ЄС стали Австрія, Фінляндія і Швеція. Норвегія, як і в 1972 році, підписала договір про вступ, але знову не увійшла в нього через негативний результат референдуму. Вступ цих країн, які мали статус нейтральних, став можливим лише після її завершення. Це розширення було для ЄС найбільш органічним і легким, оскільки всі три країни мали високий рівень розвитку економіки й політичних систем.

Європейський Союз в умовах глобалізації (з 2004 року до 2020). ЄС від 2004 до 2020 року пройшов через важливі трансформації, враховуючи вплив глобалізаційних процесів на його розвиток. Однією з важливих подій цього періоду було розширення ЄС у 2004 році, коли до нього приєдналися 10 нових країн, включаючи країни Центральної та Східної Європи. З 1 травня 2004 року ще 10 країн стали членами ЄС: Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр і Мальта. Вступ ще двох країн, Болгарії та Румунії, було відкладено до 2007 року, оскільки вони не повністю відповідали копенгагенським критеріям. Згодом 1 січня 2007 Болгарія та Румунія долучились до ЄС, – це призвело до збільшення регіональної різноманітності й поглиблення економічного та політичного об'єднання.

Глобалізація відігравала важливу роль у розвитку європейської економіки, сприяючи створенню єдиної ринкової зони та зміцненню конкурентоспроможності європейських компаній. Одночасно ЄС активно взаємодіяв з іншими світовими гравцями, розширюючи свої торговельні відносини та укладаючи угоди про співпрацю в різних галузях. Це дозволило ЄС займати важливе місце в глобальних економічних і політичних процесах. З іншого боку, період з 2004 по 2020 рік також визначався внутрішніми викликами для ЄС, зокрема, кризами єврозони та міграційною кризою. Глобалізація підкреслила потребу єдності в управлінні економічними та соціальними викликами, але також поклала випробування на здатність ЄС ефективно реагувати на негативні явища та забезпечувати стабільність у внутрішній політиці.

Висхідна залежність від імпорту енергоресурсів змусила ЄС серйозно зайнятися енергетичною безпекою. У 2005–2009 рр. Єврокомісія оприлюднила кілька документів, в яких викладені основні напрямки енергетичної стратегії ЄС. Основними завданнями є: диверсифікація джерел і шляхів постачання енергоресурсів; створення єдиного конкурентоспроможного ринку електроенергії та газу на території ЄС; збереження енергії та підвищення її ефективності; збільшення виробництва відновлюваної енергії. У цьому контексті ЄС активно розвиває співпрацю з країнами-постачальниками нафти та газу в Європу. Однак інтереси окремих країн-членів ЄС в енергетичній сфері часто не збігаються, тому важко досягти їх узгодження. Заклики Єврокомісії «говорити одним голосом» з енергетичними партнерами ЄС дають ефект від випадку до випадку [7, с. 209].

Варто зауважити, що Brexit, або вихід Великої Британії з ЄС, є однією з найважливіших та найскладніших подій у сучасній історії Європи. Референдум, який відбувся 23 червня 2016 року, призвів до тісного голосування, в результаті якого 51,9% голосів виборців підтримали вихід. Ця подія визначила початок складного процесу виходу Великої Британії з ЄС та розпочала новий етап в історії обох сторін [5, с. 120]. Процес вихідних переговорів, що тривав майже чотири роки, був складним та напруженим. Основні питання включали умови торгівлі, правовий статус європейських громадян, фінансові зобов'язання, а також майбутні відносини між Великою Британією та ЄС. Відмінність думок та заплутаність питань призвели до великої нестабільності на політичній та економічній аренах. Після багатьох труднощів, 31 січня 2020 року

Велика Британія офіційно залишила ЄС. Це визначило початок перехідного періоду, під час якого обидві сторони уклали нові угоди.

На початку 2020-х років Європейський Союз (ЄС) стикається з рядом важливих викликів та завдань, а саме:

1. ЄС стикається з великими економічними викликами, пов'язаними зі зменшенням економічної активності через пандемію, торговельними та економічними розбіжностями, російсько-українською війною, а також внутрішніми розбіжностями між країнами ЄС.

2. Проблема міграції залишається актуальною. ЄС шукає рішення для кращого управління міграційними потоками, а також спільних підходів до врегулювання статусу біженців та мігрантів.

3. Європейський Союз стикається з політичними викликами, такими як зростання популізму та відсутність єднання в деяких питаннях серед країн-членів.

4. Цифрова революція та швидкий розвиток технологій створюють нові виклики у сфері кібербезпеки, захисту особистих даних та регулювання цифрового простору.

5. Збільшення загрози тероризму, кібератак та гібридних загроз вимагає посилення координації у сфері безпеки та оборони серед країн ЄС [1, с. 23].

На нашу думку, формування прогнозів щодо майбутнього розвитку ЄС визначається комплексом чинників, які включають політичні, економічні, соціокультурні та геополітичні впливи. На перший погляд, ЄС стане свідком подальшого розширення та консолідації своїх політичних і економічних зв'язків. З приєднанням нових країн і зміцненням спільних інституцій, ЄС може посилити свою роль на міжнародній арені.

Однак, з іншого боку, виникають виклики та перепони, зумовлені внутрішніми та зовнішніми чинниками. Внутрішні напруження, пов'язані з різницями в економічному розвитку та підходах до політики, можуть стати на шляху гармонізації. Більшість країн-членів ЄС також постають перед труднощами та викликами міграційної політики, що може вплинути на їхню стабільність. Ще однією важливою обставиною є геополітична динаміка, через висхідну роль Китаю та інших регіональних акторів може змінити баланс сил у світі та впливати на позиції ЄС.

У світлі цих викликів і можливостей, важливим елементом майбутнього ЄС буде здатність до адаптації та реформ. Зміцнення внутрішньої солідарності, розвиток інновацій та ефективних стратегій зовнішньої політики буде визначати успіх ЄС в майбутньому, забезпечуючи стабільність, процвітання та роль важливого гравця на світовій арені.

Висновки. Отже, історіографія ЄС, розглянута від минулого до сьогодення, є складною і структурно багатошаровою. На початковому етапі, у 1950–1970-ті роки, дослідження акцентувались на політичних та економічних аспектах створення ЄС, обґрунтовуючи це як стратегічний крок для уникнення нових конфліктів та забезпечення економічної стабільності в регіоні. Згодом, у 1980–1990-ті роки, увага розширилась на динаміку розширення та його вплив на європейську ідентичність та політику. Сучасні дослідження враховують глибинні трансформації, зокрема економічні кризи, міграційні труднощі та Brexit, які впливають на внутрішню та зовнішню політику ЄС.

За допомогою системного та прогностичного підходів, історіографія ЄС може бути аналізована як динамічний процес, що враховує взаємодію різних аспектів та передбачає можливі напрями розвитку. Дослідження у рамках системного підходу вказує на важливість розуміння ЄС як системи, що складається з політичних, економічних, соціокультурних та інших компонентів, взаємодія яких формує європейський проєкт. Прогностичний підхід дозволяє визначити можливі напрямки розвитку, спираючись на аналіз історичних тенденцій та розуміння сучасних викликів. Історіографія ЄС, оглянута в такому контексті, стає важливим інструментом для розуміння та формування подальшого шляху європейської інтеграції.

Тому регіональна інтеграція в Західній Європі формувалася в особливих умовах. Значний вплив на неї мали характерні для післявоєнного періоду тенденції до миру та об'єднання, а також створення біполярної міжнародної системи та розпад колоніалізму. Створення відповідних інституцій означало системний прорив у практиці міжнародного співробітництва. Ці об'єднання вийшли далеко за межі традиційних міжнародних організацій. Вони передбачали передачу частини національного суверенітету на наднаціональний рівень та ставили за мету формування єдиної спільноти зі спільною долею.

Протягом своєї історії ЄС переживав як успішні, так і досить складні періоди. Проте, в довгостроковій перспективі інтеграція продовжувала розвиватися. Європейська спільнота послідовно рухалася спочатку до митного союзу, потім – до єдиного внутрішнього ринку і, нарешті, до валютного союзу. На території ЄС забезпечено свободу переміщення товарів, послуг, капіталів і осіб. Починаючи з окремих галузей економіки та торгівлі, інтеграційний процес поступово охоплював все ширші сфери: транспорт, наукові дослідження, екологію, енергетику, культуру тощо. З 90-х років став видимим прогрес у сфері спільної зовнішньої політики та оборони. Зараз інтеграція певною мірою охоплює практично всі аспекти громадського життя країн-членів.

Успіх інтеграції безпосередньо пов'язаний з особливою політичною культурою та правовою системою Євросоюзу. Невід'ємні суперечності

між окремими країнами та групами інтересів вирішуються завдяки активному діалогу та постійній спрямованості на досягнення компромісу.

Повсякденне функціонування ЄС забезпечує створена десятиліттями система інститутів, норм, методів та процедур. Ця система дозволяє узгоджувати інтереси різних сторін при прийнятті рішень, а потім контролювати їх виконання. У процесі розвитку ЄС його міжнародні позиції значно зміцнилися. На початкових етапах основу зовнішніх зв'язків складали пільгові торгові угоди з колишніми колоніями європейських країн. Тепер ЄС має розвинуту мережу угод і діалогів з більшістю країн, регіонів та інтеграційних об'єднань світу. Його міжнародна співпраця охоплює економіку, політику, правопорядок, науку, культуру. ЄС сприяє просуванню своїх цінностей та інтересів на світовій арені, активно бере участь у роботі міжнародних організацій та у реформуванні чинної системи міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко І. Європейський Союз: історія становлення та його значення для України. *Вісник* Львівського університету. Серія юридична, 2023. №76. С. 5–32.

2. Бородін І., Варава І. Теоретико-правова ідея становлення Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2020. № 3(56). С. 49–55.

3. Кавунник А. Л. Регіональні аспекти міжнародної політики Європейського Союзу в контексті Східного партнерства. Література та культура Полісся. № 99. Серія Історичні науки. № 13. 2020. С. 133–143.

4. Barnard C., Peers S. European union law. Oxford University Press, 2023. 1032 p.

5. Germond C., Rye L. Teaching European Union politics: the perspective of history. Teaching European Union Politics. Edward Elgar Publishing. 2024. P. 106–122.

6. Hill C., Smith M., Vanhoonacker S. International relations and the European Union. Oxford University Press, 2023. 600 p.

7. Hodson D. The institutions of the European Union. Oxford University Press, 2022. 504 p.

8. Keukeleire S., Delreux T. The foreign policy of the European Union. Bloomsbury Publishing, 2022. 480 p.

9. Kahn S. European Union: the bright future of enlargment. Les Notes de la Fondation Jean Jaurès. 2023. P. 1–14.

10. Lelieveldt H., Sebastiaan P. The politics of the European Union. Cambridge University Press, 2023. 341 p.

11. McCormick J. Understanding the European Union: a concise introduction. Bloomsbury Publishing, 2020. 277 p.

12. Pekarčíková M., Staníčková, M. Analysis of the current integration process: from the past to the future of the European Union. Eastern Journal of European Studies. 2022. № 13(2). P. 116–139.

13. Rietbergen P. Europe: a cultural history. Routledge, 2020. 730 p.

14. Rosamond B. The European Union. International Organization and Global Governance. Routledge, 2023. P. 292–306.

15. Segers M. The Origins of European Integration: The Pre-History of Today's European Union, 1937–1951. Cambridge University Press, 2023. 244 p.

REFERENCES:

1. Boiko, I. (2023). Yevropeiskyi Soiuz: istoriia stanovlennia ta yoho znachennia dlia Ukrainy [The European Union: the history of formation and its significance for Ukraine]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna, 76, 5–32 [in Ukrainian].

2. Borodin, I. & Varava, I. (2020). Teoretyko-pravova ideia stanovlennia Yevropeiskoho Soiuzu [The theoretical and legal idea of the formation of the European Union]. Yurydychnyi visnyk, 3(56), 49–55 [in Ukrainian].

3. Kavunnyk, A. L. (2020). Rehionalni aspekty mizhnarodnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu v konteksti Skhidnoho partnerstva [Regional aspects of the international policy of the European Union in the context of the Eastern Partnership]. Literatura ta kultura Polissiaб 99. Seriia Istorychni nauky, 13, 133–143 [in Ukrainian].

4. Barnard, C. & Peers, S. (2023). European union law. Oxford University Press.

5. Germond, C. & Rye, L. (2024). Teaching European Union politics: the perspective of history. Teaching European Union Politics. Edward Elgar Publishing, 106–122.

6. Hill, C., Smith, M. & Vanhoonacker, S. (2023). International relations and the European Union. Oxford University Press.

7. Hodson, D. (2022). The institutions of the European Union. Oxford University Press.

8. Keukeleire, S. & Delreux, T. (2022). The foreign policy of the European Union. Bloomsbury Publishing.

9. Kahn, S. (2023). European Union: the bright future of enlargment. Les Notes de la Fondation Jean Jaurès, 1–14.

10. Lelieveldt, H. & Sebastiaan, P. (2023). The politics of the European Union. Cambridge University Press.

11. McCormick, J. (2020). Understanding the European Union: a concise introduction. Bloomsbury Publishing.

12. Pekarčíková, M. & Staníčková, M. (2022). Analysis of the current integration process: from the past to the future of the European Union. Eastern Journal of European Studies, 13(2), 116–139.

13. Rietbergen, P. (2020). Europe: a cultural history. Routledge.

14. Rosamond, B. (2023). The European Union. International Organization and Global Governance. Routledge, 292–306.

15. Segers, M. (2023). The Origins of European Integration: The Pre-History of Today's European Union, 1937–1951. Cambridge University Press.

Historiography of the European Union through the Prism of the Past to the Present

Zlenko Nataliia Mykolaivna

PhD in Philosophy,
Associate Professor at the Department
of Musicology and Cultural Studies
Educational and Scientific Institute
of Culture and Arts
of the Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko
Romenska str., 87, Sumy, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2598-4336

The article covers the complex historical path of the European Union, starting from the past and tracing its dynamics to the present. The analysis highlights the important stages of the formation of the European Union, considering the important historical events that determined its trajectory. The study focuses on the role of prominent figures, historical breaks, and important documents that influenced the process of integration in Europe. A detailed analysis of the impact of external factors, such as economic crises and political changes, on the formation and development of the European Union is being conducted. The purpose of the article is to explore the history of the European Union from the past to the present, to identify important stages of development and to assess the contribution of different historiographical approaches to understanding this process. The methodological basis of the study was formed by the systemic and prognostic methods. The systemic method allows us to analyze and manage the complexity of the history of the European Union, taking into account the different levels of interaction and interdependence between its elements. The prognostic approach involves studying and analyzing past and current trends to make predictions about the future development of the European Union. This may include analyzing economic indicators, political decisions, socio-cultural changes, and other factors.

In addition, the work highlights the historiographical approach to the study of the European Union, considering the various views of researchers on important aspects and challenges that have arisen during the development of the European Union. The results of the study clearly confirm the importance of the European Union in the modern world. The expansion of the free trade area and the creation of a single market have contributed to mutual economic growth, technology development, and economic prosperity among the member states. The study also emphasizes the importance of the European Union in ensuring stability and security. The creation of a single market without internal borders promotes cooperation in science, education and culture, which contributes to joint development and strengthening of unity among European nations.

The paper concludes by identifying important trends and challenges that have accompanied the European Union throughout its history and deepens the understanding of its development from the past to the present.

Key words: *European Union, integration process, transnational aspects, European identity, intergovernmental cooperation, state sovereignty.*

Кисіль Віталій Анатолійович

Регіональна політика України в умовах воєнного стану: аналіз дослідницького дискурсу

УДК 332.14
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.8

Кисіль Віталій Анатолійович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Маріупольського державного
університету
вул. Преображенська, 6, Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-8009-8276

Стаття присвячена аналізу стану наукової розробки проблеми реалізації регіональної політики в Україні періоду дії особливого правового режиму. Підкреслюється той факт, що проблема почала привертати увагу вчених ще в ході розгортання реформи децентралізації публічної влади, яка в часі збіглася з початком гібридної війни РФ проти України. Метою публікації є огляд наукової літератури, що стосується питань трансформації органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Теоретико-методологічною основою дослідження став комплекс інструментів аналітико-синтетичного опрацювання інформації. Акцентується увага на різниці підходів до студіювання теми українськими та закордонними дослідниками – перші зосереджувалися переважно на розробці проблем нормативно-правового забезпечення діяльності місцевих адміністрацій в умовах воєнного стану, а другі будували свої розвідки навколо конкретних кейсів функціонування окремих локальних органів публічної влади (зокрема, на прикладі Запоріжжя, Одеси, Львова, Києва тощо). Автор звертає також увагу на недостатній ступінь розробки саме політологічних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, в той час як з точки історико-правової та економічної науки проблеми децентралізації публічної влади опрацьовані як на рівні статейного матеріалу, так і монографічних та дисертаційних досліджень. У висновках автор наголошує, що студії вітчизняних дослідників часто носять прикладний характер і виконують роль наукового супроводу окремих законодавчих ініціатив у сфері місцевого самоврядування. Натомість, праці закордонних вчених приділяють більше уваги проблемі рецепції результатів діяльності органів публічної влади суспільною думкою. Методологічною основою для подібних студій часто стають результати польових досліджень у формі інтерв'ю з представниками громади. Водночас, проблема репрезентативності подібних опрацювань залишається під питанням та цілком залежить від концепції вибірки, що була застосована автором. Серед загальних проблем, що потребують більш детального дослідження у перспективі було виділено питання громадської участі у вирішенні питань, що постають перед органами місцевого самоврядування в умовах російської агресії; комунікаційні аспекти діяльності громад тимчасово окупованих територій; проблеми та конкретні стратегії деокупації та постконфліктного відновлення тощо.

Ключові слова: *органи місцевого самоврядування, регіональна політика, воєнний стан, особливий правовий режим, військово-цивільна адміністрація, децентралізація, реформи.*

Вступ. Масштабна реформа децентралізації публічної влади, яка була розгорнута в Україні майже одночасно з початком гібридної агресії Російської Федерації практично одразу привернула до себе увагу вітчизняних та закордонних дослідників. Серед українських науковців проблемою трансформації органів місцевого самоврядування в умовах особливого правового режиму цікавилися, перш за все, правники, економісти та історики. Політологічна наука досі займає виразно периферійне місце у дослідженні означеної проблематики і, тим не менш, з огляду на значний комплекс наукової літератури, дотичної проблем регіональної політики в Україні, постала нагальна необхідність критичного узагальнення наявного масиву знань та виділення проблем, що потребують більш глибоких студій.

Відзначимо, що аналіз стану наукової розробки проблем трансформації регіонального управління в України знайшов відображення лише у рамках відповідних розділів дисертаційних досліджень, що торкаються теми, а також вступних розділів монографічних праць, серед яких особливо варто виділити ґрунтовне опрацювання Василя Керецмана [4]. Подібний підхід також продемонстровано у працях Дмитра Кругляка, Олесі Ременяк, Петра Чорнописького та Дмитра Кузьменко [6; 7; 12; 17]. Однак згадані автори не акцентували увагу на аналізі суто політологічних аспектів проблеми.

Мета та завдання. Метою пропонованої публікації є комплексний аналіз стану наукової розробки проблеми трансформації органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, що передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: охарактеризувати масив вітчизняної та закордонної літератури дотичної до проблеми; виділити окремі аспекти проблеми, що потребують предметного дослідження українською політичною наукою.

Методи дослідження. З огляду на історіографічний характер статті основою методологічного інструментарію дослідження стали методи аналітико-синтетичної оброки інформації, які є традиційним та найбільш поширеним засобом аналізу наукових публікацій. Серед окремих інструментів аналітико-синтетичної обробки зроблено наголос на предметизуванні та реферуванні наукових

текстів, а також на проведенні контент-аналізу, як методу кількісно-якісного дослідження.

Результати. Із зрозумілих причин тематика роботи органів місцевого самоврядування в умовах війни до 2014 року майже не була присутньою у науковому полі, з огляду на відсутність прецедентів, що спонукали б дослідників звертатися до цієї проблематики. Натомість, з розгортанням військового протистояння на Сході України протягом 2014–2022 рр. спостерігається вибух інтересу до проблематики, пов'язаної, перш за все, з роботою військово-цивільних адміністрацій. Так, Дмитро Кузьменко опрацював нормативно-правове забезпечення діяльності ВЦА на Сході України, розглянувши проблему як в історичному, так і в компаративному контексті. Однак, підкреслимо, що порівняльний аналіз, проведений Кузьменко, практично не виходив за межі пострадянського простору. Приклади Ізраїлю та Хорватії присутні у дисертаційному дослідженні лише на маргінесі [7; 8].

Розробка проблем функціонування органів публічної влади в умовах воєнного стану належить до профілю діяльності Національного інституту стратегічних досліджень, який підготував низку аналітичних матеріалів за означеною темою. Особливо необхідно виділити аналітичні доповіді, економіста В'ячеслава Потапенко. Звертаємо увагу, що автор концентрується не на діяльності територіальних громад Донецької та Луганської областей, що були ареною російсько-українського військового конфлікту ще з 2014 року, а аналізує досвід громад, що працюють у тилу – Дніпропетровщини та Львівщини. З деокупованих території В. Потапенко зосереджується лише на територіях Херсонської області, детально спиняючись на таких питаннях, як функціонування ВЦА, протидія колабораціонізму, економічне відновлення тощо [10].

У 2023 році була опублікована аналітична доповідь Потапенко, що стосувалася виключно проблем публічного управління деокупованими територіями – проблема була розглянута економістом на прикладі Харківщини та Херсонщини. Зокрема, значна частина доповіді була присвячена розробці державних програм управління та відновлення деокупованих районів Сходу та Півдня України. Потапенко підкреслює, що процес деокупації докорінно змінює територіальну громаду, через трансформацій місцевих еліт, адже велика частина депутатів, що залишилася на окупованих території потім виїхали до країни-агресора, що призвело до «зміни соціальної тканини» регіону. Таким чином, за висновками В. Потапенко, відновлювати після деокупації треба не тільки соціальну інфраструктуру, а фактично заново вибудовувати вертикаль взаємовідносин між центральною владою та місцевим населенням. Тож Потапенко вважає, що процеси економічного, соціального та культурного відновлення мають йти не почергово, а паралельно, що забезпечує більш комплексну та швидку інтеграцію деокупованих територіальних громад у цілісну систему публічної влади в Україні [15].

Існує досить великий масив публікацій у науковій періодиці, присвячених загальним питанням функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, проте основним недоліком, притаманним більший частині подібних праць є практика реферування законодавчих положень без аналізу проблем їх реалізації на місцях, висвітленні окремих проблемних кейсів. Прикладом подібних публікацій є стаття А. Миколюка. Досить детально вчений аналізує законопроєкт «Про народовладдя на рівні місцевого самоврядування», який вважає вдалим прикладом продовження політики реалізації децентралізації влади в умовах війни. Натомість, звертаючи увагу на згуртованість та мобілізацію українського суспільства у перші дні війни, А. Миколюк робить висновок, що органам місцевого самоврядування дозволила оперативно трансформатуватися практика протидії епідемії коронавірусу, що, однак, не аргументовано відповідним чином [9].

Більш предметно звернулася до проблеми діяльності публічної влади в умовах військового протистояння Євгенія Дуліба, акцентуючи увагу на функціонування військово-цивільних адміністрацій та наводячи приклади окремих кейсів на місцях (Київська, Житомирська області). Серед позитивних моментів публікації необхідно відзначити увагу авторки до процесів трансформації органів місцевого самоврядування на Сході України протягом 2014-2015 рр. Дослідниця також висвітлила існуючу проблему колізій у нормативно-правовому забезпеченні діяльності ВЦА та традиційних органів місцевого самоврядування [3].

Звертаємо увагу на нестачу досліджень, які б торкалися конкретних прикладів діяльності органів регіональної влади в умовах військового конфлікту. Серед нечисленних прикладів подібних студій варто відзначити статтю А. Француза, який концентрується на критичному аналізі досвіду органів самоврядування Києва та Київської області. Автор публікації констатує, що спеціальний статус столиці України недостатньо врегульований з точки зору нормативних документів, а ті що існують – вимагають ґрунтовного перегляду [16].

Одним із наслідків запровадження режиму воєнного стану в Україні є можливість обмеження окремих конституційних прав людини. Тематика нормативного врегулювання цього питання на рівні органів місцевого самоврядування знайшла своє відображення у цілій низці праць, серед яких виділимо студії правників Юрія Рижука, Михайла Баймуратова, Бориса Кофмана.

Зокрема, Ю. Рижук окреслює роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні дотри-

мання прав людини. Окремим аспектом також розглядаються права ВПО. Вчений пропонує ряд ключових напрямків, на яких має бути сконцентрована увага інституцій публічної влади на місцях, а саме права на соціальний захист, житло та безпеку. Поряд із цим необхідно наголосити, що розвідка Ю. Рижука не виходить за межі звичайного реферування основних положень українського законодавства [13].

Значно більш інформативною у контексті ілюстрації викладу конкретними прикладами виглядає стаття М. Баймуратова та Б. Кофмана. Автори публікації звертають увагу на приклади залучення громади до збройного спротиву військам РФ та підкреслюють той факт, що в основі дій агресора лежить нехтування правовим статусом органів місцевого самоврядування, що особливо помітно на прикладі таких міст як Херсон, Бердянськ, Мелітополь тощо. Натомість, відзначимо, що дослідники не аналізували у цьому контексті куди більш ілюстративні кейси Донеччини та Луганщини, обмежуючись лише періодом після 24 лютого 2022 року, тоді як окупаційні адміністрації Сходу України мають куди більш глибоку історію [1].

Питанню визначенню ролі громад у процесі поствоєнного відновлення була присвячена розвідка Ігоря Пироги. Автор звертає увагу на позитивні для територіальних громад наслідки дії воєнного стану, що виявляється у зміцненні самостійності органів місцевого самоврядування, підвищенні ініціативності місцевого населення. Водночас, Пирога вважає, що територіальні громади мають більш активно залучатися до процесу перерозподілу коштів від іноземних донорів, які осідають у центрі. Дослідник припускає, що залучення іноземних інвестицій дозволить громадам більш ефективно працювати в умовах війни, адже процес відновлення має бути запущений вже зараз [11].

Тему економічного розвитку територіальних громад в умовах дії воєнного стану продовжила ще одна ужгородська дослідниця – Наталія Карецман. На думку вченої, після 24 лютого 2022 року активно почався пошук нових шляхів економічно-стратегічного управління діяльністю громад і на думку Карецман, це неможливо без попереднього ґрунтовного аналізу існуючого соціально-економічного стану, з урахуванням реальних внутрішніх та зовнішніх викликів. Підкреслимо, що дисертаційне дослідження Н. Карецман цікавить нас лише у контексті загальних проблем функціонування органів місцевого самоврядування в умовах війни, оскільки авторка пропонує рішення на прикладі Закарпаття – регіону, рівень залучення якого до військового протистояння з РФ мінімальний у порівнянні з Донеччиною [5].

У площині теоретичних положень також розглядала проблему залучення економічного потенціалу територіальних громад Наталія Струк. Особливу увагу дослідниця звернула на проблему формування місцевих бюджетів під час війни, та можливості їх використання за секторами економіки. Підкреслимо, що Н. Струк обмежилася у своїй характеристиці бюджетних спроможностей громад лише 2022 роком, уклавши власний топ-10 найбільш ефективних регіональних економік України [14].

Тематику розвитку економічного потенціалу регіонів в умовах воєнного стану аналізував також Олександр Дорофєєв, стаття якого ще більше зміщує фокус уваги у практичну площину – вчений розглянув проблему місцевого бюджетування в умовах війни на мікрорівні, визначаючи в якості прикладу Котелевську селищну раду. Дорофєєва також цікавило питання ініціативності депутатів-мажоритарників у контексті захисту економічних інтересів громад, які вони представляють на державному рівні. Таким чином, публікація Олександра Дорофєєва є позитивним прикладом якісно нового типу досліджень, що концентруються на проблемі неформальних політичних зв'язків та їх ролі у прийнятті рішень [2].

Тяжіння дослідників діяльності органів публічної влади на місцях до введення в обіг термінологічних неологізмів знайшло своє відображення у розвідці Костянтина та Олексія Мезенцевих, які торкнулися теми так званого «урбіциду» у процесі триваючої війни. Дослідники спираються на міждисциплінарну методологію, яка передбачає застосування політологічного, соціологічного та географічного інструментарію для з'ясування такого явища як знищення міст не тільки у значенні фізичного стирання міського простору, але й у спотворенні обличчя міської влади шляхом створення окупаційних адміністрацій, які намагаються зберегти ілюзорність спадковості між українською та російською адміністрацією задля підтримки лояльності тих містян, що залишилися в окупації. Зокрема, під час проведення дослідження К. та О. Мезенцеви спиралися на інтерв'ю трьох мешканців Маріуполя та колишніх резидентів ще кількох міст тимчасово окупованих територій – Донецька, Макіївки, Луганська, Ясинуватої, Горлівки, Єнакієво, Торезу, Євпаторії та інших [21].

На фоні загальної одноманітності підходів вітчизняної історіографії вигідно вирізняються студії закордонних дослідників, що демонструють широкий плюралізм та оригінальність в окресленні тематики досліджень. Згадана вище проблематика бюджетування на місцевому рівні в умовах військового конфлікту знайшла своє відображення у публікації німецької політологині Софі Шмейн. Авторка винесла до заголовку статті терміносполучення «міська демократія», оскільки її, перш за все, цікавила участь звичайних містян у процесі прийняття рішень на рівні громади та проблеми комунікації між міською владою та населенням.

Відзначимо, що як і переважна більшість закордонних дослідників С. Шмейн не розглядала конкретні кейси прифронтових міст – в центрі її уваги були Київ, Львів та Дніпро. Авторка підкреслювала, що вченим, які прагнуть зрозуміти як відбувається процес комунікації між владою та громадою, необхідно зосередитися на студіюванні мікропрактик – тобто прикладів окремих міст і навіть селищ. Це досить незвична позиція для зарубіжної політологічної науки, що прагне до широких теоретичних узагальнень. Цікаво, що у методологічному плані дослідниця приділяє першорядне значення методу інтерв'ювання та чіткому окресленню вибірки респондентів з числа містян [24].

Соціологічні методи також стали основою для дослідження німкені Хельги Арендс. Вчена апелює до такого абстрактного поняття як довіра громади до влади, аналізуючи цю змінну співвідносно до поступу реформи децентралізації в Україні. Х. Арендс робить висновок, що новосформовані органи публічної влади на місцях з розширеним колом повноважень користуються значно більшою довірою громадян і це поширюється навіть на військово-цивільні адміністрації на Сході України. Серед факторів що впливали на зростання довіри до місцевої влади Арендс на перший план виносить участь громадян у формуванні бюджету громади.

В якості ілюстративних прикладів німецька соціологиня наводить відомості щодо рекордного зростання підтримки органів місцевого самоврядування з боку населення у період повномасштабної агресії Російської Федерації. Х. Арендс вважає, що успішність та темпи поствоєнного відновлення значною мірою залежать від процесів перезавантаження влади які вже відбулися і які можливі у майбутньому. Українська модель децентралізації є гарним прикладом для країн з перехідною економікою, які потребують стабілізації (наприклад, Афганістану) [18].

Загалом, тема участі органів місцевого самоврядування у післявоєнному відновленні регіонів цікавить закордонних дослідників значно менше, ніж вітчизняних політологів, проте окремі приклали подібних студій все ж варто згадати. Так, американець Роджер Мейерсон прямо вказував на важливість ролі місцевих політичних лідерів у післявоєнному відновленні, яку вони вже продемонстрували під час опору російській агресії протягом 2022 року. Мейерсон повторює досить популярні у західній політичній науці тези про те, що невдала організація протидії гібридній агресії РФ у 2014 році тісно пов'язана з централізацією влади за старим радянським зв'язком. У 2022 році ефект був абсолютно протилежним – українці об'єдналися не тільки навколо президента Зеленського у Києві, але й навколо своїх мерів у регіонах. Таке ж об'єднання, за переконанням Р. Мейєрсона буде і після завершення війни, коли громада мобілізується для відновлення інфраструктури та економіки у регіонах [22].

Австралійський політолог Елліот Долан-Еванс зосередився на висвітленні реформи децентралізації управління в Україні, проте розглянув тему у тісному взаємозв'язку з процесом розгортання російсько-української гібридної війни на Сході України. Автор вважає, що саме передача частини повноважень на місця стала одним з факторів посилення відцентрових тенденцій на Донбасі.

Долан-Еванс різко критично оцінює процес реформ в умовах ескалації конфлікту, критикуючи українську владу за популістські обіцянки послаблення олігархічного впливу на процес прийняття рішень та розширення прав та можливостей активних представників громади. Австралійський вчений дійшов до висновку, що реформа мала абсолютно інший ефект у порівнянні з тим, чого очікувало суспільство – олігархічні еліти навпаки розширили свої повноваження, а вразливі прошарки населення опинилися на межі маргіналізації. Підкреслимо, що в основі напрацювань Е. Долана-Еванса лежать польові дослідження – інтерв'ю як з пересічними українцями, так і з представниками органів місцевого самоврядування. Проте, жодного інтерв'ю не було записано безпосередньо на Сході України – найближчою точкою до лінії зіткнення, де побував дослідник, стало Запоріжжя [19].

Схожі тенденції до висвітлення теми можна було побачити ще у розвідці канадської політологині Маргеріт Марлін, яка була опублікована у самий розпал реформи органів місцевого самоврядування в Україні. Марлін була добре обізнана з процесом розвитку військового протистояння на Донбасі, оскільки двічі виступала з експертними доповіді на тему Мінських угод перед канадським урядом. Тим не менш, канадська дослідниця продемонструвала нездатність західних науковців розділяти реформи децентралізації управління та тези про федералізацію України, які звучали на мінських перемовинах у 2014–2015 рр. Ці два, абсолютно різних та нічим не пов'язаних концепти у статті Марлін стали одним цілим, єдино вірним шляхом до мирного врегулювання конфлікту на Сході України. Канадська авторка вдається також до абсолютно невдалих порівнянь України з Бельгією та Іспанією, оскільки там жодною мірою не враховується чинник третьої сили, яка й провокувала збройне протистояння [20].

Через кілька років однозначну відповідь на питання щодо зв'язку адміністративно-територіальної реформи та гібридної війни спробував дати італієць Франческо Палермо. Вчений вважав політичну нестабільність на Сході та Півдні України прямим наслідком тривалого нехтування реформами державного управління та обмеженням повноважень органів місцевого самоврядування. Палермо, звичайно, не став заперечувати

російського фактору у посиленні протистояння на Донбасі, але вирішальну негативну роль все ж віддавав пасивності українського уряду, який «27 років закривав очі на територіальне питання». Італійський політолог підсумовував, що український політикум вбачав у децентралізації причину конфлікту, проте насправді вона була у затягуванні початку реформ. Варто наголосити, що погляди Марлін та Палермо на проблему виразно залежать від російських пропагандистських наративів, проте ці дослідження є ілюстративними прикладами рецепції української реформи органів публічного управління на Заході [23].

Висновки. Підсумовуючи огляд праць, присвячених проблемі реалізації регіональної політики в умовах воєнного стану, відзначимо стійку увагу дослідників до тематики законодавчих ініціатив, що існують у цій площині. Окремі публікації навіть можна вважати такими, що супроводжують процес проведення окремих законопроєктів – наприклад, згадана нами і неодноразово цитована іншими вченими стаття А. Миколюка. На противагу стійкому інтересу до проблематики нормативно-правового врегулювання діяльності органів публічної влади на місцях під час військового протистояння з РФ, відзначимо відносну периферійність студій конкретного характеру, що звертаються до теми аналізу процесу прийняття рішень, функціонування окремих структур в органах місцевого самоврядування, ВЦА тощо. Окреслюючи основні проблеми, що підіймалися закордонними політологами, варто наголосити на тому факті, що на противагу українським вченим, західні дослідники віддають перевагу студіюванню конкретних мікроприкладів функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, акцентують увагу на важливості використання матеріалів польових досліджень (інтерв'ю) тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баймуратов М., Кофман Б. Роль органів місцевого самоврядування України в сфері захисту прав людини в період воєнного стану: до формування праксеологічно-компетентної парадигми. *Незалежність України: права людини та національна безпека*: збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2022 року) / упоряд. Л. В. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2022. С. 83–89.
2. Дорофєєв О.В., Дубинка О.М. Особливості функціонування та потенціал місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2023. № 1–2. С. 99–104.
3. Дуліба Є. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32). С. 46–55.
4. Керецман В.Ю. Державне регулювання розвитку регіонів в Україні: теорія і практика. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. 512 с.
5. Керецман Н.І. Організаційно-економічні засади розвитку територіальних громад регіону в умовах сучасних викликів воєнного стану: дис. … на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (05 – Соціальні та поведінкові науки). Ужгород, 2023. 253 с.
6. Кругляк Д.М. Становлення та розвиток інституту місцевого самоврядування в Україні (1990–2020 рр.): історичний аспект: дис. …на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Київ, 2020. 219 с.
7. Кузьменко Д.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації в зоні проведення операції об'єднаних сил: дис. … канд. юр. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 185 с.
8. Кузьменко Д.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації в зоні проведення військової операції в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3. С. 131–137.
9. Миколюк А.В. Робота органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. 2022. № 2. С. 67–73.
10. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: аналіт. доп. / за ред. В.Г. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 54 с.
11. Пирога І.С., Пирога М.І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 117–123.
12. Ременяк О.В. Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці: дис. … канд. юр. наук: 12.00.01. Львів, 2019. 210 с.
13. Рижук Ю.М. Забезпечення органами місцевого самоврядування прав людини в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 25–30.
14. Струк Н.П. Особливості забезпечення економічної спроможності територіальних громад України в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-05-01.
15. Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року: аналіт. доп. / ред. В.Г. Потапенко. Київ: НІСД, 2023. 48 с.
16. Француз А.Й. Функціонування органів місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану в місті Києві. *Legal Bulletin*. 2023. № 2(8). С. 46–50.
17. Чорнописький П.Б. Децентралізація влади в Україні: конституційно-правовий аспект: дис. …канд. юр. наук: 12.00.02. Харків, 2018. 235 с.
18. Arends H., Brik T., Herrmann B., Roesel F. Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2023. № 51. P. 1356–1365.
19. Dolan-Evans E. Devolution or Decapitation? Decentralization During Conflict in Ukraine. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 2023. Vol. 17. Iss. 1. P. 16–38.
20. Marlin M. Concepts of «Decentralization» and «Federalization» in Ukraine: Political Signifiers or

Distinct Constitutionalist Approaches for Devolutionary Federalism? *Nationalism and Ethnic Politics*. 2016. Vol. 22. Iss. 3. P. 278–299.

21. Mezentsev K., Mezentsev O. War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*. 2022. № 93(3). P. 495–521.

22. Myerson R. Postwar reconstruction assistance and local governments in Ukraine. *Supporting Ukraine: More critical than ever* / eds. Y. Gorodnichenko, V. Rashkovan. London: CEPR Press, 2023. P. 81–84.

23. Palermo F. The Elephant in the Room: Ukraine between Decentralization and Conflict. *Ethnopolitics*. 2020. Vol. 19. Iss. 4. P. 369–382.

24. Schmäing S. Urban democracy in post-Maidan Ukraine: conflict and cooperation between citizens and local governments in participatory budgeting. *European Societies*. 2023. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2023.2183972.

REFERENCES:

1. Arends, H., Brik, T., Herrmann, B., Roesel, F. (2023) Decentralization and trust in government: Quasi-experimental evidence from Ukraine. *Journal of Comparative Economics*, no. 51, pp. 1356–1365 [in English].

2. Baimuratov, M., Kofman, B. (2022) Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy v sferi zakhystu prav liudyny v period voiennoho stanu: do formuvannia prakseolohichno-kompetentnoi paradyhmy [The Role of Local Self-Government Bodies of Ukraine in the Protection of Human Rights during Martial Law: Towards the Formation of a Praxeological Competent Paradigm]. Yarmol, L.V. (ed.). (2022). *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka*: zbirnyk materialiv Druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Lviv, 20 travnia 2022 roku). Lviv: Halytska vydavnycha spilka, pp. 83–89 [in Ukrainian].

3. Chornopyskyi, P.B. (2018) Detsentralizatsiia vlady v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Decentralization of power in Ukraine: the constitutional and legal aspect]: Dissertation for the degree of legal sciences, speciality 12.00.02 «Constitutional law; municipal law». Kharkiv [in Ukrainian].

4. Dolan-Evans, E. (2023) Devolution or Decapitation? Decentralization During Conflict in Ukraine. *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol. 17, iss. 1, pp. 16–38 [in English].

5. Dorofieiev, O.V., Dubynka, O.M. (2023) Osoblyvosti funktsionuvannia ta potentsial mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of functioning and potential of local self-government under martial law]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky ta prava*, no. 1–2, pp. 99–104 [in Ukrainian].

6. Duliba, Ye., (2022) Osoblyvosti orhanizatsii diialnosti mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas voiennoho stanu [Peculiarities of organising the activities of local executive authorities and local self-government bodies during martial law]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, no. 4 (32), pp. 46–55 [in Ukrainian].

7. Frantsuz, A.Y. (2023) Funktsionuvannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas pravovoho rezhymu voiennoho stanu v misti Kyievi [Functioning of local self-government bodies during the legal regime of martial law in Kyiv]. *Legal Bulletin*, no. 2 (8), pp. 46–50 [in Ukrainian].

8. Keretsman, N.I. (2023) Orhanizatsiino-ekonomichni zasady rozvytku terytorialnykh hromad rehionu v umovakh suchasnykh vyklykiv voiennoho stanu [Organizational and economic foundations for the development of territorial communities in the region in the face of modern challenges of martial law]: Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 051 «Economy» (05 – Social and behavioral sciences). Uzhorod [in Ukrainian].

9. Keretsman, V.Yu. (2019) Derzhavne rehuliuvannia rozvytku rehioniv v Ukraini: teoriia i praktyka [State regulation of regional development in Ukraine: theory and practice]. Uzhorod: TOV «RIK-U» [in Ukrainian].

10. Kruhliak, D.M. (2020) Stanovlennia ta rozvytok instytutu mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (1990–2020 rr.): istorychnyi aspect [Formation and development of the institute of local self-government in Ukraine (1990 – 2020): historical aspect]: The thesis for the PhD degree in the 03 «Humanities» field of knowledge, the 032 «History and archeology» specialty. Kyiv [in Ukrainian].

11. Kuzmenko, D.O. (2020) Administratyvno-pravove rehuliuvannia diialnosti orhaniv publichnoi administratsii v zoni provedennia operatsii obiednanykh syl [Administrative and legal regulation of public administration bodies in the area of environmental protection]: The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal science on a specialty 12.00.07 – administrative law and process; finance law; information law. Dnipro [in Ukrainian].

12. Kuzmenko, D.O. (2020) Administratyvno-pravove rehuliuvannia diialnosti orhaniv publichnoi administratsii v zoni provedennia viiskovoi operatsii v Ukraini: istorychnyi aspekt [Administrative and Legal Regulation of the Activities of Public Administration Bodies in the Area of Military Operation in Ukraine: Historical Aspect]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, iss. 3, pp. 131–137 [in Ukrainian].

13. Marlin, M. (2016). Concepts of «Decentralization» and «Federalization» in Ukraine: Political Signifiers or Distinct Constitutionalist Approaches for Devolutionary Federalism? *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 22, iss. 3, pp. 278–299 [in English].

14. Mezentsev, K., Mezentsev, O. (2022) War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. *Czasopismo Geograficzne*, no. 93 (3), pp. 495–521 [in English].

15. Myerson, R. (2023) Postwar reconstruction assistance and local governments in Ukraine. Y., Gorodnichenko, V., Rashkovan. (Eds.). (2023). *Supporting Ukraine: More critical than ever*. London: CEPR Press, pp. 81–84 [in English].

16. Mykoliuk, A.V. (2022) Robota orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas voiennoho stanu [Work of local self-government bodies during martial law]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*, no. 2, pp. 67–73 [in Ukrainian].

17. Palermo, F. (2020) The Elephant in the Room: Ukraine between Decentralization and Conflict. *Ethnopolitics*, vol. 19, iss. 4, pp. 369–382 [in English].

18. Potapenko, V.H. (ed.). (2023). Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu: analit. dop. [Local Self-Government as a Factor of Home Front Resilience: Analytical Report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

19. Potapenko, V.H. (ed.). (2023). Upravlinnia deokupovanymy terytoriiamy Kharkivskoi ta Khersonskoi oblastei: dosvid pershoho roku: analit. dop. [Management of the de-occupied territories of Kharkiv and Kherson regions: experience of the first year: analytical report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

20. Pyroha, I.S., Pyroha, M.I. (2023) Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho chasu [The role of local government in wartime reconstruction]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, iss. 77, part 1, pp. 117–123 [in Ukrainian].

21. Remeniak, O.V. (2019) Detsentralizatsiia publichnoi vlady v pravovii teorii ta derzhavotvorchii praktytsi [Decentralisation of the public authority in the legal theory and state-building practice]: Thesis for the Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.01 «Theory and History of State and Law; History of Political and Legal scholars». Lviv [in Ukrainian].

22. Ryzhuk, Yu.M. (2022) Zabezpechennia orhanamy mistsevoho samovriaduvannia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu [Ensuring human rights by local governments under martial law]. *Kyivskyi chasopys prava*, no. 4, pp. 25–30 [in Ukrainian].

23. Schmäing, S. (2023) Urban democracy in post-Maidan Ukraine: conflict and cooperation between citizens and local governments in participatory budgeting. *European Societies*. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2023.2183972 [in English].

24. Struk, N.P. (2023) Osoblyvosti zabezpechennia ekonomichnoi spromozhnosti terytorialnykh hromad Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of Ensuring the Economic Capacity of Territorial Communities of Ukraine under Martial Law]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, no. 7. URL: https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-05-01 [in Ukrainian].

Regional policy of Ukraine under martial law: analysis of research discourse

Kysil Vitalii Anatoliiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations
Mariupol State University
Preobrazhenska str., 6, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-8009-8276

The article is devoted to the analysis of the scientific development of the problem of implementation of regional policy in Ukraine during the period of the special legal regime. The author emphasize the fact that the problem began to attract the attention of scholars as early as in the course of the decentralisation reform of public authorities, which coincided with the beginning of the Russian hybrid war against Ukraine. The purpose of the paper is to review the scientific literature on the transformation of local self-government bodies under martial law. The theoretical and methodological basis of the study is a set of tools for analytical and synthetic processing of information. The author focuses on the difference in approaches to the study of the topic by Ukrainian and foreign researchers – the former focused mainly on the development of problems of regulatory and legal support for the activities of local administrations under martial law, while the latter built their research around specific cases of functioning of individual local public authorities (in particular, on the example of Zaporizhzhia, Odesa, Lviv, Kyiv, etc.) The author also draws attention to the insufficient degree of development of the political science aspects of local self-government, while from the point of view of historical, legal and economic science, the problems of decentralisation of public power have been studied both at the level of articles and monographs and dissertations. The author concludes that the studies of domestic researchers are often of an applied nature and serve as scientific support for certain legislative initiatives in the field of local self-government. Instead, the works of foreign scholars pay more attention to the problem of public opinion reception of the results of public authorities' activities. The methodological basis for such studies is often the results of field research in the form of interviews with community representatives. At the same time, the problem of the representativeness of such studies remains in question and depends entirely on the sampling concept used by the author. Among the general problems that require more detailed research in the future are the issues of public participation in addressing the issues faced by local governments in the context of Russian aggression; communication aspects of the activities of communities in the temporarily occupied territories; problems and specific strategies for de-occupation and post-war recovery, etc.

Key words: *local self-government bodies, regional policy, martial law, special legal regime, civil-military administration, decentralisation, reforms.*

Коцур Леся Михайлівна

Інституційний вимір системи безпеки та оборони ЄС в контексті концепції Європейської стратегічної автономії

УДК 327+355]-049.5(4)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.9

Коцур Леся Михайлівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0001-8996-1606

Актуальність. Світові геополітичні трансформації останніх десятиріч спонукали Європейський Союз переглянути політику власної системи безпеки та оборони, у результаті чого почала формуватися концепція Європейської стратегічної автономії. Вона спрямована на підвищення рівня незалежності та самостійності Євросоюзу в галузях безпеки, оборони й зовнішньої політики. Понад десятиліття ця ідея наповнювалася інституційним сегментом, а після остаточної формалізації у 2016 р. вона почала наповнюватися й реальним змістом та відповідними механізмами її реалізації, що призвело до суттєвих змін у безпековій політиці ЄС. Мета. Оскільки інституційна спроможність реалізації цієї Концепції відіграє ключову роль у безпековій політиці ЄС, то в умовах сьогодення важливо проаналізувати трансформацію інституційних спроможностей ЄС у галузях безпеки, оборони та зовнішньої політики, спрямованих на посилення стратегічної автономії. Методи. Дослідження проведене з урахуванням принципів об'єктивності та всебічності розкриття проблеми; з використанням загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, абстрагування), ретроспективного та компаративного методів, які дозволили виокремити певні відмінності у трансформації інституційної системи, пов'язані з появою нових воєнно-політичних загроз у Європі. Результати дослідження дозволили дійти висновку, що в основі реалізації концепції Європейської стратегічної автономії лежать насамперед питання безпеки та оборони. Реалізація цієї Концепції спирається на потужну мережу безпекових інституцій ЄС, які мають відповідну ієрархію і постійно трансформуються з урахуванням поточних воєнно-політичних викликів та загроз. На горі цієї ієрархічної драбини перебуває Європейська Рада, якій підпорядковуються військові, цивільні та науково-дослідні й освітні установи. Аналіз діяльності цих установ та їх трансформація свідчить, що за останні десятиліття ЄС значно зміцнив свої військові, оборонні та дипломатичні спроможності й став серйозним геополітичним гравцем з точки зору впливу на глобальні як політико-економічні, так і безпекові процеси.

Ключові слова: *Європейський Союз, Європейська Рада, інституція, безпека, оборона, Європейська стратегічна автономія, концепція.*

Вступ. Світові геополітичні трансформації кінця XX – початку XXI століття спонукали Європейський Союз (далі – ЄС) переглянути політику власної системи безпеки та оборони. Як наслідок у політичних колах ЄС почала формуватися концепція Європейської стратегічної автономії (*далі* – Концепція) спрямована на підвищення рівня незалежності та самостійності Євросоюзу в галузях безпеки, оборони та зовнішньої політики. Спочатку ця ідея наповнювалася інституційним сегментом, а після остаточної формалізації цієї Концепції у 2016 р. вона почала наповнюватися й реальним змістом та відповідними механізмами її реалізації, що призвело до суттєвих змін у безпековій політиці ЄС [3].

Мета. Зважаючи на те, що інституційна спроможність реалізації цієї Концепції відіграє ключову роль у безпековій політиці ЄС, то в умовах сьогодення важливо проаналізувати трансформацію інституційних спроможностей ЄС у галузях безпеки, оборони та зовнішньої політики, спрямованих на посилення стратегічної автономії.

Методи. Дослідження проведене з урахуванням принципів об'єктивності та всебічності розкриття проблеми. Загальнонаукові методи – аналізу, синтезу та абстрагування дозволили комплексно розкрити інституційний вимір системи безпеки та оборони ЄС в контексті реалізації концепції Європейської стратегічної автономії, виокремивши переломні етапи трансформації інституційної системи. Ретроспективний та компаративний метод дозволили виокремити певні відмінності у трансформації інституційної системи, пов'язані з появою нових воєнно-політичних загроз у Європі й, зокрема, російсько-українською війною.

Результати. Інституційне оформлення системи безпеки та оборони ЄС почалося задовго до формалізації згаданої Концепції, тому вже певний час окреслена проблематика перебуває у полі зору багатьох дослідників. Зокрема, її розкривають у своїх напрацюваннях Джованна Боно [7] та ряд інших науковців. Наприклад, Малена Брітц та Аріта Ерікссон детально розкривають специфіку роботи Європейського оборонного агентства, створеного у 2004 р. [1; 34]; Ралука Чернатоні розкриває інституційне оформлення Європейського оборонно-технологічного та промислового комплексу (EDTIC) [12]; український науковець Володимир Мандрагеля у 2011 р. досить змістовно схарактеризував європейську структуру, що опікується зовнішньою

політикою і політикою безпеки [4]. Водночас інституційні зміни, пов'язані з реалізацією концепції Європейської стратегічної автономії, досі залишаються маловивченими як вітчизняними, так і закордонними науковцями.

Ретроспективні аспекти інституційного оформлення системи безпеки та оборони ЄС свідчать, що практично до кінця 1990-х рр. безпекова політика ЄС виконувалася переважно в рамках НАТО та ОБСЄ. Проте після внесення змін до Маастрихтського договору 15-16 червня 1997 р. підходи у цій площині було змінено, оскільки цими доповненнями передбачалося започаткування *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС*. Також почала вибудовуватися чітка інституційна надбудова управління цією політикою, яка складається з постійних політичних, військових та цивільних структур [2].

Так, найвищою інституцією, яка здійснює управління Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки ЄС є *Європейська Рада (ЄР)*, яку не слід плутати з Радою Європи чи Радою ЄС. У прямому сенсі ЄР діє на рівні регулярних зустрічей глав держав та урядів країн Євросоюзу. Також вона є вищим політичним органом ЄС, який визначає загальний політичний напрям і пріоритети Євросоюзу. З 2009 р. ЄР стала однією з семи інституцій ЄС після змін, внесених Лісабонським договором. Окрім глав держав та урядів держав-членів ЄС до складу ЄР входять – її голова, який обирається раз на 2,5 роки, та голова Європейської комісії. Саме Президент Європейської Ради, Верховний представник разом державами-членами, використовуючи національні ресурси та ресурси Союзу втілюють безпекову політику [25; 15].

Однією з найважливіших інституцій в межах Європейської Ради є *Комітет з політики та безпеки (PSC),* який відповідає за Спільну зовнішню політику та політику безпеки ЄС (CFSP) і Спільну політику безпеки та оборони (СПБО/CSDP). Зокрема Комітет стежать за міжнародною ситуацією; рекомендує Раді стратегічні підходи та варіанти політики; надає вказівки Військовому комітету, Військово-політичній групі та Комітету з цивільних аспектів управління кризами; забезпечує політичний контроль і стратегічне керівництво операціями з врегулювання криз [29].

Варто відзначити, що в системі Комітету з політики та безпеки (PSC) створені додаткові структурні підрозділи. Серед яких:

– *Військовий комітет Європейського Союзу (КЄСЄ / EUMC)* – вищий військовий орган, створений ЄР 22 січня 2001 р. в рамках зміцнення спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Він складається з начальників оборонних штабів (CHOD) держав-членів, які регулярно представлені їхніми постійними військовими представниками. Попри те, що головною метою Комітету є запобігання конфліктам та врегулювання криз, він керує всією військовою діяльністю в рамках ЄС, зокрема плануванням і виконанням військових місій і операцій в рамках СПБО і розвитком військового потенціалу [14].

– *Військово-політична група (ВПГ / PMG)* – проводить підготовчу роботу у сфері СПБО для Комітету з політики та безпеки (PSC). Вона охоплює політичні аспекти військових і цивільно-військових питань ЄС, включаючи концепції, можливості та операції та місії. Також вона готує висновки Ради та надає рекомендації Комітету, контролює їх ефективне виконання; сприяє розвитку горизонтальної політики та сприяє обміну інформацією. ВПГ несе особливу *відповідальність щодо партнерства з країнами, які не входять до ЄС,* та іншими організаціями (ЄС-НАТО), а також навчання. Групу очолює представник Верховного представника ЄС [30].

– *Комітет з цивільних аспектів врегулювання криз (CivCom)* було створено 22 травня 2000 р. з представників держав-членів ЄС. Він консультує Комітет щодо цивільних аспектів врегулювання криз, а саме: готує документи щодо планування нових місій; дає рекомендації комітету з питань політики та безпеки; займається розробкою стратегій цивільного управління кризами та цивільного потенціалу [9].

Окрім цих структур, 12 липня 2004 р. Європейською Радою було створено ще одну безпекову інституцію – *Європейське оборонне агентство (EDA)*, на посаду якого було призначено першого виконавчого директора Хав'єра Солану, Верховного представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки [28]. До основних повноважень Агентства належить: підтримка розвитку обороноздатності та військового співробітництва між державами-членами Європейського Союзу; стимулювання оборонних досліджень і технологій і зміцнення європейської оборонної промисловості; військовий вимір політики ЄС [23]. Організаційна структура Агентства складається з трьох операційних директоратів: 1) Директорат промисловості, синергії та сприяючих засобів (ISE); 2) Управління можливостей, озброєнь і планування (CAP); 3) Директорат досліджень, технологій та інновацій (RTI). Доповнюють її Директорат корпоративних послуг (CSD), Юридичний офіс EDA, Офіс головного виконавчого директора (CEPO), Відділ медіа та комунікацій (MCU) та підпорядковані їм підрозділи [26].

Для реалізації ухвалених Європейською Радою рішень у 2010 р. було створено ще і *Європейську службу зовнішніх справ / Європейську дипломатичну службу (ЄСЗС або EEAS)* та офіс *Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки* [10; 20]. Зокрема можна помітити, що після затвердження Глобальної стратегії ЄС у 2016 р. (основи реалізації стра-

тегічної автономії ЄС) ЄСЗС зазнала найбільших трансформацій. Насамперед 1 вересня 2021 р. була створена нова організаційна система Служби. Так, більшість щоденної роботи в штаб-квартирі ЄСЗС було покладено на Генерального секретаря та його заступників, а при Службі створено шість великих відділів, які охоплюють більшість регіонів світу (Африку, Південну та Південну Америки, Азію та Тихий океан, Європу, Східну Європу та Центральну Азію, Близький Схід та Північну Америку) [27; 6, с. 64; 32]; засновано Європейський оборонний фонд – EDF, який став фінансовим інструментом, створеним для підтримки розвитку оборонних спроможностей ЄС. Бюджет Фонду на період 2021–2027 рр. становить 8 мільярдів євро [3]. Інституційно їх доповнюють наступні структурні підрозділи ЄСЗС:

– *Директорат політики безпеки та оборони (SECDEFPOL)*, який відповідає за координацію та управління загальним внеском ЄСЗС у боротьбу із зовнішніми загрозами безпеці та підтримку зусиль із впровадження Глобальної стратегії ЄС у сфері безпеки та оборони, зокрема щодо розвитку політики та інструментів для досягнення рівня амбіцій ЄС і подальшого розвитку СПБО ЄС.

– *Директорат Інтегрованого підходу з питань безпеки та миру (ISP)*, який забезпечує ефективну координацію відповіді ЄС на різних етапах конфлікту – від раннього попередження до політико-стратегічного планування з метою стабілізації ситуації, а також щодо безпеки Громадяни ЄС у кризових зонах. Директорат спирається на те, що реакція ЄС має бути чутливою до конфлікту та базуватися на належному аналізі з акцентом на забезпечення стабілізації та миру [11; 22].

– *Військовий штаб ЄС (EUMS)*. Його діяльність спрямована на надання військової експертизи в рамках Європейської служби зовнішніх справ (EEAS). Зокрема, роль EUMS полягає у забезпеченні раннього попередження, оцінці ситуації, стратегічному плануванні, комунікаційних та інформаційних системах, розробці концепції, навчанні, а також підтримці партнерства. Разом із Військовим комітетом ЄС та партнерами з ЄСЗС Штаб створює умови, за яких військові можуть проводити свої операції та місії разом зі своїми цивільними партнерами на місцях. EUMS підпорядковується Високому представнику/віцепрезиденту (HRVP) ЄСЗС [36].

– *Відділ цивільного планування та проведення (CPCC)* – це Керівний директорат ЄСЗС, який виконує функції оперативного штабу для цивільних місій СПБО. Директор-розпорядник Відділу, окремо для кожної місії, здійснює командування та контроль щодо проведення всіх цивільних операцій з врегулювання кризових ситуацій. Йому допомагають декілька старших експертів з політики та офіцерів місії. CPCC складається з наступних відділів: 1) відділ координації та горизонтальних питань; 2) відділ планування та проведення операцій; 3) відділ персоналу місій; 4) відділ оперативної підтримки місій [33].

– *Спроможність військового планування та проведення (MPCC)* – ця місія була створена 8 червня 2017 р. з метою надання ЄС можливості швидше, ефективніше та результативніше реагувати на виклики безпеки за межами своїх кордонів. MPCC відповідає за оперативне *планування та проведення невиконавчих тренувальних військових місій ЄС* [37]. Наприклад, метою Місії військової допомоги ЄС Україні (EUMAM) започаткованої 17 жовтня 2022 р., є посилення військових спроможностей Збройних Сил України (ЗСУ) задля захисту територіальної цілісності й суверенітету України та захисту цивільного населення. EUMAM Ukraine має невиконавчий мандат на проведення індивідуальної, колективної та спеціалізованої підготовки до 15 000 військовослужбовців ЗСУ в різних місцях на території держав-членів ЄС [5].

Таким чином ми бачимо, що задля реалізації Європейської стратегічної автономії в системі ЄС створена потужна інституційна основа, яка дозволяє втілити у життя цю Концепцію. Однак доречно також відзначити, що з метою посилення ролі ЄС в системі глобальної безпеки поряд з політичними структурами було створено низку освітніх та науково-дослідних інституцій. Так, ще у 1992 р. був заснований *Супутниковий центр Європейського Союзу (SatCen)*, який знаходиться під наглядом Комітету з питань політики та безпеки (PSC) і під оперативним керівництвом Верховного представника Союзу. З 2002 р. головне завдання Центру полягало у наданні продуктів і послуг геопросторової розвідки в контексті Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, переважно через аналіз даних із супутників спостереження Землі. У випадку SatCen варто звернути увагу на те, що він підтримував і підтримує ЄСЗС, Європейську комісію, треті країни та міжнародні організації (ООН і НАТО), у прийнятті рішень у сфері безпеки [17]. Після повномасштабного нападу РФ на Україну 24 лютого 2022 р. ЄС через SatCen відстежує ситуацію в Україні та системно передає нашій державі велику кількість супутникових знімків, які є необхідними для прийняття рішень [1].

У січні 2002 р. було створено *Інститут досліджень безпеки Європейського Союзу (EUISS)*. Він є автономним агентством в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP) ЄС, яка займається аналізом питань зовнішньої політики, політики безпеки та оборони. EUISS, що базується в Парижі та Брюсселі. Основна місія Інституту полягає у створенні аналітичних матеріалів, які можуть бути корисними та актуальними для формулювання політики ЄС [35]. Співробітники Інституту оперативно відстежують найакту-

альніші виклики й загрози європейській безпеці та узагальнюють ці знання в наукових публікаціях та виданнях. Зокрема заслуговує на увагу книга Ніколь Гнесотто «Політика безпеки та оборони ЄС: перші п'ять років (1999–2004)» [19], колективна праця «ЄПБО: перші 10 років (1999–2009)» [13] аналітичне видання «Щорічник європейської безпеки» (виходить з 2013 р., хоча відображує аналітичні дані з 2011 р.; крайній випуск в межах нашого дослідження був у 2022 р.) [24; 18] та інші науково-аналітичні розвідки.

Європейський коледж безпеки та оборони (ESDC) збув заснований у 2005 р. з метою надання освіти стратегічного рівня у сфері Спільної політики безпеки та оборони (CSDP), у тому числі щодо розвитку спільної європейської культури безпеки. Коледж входить до складу ЄСЗС, але має власну правоздатність. Важливо наголосити, що ESDC організований як мережа, що об'єднує цивільні та військові інститути, коледжі, академії, університети, інституції та інших суб'єктів, які займаються питаннями політики безпеки та оборони в межах Союзу [16]. Окрім освітньої складової важливими є оборонно-безпекові дослідження виконані в межах Коледжу [31].

У 2017 р. був заснований *Європейський центр передового досвіду з протидії гібридним загрозам (Hybrid CoE)* – це автономна мережева міжнародна організація, яка протидіє гібридним загрозам. Він зосереджений на розвитку стійкості та нарощуванні потенціалу для протидії гібридним загрозам за допомогою досліджень, практичних тренінгів і навчань з міжсекторальними учасниками. Діяльність Центру також спрямована на взаємодію між приватним і державним, цивільним і військовим, а також академічним сектором, що є надзвичайно важливо [21].

Висновки. У підсумку ми бачимо, що в основі реалізації Концепції Європейської стратегічної автономії лежать насамперед питання безпеки та оборони. Ба більше, реалізація цієї Концепції спирається на потужну мережу безпекових інституцій ЄС, які мають відповідну ієрархію і постійно трансформуються з урахуванням поточних воєнно-політичних викликів та загроз. На горі цієї ієрархічної драбини перебуває Європейська Рада, якій підпорядковуються військові, цивільні та науково-дослідні й освітні установи. Аналіз діяльності цих установ та їх трансформація свідчить, що за останні десятиліття ЄС значно зміцнив свої військові, оборонні та дипломатичні спроможності й став серйозним геополітичним гравцем з точки зору впливу на глобальні політико-економічні та воєнні процеси. Підтверджує цю тезу й широкомасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 р., коли ЄС виступив не тільки потужним економічним «плечем» Європи, а й важливим інструментом військової та оборонної підтримки України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ЄС спостерігає за війною в Україні через супутникові знімки з надзвичайною деталізацією – Боррель. Укрінформ, 26.09.2022. https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580032-es-sposterigae-za-vijnou-v-ukraini-cerez-suputnikovi-znimki-z-nadzvicajnou-detalizacieu-borrel.html.
2. Загальні інститути безпеки. Довідник НАТО, 2001. 383 с.
3. Кравчик В. Чому в ЄС говорять про стратегічну автономію? Українська призма, 10 липня 2023. https://prismua.org/%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B2-%D1%94%D1%81-%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%83-%D0%B0%D0%B2%D1%82/.
4. Мандрагеля В. Європейська система колективної безпеки: інституціональні проблеми. Політичний менеджмент, № 1. 2011. С. 133-140.
5. Україна: ЄС започатковує Місію з військової допомоги. Представництво Європейського Союзу в Україні, 15 листопада 2022. https://cutt.ly/69mgA0A.
6. Шатун В. Оборонна і безпекова політика Європейського Союзу: формування та еволюція. *Наукові* праці. Політологія. Випуск 218. Том 230, 2014. С. 60–67.
7. Bono G. European Security and Defence Policy: theoretical approaches, the Nice Summit and hot issues. ESDP and Democracy, 2002 : 52 p.
8. Britz M., Eriksson A. The european security and defence policy : a fourth system of european foreign policy ? Dans Politique européenne 2005/3 (n° 17). PP. 35–62.
9. Committee for Civilian Aspects of Crisis Management (CivCom). European Council; Council of the European Union. 2023. https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/committee-civilian-aspects-crisis-management/.
10. Creation of the European External Action Service. The Diplomatic Service of the European Union, 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/creation-european-external-action-service_en.
11. CSDP structure, instruments and agencies. The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications, 12.08.2021. https://www.eeas.europa.eu/eeas/csdp-structure-instruments-and-agencies_en.
12. Csernatoni R. The EU's Defense Ambitions: Understanding the Emergence of a European Defense Technological and Industrial Complex. Carnegie Europe, December 06, 2021. https://carnegieeurope.eu/2021/12/06/eu-s-defense-ambitions-understanding-emergence-of-european-defense-technological-and-industrial-complex-pub-85884.
13. ESDP: The first 10 years (1999-2009) / Giovanni Grevi, Damien Helly, Daniel Keohane. The European Union Institute for Security Studies. Paris, 2009. 451 p.
14. EUMC – European Union Military Committee. The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications, 24.01.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eumc_en.
15. European Council. Офіційний сайт, 2023. https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/.

16. European Security and Defence College (ESDC). Офіційний сайт, 2023. https://esdc.europa.eu/who-we-are/.

17. European Union Satellite Centre. SatCen, 2023. https://www.satcen.europa.eu/.

18. Fiott D., Cullman L. Yearbook of European Security 2022. The European Union Institute for Security Studies. Paris, 2022. 204 p.

19. Gnesotto N. EU Security and Defence Policy: the first five years (1999–2004). Institute for Security Studies. European Union, Paris, 2004. 298 p.

20. High Representative / Vice President. The Diplomatic Service of the European Union, 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/high-representative-vice-president_en.

21. Hybrid CoE, 2023. https://www.hybridcoe.fi/about-us/.

22. Integrated Approach for Security and Peace Directorate – ISP. The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications, 12.05.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/integrated-approach-security-and-peace-directorate-isp_en.

23. Mission. European Defence Agency. 2023. https://eda.europa.eu/who-we-are/Missionandfunctions.

24. Missiroli A. EUISS Yearbook of European Security 2013. The European Union Institute for Security Studies. Paris, 2013. 366 p.

25. Of the treaty on European Union and the treaty on the functioning of THE European Union. Official Journal of the European Union, (2016/C 202/01). https://translate.google.com/?hl=uk&sl=en&tl=uk&text=Official%20Journal%20of%20the%20European%20Union%0A%0AC%202%2F1%0A%0ACONSOLIDATED%20VERSIONS%0A%0AOF%20THE%20TREATY%20ON%20EUROPEAN%20UNION%20AND%20THE%20TREATY%20ON%20THE%20FUNCTIONING%20OF%20THE%20EUROPEAN%20UNION%0A%0A(2016%2FC%202%2F01)&op=translate.

26. Organigram. European Defence Agency. 2023. https://eda.europa.eu/who-we-are/organigram.

27. Organisation chart of the EEAS. The Diplomatic Service of the European Union, 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/organisation-chart-eeas_en.

28. Our History. European Defence Agency. 2023. https://eda.europa.eu/our-history/our-history.html.

29. Political and Security Committee (PSC). European Council; Council of the European Union. 2023. https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/political-security-committee/.

30. Politico-Military Group (PMG). European Council; Council of the European Union. 2023. https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/politico-military-group/.

31. Publications. European Security and Defence College (ESDC), 2023. https://esdc.europa.eu/documentation/.

32. Structure and Organisation. The Diplomatic Service of the European Union, 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/structure-and-organisation_en.

33. The Civilian Planning and Conduct Capability (CPCC). The Diplomatic Service of the European Union, 03.10.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/civilian-planning-and-conduct-capability-cpcc_en.

34. The European Defence Agency (EDA). Офіційний сайт, 2023. https://eda.europa.eu/home#.

35. The European Union Institute for Security Studies (EUISS). Official website, 2023. https://www.iss.europa.eu/.

36. The European Union Military Staff (EUMS). The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications, 24.01.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-military-staff-eums_en.

37. The Military Planning and Conduct Capability (MPCC). The Diplomatic Service of the European Union, 28.11.2022. https://www.eeas.europa.eu/eeas/military-planning-and-conduct-capability-mpcc_en.

REFERENCES:

1. (2022). YeS sposterihaie za viinoiu v Ukraini cherez suputnykovi znimky z nadzvychainoiu detalizatsiieiu – Borrel [The EU is monitoring the war in Ukraine through satellite images with extraordinary detail – Borrell]. Ukrinform, 26.09. https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580032-es-sposterigae-za-vijnou-v-ukraini-cerez-suputnikovi-znimki-z-nadzvicajnou-detalizacieu-borrel.html [in Ukrainian].

2. Zahalni instytuty bezpeky. (2001). [General security institutions]. Dovidnyk NATO, 383 s. [in Ukrainian].

3. Kravchyk, V. (2023). Chomu v YeS hovoriat pro stratehichnu avtonomiiu? [Why is the EU talking about strategic autonomy?]. Ukrainska pryzma, 10 lypnia. https://prismua.org/%D1%87%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B2-%D1%94%D1%81-%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%83-%D0%B0%D0%B2%D1%82/ [in Ukrainian].

4. Mandrahelia, V. (2011). Yevropeiska systema kolektyvnoi bezpeky: instytutsionalni problemy [European system of collective security: institutional problems]. Politychnyi menedzhment, № 1. S. 133–140. [in Ukrainian].

5. (2022). Ukraina: YeS zapochatkovuie Misiiu z viiskovoi dopomohy [Ukraine: EU launches Military Assistance Mission]. Predstavnytstvo Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini, 15 lystopada. https://cutt.ly/69mgA0A [in Ukrainian].

6. Shatun, V. (2014). Oboronna i bezpekova polityka Yevropeiskoho Soiuzu: formuvannia ta evoliutsiia [Defense and security policy of the European Union: formation and evolution]. Naukovi pratsi. Politolohiia. Vypusk 218. Tom 230. S. 60–67. [in Ukrainian].

7. Bono, G. (2002). European Security and Defence Policy: theoretical approaches, the Nice Summit and hot issues. *ESDP and Democracy*, 52 p. [in English].

8. Britz, M., Eriksson, A. (2005). The european security and defence policy : a fourth system of european foreign policy ? *Dans Politique européenne,* 3 (17). PP. 35–62. [in English].

9. (2023). Committee for Civilian Aspects of Crisis Management (CivCom). *European Council; Council of the European Union*. https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/committee-civilian-aspects-crisis-management/ [in English].

10. (2023). Creation of the European External Action Service. *The Diplomatic Service of the European Union*.

https://www.eeas.europa.eu/eeas/creation-european-external-action-service_en [in English].

11. (2021). CSDP structure, instruments and agencies. *The Diplomatic Service of the European Union, Strategic Communications, 12.08..* https://www.eeas.europa.eu/eeas/csdp-structure-instruments-and-agencies_en [in English].

12. Csernatoni, R. (2021). The EU's Defense Ambitions: Understanding the Emergence of a European Defense Technological and Industrial Complex. *Carnegie Europe,* December 06. https://carnegieeurope.eu/2021/12/06/eu-s-defense-ambitions-understanding-emergence-of-european-defense-technological-and-industrial-complex-pub-85884 [in English].

13. (2009). ESDP: The first 10 years (1999–2009) / Giovanni Grevi, Damien Helly, Daniel Keohane. *The European Union Institute for Security Studies.* Paris, 451 p. [in English].

14. (2022). EUMC – European Union Military Committee. *The Diplomatic Service of the European Union,* Strategic Communications, 24.01. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eumc_en [in English].

15. (2023). European Council. https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/ [in English].

16. (2023). *European Security and Defence College (ESDC).* https://esdc.europa.eu/who-we-are/ [in English].

17. (2023). European Union Satellite Centre. *SatCen,* https://www.satcen.europa.eu/ [in English].

18. Fiott, D., Cullman, L. (2022). Yearbook of European Security 2022. *The European Union Institute for Security Studies.* Paris. 204 p. [in English].

19. Gnesotto, N. (2004). EU Security and Defence Policy: the first five years (1999-2004). *Institute for Security Studies.* European Union, Paris. 298 p. [in English].

20. (2023). High Representative / Vice President. *The Diplomatic Service of the European Union*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/high-representative-vice-president_en [in English].

21. (2023). Hybrid CoE. https://www.hybridcoe.fi/about-us/ [in English].

22. (2022). Integrated Approach for Security and Peace Directorate – ISP. *The Diplomatic Service of the European Union,* Strategic Communications, 12.05. https://www.eeas.europa.eu/eeas/integrated-approach-security-and-peace-directorate-isp_en [in English].

23. (2023). Mission. *European Defence Agency*. https://eda.europa.eu/who-we-are/Missionandfunctions [in English].

24. Missiroli, A. (2013). EUISS Yearbook of European Security 2013. *The European Union Institute for Security Studies.* Paris, 366 p. [in English].

25. (2016). Of the treaty on European Union and the treaty on the functioning of The European Union. Official Journal of the European Union, (2016/C 202/01). https://translate.google.com/?hl=uk&sl=en&tl=uk&text=Official%20Journal%20of%20the%20European%20Union%0A%0AC%202%202%2F1%0A%0ACONSOLIDATED%20VERSIONS%0A%0AOF%20THE%20TREATY-%20ON%20EUROPEAN%20UNION%20AND%20THE%20TREATY%20ON%20THE%20FUNCTIONING%20OF%20THE%20EUROPEAN%20UNION%0A%0A(2016%2FC%202%2F01)&op=translate [in English].

26. (2023). Organigram. *European Defence Agency*. https://eda.europa.eu/who-we-are/organigram [in English].

27. (2023). Organisation chart of the EEAS. *The Diplomatic Service of the European Union*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/organisation-chart-eeas_en [in English].

28. (2023). Our History. *European Defence Agency*. https://eda.europa.eu/our-history/our-history.html [in English].

29. (2023). Political and Security Committee (PSC). *European Council; Council of the European Union*. https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/political-security-committee/ [in English].

30. (2023). Politico-Military Group (PMG). *European Council; Council of the European Union.* https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/politico-military-group/ [in English].

31. (2023). Publications. *European Security and Defence College (ESDC). https://esdc.europa.eu/documentation/* [in English].

32. (2023). Structure and Organisation. *The Diplomatic Service of the European Union,* https://www.eeas.europa.eu/eeas/structure-and-organisation_en [in English].

33. (2022). The Civilian Planning and Conduct Capability (CPCC). *The Diplomatic Service of the European Union,* 03.10. https://www.eeas.europa.eu/eeas/civilian-planning-and-conduct-capability-cpcc_en [in English].

34. (2023). *The European Defence Agency (EDA)*. 2023. https://eda.europa.eu/home# [in English].

35. (2023). *The European Union Institute for Security Studies (EUISS).* Official website. https://www.iss.europa.eu/ [in English].

36. (2022). The European Union Military Staff (EUMS). *The Diplomatic Service of the European Union,* Strategic Communications, 24.01. https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-military-staff-eums_en [in English].

37. (2022). The Military Planning and Conduct Capability (MPCC). *The Diplomatic Service of the European Union,* 28.11. https://www.eeas.europa.eu/eeas/military-planning-and-conduct-capability-mpcc_en [in English].

Institutional Dimension of the EU security and defense system in the context of the concept of European strategic autonomy

Kotsur Lesia Mykhailivna

Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Sciences
Hryhorii Skovoroda University
of Pereiaslav
Sukhomlynskoho str., 30, Pereiaslav,
Ukraine
ORCID: 0000-0001-8996-1606

Relevance. The global geopolitical transformations of recent decades have prompted the European Union to revise its own security and defense policy, resulting in the concept of European strategic autonomy. It is aimed at increasing the level of independence and autonomy of the European Union in the areas of security, defense and foreign policy. For more than a decade, this idea was filled with an institutional segment, and after its final formalization in 2016, it began to be filled with real content and appropriate mechanisms for its implementation, which led to significant changes in the EU's security policy. Aim. Since the institutional capacity to implement this Concept plays a key role in the EU's security policy, it is important to analyze the transformation of the EU's institutional capabilities in the areas of security, defense and foreign policy aimed at strengthening strategic autonomy. Methods. The study was conducted taking into account the principles of objectivity and comprehensiveness of the problem; using general scientific methods (analysis, synthesis and abstraction), retrospective and comparative methods, which allowed to identify certain differences in the transformation of the institutional system associated with the emergence of new military and political threats in Europe. Research results have led to the conclusion that the implementation of the concept of European strategic autonomy is based primarily on security and defense issues. The implementation of this Concept is based on a powerful network of EU security institutions, which have an appropriate hierarchy and are constantly transformed in the light of current military and political challenges and threats. At the top of this hierarchical ladder is the European Council, which is subordinated to military, civilian, research and educational institutions. An analysis of the activities of these institutions and their transformation shows that in recent decades, the EU has significantly strengthened its military, defense and diplomatic capabilities and has become a serious geopolitical player in terms of influencing global political, economic and security processes.

Key words: *European Union, European Council, institution, security, defense, European strategic autonomy, concept.*

Лисенко Юлія Віталіївна
Манелюк Юрій Михайлович

Маніпулювання як складова політичної комунікації в умовах інформаційних протистоянь

УДК 323.+316. (045)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.10

Лисенко Юлія Віталіївна
кандидат політичний наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0361-5898

Манелюк Юрій Михайлович
кандидат політичний наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8186-7604

У статті розглядається сутність маніпулювання як елементу політичної комунікації. У дослідженні визначено основні тенденції розвитку технологій політичного маніпулювання в контексті інформаційного протистояння та інформаційної війни. Автори намагалися узагальнити значення політичного маніпулювання в умовах інформаційних протистоянь. У контексті інформаційної війни як складової повномасштабної російсько-української війни за незалежність і територіальну цілісність України, важливо, щоб українська державна політика була орієнтована на захист інформаційного простору і спрямована на підвищення рівня інформаційної безпеки та підвищення рівня стійкості до інформаційних загроз. Тому постановка проблеми дослідження стосується вивчення сутності політичного маніпулювання як складової політичної комунікації в епоху інформаційного суспільства. Узагальнено, що маніпулювання як складова політичної комунікації може здійснюватися на різних рівнях: міжособистісному, внутрігруповому, міжгруповому, масовому. Авторами звернено увагу на прояви політичного маніпулювання і його вплив на якість політичної комунікації в українському суспільстві. Спотворення інформації, інформаційні вкиди, формування і поширення наративів та стереотипів мислення є частиною гібридної війни. Дезінформація в сучасному інформаційному просторі виступає прямою загрозою світовим демократіям. Політичне маніпулювання є потужною частиною комунікації в умовах інформаційної війни, важливим інструментом впливу на світосприйняття і формування свідомості громадян. Акцентовано на важливості пошуку ефективних методів протистояння маніпулятивному впливу як складовій політичної комунікації в сучасному інформаційному просторі. Зроблено висновки і узагальнення про те, що протидія маніпулятивним технологіям і інформаційному маніпулятивному впливу має стати основою державної політики, орієнтованою на захист інформаційного простору та на підвищення рівня інформаційної безпеки.

Ключові слова: *політичне маніпулювання, прийоми і технології політичного маніпулювання, політична комунікація, політичний вплив, інформаційна війна.*

Вступ. У сучасному інформаційному просторі відбуваються зміни, що неминуче формують тенденції застосування нових прийомів інформаційно-комунікативних технологій. Звичні технології політичного впливу змінюються на більш складні, ефективні. Розвиток технологій політичного впливу виявляється через залежність від рівня інформаційної і комунікативної взаємодії у політичній сфері. Використання таких прийомів і методів в контексті інформаційної війни все частіше обумовлюється залученням технологій політичного маніпулювання. Таким чином, відбувається опосередкований чи прямий вплив на формування світогляду, політичних поглядів і настроїв суспільства. Маніпуляція свідомістю стала невід'ємним елементом політичного впливу та інформаційно-комунікативної складової сучасного суспільства. Інформаційна війна є складовою оволодіння масовою свідомістю. Дослідження сутності маніпулятивного впливу і ролі політичного маніпулювання у суспільному житті все більше актуалізується у контексті гібридної та повномасштабної російсько-української війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність політичного маніпулювання і особливості застосування маніпулятивних технологій розкривають наукові праці українських вчених, зокрема О. Бойка, А. Круглашова, С. Наумкіної, Г. Почепцова, Ю. Шайгородського, та ін. Поняття, концепції і різновиди політичного маніпулювання, механізми реалізації та специфіку його застосування у сучасних політичних процесах досліджують Д. Арабаджиєв, О. Гойман, М. Костельнюк, В. Максимець, О. Шевчук, Т. Сергієнко та ін. Маніпулювання як складову політичної комунікації в умовах інформаційних протистоянь, а також питання поширення пропаганди, ведення інформаційної боротьби у кіберпросторі досліджують Т. Андрущенко, В. Бродчак, В. Зеленін, О. Мєдвєдєв, Н. Яковлєва і ін. Особливості політичного маніпулювання у інформаційному просторі у дослідженнях О. Дубас, І. Рибак, О. Свідерської, Б. Станкевич, та ін.

Мета та завдання. Дослідити зміни і окреслити тенденції розвитку технологій політичного маніпулювання, а також визначити їх місце і роль у сучасних політичних процесах, зокрема в контексті інформаційної війни та інформаційних протистоянь та сформувати значення політичного впливу і особливості політичного маніпулювання для українського суспільства.

Методи дослідження. Авторами статті використано метод системного аналізу, а також поєднання загальнонаукових та спеціальних методів у дослідженні ролі політичного маніпулювання в умовах інформаційних протистоянь.

Виклад основного матеріалу. Отже, спираючись на наукові здобутки українських дослідників і враховуючи реалії сьогодення українського сус-

пільства, можемо розглядати маніпулювання як поширений спосіб комунікативної дії, що використовується для перенесення уваги, приховування об'єктивного, вуалювання тієї чи іншої інформації тощо. В умовах інформаційної війни маніпулятивні технології стають все більш різноманітні за своєю формою, змістом, цілями і призначенням. Як стверджують дослідники, кардинальні зміни, що відбуваються у сучасному інформаційному просторі, створили умови для їхнього використання в інтересах інформаційно-психологічного впливу. Розгорнулася боротьба, що іноді за запеклістю протистояння не поступається класичній версії збройного протиборства. Системне застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє державам в окремих випадках досягти своїх цілей взагалі без застосування звичайної зброї» [1; 135].

Маніпулювання інформацією в умовах інформаційної війни стає складовою суспільної комунікації, особливо її політичного сегменту. Маніпулювання як складова політичної комунікації може здійснюватися на різних рівнях: міжособистісному, внутрігруповому, міжгруповому, масовому. Фахівці у галузі прикладних політичних досліджень стверджують [2], що на кожному із вказаних рівнів застосування політичне маніпулювання виявляє певні характерні особливості, а саме: на рівні людини (особистості) йому притаманне чітке адресування маніпулятивної дії, відносна легкість привернення і переведення уваги, врахування особливостей темпераменту і характеру. Політичне маніпулювання спрямоване на групу (колектив) впливає на соціальну характеристику (елемент), в основі якої лежать професійні, вікові, етнічні та інші ознаки; воно має передбачати подолання зосередження уваги людей на вузькогрупових інтересах, дію механізму емоційного зараження. На масовому рівні маніпулятивні дії втрачають чітку адресність, ґрунтуються передусім на врахуванні особливостей менталітету, використанні узагальнених прийомів психологічної дії, експлуатації притаманних поведінці людини у масі зростаючої емоційності, особистої безвідповідальності, поширення дії механізму емоційного зараження [2; 296].

Впровадження технологій політичного маніпулювання, як складової політичної комунікації, спирається на максимальне врахування специфіки політичного життя суспільства, історичних і соціально-економічних особливостей його розвитку, ментальних, релігійних й етнонаціональних характеристик, зовнішньо-політичної орієнтації, особливостей формування політичних еліт та інших факторів. В умовах інформаційної війни маніпулювання є частиною комунікаційних процесів політичного середовища. Інформаційна війна, на думку української дослідниці А. Стадник, складається з дій, що вживаються з метою інформаційної переваги в забезпеченні в тому числі національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію і інформаційні системи противника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації, інформаційних систем і інфраструктури. Головна зброя, яку використовує інформаційна війна, це специфічна інформаційна зброя, що представляє собою засоби знищення, перекручення або викрадання інформаційних масивів…та ін. [3; 113]. Характеризуючи інформаційну війну як комунікативну технологію впливу на масову свідомість та громадську думку, А. Стадник окреслює деякі особливості, які характеризують інформаційну зброю, серед них: універсальність, атакуючий характер, скритність, багатоваріантність форм реалізації, радикальність впливу, псевдовибірковість, свобода просторово-часового маневру, економічність [3; 114]. Політична комунікація має вплив на формування політичних поглядів і цінностей, рівня проявів політичної культури і рівня довіри громадян до владно-інституційних установ, а також формування громадської думки. Науковці, що досліджують прикладні аспекти політології, вважають, що найпоширенішими способами маніпулювання громадською думкою сучасного українського суспільства в умовах інформаційної війни є: 1) дезінформація (введення в оману недостовірною інформацією, що поширюється учасником політичного процесу свідомо і видається за таку, що відповідає дійсності; 2) відверте спотворення фактів, що полягає у неповному, односторонньому чи упередженому їх поданні у публічну площину зі свідомим приховуванням суттєвих деталей чи перекручуванням достовірної фактологічної основи повідомлення; 3) вільна інтерпретація чи використання даних соціологічних опитувань або створення фальсифікованих опитувань спеціально створеними соціологічними центрами; 4) поширення/«витік» псевдотаємної інформації. Технологія навмисного поширення «псевдотаємної» інформації, яка сприймається суспільством переважно з довірою і високим рівнем зацікавленості; 5) систематичне посилання на не підтверджені джерела, які важко перевірити на достовірність; 6) неприховане спекулювання на страхах людей; такі технології часто використовують під час виборчих процесів задля масштабного впливу на електоральні уподобання відносно того чи іншого варіанту приходу (чи не приходу) до влади певних політиків або політичних сил; 7) унеможливлення аналізу. Цей прийом включає в себе поширення потоку інформації без можливості виокремити чи проаналізувати певний посил, тенденцію, тобто без можливості зробити самостійні висновки через постійний інформаційний тиск; 8) обмеження і відволікання уваги. Прийом передбачає поширення «сенсації», яка покликана відволікти увагу інформованої аудиторії від дійсно більш актуальних подій; 9) використання

історичних аналогій. Цей прийом у технологіях політичного маніпулювання займає вагоме місце, оскільки історичні факти можна тлумачити як аналогії до всіх випадків сучасного життя (наприклад, поширення у ЗМІ чи соцмережах історичних метафор, які тією чи іншою мірою програмують певні думки, оцінки, уподобання і поведінку об'єктів впливу, забезпечуючи досягнення маніпулятивних цілей); 10) застосування методу асоціацій, який є одним із найпоширеніших у практиці застосування технологій політичного маніпулювання (наприклад, активізація негативної пам'яті й перенесення негативного образу на конкретну особистість тощо); 11) поширення і просування у масовій свідомості соціально-політичних міфів і стереотипів, які сприймаються суспільством без їх раціонального й критичного осмислення; 12) логічне переконання у бажаному контексті. Метод політичного маніпулювання розрахований на тих, хто надає перевагу фактам, доказам, критичному осмисленню інформаційного впливу. Цей метод включає прийом залучення експертів, лідерів думок, популярних медійних особистостей, за допомогою виступів (промов, закликів, аргументованих оцінок) яких і здійснюється цілеспрямований вплив на мислення, політичні уподобання, позиції громадської думки, світогляд загалом [2; 224–226].

Маніпулювання як прийом інформаційно-комунікативних політичних технологій несе для суспільства переважно негативний характер і становить певну загрозу процесам розвитку громадянського суспільства, спричиняє відчуженню людини від участі у політичному житті, деформує сприйняття суспільних явищ громадськістю. Це пояснюється тим, що маніпулятивні технології в контексті інформаційно-пропагандистських війн передбачають застосування принципів політичної конфронтації, мови ворожнечі та унеможливлення пошуку компромісів.

Український науковець О. Бойко зазначає, що маніпулювання інформацією має на меті формування і фіксацію у свідомості людини помилкової моделі зовнішньої дійсності. Цей акт здійснюють за допомогою технологічних прийомів опрацювання, інтерпретування і подачі інформації [4; 166]. Дослідник зазначає, що повідомлення політичного маніпулятора має не тільки сприйматися, а й формувати у цільовій аудиторії «потрібний» ефект, зокрема, викликати реакції, формувати певні настрої, стимулювати до конкретної дії. Ключовим завданням таких маніпулятивних впливів у рамках політичної комунікації є деформація суспільної свідомості. Серед універсальних прийомів інформаційно-психологічного маніпулювання надзвичайно поширені такі, як:

– прийом замовчування чи перекручування інформації;

– прийом «навішування ярлика» – добір образливих епітетів, метафор, імен, які спрямовані на дискредитацію особи, організації, висловлюваних ідеї чи пропозицій;

– прийом «перенесення», або «трансфер» – непомітне чи ненав'язливе для більшості поширення авторитету особи з метою підтримки (позитивний трансфер) або дискредитації (негативний трансфер) конкретних політичних діячів, соціальних груп, політичних ідей чи програм;

– прийом «перетасовування карт» – однобічне чи тенденційне оприлюднення фактів і суджень з одночасним замовчуванням протилежних;

– прийом «свої хлопці» – демонстрування маніпулятором своєї єдності з аудиторією, у візуальній подібності, соціальній приналежності задля швидкого налагодження контакту з цільовою аудиторією, завоювання довіри, створення іміджу «людини з народу»;

– прийом «загальна платформа / загальний вагон» – поширення думок, ідей, висловлювань, що вимагають одноманітності у поведінці, створення ефекту «діяти як всі» [4; 167–169].

Крім того, арсенал маніпулятивних технологій активно розширюється, доповнюється, збагачується в контексті розвитку новітніх інформаційно-комунікативних можливостей сучасного суспільства. Поширення пропаганди в ході інформаційної війни актуалізувало такі засоби маніпулятивного впливу, як:

– підміна понять – застосування спеціальних термінів, які створюють спотворену реальність, неточну картину дійсності, вводячи в оману об'єкт маніпулювання;

– замовчування – передавання достовірної, але неповної інформації з метою приховування важливих і значущих деталей, що призводить до спотворення у сприйнятті реальності об'єктом маніпулювання;

– селекція – вибіркове подавання матеріалу, оприлюднення лише тієї частини інформації, яка є важливою для маніпулятора;

– спотворення – навмисне перебільшення незначного чи зменшення суттєвості чогось важливого у комунікативних взаємодіях;

– фальсифікація – подавання з корисливих міркувань неправдивої інформації, яка спотворює явища, факти, події;

– створення неіснуючої реальності – формування у об'єкта маніпулювання хибного уявлення про політичну ситуацію, імідж лідера чи політичну силу;

– маскування – спроба приховати суттєву інформацію за несуттєвою ;

– таймінгове маніпулювання – запізнення у оприлюдненні достовірної, правдивої інформації у той момент, коли вона втратила актуальність та ін. [4; 174; 5; 60–61].

Узагальнення реальної політичної практики та напрацювань науковців дають змогу охарак-

теризувати систему маніпулятивних прийомів, як елементів політичної комунікації в контексті інформаційної війни, і ділити їх на групи за об'єктом впливу. Це прийоми, що впливають на механізм психічного відображення (відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять); прийоми, дія яких спрямована на механізми регулювання (увагу, емоції, почуття, уяву, волю, темперамент, характер, ментальність).

Логічні і психологічні прийоми політичного маніпулятивного впливу активно застосовуються у інформаційному протиборстві в контексті російсько-української гібридної війни задовго до 2014 року. Застосування принципів маніпулювання суттєво посилилося після масштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Аналізуючи медіадискурс сучасного політичного життя України і світу, можемо констатувати, що прийомів політичного маніпулювання стає все більше, що обумовлено методами і інструментами ведення сучасних інформаційних протистоянь. Варто вказати на тенденцію зростання у застосуванні маніпулятивних психотехнологій політичної пропаганди наративів так званої «альтернативної історії», які використовують для створення фальсифікацій, інформаційних фейків, інсинуацій для поширення дезінформації про причинно-наслідкові зв'язки більшості подій, що відбуваються у сучасному світі. Якщо розглядати сутність реальної політичної практики і застосування маніпулятивних прийомів у контексті російської пропаганди в Україні у час війни, то констатуємо, що вони мають за мету поширення настроїв «зради» і залякування і паніки серед населення; створення інформаційного хаосу; системне і цілеспрямоване переконання цільової аудиторії ідеологічними засобами; дискредитацію діяльності влади, окремих інститутів громадянського суспільства, наприклад: ТРО, громадських об'єднань і організацій, представників волонтерських рухів, а також медіа, Збройних сил України та ін. Все це спряє «розхитуванню» українського суспільства. Варто враховувати, що активне застосування маніпулятивних технологій прямо впливає на рівень довіри громадянського суспільства до інститутів державної влади, на пошук чи вибір джерел інформації. За результатами соціологічного дослідження «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни», проведеного на замовлення провідної неурядової позапартійної всеукраїнської організації громадського контролю «Опора» Київським міжнародним інститутом соціології у липні 2022 року, інформаційні звички і звички медіаспоживання після 24 лютого 2022 року серед українців змінилися [6]. Зокрема, йдеться про те, що більшість опитаних респондентів (69%) використовують соцмережі як джерело інформації, якому довіряють найбільше. Серед популярних респонденти назвали Telegram-канали, Facebook-групи.

Майже два роки повномасштабного вторгнення змінили ситуацію пошуку першоджерел інформації. За даними опитування USAID-Internews щодо споживання медіа [7] відбулися суттєві зміни у споживанні новин – скоротилося споживання ТБ, радіо, преси та інтернет-сайтів (найбільше ТБ), а аудиторія новин перейшла переважно в соціальні мережі; 49% українців використовують для новин декілька видів медіа; якщо вони використовують лише одне джерело, то це, як правило, соціальні мережі. У 2022 році Telegram став основною соціальною мережею як для комунікації, так і для споживання новин. Саме популярні соціальні мережі стали місцем концентрації інформаційних фейків – неправдивих, спотворених маніпуляторами інформаційних повідомлень. Пересічний громадянин, користуючись соціальними мережами і популярними інтернет-каналами як першоджерелами інформації, не має достатньої кількості інструментів фільтрування інформації та захисту від фейків. З цього виходить, що політичне маніпулювання є потужною частиною комунікації в умовах інформаційної війни, а людина як споживач інформації відчуває брак належної інформаційної безпеки. На думку експертів, лише 14% відсотків українців можуть відрізнити фейкові повідомлення в інформаційному просторі [8].

Прогресуюче зростання швидкості віртуальних активностей і реакцій у поширених соціальних мережах, розширення можливостей для просування елементів інформаційного терору, змінили акценти і вектори формуванні інформаційної політики. Експерти освітньої онлайн-платформи «Зрозуміло», врахувавши ці тенденції, виокремлюють певні особливості сприйняття інформації українським суспільством, якими керуються маніпулятори з метою просування пропагандистських наративів і впливів. Такими особливостями є: недовіра громадян до державних інституцій; прагнення українців знаходити швидкі рішення складних проблем; відсутність культури пошуку першоджерела інформації, небажання перевіряти інформацію тощо [8].

У контексті інформаційної війни як складової повномасштабної російсько-української війни за незалежність і територіальну цілісність України, важливо, щоб українська державна політика (і зовнішня, і внутрішня) була орієнтована на захист інформаційного простору і спрямована на підвищення рівня інформаційної безпеки та підвищення рівня стійкості до інформаційних загроз та інфовкидів. Тому вміння відстежувати маніпулятивні впливи, застосування методів протистояння їм у комунікації може допомогти формувати психологічну стійкість і критичне мислення як передумов психологічної та інформаційної безпеки і політичної свідомості в реаліях інформаційної війни. У перспективі це сприятиме розвитку проце-

сів політичної комунікації на демократичних засадах, становлення цивілізованого громадянського суспільства, демократизації і закріплення європейських політичних цінностей відносно самовираження людини в інформаційно-комунікативних і політичних процесах сучасності.

Висновки і результати. Політичне маніпулювання стрімко набуває поширення у сучасному інформаційному суспільстві і стає невід'ємною технологією політичної комунікації. В умовах інформаційної війни технології політичного маніпулювання суттєво впливають на політичні настрої і погляди громадян українського суспільства, особливо проявляються у формуванні громадської думки, формують відповідний рівень активності населення у політичному житті країни. У сучасному інформаційному просторі прослідковується тенденція позитивних зрушень у протидії маніпулятивним впливам. Виявляється тенденція позитивного освітнього і просвітницького впливу щодо пошуку методів протидії застосуванню технологій політичного маніпулювання. У контексті інформаційної війни як складової повномасштабної російсько-української війни за незалежність і територіальну цілісність України, важливо, щоб українська державна політика була орієнтована на захист інформаційного простору і спрямована на підвищення рівня інформаційної безпеки та підвищення рівня стійкості до інформаційних загроз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мєдвєдєв О. Застосування сучасних комунікативних технологій, наративи і теми інформаційної війни на території країни-агресора Суспільно-політичні процеси. Наукове видання Академії політико-правових наук України. Випуск 21. Київ: Видавництво Політія, 2023. 420 с. С. 135–170.

2. Прикладна політологія: навч. посібник / за ред. В.П.Горбатенка. Київ: Академія, 2008. 472 с.

3. Стадник А. Інформаційна війна як комунікативна технологія впливу на масову свідомість та громадську думку. *Грані* (науково-теоретичний альманах). Дніпро, 2015. № 19 (1). С. 59–64.
URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/340/346

4. Бойко О.Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. Київ: Академія, 2010. 432 с.

5. Андрущенко Т.В., Зеленін В.В. Психологія політичної пропаганди: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів. 2-ге вид., К.: «Гнозіс», 2022. 100 с.

6. Найбільше українці довіряють єдиним новинам, хоча більшість отримують інформацію з соцмереж. (Дата звернення: 19.12.2023) URL: https://www.oporaua.org/news/polit_ad/24270-naibilshe-ukrayintsi-doviriaiut-edinim-novinam-khocha-bilshist-otrimuiut-informatsiiu-z-sotsmerezh https://www.kiis.com.ua/

7. Опитування USAID-Internews «Українські медіа: ставлення та довіра 2022» (Дата звернення: 10.12.23). URL: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainski-media-stavlenniatadovira2022.pdf

8. Інформаційні операції під час війни: як розпізнати та вберегтися. Онлайн-курс. Освітня платформа «Зрозуміло» (Дата звернення 01.02.24). URL: https://courses.zrozumilo.in.ua/courses/course-v1:eef+EEF-037+June23/courseware/6e32b237c2c641f5b6402fe2b578af31/365ea56b21224a75b0a61a293f741f87/?child=last

9. Бродчак М. (2012) Особливості політичних маніпуляцій у сучасному інформаційному просторі та способи протистояння їм. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Вип. 30. С. 283–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_30_27

10. Арабаджиєв Д., Сергієнко Т.(2019) Маніпулювання свідомістю суспільства в умовах інформаційної та гібридної війни в Україні *Гілея. Науковий вісник.* Київ. Вип. 146 (7). С. 12–15. URL: http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=195

REFERENCES:

1. Medvedev O.(2023) Zastosuvannia suchasnykh komunikatyvnykh tekhnolohii, naratyvy i temy informatsiinoi viiny na terytorii krainy-ahresora [Application of modern communication technologies, narratives and topics of information war on the territory of the aggressor country]. *Suspilno-politychni protsesy. Naukove vydannia Akademii polityko-pravovykh nauk Ukrainy. Vyp. 21.* Kyiv: Vydavnytstvo Politiia, P. 135–170.

2. *Prykladna politolohiia: navch. posibnyk* (2008) Horbatenko V. (Red.) [Applied Political Science: a textbook]. Kyiv: Akademia [In Ukrainian].

3. Stadnyk A. (2015) Informatsiina viina yak komunikatyvna tekhnolohiia vplyvu na masovu svidomist ta hromadsku dumku. [Information war as a communication technology of influence on mass consciousness and public opinion]. *Hrani (naukovo-teoretychnyi almanakh).* 19 (1). P. 111–115. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/340/346 [In Ukrainian].

4. Boyko O. (2010) *Politychne manipuliuvannia: pidruchnyk*. [Political manipulation: a textbook]. Kyiv: Academy [In Ukrainian] 432 p.

5. Andrushchenko T., Zelenin V. (2022) *Psykholohiia politychnoi propahandy: metodychni rekomendatsii dlia samostiinoi roboty studentiv.* [Psychology of Political Propaganda: methodological recommendations for independent work of students]. Kyiv: Gnosis [In Ukrainian].

6. *Naibilshe ukraintsi doviriaiut «Iedynym novynam», khocha bilshist otrymuiut novyny z sotsmerezh (2022, Aug., 18)* [Ukrainians trust the only news most of all, although most receive information from social networks]. URL: https://www.oporaua.org/news/polit_ad/24270-naibilshe-ukrayintsi-doviriaiut-edinim-novinam-khocha-bilshist-otrimuiut-informatsiiu-z-sotsmerezh/ [In Ukrainian].

7. *Opytuvannia USAID-Internews «Ukrainski media: stavlennia ta dovira 2022» (2022).* [USAID-Internews survey "Ukrainian Media: Attitudes and Trust 2022"]. URL: https://.in.ua/wpcontent/uploads/2022/11/Ukrainskimediastavlenniatadovira2022.pdf [In Ukrainian].

8. *Onlain-kurs. Osvitnia platforma «Zrozumilo». (2023).* [Information Operations in Wartime: How to Recognize and Protect Yourself. Online course. Educational platform «Zrozumilo»]. URL: https://courses.zrozumilo.in.ua/courses/coursev1:eef+EEF037+June23/courseware/6e32b237c2c641f5b6402fe2b578af31/365ea56b21224a75b0a61a293f741f87/?child=last [In Ukrainian].

9. Brodchak M. (2012) Osoblyvosti politychnykh manipuliatsii u suchasnomu informatsiinomu prostori ta sposoby protystoiannia yim. [Peculiarities of political manipulations in modern times information space and ways of resisting them]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Vyp. 30.* 283–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2012_30_27 [In Ukrainian].

10. Arabadzhiev D., Serhiyenko T. (2019) Manipuliuvannia svidomistiu suspilstva v umovakh informatsiinoi ta hibrydnoi viiny v Ukraini [Manipulation of the consciousness of society in the conditions of information and hybrid warfare in Ukraine]. *Gilea. Scientific Bulletin. Kyiv. Vyp. 146 (7).* P. 12–15. URL: http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=195 [In Ukrainian].

Manipulation as a component of political communication in the conditions of information conflicts

Lysenko Yuliia Vitaliyivna

Ph.D. in Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Technologies
Kyiv National Economic Vadym Hetman University
Peremohy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0361-5898

Maneliuk Yurii Mykhailovych

Ph.D. in Political Sciences,
Associate Professor фe the Department of Political Technologies
Kyiv National EconomicVadym Hetman University
Peremohy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8186-7604

This study analyses political manipulation as a component of political communication. It presents the fundamental techniques of political manipulation and identifies the main trends in the development of political manipulation technologies in the context of information confrontation and warfare. In the context of the information war as a component of the full-scale Russian-Ukrainian war for the independence and territorial integrity of Ukraine, it is crucial for Ukrainian state policy to focus on protecting the information space and enhancing information security and resilience to information threats. Thus, the research problem is the study of political manipulation as a component of political communication in the information society era. The research concludes that manipulation, as a component of political communication, can be carried out at different levels: interpersonal, intragroup, intergroup, and mass. In the context of information warfare, manipulative technologies are becoming increasingly diverse in their form, content, goals and purpose. According to researchers, the dramatic changes taking place in the modern information space have created conditions for their use in the interests of information and psychological influence.

The authors highlight the effects of political manipulation on the quality of political communication in Ukrainian society, specifically in the context of the Russian-Ukrainian war. It is crucial to avoid distorting information, spreading disinformation, and promoting biased narratives and ways of thinking, as these are all part of hybrid warfare. Misinformation in the modern information space poses a direct threat to global democracies. Therefore, political manipulation is a significant aspect of communication during information warfare. It is a powerful tool for influencing perception and shaping citizens' awareness. The authors conclude that countering hostile manipulative technologies and information manipulative influence should become the basis of the State's domestic and foreign policy. This policy should focus on protecting the information space and enhancing the level of information security.

Key words: *manipulation, political manipulation, technologies of political manipulation, political communication, information warfare/war.*

Наумкіна Світлана Михайлівна

Врахування інтересів національної безпеки в стандартах ЄС щодо регулювання лобізму

УДК 327.01
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.11

Наумкіна Світлана Михайлівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0002-1125-647X

Обґрунтовано, що в сучасних умовах розвитку демократичних інституцій та процесів тема регулювання лобізму набуває особливої актуальності саме через те, що це вище, яке розуміється як діяльність з впливу на законодавчу та політичну діяльність, є важливим способом дії як для внутрішніх, так і зовнішніх політичних акторів, публічний реєстр, іноземне втручання.

Метою статті є визначення лобізму як засобом представлення та захисту інтересів різних груп суспільства з урахуванням національної безпеки та забезпечення стабільності в суспільстві. Завдання: проаналізувати сек'юритизацію політичних систем та відзначити необхідність обмеження іноземного лобіювання в критично важливих для національної безпеки сферах; показати безпосередній зв'язок між потенційними ризиками у суспільстві та різними проявами іноземного лобіювання.

Відзначено, що сек'юритизація іноземного лобіювання спонукала до прийняття законів про прозорість іноземного впливу, оскільки регулювання лобізму має балансувати між забезпеченням прозорості та врахуванням інтересів національної безпеки. Головна увага приділена країнам ЄС через те, що нерівномірне регулювання лобізму в країнах-членах створює додаткові виклики для уніфікації підходів та забезпечення рівних умов діяльності для всіх зацікавлених сторін, що є ключовим для єдності внутрішнього ринку ЄС.

Зазначено, що у цьому контексті ЄС виступає актором, який задає стандарти в регулюванні лобізму для інших держав.

Підкреслено, що включення іноземного лобіювання в контекст безпеки є особливо проблематичним для ЄС, який не лише зобов'язався підтримувати активні та відкриті відносини з третіми країнами через різноманітні двосторонні угоди про асоціацію, але також культивував свою ідентичність «нормативної сили» і здатність керувати через «Брюссельський ефект».

Ключові слова: *лобізм, лобіювання, суспільство, громадянське суспільство, влади, законодавча та політична діяльність, політичні рішення, глобалізований світ, сек'юритизація політичної системи, прозорість, довіра, зовнішні та внутрішні політичні актори, демократичні процеси, публічний реєстр, іноземне втручання.*

Вступ. Лобізм визнається засобом представлення та захисту інтересів різних груп суспільства. Водночас, запорукою збереження довіри громадськості до інституцій влади визнається прозорість лобіювання. У сучасних умовах розвитку демократичних інституцій та процесів в ЄС, тема регулювання лобізму набуває особливої актуальності.

Мета та завдання. Метою статті є визначення лобізму як засобом представлення та захисту інтересів різних груп суспільства з урахуванням національної безпеки та забезпечення стабільності в суспільстві. Завдання: проаналізувати сек'юритизацію політичних систем та відзначити необхідність обмеження іноземного лобіювання в критично важливих для національної безпеки сферах; показати безпосередній зв'язок між потенційними ризиками у суспільстві та різними проявами іноземного лобіювання.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і структурно-функціональний методи, використання яких дало змогу реалізувати поставлену мету. Також були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування. Такий підхід сприяв більш чіткому визначенню поняття лобіювання в контексті захисту національних інтересів і забезпечення національної безпеки сучасних країн.

Результати. Лобіювання, яке розуміється як діяльність з впливу на законодавчу та політичну діяльність, є важливим способом дії в тому числі зовнішніх акторів. Феномен зростаючого впливу на прийняття політичних рішень зовнішніх акторів, таких як іноземні уряди, корпорації та організації громадянського суспільства заслуговує на особливу увагу.

З одного боку, політичні експерти вважають зовнішній «зворотний зв'язок» корисним, оскільки за допомогою інституційних шляхів доступу, таких як публічні консультації, іноземні актори можуть позитивно впливати на демократичні процеси в інших країнах, оскільки в глобалізованому світі дії однієї держави можуть мати наслідки для людей та організацій в інших державах. З іншого боку, останніми роками на зовнішніх акторів стали дивитися зі зростаючою підозрою. Виник дискурс щодо сек'юритизації політичний систем з метою обмеження іноземного лобіювання в критично важливих для національної безпеки сферах. Аналіз політики управління потенційними ризиками, спричиненими іноземним лобіюванням, представлено в працях Емілії Коркеа-Ахо, Юстіни Пєрєвой, Оділла Амман, Альберто Бітонті

та Джона Хогана, Гійса Яна Брансми, Девіда Коена, Олександра Кацайтіса та Матія Ванноні. Проблеми сек'юритизації лобізму також розглядають Джехед Атіє, Крістін Берзіна та Етьєн Соула, Ану Бредфорд, Мішель Кейсі, Едоардо Бресса-неллі, Енн Расмуссен.

Сек'юритизація іноземного лобіювання спонукала до прийняття законів про прозорість іноземного впливу, оскільки регулювання лобізму має балансувати між забезпеченням прозорості та врахуванням інтересів національної безпеки. В ЄС нерівномірне регулювання лобізму в країнах-членах створює додаткові виклики для уніфікації підходів та забезпечення рівних умов діяльності для всіх зацікавлених сторін, що є ключовим для єдності внутрішнього ринку ЄС. У цьому контексті ЄС виступає актором, який задає стандарти в регулюванні лобізму для інших держав. Втім, включення іноземного лобіювання в контекст безпеки є особливо проблематичним для ЄС, який не лише зобов'язався підтримувати активні та відкриті відносини з третіми країнами через різноманітні двосторонні угоди про асоціацію, але також культивував свою ідентичність «нормативної сили» і здатність керувати через «Брюссельський ефект», який визначено професоркою Колумбійського університету Анн Бредфорд як «перетворення односторонніх регулятивних заходів на джерело глобального економічного впливу… за допомогою не м'язів, вишуканого поєднання розуму та досвіду» [1].

Діяльність урядів Королівства Саудівської Аравії, КНР та РФ щодо впливу на інституції ЄС викликало ряд питань, особливо, як зазначає Е. Бресса-неллі, «після анексії Росією Криму» [2, с. 10]. Тоді ЄС активізував зусилля протистояти іноземному втручанню, використовуючи «комплексний» підхід, «концепцію «гібридності», щоб охопити широкий спектр інструментів дестабілізації, які використовується іноземними гравцями» [2, с. 10]. Відповіддю ЄС стали: Спільна рамкова програма протидії гібридним загрозам; Глобальна стратегія 2016 р., Спільне повідомлення 2017 року – Стратегічний підхід до стійкості у зовнішніх діях ЄС, Спільне повідомлення про підвищення стійкості та зміцнення спроможностей протидії гібридним загрозам 2018 р., План дій зі стратегічної комунікації, Стратегічні відповіді на загрозу дезінформації [2]. Сек'юритизація іноземного лобіювання стала побічним продуктом сек'юритизації іноземного втручання. Незважаючи на те, що іноземне лобіювання, можливо, увійшло в політичний порядок денний як другорядне питання по відношенню до іноземного втручання, є ознаки того, що іноземне лобіювання набуває популярності як проблема безпеки сама по собі. Згідно з позицією К. Берзіни та Е. Соула, іноземне втручання має два елементи: «злий намір» і «відсутність прозорості» [3]. Тому прозорість стає визначальним елементом законної практики: тією мірою, в якій іноземна діяльність розкрита в публічному реєстрі або іншим чином є загальновідомою, вона не є іноземним втручанням.

У ЄС іноземне втручання розглядається як загроза безпеці. План дій ЄС щодо демократії формулює дві форми загроз: 1) операції інформаційного впливу («скоординовані зусилля вітчизняних або іноземних суб'єктів, спрямованих на вплив на цільову аудиторію з використанням ряду обманних засобів» та 2) іноземне втручання («примусові та оманливі спроби порушити вільне вираження політичної волі осіб іноземним державним актором або його агентами») [4, с. 18]. Обидві форми передбачають обман, але іноземне втручання включає елементи примусу з явним наміром порушити функціонування демократичного врядування. РФ та КНР наводяться як приклади країн, які брали участь у зовнішньому втручанні в ЄС [4, с. 3].

Спеціальний комітет Європарламенту (ЄП) ухвалив звіт про іноземне втручання в березні 2022 р. і закликав ЄС створити спільну стратегію для протидії виклику дезінформації [5], розглядаючи відкритість формування політики як загрозу безпеці ЄС. ЄП описує, як «зловмисники, які прагнуть втрутитися у виборчі процеси, використовують відкритість і плюралізм як стратегічну вразливість для нападу на демократичні процеси» [5, с. 13].

ЄС регулює іноземне лобіювання за допомогою свого загального інструменту прозорості лобіювання – Реєстру прозорості (EUTR), який засновано Міжінституційною угодою (ІІА) між ЄП, Комісією та Радою 20 травня 2021 р. Прийняття ІІА було в у Політичних орієнтирах ЄК на 2019–2024 рр., які оголошувала У. фон дер Ляєн щодо необхідності посилення прозорості законодавчого процесу в ЄС. Прийнята ІІА знаменує останній етап еволюції Реєстру прозорості ЄС (EUTR) як єдиного для інституцій ЄС. Реєстрація є добровільною, але обумовлює право здійснювати лобіювання. Реєстр є географічно сліпим і поширюється на всіх представників інтересів, як всередині, так і за межами ЄС.

Як зазначає кореспондент «Politico» Сара Вітон, в 2022 р. Інституції ЄС досягли згоди щодо виключення всіх російських компаній з Реєстру прозорості ЄС за пропозицією Роберти Мецоли – голови Європарламенту [8]. У червні 2022 року Європейська Рада вирішила заборонити «надавати, прямо чи опосередковано, … ділові та управлінські консультації або послуги зі зв'язків з громадськістю уряду Росії; або юридичним особам, організаціям чи органам, які засновані в Росії» [8]. Таким чином, ЄС маркує «іноземне лобіювання в контексті вирішення питання безпеки».

Посилення уваги до іноземного лобіювання як загрозливого іноземного втручання в ЄС стало

реплікацією посилення режимів контролю за діяльністю іноземних агентів в США (щодо КНР та РФ) та в Австралії (щодо КНР). В США Закон Міністерства юстиції про реєстрацію іноземних агентів (FARA) прийняли у 1938 р. на тлі зростаючого занепокоєння щодо нацистської пропаганди в американській політиці. FARA був прямо пов'язаний із захистом «цілісності американської демократії шляхом боротьби з прихованим впливом іноземного уряду на наш політичний процес». Як зазначає М. Кейсі «Закон, прийнятий у 1938 р., практично не виконувався до середини 2010-х років» [6]. Однак протягом останніх років FARA пережила безпрецедентну ін'єкцію активності завдяки діяльності ключових членів кампанії Трампа 2016 р. Крім Манафорта, засудженого за роботу в якості незареєстрованого іноземного агенту від імені українських клієнтів, ряд інших високопоставлених учасників маршу Трампа в Білий дім у 2016 р. таємно працювали від імені іноземної клієнтури. Після виборів Трампа не тільки різко зросла кількість реєстрацій FARA, але й Міністерство юстиції знову звернуло увагу на переслідування порушень FARA та виділило нові ресурси для забезпечення виконання. За даними Е. Корхеа-Ахо, серед 10 країн з найбільшими витратами FARA є КНР (1 місце), Катар (4 місце), РФ (6 місце) і Саудівська Аравія (8 місце) [7]. Порушення FARA є кримінальним злочином, але якщо між 1966 і 2015 рр. Міністерство юстиції порушило 7 кримінальних переслідувань і 17 цивільних справ, то в період між 2017 і 2020 рр. було порушено 10 нових кримінальних справ [7].

Закон США Про реєстрацію іноземних агентів (FARA, Foreign Agents Registration Act) вимагає від осіб, які представляють іноземних принципалів, тобто тих, хто є «іноземними агентами», подавати піврічні звіти до державного реєстру, що містить детальну інформацію про всі лобістські контакти та інформацію про платежі, здійснені іноземними принципалами таким агентам. Відповідно до FARA, до найважливіших іноземних принципалів належать іноземні уряди та політичні партії, іноземні компанії, іноземні некомерційні організації та іноземні медіа-організації. FARA не охоплює ці дипломатичні обміни, але зосереджується на тих випадках, коли іноземні принципали наймають місцевих агентів як посередників для лобіювання американських чиновників від їх імені.

Австралійський Закон про прозорість зовнішнього впливу (FITSA, Foreign Influence Transparency Scheme Act) набув чинності в 2018 р. Подібно до FARA, фізичні та юридичні особи зобов'язані зареєструвати певну діяльність у публічному реєстрі відповідно до Закону, якщо вони здійснюються в Австралії від імені «іноземного принципала»: іноземні уряди, особа, пов'язана з іноземним урядом, іноземна політична організація та особа, пов'язана з іноземним урядом. Фізичні особи повинні зареєструватися на кожного іноземного принципала, від імені якого вони працюють, протягом 14 днів з моменту початку діяльності. Персональна сфера FITSA є вужчою, ніж FARA, і не включає іноземні підприємства та неурядові організації (НУО), які не мають зв'язків з іноземними урядами. До того ж, іноземне втручання в Австралії регулюється окремо Законом про внесення змін до виборчого законодавства (Реформа фінансування виборів і розкриття інформації, EFDR) і Законом про внесення змін до законодавства про національну безпеку (Шпигунство та іноземне втручання, EFI). FITSA, EFDR і EFI були прийняті в 2018 р. Така синхронна законодавча історія означає, що різниця між іноземним впливом (FITSA) та іноземним втручанням (EFI) проводиться за результатом реєстрації: коли іноземні суб'єкти намагаються впливати за межами FITSA, ці дії будуть визнані «іноземним втручанням» за EFI.

Австралія, як і США, розглядає іноземне лобіювання як загрозу безпеці, підпорядковуючи його спеціалізованому режиму. Внутрішнє лобіювання в США регулюється та забезпечується окремо від FARA. В Австралії державний реєстр лобістів не є обов'язковим і не супроводжується примусовими заходами.

Висновки. В ЄС, який реалізує «Брюссельський ефект», з 2022 р. виникла тенденція розглядати іноземне лобіювання через сек'юритизовану призму в контексті питання безпеки. Нове бачення в ЄС стало по суті реплікацією, реакції США на ризики, пов'язані з іноземним лобіюванням. ЄС, слідуючи досвіду США та Австралії встановив режим забезпечення прозорості форм і джерел іноземного лобіювання в урядових і політичних процесах за допомогою міжінституційної угоди та міжінституційного рішення про прозорість. Як і режими США та Австралії, режим регулювання в ЄС застосовуються до «іноземного актора» у двох основних категоріях: «звільнений від реєстрації дипломатичний рівень» – це рівень міжурядових переговорів і «охоплений реєстрацією консультаційний рівень» – це міжурядове та транснаціональне місце управління. Всі три системи звільняють державні органи з інших країн від необхідності реєстрації, оскільки міжурядові відносини не можуть бути предметом такого ж рівня прозорості, як інші політичні відносини, тому дзвінки віце-президента США прем'єр-міністру Австралії не реєструється в записах FITSA, так само як участь представника норвезького уряду у роботі Комітеті ЄС не реєструється в Реєстрі прозорості ЄС. Однак, «охоплення реєстрацією» передбачається для найнятої австралійським урядом політичної консалтингової фірми для представлення його інтересів в ЄС, і політичний консультант повинен зареєструвати австралійський уряд як клієнта в Реєстрі прозорості ЄС – EUTR. Подібним чином, якщо Норвегія

купує консультаційні послуги в Брюсселі для просування інтересів Норвегії, консультанти повинні звітувати про послуги, надані Норвегії, у EUTR. Відповідно до Реєстру прозорості ЄС, як і відповідно до Закону FARA, діяльність майже всіх іноземних організацій підпадає під дію законів.

Міжурядова угода ЄС 2021 р. вперше визнає роль, яку іноземні уряди можуть відігравати у формуванні політики ЄС, беручи участь у лобістській діяльності через місцевих посередників, зрівнявши регулювання з положеннями США та Австралії. Усі режими регулювання застосовуються до різних видів впливу на політичний процес. Фокус ЄС є найвужчим, охоплюючи лише діяльність лобіювання та виключаючи, наприклад, іноземне фінансування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bradford A. (2020). The Brussels effect: How the European Union rules the world. Oxford University Press, USA. 424 p.

2. Bressanelli E. (2021). Investing in destabilisation: How foreign money is used to undermine democracy in the EU. European Parliament. 49 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653631/EXPO_STU(2021)653631_EN.pdf

3. Berzina K., Soula E. (2020). Conceptualizing Foreign Interference in Europe. Alliance for Securing Democracy. URL: https://securingdemocracy.gmfus.org/wp-content/uploads/2020/03/Conceptualizing-Foreign-Interference-in-Europe.pdf

4. The European Commission. (2020). On the European Action Plan for Democracy. COM/2020/790 final.

5. European Parliament. (2022). Motion For A European Parliament Resolution on foreign interference in all democratic processes in the European Union, including disinformation (2020/2268(INI)) URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0022_EN.html

6. Casey M. (2020). Beware, Lobbyists: The Future of FARA Under a Biden Presidency. justsecurity. URL: https://www.justsecurity.org/69341/beware-lobbyists-the-future-of-fara-under-a-biden-presidency/

7. Korkea□aho E. (2023). The End of an Era for Foreign Lobbying? The Emergence of Foreign Transparency Laws in Washington, Canberra and Brussels. JCMS: Journal of Common Market Studies. 2023.04.2 Vol. 61.DOI:10.1111/jcms.1339

8. Wheaton S. (2022). EU moves toward Russian lobbyist ban. Politico. 2022. 21 June. URL:https://www.politico.eu/article/eu-russia-lobbyist-ban/

Accounting of national security interests in EU standards regarding the regulation of lobbying

Naumkina Svitlana Mykhailivna

Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1125-647X

It is substantiated that in the modern conditions of the development of democratic institutions and processes, the topic of lobbying regulation becomes especially relevant precisely because this above, which is understood as the activity of influencing legislative and political activity, is an important method of action for both internal and external political actors , public register, foreign intervention.

The purpose of the article is to define lobbying as a means of representing and protecting the interests of various groups of society, taking into account national security and ensuring stability in society. Task: analyze the securitization of political systems and note the need to limit foreign lobbying in areas critical to national security; to show a direct connection between potential risks in society and various manifestations of foreign lobbying.

It is noted that the securitization of foreign lobbying prompted the adoption of laws on the transparency of foreign influence, since the regulation of lobbying must balance between ensuring transparency and taking into account the interests of national security. The main focus is on EU countries because the uneven regulation of lobbying in member states creates additional challenges for unifying approaches and ensuring a level playing field for all stakeholders, which is key to the unity of the EU internal market.

It is noted that in this context, the EU acts as an actor that sets standards in the regulation of lobbying for other states.

It is emphasized that the inclusion of foreign lobbying in the security context is particularly problematic for the EU, which has not only committed itself to active and open relations with third countries through various bilateral association agreements, but has also cultivated its identity as a «normative power» and the ability to govern through «The Brussels effect».

Key words: *lobbying, lobbying, society, civil society, authorities, legislative and political activity, political decisions, globalized world, securitization of the political system, transparency, trust, external and internal political actors, democratic processes, public register, foreign intervention.*

Панасюк Валентин Анатолійович

Українофобство Москви в добу СРСР та епоху Б. Єльцина

УДК 355.48+316.485.26]:316.776(477+470)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.12

Панасюк Валентин Анатолійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного
університету
Фонтанська дорога, 33, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-4655-0553

В статті аналізуються трансформаційні процеси концепції Москва – Третій Рим в епоху СРСР та правління Б. Єльцина. Доведено, що дана концепція активно використовувалась більшовиками заради імперіалістичних цілей на геополітичному просторі в досягненні ідей пролетарської революції.

Розглядаються практичні кроки в ствердженні концепція Москва – Третій Рим, що була проявом шовінізму і злочинної політики. Це стало наслідком підписання секретного протоколу до пакту про ненапад між СРСР та нацистською Німеччиною відомого під назвою пакт Молотова-Ріббентропа. Дипломатична змова двох агресорів – СРСР і нацистської Германії прискорили розв'язання Другої світової війни.

Доведено, що неформальна підтримка концепції Москва – Третій Рим сформувало жорстку тоталітарну централізовану систему унітарного правління, що прямо суперечило Конституції СРСР, що оголошувалась федеративним утворенням. Прагнення Кремля домінувати в ООН та перемогти український національно-визвольний рух сприяло створенню фіктивної незалежності УРСР та інших республік в рамках СРСР. Епоха «відлиги» сприяла процесам десталінізації, реабілітації незаконно репресованих осіб, появою шістдесятників. На жаль пом'якшення існуючого режиму було половинчастим. Основи тоталітарного устрою залишились без змін.

Період «застою» характеризувався консервацією існуючого режиму. Наростанням політичних, економічних та ідеологічних протирічь і поверненням до політики неосталінізму. «Перебудова» довершила руйнування СРСР. Концепція Москва – Третій Рим, що ставила перед собою ціль знищити цілі народи соціальними експериментами у вигляді колективізації, голодоморів, масових репресій та традиційної насильницької асиміляції аналогічно царському і Тимчасовому уряду Росії довела свою нежиттєздатність.

З'ясовано, що епоха Б. Єльцина стало черговим складним випробуванням для Росії, але відмовитись від традиційної ідеології Москва – Третій Рим пострадянська еліта виявилась нездатною. Наслідком стали військові конфлікти спровоковані її керівництвом всередині країни та ззовні. Нездатність лідера держави виконувати свої повноваження обумовило його відставку з подальшою мілітаризацією всього суспільства, що ознаменувало прихід до влади представника силових структур В. Путіна.

Ключові слова: *Москва – Третій Рим, СРСР, УРСР, РФ, неосталінізм, епоха Єльцина, тоталітаризм, «відлига», «застій» «перебудова», агресія, військові конфлікти.*

Вступ. Спадком царського режиму і Тимчасового уряду Росії став більшовизм. СРСР увібрав у себе риси свого попередника. Шляхом поступової окупації практично відтворив кордони царської Росії. Радянська влада категорично засуджувала царський режим за злочинну політику по відношенню до поневолених народів, але виявилась значно жорсткішою та безкомпромісною по відношенню до незгодних знищивши повністю опозиційність в державі встановивши тоталітарний режим. Головною силою, що надавала більшовикам ідеологічної підтримки була живуча на протязі століть концепція Москва – Третій Рим трансформована в ідеї світової революції пролетаріату в СРСР.

Мета статті – визначити трансформацію концепції Москва – Третій Рим в епоху СРСР і початкового періоду незалежності РФ.

Зазначена тема потребує вирішення таких завдань:

– з'ясувати причини трансформації концепції Москва – Третій Рим та визначити її особливості в СРСР;

– дослідити вплив концепції Москва – Третій Рим на внутрішню та зовнішню політику СРСР;

– проаналізувати наслідки концепції Москва – Третій Рим для СРСР та її спадкоємця РФ на початковому етапі існування.

Методи дослідження. Дослідження концепції Москва – третій Рим передбачає застосування різних методів – ретроспективного, методів аналізу, систематизації, пояснення і узагальнення. Використання цих методів дає змогу досягти заданої мети та виконання зазначених завдань.

В епоху СРСР концепцію Москва – Третій Рим замінили теорією марксизму-ленінізму. Ідея світової пролетарської революції не знайшла свою підтримку в країнах Заходу. В Кремлі вирішили діяти більш прагматично. Від імперських амбіцій ніхто не відмовлявся. Наслідком стали секретний протокол до радянсько-німецького пакту про ненапад між СРСР і нацистською Німеччиною, відомий як пакт Молотова – Ріббентропа. Розв'язання Другої світової війни нацистською Німеччиною в союзі з СРСР. Спільна окупація і знищення польської республіки. Анексія СРСР західноукраїнських земель з подальшим включенням їх до складу УРСР.

Відповідно до таємного протоколу, що додавався до підписаного пакту агресія нацистів про-

довжилась на Заході, а Кремль розпочав експансію на Сході. Наступною жертвою сталінського режиму стали Країни Балтії Латвія, Литва, Естонія. Під тиском Кремля вони увійшли до складу СРСР. Враховуючи досвід радянсько-фінської війни напередодні Другої світової в Кремлі, не наважились повторно напасти на цю країну [3].

Офіційно концепцію Москва – Третій Рим було нівельовано, але по факту Москва залишалась єдиним центром прийняття рішень. Відповідно до угоди важливі функції зовнішніх зносин та інші важелі управління було забрано у союзних республіках, що перебували в складі СРСР.

Офіційно СРСР був федерацією. По факту це була жорстко централізована унітарна держава тоталітарного режиму. Конституція СРСР і союзних республік була суто декларативною на практиці жодних прав не гарантувала. Відродження дипломатичних відомств в післявоєнний період було амбіцією Москви. Головна ціль послабити національно-визвольний антирадянський рух боротьби представників емігрантських кіл. Показати видимість прав і свобод національних республік в СРСР з метою отримати максимальну кількість голосів у складі новоствореної організації ООН. По суті, всі ключові питання приймались в Москві. Функції союзних республік зводились до формального представництва. Хоча зазначимо на прикладі УРСР, що її вихід на міжнародну арену сприяв підвищенню її авторитету. Вона перетворилась в суб'єкт міжнародних відносин. Її участь у важливих міжнародних інтеграційних проєктах, зокрема створення ООН дало можливість в майбутньому здобути незалежність.

Теорія Москва – Третій Рим неформально продовжило своє існування. Її інтернаціональні війни і постійне прагнення до загарбання нових територій. Поширення сфери свого впливу на так звані країни соціалістичного табору і створення різноманітних військово-політичних та економічних об'єднань на зразок РЕВ, ОВД підсилювали її імперські амбіції [6].

В зовнішній політиці до Другої світової війни і після неї традиційним було гасло подібне імперській Росії – Захід ворог у нього немає майбутнього. СРСР країна світлого соціалізму, що будує комунізм. Пропаганда була поставлена значно краще ніж в роки царського періоду.

Епоха «холодної війни» в роки СРСР аналогічно періоду до 1917 р. характеризувалась гонкою озброєнь, постійним пошуком зовнішнього ворога і консервацією існуючого режиму в період його відносно стабільного існування.

Зрушення почали відбуватись після смерті Сталіна. В країні почалась епоха «Відлиги». Характеризувалась пом'якшенням існуючого режиму. Спробою економічних реформ. Покращенням соціальних умов існування. Зародженням руху шістдесятництва. Масовими амністіями ув'язнених і розвінчанням культу особи Сталіна. Однак ці процеси мали половинчастий характер. Вони не зачіпали основ існуючого тоталітарного режиму. Не припинили репресивну політику в суспільстві. Згодом були згорнуті наступником М. Хрущова – Л. Брежнєвим. Епоха застою за наступника М. Хрущова була періодом політичної та економічної кризи, що визрівала під ілюзією стабільного існування радянського суспільства. Перебудова М. Горбачова була спробою врятувати СРСР. Однак вони зводились до декларативних заяв. Подекуди вони взагалі не мали бажаного результату, а скоріше навпаки мали негативні наслідки. Досить часто саботувалися керівниками союзних республік. Єдиним позитивним наслідком реформ М. Горбачова став остаточний занепад СРСР.

Показовим є те, що процеси розпаду цієї держави, розпочались не «знизу», а «зверху». Саме із «Третього Риму». Розкол у правлячій комуністичній партії і боротьба за владу між Б. Єльциним та першим і останнім президентом СРСР М. Горбачовим у Москві та вибух на ЧАЕС дали поштовх до розпаду СРСР. Держава, яка зовні виглядала сильною посипалась парадом суверенітетів країн, що одна за одною почали виходити з її складу. Остаточний документ про припинення існування цієї держави було підписано у Біловезькій Пущі 1991 р.

Шукаючи причини розпаду СРСР можна назвати ряд причин. Однак з поміж головних варто зазначити, що вони були аналогічні розпаду Російської імперії. Створення чергової наддержави після громадянської війни не враховувались національні інтереси та економічний і соціальний побут інших народів. Поступки їм робились винятково в цілях утвердження влади центру – Москви. Більшовики робили політичні помилки подібні царському режиму, але в значно жорсткішими методами. Ставка на силові методи. Нищення місцевих національних і культурних особливостей. Фізичне винищення всіх незгодних з існуючим режимом. Зарахування до ворогів народу не окремих людей, а цілих соціальних класів. Масовий геноцид репресіями і голодоморами з метою зламати опір існуючому режиму і асимілювати цілі народи. Навіть створення специфічного міфологічного терміна – радянський народ. Все це давало результати доки не змінились покоління і внутрішнє становище в країні та міжнародне за кордоном. Послаблення центру Москви спровокувало сплеск національно-визвольних рухів, аналогічно періоду 1917 р. Подібно до дворян, що традиційно виступали на захист царського режиму члени КПРС відчувши кардинальні зміни швидко перефарбувались в національно-патріотичні кольори і почали виступати проти існуючого режиму. В масі своїй вони ставали на національно-політичну платформу всіляко намагаючись позиціонувати себе своєрідною наці-

ональною елітою підігруючи своєму народу. Головна ціль збереження пануючого становища в своїй країні після краху СРСР [5].

Таким чином можна впевнено констатувати, що Москва вдруге зазнала краху через власні непомірні амбіції і відсутність реальних демократичних змін в суспільстві на протязі всього існування СРСР.

Розпад СРСР став подією століття. США оголосили себе переможцем в «холодній війні». Противники тоталітарного радянського режиму святкували перемогу. Водночас значна частина еліти колишнього СРСР сприйняли зникнення комуністичної держави як геополітичну катастрофу світового масштабу. Ослаблення Москви, як політичного центру стало складним випробуванням для російського народу. РФ тимчасово вибуває з активної геополітичної боротьби. Однак вона прикладає зусилля заради збереження власного впливу на пострадянському просторі. Тому концепція Москва – третій Рим продовжує своє існування.

Першочерговим завданням пострадянської еліти новоствореної РФ було збереження власного впливу – багатства і влади. Правило конформізму і конс'юмеризму ніхто не скасовував. В РФ для цього були доволі сприятливі умови. Партійний функціонер і бюрократ – Б. Єльцин приклав максимальні зусилля, щоб не просто відібрати владу у М. Горбачова, а зберегти за собою лідерство в РФ після краху СРСР. Йому це вдалось. Російське суспільство почало його сприймати, як своєрідного опозиціонера до команди М. Горбачова. Особливої популярності в народі Б. Єльцин здобув виступивши проти заколоту ДКНС. Його рейтинг також піднявся після подій 1993 р. Він придушив заколот парламентарів.

Б. Єльцин почав першу чеченську війну в незалежній РФ виступаючи проти незалежності Чеченської Республіки. Протягом всього періоду правління Б. Єльцина РФ переживало доволі складні часи. По-перше це було зумовлено складністю історичних подій. Розпадом СРСР. Розірванням політичних, економічних культурних зв'язків між колишніми республіками. По-друге політична і економічна криза призвела до складних соціальних проблем. В країні різко зросли криміналітет, наркоманія і проституція.

Прагнучи зупинити деградацію у важливих сферах суспільно-політичного життя оточення Б. Єльцина провели певні реформи. Почались приватизаційні процеси. Припинилось регулювання цін. В зовнішній політиці прагнення втримати контроль над пострадянським простором не зникло.

Саме за ініціативи РФ було створено інтеграційне об'єднання СНД. Офіційно ціль новоствореної організації – збереження і поглиблення співпраці в політичній економічні та культурній сферах. В рамках СНД Кремль почав активно посилювати свій вплив в економічному плані. Знаряддям для політичного тиску виступали енергоресурси. Насамперед газ і нафта. Там де була безсила дипломатія пострадянська військова еліта РФ традиційно застосовувала силу. Метою було не просто втримати контроль над державами, а перешкодити успішній інтеграції цих держав у ЄС та НАТО.

Першою країною, що відчула на собі агресію Москви наприкінці існування СРСР була Республіка Молдова. З 1990 року, підігруючи місцевому сепаратизму в придністровському регіоні Кремль розпочав наступальні дії проти легітимної влади прикриваючи свої дії нібито захистом російського місцевого населення і правом народів на самовизначення. Результат – військовий конфлікт, війна, втрати серед військового і цивільного населення, розколота країна, заморожений придністровський конфлікт, хиткий мир 1992 р. не визнана демократичним світом Придністровська Молдавська Республіка, не здатність Республіки Молдови через порушення територіальної цілісності її країни проводити повноцінну внутрішню політику і відповідно інтеграційну зовнішню.

Прагнучи втримати контроль над Грузією, Кремль активно втрутився в її внутрішні справи. Аналогічно придністровському конфлікту під виглядом миротворця і захисника Москва постачала зброю всім воюючим сторонам. Мета такого кроку очевидна – посилити конфлікт. Вона спромоглась встановити свій контроль над регіоном Південної Осетії, що офіційно є частиною Грузії. Наслідки – людські жертви і військова база РФ у зоні конфлікту.

Війна в Абхазії результати людські втрати. Чергове порушення територіальної цілісності Грузії. Проголошення незалежності Абхазії її сепаратистами за підтримки РФ. Невизнання Абхазької республіки демократичним світом. Контроль Москви над даним регіоном [4, с. 10].

Громадянська війна в республіці Таджикистан. Втручання ЗС РФ було ціллю впливати на перебіг політичних процесів в країні. В кінцевому наслідку поставленої цілі Москва досягла [2].

Перша чеченська війна. ЗС РФ виявились не здатні перемогти чеченський народ. В результаті численні втрати російських військовослужбовців і непопулярність війни в суспільстві змусили Б. Єльцини згорнути продовження військових дій.

Розпад СРСР не став для російського суспільства панацеєю. Трансформаційного переходу до демократії не відбулось. Пострадянська еліта РФ вчасно відчувши епоху змін швидко до них адаптувалась. Участь в цьому російського суспільства також відіграли свою роль. Культ «поклоніння», привитий російському народу на протязі століть зіграв з ними злий жарт. У самі відповідальні моменти вітчизняної історії її народ йшов на поводу у псевдо-пророків, що обіцяли світле

майбутнє пропонуючи вирішення складних питань простими методами, що і спричинило вищевказані негативні явища: колективізацію, голодомори та масові репресії. По суті геноцид народів.

Не стали винятком і складні процеси пострадянського періоду. В 90-х рр. в незалежній РФ панували складна політична та економічна криза. Вона була по суті відображенням не лише складних посттрансформаційних процесів, а й проявом низької політичної і правової культури суспільства. Державний правлячий патерналізм центру тимчасово було втрачено. Послаблення по суті репресивного апарату в умовах низької особистої культури народу мало деструктивні чинники. Негативні процеси, а саме висока криміногенна ситуація в країні: рекет, бандитизм постійно зростали. Вулична проституція, зростання наркозалежних і поширення алкоголізму все це стало візитною карткою РФ. У владних коридорах розпочалась олігархізація, злиття влади і бізнесу та спрямування спільних зусиль на недопущення кардинальних змін в державі. Варто зазначити, що владні кола справились з цим на відмінно. Значною мірою цим процесам активно сприяло саме російське суспільство. Виснажене деструктивними явищами високої злочинності, економічної кризи, загрозами наростаючого сепаратизму воно почало схилятися до методів жорсткого правління. «Генетична пам'ять» по принципу спадковості прагнула в минуле. Спотворене уявлення колишньої дійсності створювало ілюзію, що демократія це, щось далеке і недосяжне.

Взірцем невдалого реформатора демократа для громадян Росії був останній лідер СРСР – М. Горбачов. Натомість сильна авторитарна влада здавалась росіянам запорукою стабільного подальшого існування. Саме завдяки таким суспільним настроям владу в незалежній Росії здобув Б. Єльцин, що на відміну від М. Горбачова здавався міцним лідером майбутньої суверенної РФ. правління Б. Єльцина не виправдало сподівання росіян. Країна пережила конституційну кризу, дві чеченські війни, терористичні акти, дефолт. Значно послабились позиції країни на міжнародній арені. Суспільство відчувало потреби в кардинальних змінах. Здавалось, що головною проблемою є хворий лідер країни Б. Єльцин, що страждав на різноманітні хвороби і зловживав алкоголем. Наближення виборчих перегонів і самовільна відставка Б. Єльцина з посади президента РФ активізувало субелітні угрупування в державі. Найближче оточення діючого президента РФ почало шукати йому заміну [1, с. 34–35].

Настрої пересічного громадянина в кабінетах Кремля відчували досить добре. Суспільство, незважаючи на розчарування у Б. Єльцину, і надалі жило перспективою здобути сильного одноосібного політичного лідера. Пересічний виборець був твердо переконаний, що лише жорсткий керівник здатний зупинити деструктивні процеси в суспільстві. Субелітні угрупування зупинили свій вибір на В. Путіну.

Висновки. Побудована більшовиками держава СРСР трималась на злочинному тоталітарному управлінні, що супроводжувався жахливими експериментами: колективізації, штучних голодоморів, репресій, що були проявами геноциду більшовицької влади стосовно українського народу.

Ідеологічним фундаментом в основі її існування були не лише ідеї так званого «світлого» комунізму, а й не офіційно живучою концепції Москва – Третій Рим. Реалізація цієї ідеї супроводжувалася не лише винищенням народів, а й постійним прагненням до експансії, розширення територій. Ціною такої політики стали зближення з нацистською Німеччиною, спільне розчленування та ліквідація Польщі і експансія агресії СРСР в Східну Європу.

Епоха «відлиги» дала надію на зміну існуючого режиму, розрядку міжнародної напруги, але прагнення до світової гегемонії виявились занадто сильними. Це призвело до неосталінізму та інтервенції СРСР в іноземні країни в епоху «застою». Перебудова сприяла розрядки міжнародної напруги, послабленням режиму, припинення конфронтації між США і СРСР та завершилась розпадом останньої.

В умовах незалежності Росія зіштовхнулась з низкою внутрішніх проблем, але не відмовилась від ключової концепції Москва – Третій Рим. Наслідками цього стали агресивні дії Кремля проти власних суб'єктів федерації і суверенних держав на пострадянському просторі. Підсумком такої політики стало поглиблення внутрішньої кризи зіпсований зовнішній імідж країни і відставка її керівника.

Нездатність народу усвідомити справжні причини свого складного становища через відсутність відповідних реформ призвели до мілітаризації суспільства та приходу до влади очільника силових структур В. Путіна. Концепція Москва – Третій Рим виявилась невмирущою для російського суспільства і її еліти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артимишин П. Відставка Бориса Єльцина та початок президенства Володимира Путіна: відгуки в Україні. *Исторические науки.* 2016. № 10. С. 33–39.

2. Збройні конфлікти за участю росії з 1991 року до повномасштабного вторгнення в Україну.*Центрпротидіїдезінформації*.06.08.2022.URL: https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6/ (дата звернення 11.02.2024).

3. Палій О. Пакт Молотова – Ріббентропа : Це був розподіл Європи. 09.05.2020. URL : https://salo.li/44953F3 (дата звернення 11.02.2024).

4. Російська «гібридна» агресія : цілі і наслідки, засоби протистояння. *«Гібридна» війна*

Росія – виклик і загроза для Європи. *Центр Разумкова*. Київ – 2016 С. 8–28.

5. Ткачук О. Руйнівники російської імперії: геополітичні умови, розкол еліт і національний фактор (до 30-річниці створення Української Гельсінської спілки). *Український інститут національної пам'яті.* URL : https://salo.li/1E43fCF (дата звернення 11.02.2024).

6. Хімей В. УРСР у міжнародних відносинах блокового протистояння. *Сіверянський літопис*. 2012. С. 184–190.

REFERENCES:

1. Artimishin, P. (2016). Vidstavka Borisa Єl'tsina ta pochatok prezidenstva Volodimira Putina: vidguki v Ukraïni. Istoricheskie nauki. № 10. S. 33–39 [in Ukraine].

2. Zbroini konflikti za uchastyu rosiї z 1991 roku do povnomasshtabnogo vtorgnennya v Ukraïnu. Tsentr protidiї dezinformatsiї. 06.08.2022. URL : https://cpd.gov.ua/main/czpd_analizuye-6/ (data zvernennya 11.02.2024) [in Ukraine].

3. Pali, O. (2020). Pakt Molotova – Ribbentropa : Tse buv rozpodil Єvropi. 09.05.2020. URL : https://salo.li/44953F3 (data zvernennya 11.02.2024) [in Ukraine].

4. Rosiis'ka «gibridna» agresiya : tsili i naslidki, zasobi protistoyannya. «Gibridna» viina Rosiya – viklik i zagroza dlya Єvropi. Tsentr Razumkova. Kiïv. 2016. S. 8–28 [in Ukraine].

5. Tkachuk, O. Ruinivniki rosiis'koї imperiї: geopolitichni umovi, rozkol elit i natsional'nii faktor (do 30-richnitsi stvorennya Ukraïns'koї Gel'sins'koї spilki). Ukraïns'kii institut natsional'noї pam'yati. URL : https://salo.li/1E43fCF (data zvernennya 11.02.2024) [in Ukraine].

6. Khimei, V. (2012)URSR u mizhnarodnikh vidnosinakh blokovogo protistoyannya. Siveryans'kii litopis. S. 184–190 [in Ukraine].

Ukrainophobia in Moscow in USSR and the epoch of B. Yeltsin

Panasyuk Valentin Anatoliyovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Mystical Studies and International
Humanitarian Disciplines
International Humanitarian University
Fontanska Doroha, 33, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4655-0553

The article analyzes the transformation processes of the concept Moscow – Third Rome in the era of the USSR and the reign of B. Yeltsin. It has been proven that this concept was actively pursued by the Bolsheviks for the sake of imperialist goals in the geopolitical space in the wake of the ideas of the proletarian revolution. There are practical implications in the established concept of Moscow – the Third Rome, which was a manifestation of chauvinism and evil politics. This was the result of the signing of a secret protocol to a non-aggression pact between the USSR and Nazi Germany, known as the Molotov-Ribbentrop Pact. The diplomatic dialogue between two aggressors – the USSR and Nazi Germany – accelerated the outbreak of another world war.

It has been proven that the informal support of the concept of Moscow – the Third Rome formed a rigid totalitarian centralized system of unitary government, which directly corresponded to the Constitution of the USSR, which was opposed to federal structures. The Kremlin's attempt to dominate the UN and defeat the Ukrainian National Liberal Revolution has created the fictitious independence of the URSR and other republics within the USSR. The era of the "Vidliga" ushered in the processes of de-Stalinization, rehabilitation of illegally repressed individuals, and the emergence of the sixties. Unfortunately, the relief of the current regime was only half-hearted. The foundations of the totalitarian order were lost without change.

The period of "stagnation" was characterized by the conservation of the current regime. The growth of political, economic and ideological influences will be wiped out and turned to the politics of neo-Stalinism. "Perebudova" completed the ruin of the USSR. The concept of Moscow – the Third Rome, which set itself the goal of achieving the goals of the people with social experiments in the form of collectivization, famines, mass repressions and traditional forced assimilation, etc. The Tsar's and Timchasov's order of Russia reached its unlivability.

It is clear that the era of B. Yeltsin has become a terrible test for Russia, but it seems that the traditional ideology of Moscow – the Third Rome was not successful. As a result, the military conflicts were provoked by the kerivnitstvo in the middle of the country and the region. The failure of the leader of the state to resign his position prompted his resignation with the further militarization of the entire estate, which marked the coming to power of the representative of the security forces V. Putin.

Key words: *Moscow – Third Rome, USSR, URSR, RF, neo-Stalinism, Yeltsin's era, totalitarianism, "Vidliga", "stasis", "Perebudova", aggression, military conflicts.*

Петраков Микита Олександрович

Виклики та перспективи історичної освіти в розділених і постконфліктних суспільствах

УДК 323.13
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.13

Петраков Микита Олександрович
кандидат політичних наук,
кафедра політичних наук та права
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0006-9373-5111

У тексті статті розглядаються актуальні виклики та перспективи історичної освіти у розділених та постконфліктних суспільствах. Зазначається, що робота з історичними наративами важлива для виховання взаємної поваги та миру. Освітній процес має враховувати культурне розмаїття історичних оповідань і розвивати критичне мислення учнів. Автори наголошують на уникненні політизації історії та важливості об'єктивного викладання для зміцнення стабільності суспільства. Підкреслюється також ініціатива ООН з підтримки консультацій з культурних прав у розділених і постконфліктних суспільствах. Дослідження ставить за мету вивчення впливу історичної освіти на формування культури мовчання про насильницьке минуле та враховує рекомендації ООН щодо збереження історичної пам'яті без спотворень. Здійснюється аналіз ролі міжнародних організацій у підтримці історичної освіти в постконфліктних суспільствах та встановлення ключових дилем навколо цього питання. Дослідження базується на внеску вчених, які досліджують особливості розвитку історичної освіти та її вплив на політичні процеси. Автор зосереджується на історичній освіті та її реформуванні після громадянських війн та масового насильства. Основний акцент робиться на репрезентації війни та миру у навчальних програмах та підручниках, зокрема, на аналізі конфлікту «критичної» та «монументальної» історії. Важливу роль в роботі відіграє аналіз чотирьох основних дилем, які пов'язані з викладанням історії в умовах постконфліктного відновлення, які розглядаються в контексті суперечностей між минулим та майбутнім, пам'яттю та забуттям, ефективністю пам'яті для примирення та інвестуванням у пам'ять порівняно з іншими соціальними проєктами в умовах економічних труднощів. Автор аналізує механізми «монументалістського» підходу до викладання історії та вплив цієї концепції на проблемність реалізації цілей соціально-політичного примирення. Автор наголошує на важливості критичного підходу до вивчення історії та інвестуванні у історичну освіту для побудови мирного та стабільного суспільства.

Ключові слова: *історична освіта, постконфліктні суспільства, меморіальна політика, політичний процес, наративи, політизація історії, культурні права, міжнародні організації, пам'ять, примирення.*

Актуальність. У 1994 році історик Ерік Гобсбаум описав двадцяте століття як «без сумніву, найкривавіше століття з усіх, які ми знаємо, ... за масштабом, частотою і тривалістю воєн, що заповнили його» [14, p. 13]. Війни, жорстокі повстання, етнічні чистки та геноциди були одними з домінуючих ознак епохи, жорстокість якої не вщухає і сьогодні в 2024 році. У 2014 році – 110 років від початку Першої світової війни та 30 років геноциду в Руанді. У 2025 році ми будемо свідками 110-річчя геноциду вірмен; 80-річчя атомних бомбардувань Хіросіми і Нагасакі, закінчення Другої світової війни і звільнення Освенцима; 50-річчя початку «полів смерті» червоних кхмерів у Камбоджі; 30-річчя різанини в Сребрениці під час Боснійської війни. У XXI столітті масове насильство залишається реальністю, незліченна кількість життів продовжує руйнуватися внаслідок насильницьких конфліктів [4, p. 15].

Демократичні політичні системи передбачають постійну роботу щодо інклюзії, забезпечення рівності та визнання права бути іншим та зберігати «іншу», можливо альтернативну, версію історичної пам'яті. Така робота відповідає стратегії підтримки та стабілізації миру в суспільстві. Як підкреслив Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун з нагоди Міжнародного дня миру в 2013 році: «Недостатньо навчити дітей читати, писати і рахувати. Освіта повинна виховувати взаємну повагу до інших та світу, в якому ми живемо, і допомагати людям будувати більш справедливі, інклюзивні та мирні суспільства» [1].

Історичні наративи є важливими елементами культурної спадщини. Вони відіграють вирішальну роль у колективній ідентичності: люди прагнуть відновити, підтвердити, зробити відомою та визнати свою власну історію, з одного боку, та заперечувати інтерпретації – з іншого. У своїй доповіді Генеральній Асамблеї за 2013 рік Спеціальний доповідач у галузі культурних прав Фаріда Шахід розглядає питання написання та викладання історії, приділяючи особливу увагу підручникам історії. У своєму дослідженні Спеціальний доповідач намагається виявити обставини, за яких офіційна історична версія, що пропагується державою у школах, стає проблематичною з погляду прав людини та світу. Вона також пропонує низку рекомендацій для забезпечення багатоаспектного підходу у викладанні історії [23]. Цей звіт фактично став першим щодо визначення того, за яких обставин історичний наратив, який пропагує держава в школах, стає проблематичним з точки зору прав людини. У резюме доповідачки вказується, що історія завжди припускає різні інтерпретації.

У багатьох місцях по всьому світу викладання історії не враховує культурне розмаїття і множинність історичних оповідань серед спільнот і всередині них, що не сприяє стабілізації суспільств. Доповідач ООН вказує, що державам слід розробити політику викладання історії як академічної дисципліни, враховуючи складність історії та утримуватись від маніпулювання нею в політичних цілях. Викладання історії має бути спрямоване на розвиток критичного мислення, аналітичного навчання та дискусій [21].

Політичний процес, організований на рівні ООН забезпечив: 1) Консультації з культурних прав у розділених і постконфліктних суспільствах, організовані Комісією з прав людини Північної Ірландії (NIHRC) спільно з Ольстерським університетом та у співпраці зі Спеціальним доповідачем у сфері культурних прав, Деррі Лондондеррі, Північна Ірландія, 1-3 липня 2013 р; 2) В 2014 р. – нараду Ради з прав людини з історії та пам'яті в результаті якої прийнято Резолюцію 25/19 від 28 березня 2014 року та ухвалу провести 9 вересня 2014 року під час своєї 27 сесії групове обговорення питань викладання історії та процесів увічнення пам'яті («Війна, її уроки та пошук постійного миру», 29 січня 2014 р.), з метою, серед іншого, сприяти обміну передовим досвідом у цій галузі (звіт групової дискусії з питань викладання історії та процесів увічнення пам'яті – A/HRC/28/36); 3) В 2014 р. було опубліковано доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) «Правосуддя перехідного періоду та економічні, соціальні та культурні права», присвячене політичному діалогу та викладанню історії [22]; 4) В жовтні 2015 р. на рівні ООН було організовано «Політичний діалог на високому рівні «Гарантія неповторення: від прагнення до політики», організований Пабло де Гріффом, Спеціальним доповідачем з питань встановлення істини, справедливості, відшкодування шкоди та гарантій неповторення при Раді з прав людини(A/HRC/30/42), і Генеральній Асамблеї (A/70/438), у співпраці з Міністерством закордонних справ Швеції. В березні 2015 р. ЮНЕСКО організувало проведення спеціальних семінарів з написання та викладання історії, організованих при Університеті Країни Басків в Більбао.

22 червня 2020 р. Рада з прав людини при ООН, керуючись Статутом ООН, Загальною декларацією прав людини та Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, а також іншими відповідними міжнародними документами, посилаючись на свої резолюції 7/25 від 28 березня 2008 року, 22/22 від 22 березня 2013 року, 28/34 від 27 березня 2015 року, 37/26 від 23 березня 2018 року – прийняла Резолюцію 43/29 «Про запобігання геноциду», в якій зазначено, що «пам'ятаючи про те, що масові, серйозні та систематичні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права можуть призводити до геноциду» Рада з прав людини рекомендує «державам сприяти встановленню істини..., забезпеченню загального примирення, визнаючи важливе значення збереження історичної пам'яті, без жодних спотворень, щодо грубих порушень прав людини, утисків і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права за допомогою збереження архівів, усних свідчень і доказів іншого роду, що стосуються цих порушень» [15].

Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку історичної освіти в розділених і постконфліктних суспільствах та її впливу на формування «культури мовчання» як відмови від безглуздих уроків насильницького минулого. *Завданням дослідження* є аналіз сучасних теоретичних та методологічних підходів щодо історичної освіти; визначення міжнародних організацій, які ставлять за мету підтримку розвитку історичної освіти в постконфліктних суспільствах; а також встановлення основних дилем, навколо яких будується публічний політичний дискурс щодо розвитку історичної освіти.

Науково-теоретична та методологічна основа дослідження. Значний вклад у дослідження особливостей розвитку історичної освіти в розділених і постконфліктних суспільствах та її впливу на політичні процеси внесли дослідження Ф. Анкерсміта, А. Ассман, Я. Ассмана, Н. Батіашвілі, Дж. В. Вертча, Б. Вейфен, Дж. Вінтера, А.Х. Гатчесс та М. Сігел, Е. Гобсбаума, Е.А. Коул та Дж. Барсалу, П. Коннертона, Е. Франсуа, К. Концаль, Р. Траба та С. Трьобста, П. Нора, П. Рікера, М. Хальбвакса, Л. Февра, А. Шварц, Л. Шортт тощо. Методологічну основу дослідження складає дескриптивний метод, який дозволяє репрезентувати науковий дискурс, що формується навколо «меморіальної індустрії», яку Чарльз Мейер в 1993 р. пов'язав із формуванням національної історії як конструкту, що знаходиться на службі у держави, діяльність якої через впровадження меморіального законодавства часто переходить межі підтримки сприяння «відновленню істини» встановлюючи механізми «відбору фактів», «комеморації», «забуття» та інші, які мають на меті формування «загальнонаціонального бачення історії», що порушує сам принцип історії як «персоніфікованого оповідання (наративу)», «пригадування», що передбачає дискурс із дотриманням принципу визнання іншого на збереження особистої пам'яті.

Саме такої методології дотримуються співавтори праці «Історія може кусатися. Історична освіта у розділених та повоєнних суспільствах», а саме: Юлія Лерч в праці «Прийняття різноманітності: наратив підручників у країнах з історією внутрішніх збройних конфліктів, 1950–2011 рр.» [12, р. 31–45]; Кім Фолдс в праці «Сомалійське

питання: затяжний конфлікт, національні наративи та навчальна політика в Кенії» [12, p. 45–61]; Клемент Сефа-Нярко в праці «Конкуруючі наративи насильства після здобуття незалежності в ганських підручниках з суспільствознавства, 1987–2010 рр» [12, p. 61–85]; Деа Маріч в праці «Вітчизняна війна в хорватській історичній освіті: між «справжньою правдою» та інноваційним викладанням історії» [12, p. 85–111]; Петро Тодоров в праці «Викладання історії в Македонії після 2001 року: репрезентації збройного конфлікту між етнічними македонцями та етнічними албанцями» [12, p. 111–125]; Дхананджай Тріпаті в праці «Сталий мир між Індією та Пакистаном: Випадок реструктуризації системи шкільної освіти» [1, p. 125-141]; Мніше Геллман в праці «Тільки дивлячись уперед: відсутність військової історії в Сьєррі» [12, p. 141–157]; Мішель Саварда в праці «Використання освіти як політичного інструменту для просування маргіналізації в Північній Уганді» [12, p. 157–177]; Мішель Дж. Белліно в праці «Навчання через мовчання у «повоєнній» Гватемалі» [12, p. 177–191]; Кірстен Дік в праці «Протистояння запереченню геноциду в підручниках з історії США» [12, p. 191–221]; Денізи Бентровато в праці «Чиє минуле, яке майбутнє? Викладання суперечливих історій у Руанді та Бурунді» [12, p. 221–247].

Історична освіта та її реформування після громадянської війни і масового насильства є предметом наукового аналізу багатьох дослідників, в центрі уваги яких – репрезентація війни і миру в навчальних програмах, підручниках та інших освітніх матеріалах, уроках.

Інститут міжнародних досліджень підручників імені Георга Еккерта (GEI, Georg-Eckert-Institute, Брауншвейг, Німеччина) є науковим центром критичного осмислення ключових дослідницьких питань, методів, наслідків історичної освіти. Еккерт був співзасновником Інституту міжнародних досліджень підручників, який поєднує науку, освітню політику та практику викладання; очолював інститут з 1951 року та співпрацював з багатьма установами по всьому світу, такими як ЮНЕСКО та Рада Європи. Еккерт також був почесним головою Інституту соціальної історії в Брауншвейзі і зробив особливий, новаторський внесок у розвиток соціальної історії. Еккерт використовував чотири інституційні зв'язки – як керівник Інституту підручників у Брауншвейгу, в рамках Фонду ім. Фрідріха Еберта (FES) в Німеччині, з Німецькою асоціацією вчителів (AGDL)/GEW щодо обміну з вчителями та в контексті німецької місії ЮНЕСКО і, таким чином, прямий доступ до паризької штаб-квартири – для реалізації своєї діяльності або для ініціювання заходів. За цей час ISBI зарекомендував себе не лише як надійний партнер Ради Європи, але й ЮНЕСКО і, таким чином, став центральною установою для реалізації проєкту Схід-Захід у галузі підручників. За визначенням Герхарда Гіммельмана, головним вкладом Ґеорґа Еккерта стали зусилля у сфері міжнародних конференцій вчителів історії та міжнародних досліджень підручників, які переросли у спеціальний флагманський проєкт «історичного примирення». Перша німецько-англійська конференція вчителів історії відбулася в Брауншвейгу в перші тижні липня 1949 року. За нею слідувала низка інших подібних заходів та міжнародних конференцій з тими самими цілями. Місія Інституту Еккерта щодо перегляду підручників, з одного боку, в тому, щоб порівнювати та вдосконалювати підручники, а з іншого – пробуджувати розуміння інших культур у Німеччині [11]. Інститут став місцем для міжнародної роботи над підручниками, його відвідували численні науковці, студенти та політики в галузі освіти з Японії, Індії, Індонезії, Кореї, Сінгапуру, Філіппін та інших азійських країн. Зміцнилася його репутація в Європі. До кінця 1950-х років перша фаза перегляду підручників у Європі, яка ґрунтувалася переважно на двосторонніх відносинах, була завершена. Еккерт підсумував це в 1958 році: «За останні 10 років у співпраці майже з усіма вільними європейськими країнами нам вдалося обговорити і вирішити суперечливі історичні проблеми XIX–XX століть, принаймні в основних питаннях. Ця робота, як загальновизнано, вже залишила помітні сліди в підручниках різних європейських країн, але передусім у Федеративній Республіці Німеччина» [20, p. 290].

Сьогодні, сайт Інституту Еккерта містить бібліотеку з текстами досліджень в сфері історичної, культурної та меморіальної політики та досліджень проблем репрезентації історичної освіти. Серед недавніх резонансних праць – праці Йоганни Бегге «За межами підручників: американська робота з підручниками в Німеччині 1944–1952 рр.» [5]; Яніни Беккер, Марена Трібукайта та Андреаса Вайха «Трансформації продуктивності у школі та освітніх медіа» щодо результативності самоописів сучасних суспільств, які потребують широкого спектру теорій та методів, щоб проілюструвати амбівалентність, суперечності, пов'язані з темами меморіальної та історичної політики [2]; Екхардта Фукса та Маркуса Отто «В освіті, якій ми довіряємо? Довіра до освіти та освітніх медіа» щодо ресурсу соціальної довіри державним шкільним підручникам в умовах формування соціальної історії [10]; Клаудії Ліхнофскі, Енрікета Панделеймоні та Дарко Стоянова «Міфи та міфічні простори. Умови та виклики для підручників з історії в Албанії та Південно-Східній Європі» [17]; Тіни Ван дер Вліс «Відлуння подій. Увічнення національних наративів в англійських та голландських підручниках з історії, 1920–2010», в якій ставиться під сумнів увічнення, актуалізація та канонізація національних наративів в англійських та нідерландських під-

ручниках з історії, які є потужними засобами масової інформації, що, як правило, надихають почуття сенсу, пам'яті, а отже, й ідентичності. Лонгітюдне дослідження починається з 1920-х років, коли Ліга Націй започаткувала кілька ініціатив, спрямованих на зменшення сильного націоналістичного бачення в підручниках, і закінчується в новому тисячолітті відродженням національних наративів в обох країнах. Аналіз показує, як і чому автори підручників розповідають різні історії – які відрізняються за контекстом, епохою та місцем – як «події, що перегукуються», використовуючи повторювані сюжети та однакові комбінації історичних аналогій [24] та ін. Таким чином, Інститут Еккерта сприяє розвитку інноваційних та оригінальних досліджень, які під новим кутом зору досліджують становлення національних наративів, їх зміни, їх впливи на міжнародну політику.

Крім Інституту міжнародних досліджень підручників імені Георга Еккерта місію сприяння «встановленню істини..., забезпеченню загального примирення, визнаючи важливе значення збереження історичної пам'яті, без жодних спотворень» здійснює також *Африканський центр досліджень работоргівлі та рабства в Дакарі, Сенегал* (CARTE – African Centre for Research on Slave Trade and Slavery in Dakar, Senegal); *Європейський проєкт «Діалог між Європою та Африкою»* – SLAFNET; *Центр демократії та примирення в Південно-Східній Європі* (Centre for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe CDRSEE); *Європейська асоціація викладачів історії* EUROCLIO, що презентує себе як європейська платформа для діалогу в питаннях викладання історії і яка в липні 2015 року видала «Посібник з ухвалення рішень ЄС у сфері освіти та навчання» з метою покращення діалогу між громадянами та установами в галузі освіти та навчання; *Інститут моніторингу миру та культурної толерантності в шкільній освіті (*IMPACT-SE, The Institute for Monitoring Peace and Cultural Tolerance in School Education) – це міжнародна дослідницька та політична організація, яка здійснює моніторинг та аналіз освіти в усьому світі щодо дотримання стандартів миру, толерантності та ненасильства, що випливають з декларацій та резолюцій ЮНЕСКО, для визначення відповідності та адвокації змін, коли це необхідно; *Міжнародна організація «Спостереження за безкарністю»* (Impunity Watch), яка працює з жертвами насильства, щоб викорінити глибоко вкорінені структури безкарності, забезпечити відшкодування за серйозні порушення прав людини та сприяти справедливості і миру; *Міжнародна коаліція місць сумління* (ICOM, The International Coalition of Sites of Conscience), що є всесвітньою мережею «місць сумління» – історичних місць, музеїв та ініціатив пам'яті, які активізують силу місць пам'яті для залучення громадськості до глибшого розуміння минулого та надихають на дії, спрямовані на формування справедливого майбутнього. Коаліція налічує понад 200 членів у 55 країнах світу; *Фонд історії Північно-Східної Азії* (Northeast Asian History Foundation).

Історична освіта, за визначенням Елізабет Коул та Джуді Барсалоу, Карен Мерфі та Тоні Галлахера, в умовах постконфліктного відновлення має єдину мету: збереження миру, роботу з пам'яттю про власне насильницьке минуле, викладання та вивчення якого може прямо чи опосередковано вплинути на молоді покоління [7; 8; 18]. Після насильства протистояння історії вважається одним із ключових і водночас найбільшим викликом для подолання розбіжностей і сприяння взаєморозумінню та мирному співіснуванню. Процеси перегляду навчальних програм і підручників з історії у післявоєнній Європі, особливо в Німеччині, були визнані успішними прикладами міждержавного примирення через освіту. Тут було започатковано різні двосторонні та багатосторонні ініціативи для спільного аналізу та перегляду підручників з метою вилучення неприйнятного матеріалу та включення «більш-менш гармонійної версії спільної історії» заради мирного майбутнього [19, p. 182; 13]. Такі процеси, як правило, є більш складними у суспільствах, які нещодавно пережили внутрішньодержавні конфлікти та масове насильство. Як зазначають Е. Коул і К. Мерфі: «У країнах, де рани від конфлікту на ґрунті ідентичності ще свіжі, постають питання про те, чи варто, як і в якому віці дітям вивчати складні і глибоко протилежні погляди на минуле країни – зазвичай недавнє минуле» [8, p. 1]. Докази з усього світу свідчать про те, що в таких контекстах необхідність інтегрувати теми війни і миру в навчальні програми та освітні медіа часто не супроводжувалася адекватними зусиллями з реформування історичної освіти, щоб вона включала критичні дискусії про минуле країни. Після міжусобного насильства навчальні програми з історії у багатьох випадках залишалися без уваги через суперечливий і складний характер процесу їх перегляду. На тлі невирішених історичних суперечностей і запеклих суперечок щодо належного висвітлення минулого, розділені і перехідні суспільства часто вирішували взагалі виключити вивчення своєї недавньої насильницької історії з навчальної програми. В інших випадках, всупереч закликам до критичного і демократичного підходу до викладання історії, нав'язувався офіційний наратив. Таким чином, системи освіти не змогли відреагувати на нагальну потребу допомогти молодим поколінням осмислити минуле, а отже, і сьогодення, що потенційно може призвести до вкорінення небезпечних непорозумінь і хибних уявлень. Елізабет Коул – старша програмна директорка Інституту миру США (USIP) у Вашингтоні та редак-

торка новаторського видання «Викладання насильницького минулого» вказує: «Ліберальний світовий порядок, на якому ґрунтувалися наші спільні уявлення про толерантність, контакт, громадянське суспільство, спільні наративи та можливість визнання деяких спільних історичних істин, ... [спирався] на важливість поваги держав до державних кордонів, а також ненасильницького занепаду державного суверенітету та піднесення інших важливих інститутів, включаючи громадянське суспільство та транснаціональні. Мало того, що все це здається під загрозою…так ще й виникають нові, жорстокі і регіонально деструктивні конфлікти… Насправді, нашою метою є приборкання історії, але виявляється, що історія має зуби і може кусатися» [4, p. 17].

Зокрема, автори відстоюють критичну методологію, яка спирається на різноманітні першоджерела та безліч досвіду й інтерпретацій, і прагне надати учням можливість брати участь у житті суспільства як поінформовані та активні громадяни, що володіють необхідними навичками та компетенціями для розуміння та відповідальної відповіді на виклики сьогодення. Для того, щоб викладання історії могло сприяти процесу примирення, воно повинно чітко встановлювати зв'язок із сучасними культурними та політичними питаннями. Викладачі-практики повинні ознайомитися з концепціями історичної свідомості та колективної пам'яті і бути готовими працювати з молоддю, щоб краще зрозуміти, чому минуле пам'ятають і вшановують (по-різному) в сьогоденні. Крім того, важливо критично ставитися до спадщини недавнього конфліктного минулого.

Каріна Коростеліна в праці «Історична освіта в умовах постконфліктного відновлення: вивчені уроки» вказує [16], що в суспільствах, які мають давню історію насильства, «минуле» надає сенсу сучасним подіям і політиці, впливає на те, як сприймаються поняття справедливості та рівності, формує міжгрупові відносини, визначає те, як люди бачать майбутнє своєї нації. Минуле постає у різних формах: від спогадів людей, які пережили насильство, історій і травм, що передаються від покоління до покоління, до репрезентацій у ЗМІ та офіційних наративах і історична освіта – це лише один із механізмів роботи з минулим, який надає найбільш системний звіт про минуле нації та формує переконання про відносини між групами в межах певного суспільства. Історична освіта стає частиною процесу зміни систем влади та переосмислення національної ідентичності. Як інструмент націєтворення та формування громадянськості, історична освіта залежить від поглядів політичних еліт на природу самої нації та роль різних груп у новому суспільному устрої, таким чином – залежить як від значень, що приписуються минулому, так і від владних структур та конотацій ідентичності, що просуваються існуючими політичними режимами. Зіткнувшись з питанням, як викладати учням недавню насильницьку історію, суспільства, що одужують, стикаються з чотирма дилемами:

1) *між критичною історією, яка допомагає вдосконалювати суспільство, та «монументальною» історією, яка посилює лояльність до нації та підпорядкування правлячій еліті*. Тут монументалістська концепція минулого виконує міфічну і поетичну функції, функцію легітимізації правлячого режиму та формування лояльності серед молодого покоління. Міф забезпечує асимволічну основу соціального порядку, зміцнює соціальну згуртованість і виправдовує існуючу структуру суспільства. Коли пам'ять перетинається політичними міфами, люди «замикаються в отупляючому і потенційно деструктивному зв'язку з минулим» [6, p. 8]. Монументальна історія не має на меті дати розуміння того, що відбувалося насправді, і сприяє процесу вибіркового запам'ятовування певних подій та їхньої специфічної інтерпретації, створюючи певні модуси історії. Суб'єктивність історика втручається тут в оригінальний спосіб як сукупність інтерпретаційних схем. Тому якість допитувача стає важливою для самого відбору допитуваних документів. Важливими є п'ять механізмів виправдання міфічного наративу, відтворення особливої конотації національної ідентичності та легітимізації влади інгрупи (включеної, домінуючої групи): 1) механізм перешкоджання наголошує на конфлікті між двома групами, виходячи з того, що інгрупа втілює і відстоює позитивні цінності нації, а аутрупа – сприяє конфлікту, підтримуючи хибну ідеологію, пригнічуючи і дискримінуючи членів інгрупи. Дуалізм між «хорошою» і «поганою» групою виправдовується через протиставлення правильної діяльності інгрупи і неправильної діяльності аутгрупи. Цей механізм постулює право інгрупи одноосібно визначати значення національної ідентичності та виключає аутгрупу як нелегітимного агента націєтворення; 2) механізм нав'язування реалізується через твердження, що інгрупа є інклюзивною і втілює інтереси всіх груп нації, тоді як аутгрупа просуває виключно власні специфічні цінності, політику та ідеологію, засновані на традиціях своєї етнічної чи регіональної культури та мови; 3) механізм виправдання зображує інгрупу як таку, що має більше здібностей і компетенцій, ніж аутгрупа, як результат історії; 4) механізм обґрунтування прав – визначає інгрупу як таку, що володіє правом на розвиток нації, що ґрунтується на власній автентичній культурі, зв'язку з батьківщиною, праві за народженням, а аутгрупу визначає як чужинців; 5) механізм виправдання – просвітництво – підкреслює готовність усіх людей в нації до досягнення певної мети, наприклад, розбудови громадянського суспільства, просування

лібералізму чи етнічної держави, і водночас просуває ідею, що інгрупа краще здатна розрізняти спільні ідеали та просвітлювати інших для успішного досягнення цих цілей. Ця дилема пов'язана з поняттям колективної аксіології, спільної системи цінностей, через яку група простежує свій розвиток від священного минулого. Вона складається з конструктів, які використовуються для підтвердження, виправдання, раціоналізації чи легітимізації дій, рішень і політик. Ці конструкти є інструментами осмислення епізодів конфлікту і служать для консолідації груп.

2) Друга дилема – між історією як «річчю минулого» та історією як сигналом майбутніх подій. Це суперечність між визначенням історії як чогось минулого або як попередження про події, що можуть повторитися в майбутньому. Ця дилема відображає розуміння історії як основи наших цінностей і переконань. Спрощене розуміння історії як «минулого», яке вже відбулося, породжує хибне переконання, що краще забути попередні насильницькі події і рухатися до більш мирного суспільства. Це переконання передбачає, що уникнення розповідей про насильство між соціальними групами сприяє формуванню толерантного ставлення серед молодих поколінь. Насправді, аналіз минулого – генеалогія – може допомогти людям запобігти циклам насильства. Генеалогія викриває способи, якими нам бракувало такої влади – способи, якими нас контролювали і використовували сили поза нами, соціальні сили, в інтересах яких були сформовані наші звички і цінності. Критичне викладання минулого може допомогти учням виносити судження про усталені міжгрупові уявлення, дати їм свободу приймати власні рішення щодо їхніх цінностей і поглядів, а також надати їм можливість здійснювати позитивні соціальні зміни. Таким чином, пам'ять або «віднайдення... того, що можливо» не пов'язане з поверненням минулого або прив'язкою минулого до сьогодення. Викладання історії насильства може допомогти зменшити ймовірність того, що подібні події відбудуться в майбутньому.

3) Третя дилема – між пам'ятанням і забуттям: яка кількість пам'яті є найбільш ефективною для примирення? Вибіркова історія призводить до хибних уявлень, зменшує будь-яку можливість глибокого примирення, сприяє спрощеному, некритичному погляду на історію і покірності владі.

4) остання дилема – між інвестуванням у пам'ять та підтримкою інших важливих соціальних проєктів [16, p. 290]. Зіткнувшись зі складною економічною ситуацією в країнах, що відновлюються, уряди змушені приймати складні рішення щодо фінансування соціальних проєктів. І навіть коли деякі уряди розуміють важливість історичної освіти, вона часто має меншу вагу, ніж питання бідності, громадського здоров'я та злочинності. Таким чином, інвестиції в історичну освіту залишаються недостатньо пріоритетними і можуть відкладатися на десятиліття після насильства.

Отже, чотири дилеми, впливають на стан історичної освіти в суспільствах, що пережили насильство, і призводять до різних моделей у різних країнах. Фактори, що впливають на їх вирішення, включають тип режиму, мультикультурну чи етнічну концепцію національної ідентичності, а також владу однієї групи чи спільну владу.

Висновки. Розвиток демократії, політичної і соціальної стабільності та національного діалогу в постконфліктних суспільствах сприяє переходу від монументальної до критичної історії в історичній освіті. Ця критична історія зосереджується на соціальних, економічних і політичних причинах конфлікту, функціях соціальних інститутів і державних структур. Вона описує конфлікти як багатогранні історичні епізоди, що виникають під впливом мультисоціальних і політичних чинників. Вона стирає соціальні кордони між релігійними та етнічними групами, описуючи страждання і звірства всіх сторін у конфлікті та їхню спільну відповідальність за насильство. Вона підкреслює вплив війни на життя звичайних людей, описуючи соціальні процеси, спричинені війнами і насильством, які включають вимушену міграцію і спустошення цивільного населення. Критична історія сприяє формуванню активної громадянської позиції, критичного мислення та здатності до самоаналізу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ban Ki-moon. Secretary-General's 100-day Countdown Message. New York, June 13, 2013 URL: http://www.un.org/en/events/peaceday/2013/sgmessage_countdown.shtml (дата звернення: 24.02.2024).

2. Becker J., Tribukait M., Weich A. (eds): Transformationen der Leistung in Schule und Bildungsmedien Göttingen: V&R unipress, 2023, 397 p.

3. Bellino M. J. Learning through Silence in "Postwar" Guatemala / History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies/ Red. S. Grindel, R. Henrÿ und R. Kasper. Göttingen: V&R, GmbH, 2016. P. 177–191.

4. Bentrovato D., Schulze M. Teaching about aViolentPast: Revisiting the Role of History Education in Conflict and Peace / History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies/ Red. S. Grindel, R. Henrÿ und R. Kasper. Göttingen: V&R, GmbH, 2016. P. 15–31.

5. Bethge J. Beyond Textbooks : Amerikanische Schulbucharbeit in Deutschland 1944-1952. München Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2021. 253 p.

6. Blustein, J. Moral Demands of Memory. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 324 p.

7. Cole E. A., Barsalou J. Unite or Divide? The Challenges of Teaching History in Societies Emerging from Violent Conflict / United States Institute of Peace. Special Report № 163. June, 2006. 16 p. URL: https://www.usip.org/sites/default/files/sr163-Unite-or-Divide.PDF (дата звернення: 24.02.2024).

8. Cole E. A., Murphy K. History Education Reform, Transitional Justice and the Transformation of Identities / ICTJ-Identities-HistoryEducation-Research Brief. 06/01/2009. URL:https://www.ictj.org/publication/history-education-reform-transitional-justice-and-transformation-identities (дата звернення: 24.02.2024).

9. Francois E., Konczal K., Traba R.,Troebst S. Geschichtspolitik in Europa seit 1989: Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich. Wallstein Verlag, 2013 . 560 p.

10. Fuchs E., Otto M. In Education We Trust? Vertrauen in Bildung und Bildungsmedien. Göttingen: V&R unipress, 2022, 270 p.

11. Himmelmann G. Georg Eckert, Heinrich Rodenstein und die Braunschweiger Lehrerbildung. Georg Eckert. Grenzganger zwischen Wissenschaft und Politik / Schriftenreihe Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung. Band 146: Herausgegeben vonEckhardt Fuchs, Ralf Kasper und Wibke Westermeyer unter Mitarbeit von Victoria Schnitker. GÃttingen: V&R unipress GmbH, 2017. P. 67–85.

12. History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2016. 315 p.

13. History Education and Post-Conflict Reconciliation: Reconsidering Joint Textbook Projects (Routledge Studies in Peace and Conflict Resolution) / Ed. by Karina Korostelina and Simone Lässig. Routledge, 2013. 256 p.

14. Hobsbawm E. The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991 Vintage, February 13, 1996. 627 p.

15. Human Rights Council. Resolution 49/29 «Prevention of genocide»ю Forty-ninth session. 28 February–1 April 2022. A/HRC/49/L.11. GE.22-04316(E) URL:https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g20/156/82/pdf/g2015682.pdf?token=XqveBM9BTB5DJ2asrf&fe=true (дата звернення: 24.02.2024).

16. Korostelina K. V. History Education in the Midst of Post-conflict Recovery: Lessons Learned / History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2016. 315 p. P. 288–311.

17. Lichnofsky C., Pandelejmoni E., Stojanov D. Myths and Mythical Spaces. Vol. 147. Göttingen: V&R unipress, 2017. 375 p.

18. Murphy K., Gallagher T. Reconstruction after violence: How teachers and schools can deal with the legacy of the past. *Perspectives in Education*. June, 2009. Vol. 27(2). P. 158–168.

19. Pingel F. Can Truth Be Negotiated? History Textbook Revision as a Means to Reconciliation.*The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 617: The Politics of History in Comparative Perspective, May, 2008. P. 181–198.

20. Schriftenreihe Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen BildungsmedienforschungBand 146. Herausgegeben von E. Fuchs, R. Kasper und W. Westermeyer unter Mitarbeit von V. Schnitker. GÃttingen: V&R unipress GmbH, 2017. 331 p.

21. Shaheed F. Cultural rights in divided and post-conflict societies / Consultation organized by the Northern Ireland Human Rights Commission (NIHRC) in association with the University of Ulster and in cooperation with the United Nations Special Rapporteur in the field of cultural rights, 1 July 2013. Public Symposium Keynote Speech by Ms. Farida Shaheed, Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a68296-report-writing-and-teaching-history (дата звернення: 24.02.2024).

22. Transitional Justice and Economic, Social and Cultural Rights/ UN Human Rights. Hr/Pub/13/5 United Nations Publication. NY and Jeneva, 2014. 66 p. URL:https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-13-05.pdf (дата звернення: 24.02.2024).

23. UN. Report on the writing and teaching of history. A/68/296. 09 August 2013. URL:https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a68296-report-writing-and-teaching-history (дата звернення: 24.02.2024).

24. Van der Vlies T. Echoing Events. The Perpetuation of National Narratives in English and Dutch History Textbooks, 1920–2010. Vol. 152. Göttingen: V&R unipress, 2022, 358 p.

REFERENCES:

1. Ban Ki-moon. (June 13, 2013) Secretary-General's 100-day Countdown Message. New York, URL: http://www.un.org/en/events/peaceday/2013/sgmessage_countdown.shtml [in English].

2. Becker J., Tribukait M., Weich A. (eds): Transformationen der Leistung in Schule und Bildungsmedien Göttingen: V&R unipress, 2023, 397 p. [in English].

3. Bellino M. J. Learning through Silence in "Postwar" Guatemala / History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies/ Red. S. Grindel, R. Henrÿ und R. Kasper. Göttingen: V&R, GmbH, 2016. P. 177–191 [in English].

4. Bentrovato D., Schulze M. Teaching about aViolentPast: Revisiting the Role of History Education in Conflict and Peace / History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies/ Red. S. Grindel, R. Henrÿ und R. Kasper. Göttingen: V&R, GmbH, 2016. P. 15–31 [in English].

5. Bethge J. Beyond Textbooks : Amerikanische Schulbucharbeit in Deutschland 1944-1952. München Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2021. 253 p. [in English].

6. Blustein, J. Moral Demands of Memory. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 324 p. [in English].

7. Cole E. A., Barsalou J. Unite or Divide? The Challenges of Teaching History in Societies Emerging from Violent Conflict / United States Institute of Peace. Special Report № 163. June, 2006. 16 p. URL: https://www.usip.org/sites/default/files/sr163-Unite-or-Divide.PDF [in English].

8. Cole E. A., Murphy K. History Education Reform, Transitional Justice and the Transformation of Identities / ICTJ-Identities-HistoryEducation-Research Brief. 06/01/2009. URL:https://www.ictj.org/publication/history-education-reform-transitional-justice-and-transformation-identities [in English].

9. Francois E., Konczal K., Traba R.,Troebst S. Geschichtspolitik in Europa seit 1989: Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich. Wallstein Verlag, 2013 . 560 p. [in English]..

10. Fuchs E., Otto M. In Education We Trust? Vertrauen in Bildung und Bildungsmedien. Göttingen: V&R unipress, 2022, 270 p. [in English]

11. Himmelmann G. Georg Eckert, Heinrich Rodenstein und die Braunschweiger Lehrerbildung. Georg Eckert. Grenzganger zwischen Wissenschaft und Politik / Schriftenreihe Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung. Band 146: Herausgegeben vonEckhardt Fuchs, Ralf Kasper und Wibke Westermeyer unter Mitarbeit von Victoria Schnitker. GÃttingen: V&R unipress GmbH, 2017. P. 67–85 [in English].

12. History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2016. 315 p. [in English].

13. History Education and Post-Conflict Reconciliation: Reconsidering Joint Textbook Projects (Routledge Studies in Peace and Conflict Resolution) / Ed. by Karina Korostelina and Simone Lässig. Routledge, 2013. 256 p. [in English].

14. Hobsbawm E. The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991 Vintage, February 13, 1996. 627 p. [in English].

15. Human Rights Council. Resolution 49/29 «Prevention of genocide»ю Forty-ninth session. 28 February–1 April 2022. A/HRC/49/L.11. GE.22-04316(E) URL:https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g20/156/82/pdf/g2015682.pdf?token=XqveBM9BTB5DJ2asrf&fe=true [in English].

16. Korostelina K. V. History Education in the Midst of Post-conflict Recovery: Lessons Learned / History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2016. 315 p. P. 288–311 [in English].

17. Lichnofsky C., Pandelejmoni E., Stojanov D. Myths and Mythical Spaces. Vol. 147. Göttingen: V&R unipress, 2017. 375 p. [in English].

18. Murphy K., Gallagher T. Reconstruction after violence: How teachers and schools can deal with the legacy of the past. *Perspectives in Education*. June, 2009. Vol.27(2). P. 158–168 [in English].

19. Pingel F. Can Truth Be Negotiated? History Textbook Revision as a Means to Reconciliation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 617: The Politics of History in Comparative Perspective, May, 2008. P. 181–198 [in English].

20. Schriftenreihe Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen BildungsmedienforschungBand 146. Herausgegeben von E. Fuchs, R. Kasper und W. Westermeyer unter Mitarbeit von V. Schnitker. GÃttingen: V&R unipress GmbH, 2017. 331 p. [in English].

21. Shaheed F. Cultural rights in divided and post-conflict societies / Consultation organized by the Northern Ireland Human Rights Commission (NIHRC) in association with the University of Ulster and in cooperation with the United Nations Special Rapporteur in the field of cultural rights, 1 July 2013. Public Symposium Keynote Speech by Ms. Farida Shaheed, Special Rapporteur in the Field of Cultural Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a68296-report-writing-and-teaching-history [in English].

22. Transitional Justice and Economic, Social and Cultural Rights/ UN Human Rights. Hr/Pub/13/5 United Nations Publication. NY and Jeneva, 2014. 66 p. URL:https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-13-05.pdf [in English].

23. UN. Report on the writing and teaching of history. A/68/296. 09 August 2013. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a68296-report-writing-and-teaching-history [in English].

24. Van der Vlies T. Echoing Events. The Perpetuation of National Narratives in English and Dutch History Textbooks, 1920–2010. Vol. 152. Göttingen: V&R unipress, 2022, 358 p. [in English].

Challenges and prospects of history education in divided and post-conflict societies

Petrakov Mykyta Oleksandrovych

PhD in Political Science,
Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0006-9373-5111

The article discusses the current challenges and prospects of historical education in divided and post-conflict societies. It is noted that working with historical narratives is important for fostering mutual respect and peace. The educational process should take into account the cultural diversity of historical narratives and develop students' critical thinking. The authors emphasise the avoidance of politicisation of history and the importance of objective teaching to strengthen the stability of society. They also highlight the UN initiative to support cultural rights consultations in divided and post-conflict societies. The study aims to examine the impact of historical education on the formation of a culture of silence about the violent past and takes into account the UN recommendations on preserving historical memory without distortion. It analyses the role of international organisations in supporting historical education in post-conflict societies and identifies key dilemmas around this issue. The study is based on the contributions of scholars who study the peculiarities of the development of historical education and its impact on political processes. The author focuses on history education and its reform after civil wars and mass violence. The main emphasis is placed on the representation of war and peace in curricula and textbooks, in particular, on the analysis of the conflict between «critical» and «monumental» history. An important role in the work is played by the analysis of four main dilemmas related to the teaching of history in post-conflict reconstruction, which are considered in the context of contradictions between the past and the future, memory and forgetting, the effectiveness of memory for reconciliation, and investing in memory in comparison with other social projects in the context of economic difficulties. The author analyses the mechanisms of the «monumentalist» approach to teaching history and the impact of this concept on the problematic nature of achieving the goals of socio-political reconciliation.The author emphasises the importance of a critical approach to the study of history and investment in historical education for building a peaceful and stable society.

Key words: *historical education, post-conflict societies, memorial policy, political process, narratives, politicisation of history, cultural rights, international organisations, memory, reconciliation.*

Садовий Юрій Володимирович

Інститути та їхнє політичне і соціально-економічне значення для розвитку держави

УДК 330.1:330.837+336.131
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.14

Садовий Юрій Володимирович
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
Імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0009-0001-6250-9561

Взаємозв'язок між інститутами та розвитком держави є однією із базових і навіть центральних тем у політичній науці, економічній науці та політичній економії. Розуміння впливу політичних й економічних інститутів на соціально-економічний поступ держави має важливе значення для формування ефективної державної політики та вибору оптимальних інституційних моделей розвитку. Зважаючи на це, метою статті постало дослідження ролі політичних та економічних інститутів у розвитку держави, визначення та порівняння їхньої відносної важливості чи навіть первинності, а також розгляд підходів щодо інституційного моделювання для забезпечення сталого соціально-економічного зростання й розвитку держави. Для досягнення мети у дослідженні використано неоінституціональний підхід, який розглядає інститути як ключовий чинник розвитку держави. Застосовано методи теоретичного аналізу, порівняння емпіричних даних, а також елементи конституційної інженерії та політичної економії для моделювання впливу інститутів. У ході дослідження виявлено тісний взаємозв'язок між інститутами і розвитком держави, особливо в економічній сфері. Проаналізовано дискусію щодо пріоритетності економічних чи політичних інститутів. Продемонстровано, що як демократичні, так і недемократичні політичні режими можуть досягати успіхів за умови дотримання тих чи інших економічних принципів. Разом із цим, підкреслено важливість конкретних політичних та економічних інститутів, а не лише типу політичного режиму як такого. Розглянуто концепцію конституційної інженерії для моделювання оптимального інституційного дизайну і розвитку держави. Аргументовано, що хоч відкритим залишається питання пріоритетності економічних чи політичних інститутів, їхній тісний взаємозв'язок та вплив на розвиток держави є цілком очевидним. Ретельне інституційне моделювання із урахуванням історичного досвіду, порівнянь з іншими країнами й інтересів еліт і громадян є необхідним для сприяння сталому політичному й соціально-економічному поступу держави.

Ключові слова: *держава, розвиток держави, політика, економіка, інститут, економічний інститут, політичний інститут, конституція.*

Вступ. Розвиток держави – як політичний, так і соціально-економічний тощо – це дуже комплексна й багатоскладова категорія. Тому вона визначається доволі різними чинниками, зокрема як політичним режимом або політичною системою і загалом політичними процесами, так і соціально-економічними умовами та детермінантами тощо. Відповідно, розвиток держави може відбуватись або не відбуватись за лекалами політичної і/чи соціально-економічної модернізації, відтак приводячи до тих чи інших результатів. На цьому тлі важливо розуміти, що і теоретично, і практично існують різні варіанти взаємозв'язку політичного й соціально-економічного розвитку держави, адже в основу такого взаємозв'язку можуть бути покладені різні вияви зіставлення політики та економіки у їхньому найширшому контексті – інституційному і неінституційному. При цьому, наука і практика первинно підійшли до означення взаємозв'язку політичних і соціально-економічних чинників розвитку держави далеко не інституційно, а крізь призму з'ясування значення таких чинників, як інвестиції і заощадження, людські ресурси й інноваційний потенціал, освіта та наука, технічний прогрес і технології. На цьому тлі відносно недослідженими виявились інституційні аспекти розвитку держави, саме на яких увагу зосереджено в представленому дослідженні.

Мета та завдання. Враховуючи параметри актуалізації дослідження, про які вказано вище, статтю присвячено розкриттю інституційного виміру розвитку держави крізь призму з'ясування і порівняння значення політичних й економічних або соціально-економічних інститутів та їхнього зв'язку у плануванні розвитку держави. Значною мірою досягнення мети відбуватиметься за рахунок вирішення таких завдань, як: загальне характеризування значення інститутів у забезпеченні розвитку держави; порівняння важливості і первинності політичних й економічних інститутів у забезпеченні та підтримці розвитку держави і її модернізації.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження вибрано теорію неоінституціоналізму як одну із визначальних перспектив дослідження державного розвитку. Ця перспектива поєднує теорію інститутів як у політичну, так і в економічну науку, а тому й націлена на пояснення розвитку держави (і взаємозв'язку його різних складових) на підставі розгляду не тільки чинників виробництва, зростання і добробуту, а й політичних та економічних інститутів і взаємин між ними. Загалом прихильники неоінституціональної перспективи і методології виходять з постулату про те, що інститути можуть впливати на розвиток і модернізацію держави, але одна гілка неоінституціоналізму наголошує на первинності економічних

інститутів, а інша – політичних інститутів. Беручи за основу загальнологічні методи та різні види порівняльного методу, в статті здійснено спробу охарактеризувати та систематизувати неоінституціональну перспективу, а також порівняти її опції з приводу впливу інститутів на розвиток держави.

Результати. Загальнотеоретично відомо та емпірично підтверджено, що питання про важливість і взаємозв'язок інститутів та їхніх політичних і соціально-економічних аспектів полягає у розумінні впливу політичних систем, структур й інститутів на економічні та соціальні інститути, а також на політичний та соціально-економічний розвиток держави чи навпаки. Інакше кажучи, важливість інститутів чи радше їхнього вибору може бути простежена у категоріях їхнього впливу якщо не загалом на розвиток держави, то хоча б на добробут населення тієї чи іншої держави [29]. Інститути, як «створені людьми обмеження, які можуть регулювати людські взаємодії» [32], складаються із формальних (правових або конституційних) та неформальних (нормативних, конвенційних або звичаєвих) обмежень і їхніх реалізаційних характеристик. Тому взаємозв'язок політичного та соціально-економічного розвитку держави в контексті інститутів безумовно визначається через їхній формальний і/або фактичний/неформальний вплив на громадянські, політичні й економічні свободи, а відтак і на «добробут націй» [2]. Отже, важливість як політичних, так і економічних інститутів полягає у їхньому впорядкуванні чи можливості впорядкування політичного й соціально-економічного розвитку держави й забезпечення різноманітності взаємозв'язку цих аспектів [9]. У цьому контексті виникає цілком логічне питання про те, які саме інститути, політичні чи економічні, є пріоритетними, ініціальними чи первинними в даному випадку, а також яка група інститутів є важливішою для забезпечення розвитку держави та її громадян.

Теоретично відомо, що вплив різних інститутів на політичні, соціальні й економічні аспекти розвитку держави значною мірою залежить від того, як вони відбиваються на процесі ухвалення політичних рішень. Інститути впливають на формулювання й реалізацію конкретної політики, яка, у свою чергу, породжує ті чи інші соціальні, економічні і політичні наслідки. Це пояснюється тим, що державні рішення є результатом взаємодії між уподобаннями різних акторів, з одного боку, й інституційним середовищем, яке визначає процес перетворення вимог і переваг у конкретну політику, із іншого боку. Важливість інститутів у цьому контексті полягає в тому, що вони можуть бути ключовими чинниками, які визначають політику держави та її розвиток, особливо коли не всі суб'єкти мають однакові інтереси або переваги [9]. Це веде до конфлікту інтересів між різними політично й економічно впливовими групами інститутів, які борються за політичну владу і економічну вигоду. Такий конфлікт має потенційно великий вплив на ухвалення урядових рішень і розвиток держави. Саме тому важливим питанням є те, а які саме інститути є визначальними або первинними.

Деякі науковці стверджують, що вирішальними є інститути з економічним підґрунтям, включаючи ті, які гарантують права власності і виконання контрактів [32; 33]. Це пояснюється тим, що захист прав власності є ключовим у соціально-економічному прогресі країни, адже він впливає на стимули до співпраці, яка передбачає зростання спеціалізації і розділу праці в економіці, а також на різні інвестиційні стимули у розвитку фізичного та людського капіталу. У результаті прогрес в цій сфері суттєво залежить від очікувань індивідів стосовно можливості отримання прибутків від економічної діяльності. Це безпосередньо пов'язано із державним або урядовим контролем за правами власності на доходи та іншими параметрами політичного розвитку держави [9]. Тому для розвитку держави потрібна правова система, котра гарантує захист прав власності, а це залежить від політичної волі та політичних інститутів, які також впливають на розвиток держави. Ось чому власність впорядковує соціально-економічні та політичні процеси в країні, а управління правом власності та виконання контрактів може передбачати розвиток міцної держави через її економічні і політичні інститути [32, с. 59].

Очевидність цього взаємозв'язку можна пояснити також тим, що у межах держави та її розвитку існують різні загрози для інституту власності, багато із яких мають політичний характер. Політичні еліти, якщо це допускають діючі політичні інститути, можуть використовувати державну силу і примус на користь власних інтересів та на шкоду іншим членам суспільства [35], включаючи розподіл суспільних ресурсів на свою користь в обмін на економічні пільги та політичну підтримку [3, с. 393; 4]. Це веде до зростання ризику експропріації з боку уряду, яка становить загрозу стабільності прав власності та в цілому економічних інститутів. Такий сценарій засвідчує, що чим більше можливостей для політичної влади і політичних інститутів втручатися у власність (економічну), тим менші можливості для очікуваних прибутків від інвестицій і самого процесу інвестування, а тому для економічного прогресу, й навпаки [24; 27]. Іншими словами, якщо політичні еліти через недоліки політичного й інституційного розвитку негативно впливають на економіку, це неминуче впливає на результати розвитку держави [36, с. 803].

Виявлення впливу політичного розвитку на соціальний та економічний прогрес держави стає актуальним у контексті уточнення різних інституційних чинників, особливо через призму різних типів і підтипів політичних режимів, таких як демократичні, недемократичні/автократичні та гібридні.

З іншого боку, це викликає цікаві роздуми стосовно умов, за яких держава/уряд або політичні еліти мають стимули утримуватися від маніпулювання правами власності для власної користі і, таким чином, створювати політичне підґрунтя для соціально-економічного розвитку держави [9]. Пошук таких умов відбувається на тлі базового принципу, що для соціально-економічного зростання необхідно, щоб держава або уряд не тільки створили відповідні інститути та набори прав для ефективного функціонування економіки, а й зобов'язалися до їхнього дотримання [36, с. 803]. Відповідно до цього принципу, політичні інститути, які обмежують концентрацію політичної влади, сприяють соціальному й економічному розвитку держави.

Враховуючи все це, демократичні політичні режими зазвичай сприяють такому процесу, адже вони забезпечують певну стабільність і передбачуваність у політичних відносинах. Такий висновок підтверджується і тим фактом, що недемократичні політичні режими, контрольовані абсолютними монархами чи диктаторами, зазвичай мають нижчий потенціал для соціально-економічного зростання і розвитку порівняно з демократичними конституційними монархіями та республіками, в яких існує різноманітніший баланс сил між різними гілками влади [3; 9; 15; 35]. Очевидно, що інститути, які обмежують владу держави або уряду, сприяють правам власності та створюють сприятливе правове й політичне середовище для інвестицій та економічного розвитку [9]. Цінним поясненням цьому є припущення, що інституційний розвиток спрямований на зменшення повноважень різних центрів влади, а тому він автоматично підвищує надійність державних рішень та загалом сприяє розвитку держави [36].

Однак існують інші інституційні моделі, які можуть привести до схожих результатів у визначенні прав власності та матеріального добробуту націй. Це означає, що не тільки демократичні політичні інститути можуть регулювати економічні відносини так, щоби забезпечити розвиток держави й економічне зростання. Наприклад, Індія й особливо Китай виявились прикладом того, як авторитарні політичні режими можуть досягнути значних темпів економічного зростання на протязі тривалого періоду [47]. Важливо підкреслити і те, що економічний розвиток може відбуватися і за умов автократичних інститутів та централізованого планування. Для прикладу, деякі країни демонструють, що ці параметри не завжди пригнічують економічний розвиток, а навіть можуть сприяти йому, підвищуючи рівень матеріального благополуччя націй до рівня, коли вони стають глобальними лідерами [9]. Це свідчить про те, що розвиток держави та економічне зростання можуть бути досягнуті різними шляхами, а не лише через демократичні політичні інститути та системи.

Пояснюється це тим, що існують різні інституційні варіанти, які сприяють соціально-економічному зростанню та розвитку держави. З економічної точки зору основне значення має те, щоб інститути забезпечували економічні принципи, які є ключовими для розвитку держави, включаючи захист прав власності, гарантії виконання контрактів і стимули для ринкової конкуренції. Тому прихильники економічної користі недемократичних режимів вважають, що інститути можуть подолати різні проблеми колективних дій, стримуючи корисливу поведінку груп, тоді як проблеми колективних дій можуть бути вирішені шляхом командного й адміністративного підходу [23, с. 262]. Окрім того, ефективне впровадження політики потребує наявності інститутів, які здатні контролювати і нейтралізувати індивідуальний тиск соціальних коаліцій, щоб держави або уряди мали більше можливостей для маневрування у процесі ухвалення політичних рішень [38]. Отже, лідери автократій можуть легше перенести тягар, що виникає внаслідок ринкових реформ, наприклад, прийняття рішень про скорочення державних видатків, на різні групи, оскільки влада автократів не залежить або ж менше залежить від рівня підтримки населення та характеризується значно більшою автономією з приводу соціальних вимог.

З теоретичного та практичного погляду виявлено, що різні інституційні форми та моделі можуть ефективно забезпечувати ці принципи, хоча й доволі по-різному. Одна з найбільш використовуваних моделей, що зустрічається на практиці, передбачає, що соціально-економічне зростання і політична модернізація відбуваються лише в умовах ефективного юридичного захисту прав приватної власності, незалежної судової системи і демократичного поділу влади. Таку концепцію найчастіше застосовують у рамках практики так званого «широкого» Вашингтонського консенсусу. У другій же моделі постійне зростання багатства націй відбувається поза прицілом або ж в умовах політичної модернізації та демократизації. Замість цього, це здійснюється як наслідок централізованого чи навіть недемократичного управління державною, приватно-державною і приватною власністю у різних комбінаціях.

Отже, для досягнення розвитку держави, особливо в соціально-економічному плані, треба, щоби різні інституційні форми і формули забезпечували принципи макроекономічної стабільності та захисту прав власності, які є необхідними для прогресу [9; 47]. Це може здійснюватися різними способами і мати різні наслідки [4], із яких: екстрактивність – через олігархічні політичні системи й інститути, коли влада зосереджена в руках економічної еліти, проте приватна власність регулюється недостатньо і монополістично; інклюзивність – через демократичні політичні системи, коли влада

децентралізована і розподілена серед політичних еліт, а приватна власність і виробничі можливості рівномірно впорядковані для загального блага. Середньостатистично доведено, що кращі показники соціально-економічного розвитку досягаються у тих суспільствах і державах, де інститути «вбудовані» та працюють як максимально інклюзивні, а не екстрактивні. Хоча автократії, навпаки, частіше не досягають успіхів, а навіть можуть призвести до економічних стагнацій і катастроф [45, с. 178].

Враховуючи це, економічні та політичні інститути можуть впливати на розвиток держави через такі чинники, як: рівень рівності чи нерівності багатства та поділу доходів населення; симетричність або асиметричність поділу влади між політичними елітами та громадянами, між найбагатшими і найбіднішими; пропорційність або непропорційність контролю за державними рішеннями у переслідуванні інтересів держав і політичної еліти [19; 45, с. 209]. У ході еволюції і в сучасний час ці чинники можуть комбінуватись і виявлятись у залежності від рівня демократизації політичних й економічних інститутів. Чим більша частка громадян має право голосу та чим менш обмежувальні умови виборчого права з правової точки зору, тим справедливішим повинен бути поділ влади між різними соціальними, політичними та економічними групами. Ступінь демократизації політичних та економічних інститутів впливає на здатність політичних еліт просувати економічну політику і регулювання, які можуть приносити їм користь, але шкоду іншим суспільним групам [19]. Хоч деякі вчені ставлять під сумнів роль політичних та економічних інститутів як основного джерела соціально-економічного зростання, включаючи до свого аналізу інші чинники економічного характеру, зокрема накопичення людського капіталу, освіту, технологічний розвиток, рівень людського розвитку тощо [22].

Тим не менше, за загальним неоінституціональним методологічним узгодженням, інститути є фундаментальною причиною розвитку держави, але демократичні системи й інститути сприяють соціально-економічному зростанню ефективніше, ніж інші політичні режими. Основними аргументами в підтримку цієї ідеї про те, що інститути та міжінституційні відносини й взаємозв'язок політичного та соціально-економічного розвитку держави мають значення, є політична рівність і захист прав власності широких верств населення. Річ у тому, що демократичні інститути сприяють використанню ресурсів, включаючи освітні, наукові та технологічні, через політичну й економічну конкуренцію, доступ до інформації та сприяння суспільним благам [9]. Завдячуючи цьому, вони можуть бути більш ефективними у максимізації потенціалу суспільства. Проте треба відзначити і те, що в демократичних політичних системах може виникнути потреба у перерозподілі багатства між різними соціальними групами, що може створити значні ризики. Таким чином, важливо збалансувати потреби різних сегментів суспільства для досягнення стійкого економічного та соціального розвитку держави.

У той же час, подібні висновки залишаються доволі неоднозначними через різноманітність підходів вчених та використання різних статистичних даних щодо впливу економічних та політичних інститутів на розвиток держави. Тому деякі дослідники вважають доцільнішим розглядати широкий спектр логістичних моделей та напрямків розвитку держави, а також аналізувати важливість та взаємозв'язки між інститутами і їхніми політичними й соціально-економічними аспектами (якщо такі взаємозв'язки існують). Зокрема, різні висновки стосовно статистичних даних та їхня неоднозначність часто зумовлені різними механізмами пошуку причинно-наслідкових зв'язків, які можуть виявлятися у різних контекстах. А це означає, що у певних аспектах розвитку держави переважають чи можуть переважати одні інститути, у той час як в інших – інші [9], оскільки вони базуються на різних ресурсах і джерелах зростання та розвитку держави [45].

В цілому, прихильники теорії економічного чи соціально-економічного визначення та детермінування розвитку держави стверджують, що інститути (в тому числі й економічні інститути) є основною причиною відмінностей в економічному/соціально-економічному і загалом державному розвитку. Інститути, будучи як формальними, так і неформальними обмеженнями, мають вплив на інвестиції у фізичний і людський капітал. Тому інституційна економіка відводить вирішальну роль інститутам (як економічним, так і політичним) в економічній діяльності й соціально-економічному розвитку держави [10; 31; 22; 50]. Інститути, як мінімум, визначають ефективне чи неефективне функціонування ринку, адже вони можуть створювати середовище, яке сприяє продуктивній діяльності, та сприяти економічному розвитку держави загалом [24; 25]. З іншого боку, навіть при розвитку інститутів держави і громадяни часто стикаються з невизначеністю політичного та соціально-економічного вибору, що безумовно ставить під сумнів раціональність такого вибору. В результаті цього соціально-економічний розвиток держави визначається не лише інститутами, а й різноманітними неінституційними і навіть неекономічними чинниками, такими як історія, культура, соціальні та політичні аспекти, хоча вони й визначають обриси інститутів [11]. Саме в такому контексті інститути, зокрема економічні, є «кумулятивним результатом минулих політичних дій» [47].

Пояснення полягає головно в тім, що виникнення економічних і соціально-економічних інститутів часто залежить від того, хто контролює політичну владу та як ця влада організована і структурована.

Відмінності у політичних інститутах і поділі політичної влади визначають відмінності в економічних або соціально-економічних інститутах та навпаки [3]. Це означає, що інститути не тільки відображають норми, звичаї і правила, спрямовані на соціальну ефективність, а й створені «з метою обслуговування інтересів тих, хто має переговірну владу для встановлення нових правил» [31]. Політичні умови визначають чи можуть визначати те, як влада ставиться до соціально-економічного розвитку держави, поліпшення економічних показників та модернізації [3]. Окрім того, іноді вдосконалення інститутів ускладнюється через страх втратити політичну владу, а не економічну вигоду [6; 7].

На противагу, з часом чи паралельно в науці виникла інша гілка досліджень, яка однозначно підкреслює перевагу політичних або ж навіть конституційних інститутів як основних чинників, що визначають параметри як політичного, так і соціально-економічного розвитку держави та її можливого економічного зростання й модернізації. У цьому контексті акцентується, що серед різноманітних політичних правил, процедур й інститутів існують є, що мають ознаки системних або своєрідних «надінститутів». Ці основні політичні інститути визначені перш за все конституційно або навіть самі функціонують як конституції і визначають всі інші політичні та неполітичні (зокрема економічні) інститути в державі (такі як правила прийняття рішень, виборчі системи, типи урядів, адміністративно-територіальний устрій, референдуми, взаємовідносини інститутів влади і форми правління тощо), а отже, і її розвиток та можливу модернізацію тощо.

Базове пояснення полягає у тому, що політичні інститути або ж навіть конституції є ключовим чинником, який визначає режим зростання економіки кожної держави, тоді як економічні інститути найбільше впливають на темпи зростання в кожному з таких режимів [20]. Це означає, що існує певна ієрархія інститутів, згідно з якою політичні інститути створюють основу для функціонування і впливають на економічні інститути та загалом економічну політику й управління державою [3]. Другими словами, політичні інститути, включно з конституціями, впливають або можуть впливати на соціально-економічний розвиток держави безпосередньо або опосередковано через вплив на економічні інститути в рамках інституційного структурування економіки [4; 17; 18; 22; 24; 27; 40].

Одними з ключових міркувань і висновків у цьому напрямку є ідеї вчених про те, що попри загальноприйняте розуміння важливості політичних інститутів, їхній вплив необхідно аналізувати детально та структурно, а не лише на основі категорії політичних режимів – демократичних або недемократичних [42]. З одного боку, емпірично доведено, що в середньому демократичні держави демонструють кращі показники економічного зростання і соціально-економічного розвитку держави. З іншого боку, демократії різняться за своїми політичними інститутами, тому останні, очевидно, впливають чи можуть впливати (або хоча би структурувати) на розвиток держави [44]. Більше того, не виключено, що деякі політичні інститути навіть недемократичних держав у певних випадках можуть бути ефективнішими і більше сприяти економічному прогресу держави.

Наведена думка доповнюється і деталізується давнім міркуванням деяких дослідників про те, що демократія може підривати економічне зростання у бідних країнах [16; 26]. Вчені стверджують, що в таких державах демократія веде до проблем з добробутом, заохочуючи негайне споживання за рахунок інвестицій, що обмежує економічний розвиток держави. Виходом з цієї ситуації історично вважалося придушення профспілок і робітничих партій задля кращого захисту приватної власності й свободи інвестування підприємців [32], але це суперечить демократичним принципам на сучасному етапі розвитку. На противагу, деякі чи більшість недемократичних режимів доволі часто вдаються до таких заходів, виглядаючи економічно ефективнішими за «бідні» демократії [39]. Але будь-які автократії все-ж є джерелами неефективності через невідповідну пропозицію діяльності уряду [11; 37]. Відповідно, різні політичні режими демонструють різну економічну ефективність чи неефективність, однак інституційні чинники, що пояснюють це, перехрещуються [1; 45]. Тож універсальної формули нема, бо ефективність залежить від конкретних інститутів та умов в кожній державі.

Ця думка підкреслює, що для аналізу зв'язку між політичною сферою та розвитком держави більш інформативним є розгляд конкретних політичних інститутів, а не загальніших категорій політичних режимів. Саме специфічні політичні інститути в різних режимах, а не самі політичні режими, зумовлюють економічні інститути та соціально-економічний поступ держави [18]. Ключову роль відіграє ефективність стримувань і противаг урядів або центральної влади, що відрізняється від держави до держави, від режиму до режиму і залежить від впливу різних політичних інститутів на розвиток держави [32; 33; 35]. Вплив політичних інститутів на розвиток є різновекторним та визначається багатьма інституційними чинниками, зокрема: урбанізацією і децентралізацією влади [15], виборчими системами та відносинами поміж гілками влади [43], обмеженим урядуванням, незалежністю судів, якістю самих політичних інститутів [27]. Отже, для кращого розуміння зв'язків між політикою та розвитком держави необхідно аналізувати конкретні політичні інститути, а не лише політичні режими як такі.

Саме тому при виборі й аналізі політичних інститутів варто враховувати умови, параметри і наслідки цього вибору через призму так званої конституційної чи інституційної інженерії. Йдеться про моделювання того, як різні політичні інститути та процеси взаємодіють між собою і які можуть бути їхні політичні й соціально-економічні наслідки для розвитку держави. Це має відображатися у відповідному законодавстві, зокрема конституційному [28]. Ключовим питанням є вибір оптимальної конституції, виходячи з раціональної оцінки того, які наслідки для економічної політики та соціально-економічного поступу держави матимуть ті чи інші конституційні норми та політичні інститути [41; 43; 46]. Втім, на остаточний вибір конституції та інституційного дизайну впливають й деякі інші чинники: історичний досвід держави [5], порівняння з іншими державами [8], інтереси політичних еліт тощо. Відповідно, конституційна чи інституційна інженерія має на меті ретельне моделювання взаємодії політичних інститутів та їхніх наслідків для розвитку держави із метою вибору найоптимальнішого варіанту організації державного устрою і закріплення його в законодавчих актах.

Ось чому питання інституційного, передусім конституційного, дизайну є центральною проблемою суспільного вибору і державного розвитку, пов'язаною з конституційною інженерією та конституційною політичною економією [12; 14]. При цьому, важливо, щоб такий суспільний вибір був одночасно політичним (вибором еліт) та громадянським (вибором громадян), тобто колективним [30]. На практиці це виявляється у визначенні, які саме конституційні правила та чому обрані в певній державі [48]. Адже різні конституції та їхні норми можуть мати неоднаковий стимулюючий вплив на створення суспільних благ і соціально-економічні показники розвитку держави [21]. Так, одні науковці стверджують, що успішні конституції повинні знижувати політичні ризики [34; с. 26–27]. Інші вважають, що «хороші» конституції сприяють консенсусу щодо економічних рішень і реформ [49]. Врешті, ще інші наполягають, що «міцні» конституції забезпечують стабільність нормативної системи, тому полегшуючи політику, економіку і розвиток держави [13, с. 6].

Висновки. У дослідженні всебічно розглянуто проблему взаємозв'язків між інститутами, їхніми політичними та соціально-економічними аспектами і виявами й розвитком держави. Показано, що інститути (формальні і неформальні норми та правила) відіграють фундаментальну роль у визначенні політичного, економічного і соціального розвитку держави через їхній вплив на власність, інвестиції, економічну політику, політичну владу тощо. При цьому, виявлено дві основні парадигми взаємозв'язку інститутів та розвитку держави: економічну детермінанту (економічні інститути як первинні) та політичну детермінанту (політичні інститути як визначальні для економічних інститутів і державного розвитку). Зафіксовано, що демократичні політичні інститути загалом сприяють кращому соціально-економічному розвитку порівняно з недемократичними, але успіх держави залежить не стільки від типу політичного режиму, скільки від специфічних інституційних механізмів – виборчих систем, стримувань і противаг, якості урядування, конституцій тощо. З'ясовано, що конституційний вибір політичних інститутів (конституційна чи інституційна інженерія) є ключовим для забезпечення сприятливих умов соціально-економічного розвитку. Адже оптимальні інститути повинні знижувати ризики, сприяти стабільності та консенсусу, а відтак і розвитку держави. Водночас при виборі інститутів варто враховувати специфічний історичний, культурний і соціально-політичний контекст кожної держави. Відповідно, загалом дослідження виявило складну єдність та взаємодію політичних й економічних інститутів у визначенні успіху розвитку держави. Крім того, в статті зафіксовано, що питання пріоритетності політичних чи економічних інститутів досі залишається відкритим. Однак це не суперечить логіці, що вибір відповідних інституційних механізмів є критично важливим задля ретельного інституційного моделювання, сприяння розвитку держави й досягнення позитивних результатів у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Acemoglu D. Introduction to Modern Economic Growth. Princeton University Press, 2008. 1008 p.
2. Acemoglu D. The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics. *Policy Insight*. 2009. No. 28. 13 p.
3. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth // Aghion P., Durlauf S. *Handbook of Economic Growth*. North-Holland, 2005. P. 385–472.
4. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution. *Quarterly Journal* of Economics. 2002. Vol. 117. No. 4. P. 1231–1294.
5. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review*. 2001. Vol. 91. No. 5. P. 1369–1401.
6. Acemoglu D., Robinson J. Economic Backwardness in Political Perspective. *American Political Science Review*. 2006. Vol. 100. No. 1. P. 115–131.
7. Acemoglu D., Robinson J. Economic Origins of Dictatorship and Democracy. Cambridge University Press, 2006. 416 p.
8. Acemoglu D., Robinson J. Paths of Economic and Political Development // Weingast B., Wittman D. *The Oxford Handbook of Political Economy*. Oxford University Press, 2006. P. 673–692.
9. Albertos J. F., Manzano D. Political Institutions and Economic Development // Albertos J. F., Manzano D. *Democracy, Institutions and Economic Policy*. Alianza Editorial Sa, 2010.

10. Aron J. Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The Wolrd Bank Research Observer*. 2000. Vol. 15. No. 1. P. 99–135.

11. Barro R. Democracy and Growth. *Journal of Economic Growth*. 1996. Vol. 1. No. 1. P. 1–27.

12. Brennan G., Buchanan J. The Reason of Rules: Constitutional Political Economy. Cambridge University Press, 1985. 153 p.

13. Buchanan J. How can Constitutions be Designed so that Politicians who Seek to Serve «Public Interest» can Survive and Prosper?. *Constitutional Political Economy*. 1993. Vol. 4. No. 1. P. 1–6.

14. Buchanan J. The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy*. 1990. Vol. 1. No. 1. P. 1–18.

15. De Long B., Shleifer A. Princes and Merchants: City Growth before the Industrial Revolution. *Journal of Law and Economics*. 1993. Vol. 36. No. 2. P. 671–702.

16. De Schweintz K. Industrialization, Labor, Control, and Democracy. *Economic Development and Cultural Change*. 1959. Vol. 7. No. 4. P. 385–404.

17. Dollar D., Kraay A. Institutions, Trade, and Growth. *Journal of Monetary Economics*. 2003. Vol. 50. No. 1. P. 133–162.

18. Eicher T., Leukert A. Institutions and Economic Performance: Endogeneity and Parameter Heterogeneity. *Journal of Money, Credit and Banking*. 2009. Vol. 41. No. 1. P. 197–219.

19. Engerman S., Sokoloff K. Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development Among New World Economies. *Economia*. 2002. Vol. 3. No. 1. P. 41–109.

20. Flachaire E., Garcia-Penalosa C. Political versus Economic Institutions in the Growth Process. *Journal of Comparative Economics*. 2014. Vol. 42. No. 1. P. 212–229.

21. Ginsburg T. Public Choice and Constitutional Design. *John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper*. 2009. No. 451. 38 p.

22. Glaeser E., LaPorta R., Lopes-de-Silanes F., Shleifer A. Do Institutions Cause Growth?. *Journal of Economic Growth*. 2004. Vol. 9. No. 3. P. 271–303.

23. Haggard S. Pathways from the Periphery. The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries. Cornell University Press, 1990. 276 p.

24. Hall R., Jones C. Why Do Some Countries Produce so Much More Output per Worker than Others?. *The Quarterly Journal of Economics*. 1999. Vol. 114. No. 1. P. 83–116.

25. Horwitz S., Boettke P. The Limits of Economic Expertise: Prophets, Engineers, and the State in the History of Development Economics. *History of Political Economy*. 2005. Vol 37. No. 1. P. 10–39.

26. Huntington S., Dominguez J. Political Development // Greenstein F., Polsby N. *Macropolitical Theory*. Addison-Weslay, 1975. P. 1–114.

27. Knack S., Keefer P. Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics and Politics*. 1995. Vol. 7. No. 3. P. 207–227.

28. Knutsen C. *The economic growth effect of constitutions revisited*. Prepared for Presentation for Political Economics Reading Group. 2009. No. 20/4. 39 p.

29. MacCulloch R. How Political Systems and Social Welfare Policies Affect Well-Being: A Literature Review. *Motu Working Paper*. 2017. No. 17–14.

30. Mueller D. Public Choice in Perspective // Mueller D. *Perspectives on Public Choice: A Handbook*. New York: Cambridge University Press, 1997. P. 1–20.

31. North D. Economic Performance Through Time. *American Economic Review*. 1994. Vol. 84. No. 3. P. 359–368.

32. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.

33. North D. Structure and Change in Economic History. New York: W. W. Norton & Co., 1981. 228 p.

34. North D., Summerhill W., Weingast B. Order, Disorder and Economic Change: Latin America versus North America // Bueno de Mesquita B., Root H. *Governing for Prosperity*. New Haven: Yale University Press, 2000. P. 17–58.

35. North D., Thomas R. The Rise of the Western World: A New Economic History. Cambridge: Cambridge University Press, 1973. 170 p.

36. North D., Weingast B. Constitutions and Commitment: Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England. *Journal of Economic History*. 1989. Vol. 49. No. 4. P. 803–832.

37. Olson M. Dictatorship, Democracy and Development. *American Political Science Review*. 1993. Vol. 87. No. 3. P. 567–576.

38. Olson M. The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. New Haven: Yale University Press, 1982. 273 p.

39. Pereira C., Teles V. Are Political Institutions Substitutes for Democracy? A Political Economy Analysis of Economic Growth. *Brazilian Review of Econometrics*. 2013. Vol. 33. No. 1.

40. Persson T. Consequences of Constitutions. *Journal of the European Economic Association*. 2004. Vol. 2. No. 2–3. P. 139–161.

41. Persson T., Tabellini G. Constitutions and Economic Policy. *The Journal of Economic Perspectives*. 2004. Vol. 18. No. 1. P. 75–98.

42. Persson T., Tabellini G. Democracy and Development: The Devil in the Details. *American Economic Review*. 2006. Vol. 96. No. 2. P. 319–324.

43. Persson T., Tabellini G. The Economic Effects of Constitutions. Cambridge: MIT Press, 2003. 306 p.

44. Persson T., Tabellini G. The Growth Effects of Democracy: Is it Heterogeneous and how Can it be Estimated? // Helpman E. *Institutions and Economic Performance*. Harvard University Press, 2008. P. 544–584.

45. Przeworski A., Alvarez M., Cheibub J. A., Limongi F. Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 321 p.

46. Rodrik D. Policy Uncertainty and Private Investment in Developing Countries. *Journal of Development Economics*. 1991. Vol. 36. No. 2. P. 229–242.

47. Rodrik D., Subramanian A., Trebbi F. Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*. 2004. Vol. 9. P. 131–165.

48. Rowley C. Introduction: The Relevance of Public Choice for Constitutional Political Economy. *Public Choice*. 1997. Vol. 90. No. 1–4. P. 1–10.

49. Sunstein C. Designing Democracy: What Constitutions Do. New York: Oxford University Press, 2001. 280 p.

50. Vitola A., Senfelde M. The Role of Institutions in Economic Performance. *Teorija IR Praktika / Business*. 2015. Vol. 16. No. 3. P. 271–279.

REFERENCES:

1. Acemoglu, D. (2008). Introduction to Modern Economic Growth. Princeton University Press.

2. Acemoglu, D. (2009). The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics. Policy Insight, 28, 1–13.

3. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. American Economic Review, 91(5), 1369–1401.

4. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2002). Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution. Quarterly Journal of Economics, 117(4), 1231–1294.

5. Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2005). Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. In P. Aghion & S. Durlauf (Eds.), Handbook of Economic Growth (pp. 385–472). North-Holland.

6. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2006a). Economic Backwardness in Political Perspective. American Political Science Review, 100(1), 115–131.

7. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2006b). Economic Origins of Dictatorship and Democracy. Cambridge University Press.

8. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2006c). Paths of Economic and Political Development. In B. Weingast & D. Wittman (Eds.), The Oxford Handbook of Political Economy (pp. 673–692). Oxford University Press.

9. Albertos, J. F., & Manzano, D. (2010). Political Institutions and Economic Development. In J. F. Albertos & D. Manzano (Eds.), Democracy, Institutions and Economic Policy. Alianza Editorial Sa.

10. Aron, J. (2000). Growth and Institutions: A Review of the Evidence. The World Bank Research Observer, 15(1), 99–135.

11. Barro, R. (1996). Democracy and Growth. Journal of Economic Growth, 1(1), 1–27.

12. Brennan, G., & Buchanan, J. (1985). The Reason of Rules: Constitutional Political Economy. Cambridge University Press.

13. Buchanan, J. (1990). The Domain of Constitutional Economics. Constitutional Political Economy, 1(1), 1–18.

14. Buchanan, J. (1993). How can Constitutions be Designed so that Politicians who Seek to Serve «Public Interest» can Survive and Prosper?. Constitutional Political Economy, 4(1), 1–6.

15. De Long, B., & Shleifer, A. (1993). Princes and Merchants: City Growth before the Industrial Revolution. Journal of Law and Economics, 36(2), 671–702.

16. De Schweintz, K. (1959). Industrialization, Labor, Control, and Democracy. Economic Development and Cultural Change, 7(4), 385–404.

17. Dollar, D., & Kraay, A. (2003). Institutions, Trade, and Growth. Journal of Monetary Economics, 50(1), 133–162.

18. Eicher, T., & Leukert, A. (2009). Institutions and Economic Performance: Endogeneity and Parameter Heterogeneity. Journal of Money, Credit and Banking, 41(1), 197–219.

19. Engerman, S., & Sokoloff, K. (2002). Factor Endowments, Inequality, and Paths of Development Among New World Economies. Economia, 3(1), 41–109.

20. Flachaire, E., & Garcia-Penalosa, C. (2014). Political versus Economic Institutions in the Growth Process. Journal of Comparative Economics, 42(1), 212–229.

21. Ginsburg, T. (2009). Public Choice and Constitutional Design. John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper, 451, 38 p.

22. Glaeser, E., LaPorta, R., Lopes-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2004). Do Institutions Cause Growth?. Journal of Economic Growth, 9(3), 271–303.

23. Haggard, S. (1990). Pathways from the Periphery. The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries. Cornell University Press.

24. Hall, R., & Jones, C. (1999). Why Do Some Countries Produce so Much More Output per Worker than Others?. The Quarterly Journal of Economics, 114(1), 83–116.

25. Horwitz, S., & Boettke, P. (2005). The Limits of Economic Expertise: Prophets, Engineers, and the State in the History of Development Economics. History of Political Economy, 37(1), 10–39.

26. Huntington, S., & Dominguez, J. (1975). Political Development. In F. Greenstein & N. Polsby (Eds.), Macropolitical Theory (pp. 1–114). Addison-Wesley.

27. Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures. Economics and Politics, 7(3), 207–227.

28. Knutsen, C. (2009). The economic growth effect of constitutions revisited. Prepared for Presentation for Political Economics Reading Group, 20/4, 39 p.

29. MacCulloch, R. (2017). How Political Systems and Social Welfare Policies Affect Well-Being: A Literature Review. Motu Working Paper, 17–14.

30. Mueller, D. (1997). Public Choice in Perspective. In D. Mueller (Ed.), Perspectives on Public Choice: A Handbook (pp. 1–20). New York: Cambridge University Press.

31. North, D. (1981). Structure and Change in Economic History. New York: W. W. Norton & Co.

32. North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.

33. North, D. (1994). Economic Performance Through Time. American Economic Review, 84(3), 359–368.

34. North, D., Summerhill, W., & Weingast, B. (2000). Order, Disorder and Economic Change: Latin America versus North America. In B. Bueno de Mesquita & H. Root (Eds.), Governing for Prosperity (pp. 17–58). New Haven: Yale University Press.

35. North, D., & Thomas, R. (1973). The Rise of the Western World: A New Economic History. Cambridge: Cambridge University Press.

36. North, D., & Weingast, B. (1989). Constitutions and Commitment: Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England. Journal of Economic History, 49(4), 803–832.

37. Olson, M. (1982). The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. New Haven: Yale University Press.

38. Olson, M. (1993). Dictatorship, Democracy and Development. American Political Science Review, 87(3), 567–576.

39. Pereira, C., & Teles, V. (2013). Are Political Institutions Substitutes for Democracy? A Political Economy Analysis of Economic Growth. Brazilian Review of Econometrics, 33(1).

40. Persson, T. (2004). Consequences of Constitutions. Journal of the European Economic Association, 2(2–3), 139–161.

41. Persson, T., & Tabellini, G. (2003). The Economic Effects of Constitutions. Cambridge: MIT Press.

42. Persson, T., & Tabellini, G. (2004). Constitutions and Economic Policy. The Journal of Economic Perspectives, 18(1), 75–98.

43. Persson, T., & Tabellini, G. (2006). Democracy and Development: The Devil in the Details. American Economic Review, 96(2), 319–324.

44. Persson, T., & Tabellini, G. (2008). The Growth Effects of Democracy: Is it Heterogeneous and How Can it be Estimated? In E. Helpman (Ed.), Institutions and Economic Performance (pp. 544–584). Harvard University Press.

45. Przeworski, A., Alvarez, M., Cheibub, J. A., & Limongi, F. (2000). Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990. Cambridge: Cambridge University Press.

46. Rodrik, D. (1991). Policy Uncertainty and Private Investment in Developing Countries. Journal of Development Economics, 36(2), 229–242.

47. Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development. Journal of Economic Growth, 9, 131–165.

48. Rowley, C. (1997). Introduction: The Relevance of Public Choice for Constitutional Political Economy. Public Choice, 90(1–4), 1–10.

49. Sunstein, C. (2001). Designing Democracy: What Constitutions Do. New York: Oxford University Press.

50. Vitola, A., & Senfelde, M. (2015). The Role of Institutions in Economic Performance. Teorija IR Praktika / Business, 16(3), 271–279.

Institutions and their political and socio-economic significance for the development of a state

Sadovyi Yurii Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-6250-9561

The relationship between institutions and the development of a state is one of the central themes in political science, economics, and political economy. Understanding the impact of political and economic institutions on the socio-economic progress of a state is crucial for formulating effective state policies and selecting optimal institutional development models. To achieve this goal, the article aims to investigate the role of political and economic institutions in state development, determining and comparing their relative importance or even primacy, and considering approaches to institutional modeling to ensure sustainable socio-economic growth and development of a state. The study utilizes a new institutional approach, which views institutions as a key factor in state development. The methods of theoretical analysis, comparison of empirical data, as well as elements of constitutional engineering and political economy are applied to model the impact of institutions. The research reveals a close relationship between institutions and state development, particularly in the economic sphere. The discussion regarding the priority of economic or political institutions is also analyzed. It is demonstrated that both democratic and non-democratic political regimes can achieve success provided they adhere to certain economic principles. Additionally, the importance of specific political and economic institutions, rather than just the type of political regime, is emphasized. The concept of constitutional engineering for modeling optimal institutional design and state development is also explored. It is argued that while the question of the priority of economic or political institutions remains open, their close relationship and impact on state development are evident. Thorough institutional modeling, considering historical experience, comparisons with other countries, and the interests of elites and citizens, is necessary to promote sustainable political and socio-economic progress in a state.

Key words: *state, state development, politics, economy, institution, economic institution, political institution, constitution.*

Саутьонков Віталій Миколайович

Посилення неоавторитаризму: наслідки для глобальної безпеки та якості демократії

УДК 321.64
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.15

Саутьонков Віталій Миколайович
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-7592-6834

У статті проаналізовано наслідки посилення неоавторитаризму для глобальної безпеки та демократії. Метою дослідження є з'ясування системи можливих наслідків подальшого посилення неоавторитаризму для безпеки та демократії у глобальному масштабі. Завданнями дослідження визначено: проаналізувати прояви зростання неоавторитаризму в глобальному масштабі; дослідити вплив висхідного неоавторитаризму на якість демократії у загальнопланетарному масштабі; з'ясувати наслідки висхідного новітнього авторитаризму для глобальної безпеки. Головними наслідками зміцнення неоавторитаризму в глобальному масштабі визначено зростання загроз для демократії як глобальної моделі управління та зростання безпекових загроз. Відзначено, що наслідком зростання міжнародного впливу держав з неоавторитарними режимами є ймовірність зміни світового порядку та глобальної архітектури безпеки. Констатовано, що в ході третьої «хвилі» автократизації вже проявилася низка наслідків висхідного неоавторитаризму: частішання силових сценаріїв розв'язання конфліктів; вихід держав з міжнародних договорів та інституцій, невизнання юрисдикції міжнародних судів; зростання дезінформації; поглиблення соціально-економічних проблем, частішання різного роду криз (продовольча, енергетична, кліматична та ін.) й відсутність консенсусу щодо механізмів виходу з них; ослаблення міжнародних механізмів захисту прав людини; активне поширення теорій змов; зростання політичної та інших видів корупції; зменшення можливостей для ефективного функціонування громадянського суспільства й посилення псевдогромадянського сектора, скооперованого з неоавторитарними державами та ін. Аргументовано, що у підсумку це погіршуватиме якість демократії, стійкість демократичних держав в умовах поточних геополітичних, економічних, кліматичних, демографічних та інших викликів.

Ключові слова: *політичний режим, неоавторитаризм, демократія, якість демократії, третя «хвиля» автократизації, глобальна безпека.*

Вступ. Неоавторитаризм (новітній авторитаризм) еволюціонує від завершення останньої (третьої) «хвилі» демократизації (середина 1990-х рр.) й наступного старту третьої «хвилі» автократизації, яка триває донині. Ми розглядаємо неоавторитаризм як сучасну модель авторитарного політичного режиму, яка ґрунтується на класичних характеристиках авторитаризму, однак реновується під впливом низки чинників. Неоавторитаризм за змістом є недемократичним режимом з характеристиками фасадної демократії (квазідемократія). Неоавторитаризм визначається нами як система недемократичних методів і засобів здійснення централізованої державної влади, сформована в ході третьої «хвилі» автократизації, яку характеризує імітація демократичних принципів й інститутів, адаптованість до умов глобалізації, цифровізації, інформаційно-комунікаційної революції, зацікавленість у зміні світового порядку.

Неоавторитаризм відрізняться від попередньої моделі авторитаризму низкою характеристик, як-от: прихід до влади відбувається частіше шляхом виборів, а не насильницьким способом, хоч різного типу силові сценарії також наявні; менша роль ідеології; широке використання з деструктивною метою цифрових технологій, досягнень інформаційно-комунікаційного прогресу; інтегрованість в глобальну капіталістичну економіку; намагання приховати свою недемократичну природу й імітувати демократичний фасад; заміна масових репресій на приховані форми тиску та контролю, маніпуляцію та пропаганду; підведення правової основи під ініціативи влади, які матимуть недемократичні наслідки та ін.

Неоавторитаризм спрямований не тільки на просування авторитарних цінностей, а й на знецінення ліберально-демократичних інститутів, підрив довіри громадян до них, поглиблення ліній соціальних розломів у спільнотах демократичних країн. Відтак неоавторитаризм є політикою глобального стримування демократії, формування її іміджу як недієздатного режиму в умовах нинішніх глобальних викликів. Розуміння його характеристик та прогнозування можливих деструктивних наслідків є основою для розробки демократичної стратегії стримування неоавторитарної експансії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження неоавторитаризму лежать у площині вивчення проблематики сучасних політичних режимів, «хвиль» демократизації та автократизації, новітніх безпекових та ін. викликів. Цим питанням останнім часом приділяється значна увага дослідників, однак питання про те, як висхідні неоавторитарні тенденції глобального масштабу впливають на глобальну безпеку, якість і перспективи демократії, ще недостатньо вивчені.

У науковій літературі домінує підхід, за яким глобальна експансія неоавторитаризму є викли-

ком для демократії [3; 5]. Дослідники (Є. Вятр, М. Ніколаєва, Н. Хома [2; 8]) відзначають, що новий авторитаризм є не локальним чи регіональним явищем, а саме глобальним. К. Оґден вважає, що світ стоїть на межі капітуляції перед авторитарним порядком; це змінить глобальні інституції, права людини та політичні системи, ознаменує авторитарне століття [4]. Л. Купер стверджує про «авторитарне зараження» (authoritarian contagion) [1] сучасного світу.

Мета та завдання. Наразі політичною наукою не запропонована цілісна концепція неоавторитаризму; дослідники дебатують щодо характеристик, можливих наслідків цього режиму. Поточна «турбулентність» на міжнародній арені зі щораз новими безпековими та іншими викликами змушує змінювати акценти, привертати увагу до нових аспектів функціонування неоавторитарних режимів. Це актуалізує вивчення широкого кола проблем, пов'язаних з цим новітнім режимом. У контексті нашого дослідження ставимо за мету визначити систему можливих наслідків подальшого посилення неоавторитаризму для глобальної безпеки та демократії. Ця мета досягається через виконання таких завдань: проаналізувати прояви зростання неоавторитаризму в глобальному масштабі; дослідити вплив висхідного неоавторитаризму на якість демократії у загальнопланетарному масштабі; з'ясувати, наслідки висхідного новітнього авторитаризму для глобальної безпеки.

Методи дослідження. Методологією дослідження виступає неоінституціоналізм, за допомогою якого вивчається вплив неоавторитарних режимів на якість демократії та глобальну безпеку.

Результати. Коли мова йде про висхідний авторитаризм, то наслідки цього процесу є всеохопними та стосуються як внутрішньої (методів управління, обсягу прав людини тощо), так і зовнішньої політики (експорт-імпорт неоавторитаризму, позиція щодо збройних конфліктів тощо) сучасних держав. Проаналізуємо, якими є або ж можуть бути наслідки висхідного неоавторитаризму в глобальному масштабі, позаяк така деструктивна авторитарна динаміка фіксується з року в рік й наразі відсутні ознаки підвищення якості демократії в глобальному масштабі, радше стається занепад демократії. Нині відбуваються «тектонічні» політичні процеси: авторитарний режим ставить під загрозу демократію як панівну глобальну модель; автократія має реальні «досягнення» в процесах тиску на демократію; зростає кількість держав, у яких на виборах перемагають політики, які відходять від демократичного вектора політико-правового розвитку.

Окрім цього, останніми десятиліттями неоавторитарні лідери кооперуються, об'єднують ресурси, щоб зміцнити свою владу та прискорити наступ на демократію, права людини, ліберальні цінності [8]. Відтак уже не можна виключати ймовірність того, що автократія може випередити демократію як модель управління, що визначає міжнародні стандарти поведінки. По всьому світу ліберальні права та свободи, демократичні цінності є у реальній небезпеці.

Навіть у державах зі здавалося б стійкою традицією демократії (США, держави ЄС та ін.) активізуються внутрішні антидемократичні сили (популісти, ультрарадикали та под.). Вони сприяють підйому неліберального дискурсу; використовують мову ворожнечі; демонструють антизахідну риторику; дискримінують мігрантів, національні, сексуальні та інші меншини; проявляють неорасизм і ксенофобію; підтримують (зазвичай завуальовано, непрямо) силові методи розв'язання конфліктів і т. ін. Все це руйнує демократію і відкриває ширші можливості на міжнародній арені для зміцнення стійкості неоавторитарних режимів. Згадані деструктивні процеси істотно ускладнюють демократичну міжнародну кооперацію у той час, коли кількість проблем глобального, регіонального масштабів постійно зростає, що вимагає ефективної взаємодії держав та демократичного діалогу.

Лідери, особливо великих недемократичних держав (Китай, Росія та ін.), активно підривають сформований після Другої світової війни міжнародний консенсус щодо того, що демократія є єдиним життєздатним шляхом до процвітання та безпеки. Вони усіляко пропагують більш авторитарні підходи до управління. Такого типу політичні режими нині мають великий вплив на міжнародну систему та глобальну безпеку. 2022–2024 рр. особливо чітко увиразнюють реальність ймовірної зміни світового порядку денного, застосування ядерної зброї, ядерного тероризму та інших ризиків.

Більшість держав, де демократичні реформи були фрагментарними, радше декларативними, а демократичний транзит наштовхувався на опір (зазвичай – латентний), схиляються саме до недемократичного шляху, але формально замаскованого під демократію. Прикладом можуть слугувати пострадянські держави Центральної Азії. Навіть у тих державах, де відбувалися революції під демократичними гаслами або ж були певні сподівання на ліберально-демократичні трансформації, часто доволі швидко до влади приходили неоавторитарні політичні сили. В тих новітніх автократіях, які мали деякий досвід демократії, відбувається дедемократизація; згортаються навіть ті незначні ліберально-демократичні досягнення, які були здобуті в ході демократичного транзиту 1990-х – початку 2000-х рр. Росія є найпершим прикладом цьому.

Зростає кількість різного типу переворотів. Так, у 2021 р. військові перевороти відбулися в Малі, Гвінеї, Судані, М'янмі. Після виведення США військ з Афганістану, афганський уряд впав під тиском

ісламістського руху Талібан, а держава повернулася до системи, діаметрально протилежної до демократії, плюралізму та рівності. У Буркіна-Фасо у 2022 р. військовий переворот стався аж двічі; цього ж року переворот відбувся в Єгипті. У 2023 р. відбулася серія військових переворотів або ж спроб їх здійснення (Габон, Конго, Республіка Нігер та ін.). Перешкоджання єменськими хуситами судноплавству (в Червоному морі) є прикладом того, як окремі угрупування намагаються нав'язати міжнародним а́кторам нові правила гри. Відмова багатьох держав відкрито виступити та боці України, засудити військову агресію Росії, блокування надання військової допомоги Україні також є прикладом сильних неоавторитарних тенденцій у глобальному масштабі; причому це спостерігається навіть у межах демократичних спільнот (як-от ЄС).

Перелік прикладів може бути продовжений, що свідчить про розширення неоавторитарної моделі політики у глобальному вимірі. Неоавторитарні режими щораз відкритіше демонструють намір впливати на міжнародну систему. Авторитарні лідери стають все більш сміливими в артикуляції своїх ідей та практичному впровадженні антидемократичних ініціатив.

Така свого роду політична турбулентність не є характерною винятково для держав з відсутньою демократичною традицією та вже укоріненим авторитаризмом. Є приклади того, як здавалося б розвиненим демократіям завдають шкоди неліберальні політики-популісти. Зокрема можна вказати на штурм Капітолія 06.01.2021 р. прихильниками Д. Трампа задля зміни результатів президентських виборів 2020 р. Також вільно обрані лідери різних держав, наприклад, Бразилії (Ж. Болсонару), Індії (Н. Моді), вдавалися або погрожували вдатися до різних недемократичних дій, що ослабило там роль демократичних цінностей.

На нашу думку, наслідком посилення авторитарних тенденцій в управлінні сучасними державами й зростання ареалу неоавторитаризму є не лише відповідні «духу неоавторитаризму» ініціативи владних інституцій. Ці ініціативи впливають на соціальні процеси, які розгортаються в тих чи інших державах, характеристики політико-правової культури населення, панівні цінності тощо. Мова про те, що чимало спільнот схвалюють, підтримують чинні авторитарні режими, не вбачають у них якихось загроз, викликів. Політико-правова культура у такому випадку є патріархального або ж підданського типу (за класифікацією Г. Алмонда та С. Верби), яка не дозволяє населенню оцінювати природу політичного режиму їх держави як деструктивну, недемократичну. Відтак політики-автократи приходять до влади демократичним шляхом, отримуючи електоральну підтримку народу.

Наслідками висхідного неоавторитаризму в глобальному масштабі, за нашими оцінками, можуть стати масштабні та стрімкі зміни світового порядку в найближчі десятиліття чи навіть роки. Якщо демократичні держави, наддержавні організації й активна демократична громадськість консолідовано не зуміють посилити політику запобігання та протидії неоавторитаризму, то наступ на демократію та права людини з року в рік посилюватиметься, й автократія витіснить демократію як панівна модель управління. Нині події у світі уже відбуваються з таким прискоренням, що часто є непрогнозованими.

Нинішній стан глобальної свободи, міжнародної безпеки, гарантій прав людини тощо випробовуються на міцність. Зростає занепокоєність демократичної громадськості через нерозуміння, якою є перспектива демократії навіть в осяжному майбутньому. Очевидно, що авторитарний наступ може сповільнитися, якщо уряди демократичних держав переглянуть законодавство, зміцнять національні інституції, уживатимуть рішучих та скоординованих дій для боротьби за демократію в глобальному масштабі. Не менш важливим є реформування наддержавних інститутів (передусім – ООН), які могли би більш ефективно сприяти миру та безпеці, гарантувати реалізацію демократичних принципів.

З огляду на події останніх років можна говорити вже не стільки про зниження якості демократії, її занепад, скільки про зростання неоавторитарної агресії. Очевидно, що неоавторитаризм як політичний режим обмежує демократичні права та свободи громадян, перешкоджає вільному волевиявленню громадян, створює перешкоди для громадянського суспільства тощо. Сучасний авторитаризм перейшов за межі, в яких кілька десятиліть існував, і починає переймати характеристики тоталітаризму, хоч і активно намагається приховати це за псевдодемократичним фасадом. Це проявляється в розв'язанні державами з неоавторитарними режимами воєн або приєднання до цих війн у той чи інший спосіб, вбивствах цивільного населення та нищенні цивільної інфраструктури, ядерному шантажі тощо. Формально зберігаються деякі ознаки демократії та класичних авторитарних режимів (багатопартійність, різноманіття форм власності, альтернативні вибори тощо), однак загалом неоавторитаризм націлений на кардинальний перегляд міжнародного порядку.

Зростання авторитаризму триває у масштабах планети упродовж останніх трьох десятиліть. Фактично висхідний неоавторитаризм є однією з найбільших загроз для людства, оскільки має наслідком численні деструктивні процеси. Проблема, на нашу думку, в тому, що демократична спільнота дуже довго толерувала авторитарні режими, спонсорувала й кредитувала їх, розвивала з ними бізнес-парт-

нерство, надавала доступ до окремих прогресивних технологічних інновацій тощо. Торгові угоди часто ставилися вище за питання якості демократії, непорушності прав людини. Осуд недемократичних режимів неодноразово завершувався лише озвученням «стурбованості», а міжнародні інституції та уряди демократичних держав не проявляли реакції, яка б відповідала б міжнародному праву.

У глобальних демократичних структурах представники неоавторитарних держав мають рівні права з демократичними державами. Відтак вони використовують свій статус для лобіювання своїх інтересів. Прикладом є накладення вето постійними членами Ради безпеки ООН (Росією та Китаєм) на рішення, які суперечать їх інтересам чи інтересам їх держав-партнерів. Попри те, що існує правовий механізм призупинення членства Росії в Раді безпеки ООН, держави-члени наразі не виявляють необхідної політичної волі застосувати його. Навіть під час повномасштабного вторгнення в Україну Росія головувала в цьому органі (лютий 2022 р.) і на найближчу перспективу (липень 2024 р.) також заплановано головування держави-агресора.

Питання авторитаризму та його загроз донедавна нечасто було предметом обговорення на масштабних форумах. І це не дивно, адже проведення багатьох великих конференцій, форумів фінансується автократичними урядами, які прагнуть спрямувати публічну риторику у потрібному їм напрямку. Урядам демократичних держав в силу різних причин буває невигідно критикувати автократів. І відтак складається ситуація, коли спротив авторитарним режимам передусім походить передусім від окремих активістів, дисидентів, які працюють у своїх державах під сильним тиском або й у вигнанні. Тобто запобігання та протидія поширенню неоавторитаризму має вийти на інший рівень. Наразі лідерам демократичного світу не вистачає мотивації створити нову спільноту демократій або ж реформувати ООН, яка в її нинішньому варіанті не є здатною протидіяти неоавторитаризму.

Вкажемо на кілька найбільш очевидних наслідків висхідного неоавторитаризму в глобальному масштабі:

1. *Розв'язання воєн*, *силові сценарії* у різних типах конфліктів. Автократизація прокладає шлях до нових (і кривавіших) конфліктів, чергової гонки озброєнь, стрімкого зростання витрат на оборону. Не вдається досягти глобального консенсусу щодо того, як реагувати на війни та конфлікти різного типу. Підтвердилися прогнози про те, що третя глобальна «хвиля» автократизації призведе до нових воєн. Мова про події 2022–2024 рр. на теренах України, різке загострення безпекової ситуації на Близькому Сході (від жовтня 2023 р.), безпекові виклики в інших регіонах планети.

2. *Ослаблення міжнародних механізмів захисту прав людини.* Для правозахисників та їх організацій сильно ускладнилося виконання своїх завдань в недемократичних державах, закритість таких держав для моніторингу прав людини: невиконання авторитарними режимами рекомендацій міжнародних інституцій щодо гарантування та захисту прав людини; латентні або й відкриті кампанії переслідування правозахисників тощо. До прикладу, у Білорусі у 2024 р. відбулися вибори до парламенту та місцевих рад без участі опозиції та незалежних спостерігачів.

3. *Зростання різного типу криз* (продовольча, енергетична та ін.) та складності кооперації держав для виходу з них. Нові безпекові виклики посилюють гуманітарну кризу. Війна Росії проти України стала чинником загострення продовольчої кризи. Зростання напруги на Близькому Сході, зокрема, атаки єменських хуситів на цивільні морські судна блокують світову торгівлю, здорожчують логістику, зупиняють виробництва по всьому світу.

4. *Збільшення масштабів політичної корупції.* Політична корупція імплементується в середину міжнародних організацій, де посадовці-«демократи» лобіюють інтереси недемократичних держав та інституцій. Одночасно посилюється тиск на журналістів-розслідувачів та інших викривачів корупції.

5. *Поширення «теорій змов»* для пояснення певних подій, невдач неоавторитарної влади, особливо в зовнішній політиці. Ці теорії не мають достатніх надійних доказів, щоб сприймати їх серйозно, однак популяризуються представниками влади, провладними пропагандистами, інфлюенсерами через популярні соціальні мережі тощо. Це робиться задля формування потрібних тому чи іншому недемократичному режиму «правильних» настроїв.

6. *Збільшення економічних та соціальних проблем* (бідність, соціальне розшарування, зменшення середнього класу тощо). Це стане наслідком ослаблення демократичних політичних інститутів, які сприяли соціально- економічній безпеці, убезпечували від фінансових та інших криз.

7. *Значна активізація використання інформаційно-маніпулятивних технологій.* Посилюються обмеження у роботі медіа, контроль за інформаційними потоками. Крім очевидного введення населення в оману, це означає ще й величезний виклик для ліберальних демократій, які намагаються проводити політику, засновану на фактах.

8. *Погіршення результативності функціонування глобального громадянського суспільства*. Це відбуватиметься, бо на національному рівні в неоавторитарних державах існуватиме широкий спектр механізмів тиску на громадянське суспільство: запровадження законів про іноземних агентів, підтримка державою т. зв. ҐОНҐО (проурядових НУО) і т. ін.

Це лише кілька з широкого спектра глобальних наслідків висхідного авторитаризму, які уже фіксуються в ході третьої «хвилі» автократизації.

Наслідком зростання авторитаризму є те, що держави (як недемократичні, так і демократичні, де до влади прийшли прихильники неоавторитарних моделей управління) починають виходити з невигідних для них у поточний момент міжнародних угод, конвенцій, інституцій, не визнають юрисдикцію міжнародних судів і под. Наведемо приклади:

– за президентства Д. Трампа (червень 2017 р.) було заявлено вихід США з Паризької кліматичної угоди, позаяк участь у ній нібито загрожує суверенітету держави. 04.11.2020 р. США офіційно вийшли з угоди. Однак після інавгурації Дж. Байдена США повернулися до згаданої угоди;

– 12.11.2019 р. Росія вийшла з Женевської конвенції про захист цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів і стала непідсудною ООН. Росія відмовилася визнавати статтю додаткового протоколу до Женевської конвенції про визнання юрисдикції спеціальної комісії ООН виконувати роль судового органу, який розглядає порушення. У червні 2022 р. Державна дума Російської Федерації ухвалила, що їх держава не буде виконувати рішення Європейського суду з прав людини, а 16.09.2022 р. Росія вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Також Росія не визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, який функціонує понад два десятиліття з метою подолання безкарності осіб, відповідальних за найважчі міжнародні злочини. Про невизнання було заявлено саме тоді, коли у 2023 р. суд почав підготовку до розгляду справ про скоєні щодо України воєнних злочинів;

– Туреччина 01.07.2021 р. вийшла зі Стамбульської конвенції. Влада пояснила це нібито наявними загрозами для традиційної турецької родини, несумісністю норм цього міжнародного документа з консервативними цінностями країни.

Це лише кілька прикладів. Згадані процеси, припускаємо, матимуть висхідну динаміку в умовах посилення неоавторитарних тенденцій у глобальному вимірі. Недемократичні лідери стають сміливішими та вдаються до більш рішучих дій, що призводить до подальшого глобального зміцнення стійкості неоавторитаризму. Цієї сміливості їм додає кооперація зі собі подібними режимами. Видається, новітні авторитарні режими, на відміну від класичних авторитарних, відходять від поступових змін до стрімкого та агресивного сценарію розвитку подій. Авторитарні держави матимуть сильніші мілітарні амбіції, нинішній формат міжнародного контролю над озброєннями та нерозповсюдженням зброї масового знищення не буде ефективним. Держави виходитимуть з різноманітних договорів, які обмежують їх арсенали зброї та можливості її застосування.

У результаті підйому неоавторитаризму міжнародні відносини характеризуються поганою прогнозованістю, а швидкість і масштаби змін на міжнародній арені стають винятково стрімкими. Різноманітні «чорні лебеді» (важкопрогнозовані та рідкісні події, які мають значущі наслідки) частішатимуть. З посиленням новітніх авторитарних тенденцій у світі відбуваються події, які досі мали дуже низьку ймовірність, але вони все ж стаються і мають сильний вплив на політичні процеси на різних рівнях. Окрім того, відбуваються непрогнозовані події, до яких суб'єкти міжнародних відносин виявляються непідготовленими. Більшість з таких подій стосуються безпеки на всіх її рівнях.

Зростання ареалу новітнього авторитаризму зумовить ситуацію, за якої демократичні держави та інститути не встигатимуть та не матимуть стільки ресурсів, щоб належно реагувати на нові виклики, які походять від них. До прикладу, від серпня 2021 р. актуальними були наслідки приходу режиму талібів в Афганістані. І ця проблема залишалася б у фокусі уваги демократичної громадськості ще не один рік, однак вона була відтіснена новими викликами, передусім російською агресією щодо України, ескалацією довкола Тайваню, загостренням від жовтня 2023 р. ситуації у регіоні Близького Сходу. Таких прикладів у глобальному вимірі більшає, що не дозволяє демократичним інститутам швидко та ефективно реагувати на них, віднаходити необхідні ресурси (фінанси, озброєння тощо).

Порушення суверенітету та територіальної цілісності інших держав; розробка та реалізація планів «поглинання» (взяття під повний контроль) інших держав; вепонізація (зброєнізація) енергоресурсів, продовольства, соціальних медіа [6], а також стратегічних об'єктів (атомні електростанції, водосховища тощо), безвідповідальна ядерна риторика; «розхитування» ситуації в інших державах; організація диверсій; втручання в електоральні процеси інших держав і т. д. – це стратегії, які розвивають провідні неоавторитарні держави, залучаючи менш впливові недемократичні держави для реалізації своїх деструктивних планів.

Одним з наслідків зростання неоавторитаризму та його деструктивних наслідків став кардинальний перегляд останніми роками багатьма демократичними державами своїх оборонних стратегій, збільшення відсотка ВВП на оборону (подекуди аж до 4%). До прикладу, Велика Британія збільшила до 2,25%, Польща – до 4%; навіть Японія переглянула стратегію безпеки та оборони, встановила оборонний бюджет до 2027 р. на рівні 2% ВВП. Німеччина у 2022 р. запустила найбільшу з часів Другої світової війни програму переозброєння. При цьому такі ж витрати збільшують й недемократичні держави. Наприклад, Росія збільшила до 6% ВВП витрати на оборони на 2024 р. Фактично починається нова

гонка озброєнь. В третьому тисячолітті, після стількох конфліктів та воєн і нібито усвідомлення їх фатальних наслідків, сучасні держави дедалі більше переймаються не питаннями екології, культури, спорту, розвитку туризму, наукою та технологіями, а вкладають державні фінанси в трансформацію секторів безпеки та оборони. Зрозуміло, що це робиться для недопущення панування новітніх авторитарних правил гри на міжнародній арені, уможливлення більш безпечного середовища для вільних спільнот.

Зростання авторитаризму матиме наслідком не лише збільшення на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях чисельності конфліктів та воєн, а й їх виражений руйнівний характер, зростання жертв серед цивільного населення, інфраструктурні руйнування. Все це матиме глибокі соціально-економічні наслідки в майбутньому, адже позначиться на доходах та рівні життя населення, зайнятості, міграційних процесах, можливості надавати якісні освітні послуги, підтримувати належний рівень соціальної сфери і т. ін.

Посилюватиметься роль, вплив різних альянсів недемократичних держав. До прикладу, Шанхайська організація співробітництва (ШОС) у 2001 р. була утворена за участю шести держав (Китай, Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан); пізніше приєдналися Індія, Пакистан, Іран. Низка держав мають статус спостерігачів при ШОС (Афганістан, Білорусь, Монголія). Чотирнадцять держав є партнерами по діалогу зі ШОС (Азербайджан, Вірменія, Бахрейн, Єгипет, Камбоджа, Катар, Кувейт, Мальдіви, М'янма, Непал, ОАЕ, Саудівська Аравія, Туреччина та Шрі-Ланка).

Ще одним прикладом є кількісне (удвічі) розширення з 01.01.2024 р. держав-учасниць БРІКС: до Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР додалися Ефіопія, Єгипет, Іран, ОАЕ та Саудівська Арвія. Очевидно, що в цьому випадку йтиметься не лише про економічний союз, а спробу згаданої групи держав посилити геополітичний вплив у світі.

Наведені приклади свідчать про схильність неоавторитарних держав до кооперації, об'єднання їх ресурсів для протидії демократичній спільноті, ліберально-демократичним цінностям. Останніми роками авторитарні держави активізувалися в пошуку союзників у своєму середовищі, намагаючись компенсувати втрачені ринки збуту в демократичних державах через різного роду санкції, обмеження. У їх згуртуванні простежуються нові загрози для ліберально-демократичної спільноти, глобальної безпеки, прав людини і т. ін.

Після уроків, які мали бути зроблені після двох світових та низки локальних воєн, протистояння між державами з протилежними політичними режимами набувають останніми роками ще руйнівнішого формату: кровопролитні зіткнення на полі бою синхронізовані з гібридними війнами, руйнівні наслідки від яких посилюються завдяки цифровим технологіям (кібератаки, ведення інформаційних операцій через нові медіа тощо). Видається, що неоавторитарні наддержави розробляють доволі ефективні (для досягнення антидемократичних цілей) технології впливу на інші держави та їхніх громадян. Ці технології поєднують різні види «сил» («м'яку», «жорстку», «розумну», «гостру»).

Висновки. За нашою оцінкою, головним наслідком висхідного неоавторитаризму в глобальному масштабі є посилення загроз для демократії як глобальної моделі управління. Наслідками збільшення міжнародного впливу держав з неоавторитарними режимами, їх кооперації може стати істотна зміна світового порядку, перебудова глобальної архітектури безпеки. У ході третьої «хвилі» автократизації вже очевидна низка наслідків висхідного неоавторитаризму і вони посилюються. Йдеться про: частішання силових сценаріїв розв'язання конфліктів; вихід держав з міжнародних договорів та інституцій, невизнання юрисдикції міжнародних судів; зростання дезінформації; поглиблення соціально-економічних проблем, частішання різного роду криз (продовольча, енергетична, кліматична та ін.) й відсутність консенсусу щодо механізмів виходу з них; ослаблення міжнародних механізмів захисту прав людини; активне поширення теорій змов; зростання політичної та інших видів корупції; зменшення можливостей для ефективного функціонування громадянського суспільства й посилення псевдогромадянського сектора, скооперованого з неоавторитарними державами та ін. У підсумку це погіршуватиме якість демократії, стійкість демократичних держав в умовах поточних геополітичних, економічних, кліматичних, демографічних та інших викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cooper L. *Authoritarian Contagion: The Global Threat to Democracy*. Bristol : Bristol University Press, 2021. 160 p.

2. Khoma N., Nikolaieva M. Neoauthoritarianism as a Challenge to Global Security. *Przegląd Strategiczny*. 2023. Vol. 16. P. 63–75.

3. *New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century* / Wiatr J. J. (ed.). Leverkusen :Verlag Barbara Budrich, 2019. 184 p.

4. Ogden C. *The Authoritarian Century*: *China's Rise and the Demise of the Liberal International Order*. Bristol : Bristol University Press, 2022. 254 p.

5. Repucci S., Slipowitz A. *Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule.* URL: https://freedomhouse.org/sites/ default/files/2022-02/ FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf (дата звернення: 03.01.2024).

6. Sloss D. L. Weaponization of Social Media by Authoritarian States. Santa Clara University. URL: https://www.scu.edu/ethics-spotlight/social-media-and-democracy/weaponization-of-social-media-by-authoritarian-states/ (дата звернення: 12.01.2024).

7. Soest C. von. Democracy Prevention: The International Collaboration of Authoritarian Regimes. *European Journal of Political Research*. 2015. Vol. 54. Is. 4. P. 623–638.

8. *The New Authoritarianism.* Vol. 1: A Risk Analysis of the US Alt-Right Phenomenon; Waring A. (ed.). Stuttgart : ibidem Press, 2018. 458 p.

REFERENCES:

1. Cooper, L. (2021). *Authoritarian Contagion: The Global Threat to Democracy*. Bristol : Bristol University Press [in English].

2. Khoma, N., Nikolaieva, M. (2023). Neoauthoritarianism as a Challenge to Global Security. *Przegląd Strategiczny*. № 16. P. 63–75 [in English].

3. Ogden, C. (2022). *The Authoritarian Century*: *China's Rise and the Demise of the Liberal International Order*. Bristol University Press [in English].

4. Repucci, S., Slipowitz, A. (2022). *Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule.* URL: https://freedomhouse. org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf [in English].

5. Sloss, D.L. (2019). Weaponization of Social Media by Authoritarian States. Santa Clara University. URL: https://www.scu.edu/ethics-spotlight/social-media-and-democracy/weaponization-of-social-media-by-authoritarian-states/ [in English].

6. Soest, C. von (2015). Democracy Prevention: The International Collaboration of Authoritarian Regimes. *European Journal of Political Research*. Vol. 54. Is. 4. P. 623–638 [in English].

7. Waring, A. (Ed.) (2018). *The New Authoritarianism*: Vol. 1: A Risk Analysis of the US Alt-Right Phenomenon. Stuttgart: ibidem Press [in English].

8. Wiatr, J.J. (Ed.) (2019). *New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century* (1st ed.). Verlag Barbara Budrich [in English].

Rise of neo-authoritarianism: implications for global security and of democracy

Sautonkov Vitalii Mykolaiovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska Ave., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7592-6834

The article analyses the implications of the rise of neo-authoritarianism for global security and democracy. The purpose of the study is to identify the system of possible consequences of further strengthening of neo-authoritarianism for security and democracy on a global scale. The objectives of the study are: to analyse the manifestations of the growth of neo-authoritarianism on a global scale; to study the impact of rising neo-authoritarianism on the quality of democracy on a global scale; to find out the consequences of rising modern authoritarianism for global security. The main consequences of the strengthening of neo-authoritarianism on a global scale are the growing threats to democracy as a global model of governance and the growth of security threats. It is noted that the growth of international influence of states with neo-authoritarian regimes is likely to change the world order and the global security architecture. It is stated that during the third wave of autocratization, a number of consequences of ascendant neo-authoritarianism have already manifested themselves: the increase in the frequency of forceful conflict resolution scenarios; withdrawal of states from international treaties and institutions, non-recognition of the jurisdiction of international courts; growth of disinformation; deepening of socio-economic problems, the frequency of various crises (food, energy, climate, etc.) and the lack of consensus on the mechanisms for overcoming them; weakening of international human rights mechanisms; active spread of conspiracy theories; growth of political and other types of corruption; reduction of opportunities for the effective functioning of civil society and strengthening of the pseudo-civil sector, which is cooperating with neo-authoritarian states, etc. It is argued that, as a result, this will deteriorate the quality of democracy and the sustainability of democratic states in the face of current geopolitical, economic, climate, demographic and other challenges.

Key words: *political regime, neo-authoritarianism, democracy, quality of democracy, third wave of autocratization, global security.*

Сокур Наталя Володимирівна
Остапчук Тарас Степанович
Гнєзділова Світлана Павлівна

Підготовка та навчання військових професіоналів у країнах-членах НАТО

УДК 355.23(1-622 НАТО)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.16

Сокур Наталя Володимирівна
кандидат політичних наук, доцент,
викладачка кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Військової академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса,
Україна
ORCID: 0009-0009-8814-7480

Остапчук Тарас Степанович
кандидат педагогічних наук, полковник,
начальник кафедри гуманітарних
та соціально-економічних дисциплін
Військової академії (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0001-7461-5508

Гнєзділова Світлана Павлівна
кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри
українознавства
Національного університету «Одеська
морська академія»
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0002-2885-1192

У статті авторами зазначається, що постійна зміна викликів та загроз у військовій сфері, спонукають керівництво провідних країн світу до рішучих кроків із трансформації національних збройних сил, переведення їх на якісно нові стандарти та навчання, передбачають більш тісну співпрацю країн-членів НАТО та кооперацію в межах існуючої євроатлантичної системи безпеки.

Авторами зазначено, що до переваг стандартів НАТО відносяться застосування інноваційних технологій та підходів у навчальному процесі, включаючи використання симуляторів, віртуальної реальності та інших моделюючих засобів. Це дозволяє максимально наблизити навчання до реальних умов бойових дій та забезпечує більш ефективну підготовку військовослужбовців.

Авторами зазначається, що в НАТО дотримуються концепції, що постійне бойове та професійне тренування, безперервна освіта забезпечує необхідний рівень розвитку військовослужбовців на різних етапах їхньої кар'єри та підготовки. І для забезпечення можливостей професійного розвитку професійна військова освіта потребує високоякісного та ефективного навчального середовища. Бажаних освітніх результатів можна досягти лише за допомогою методів навчання та навчальної діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення військовослужбовців.

Автори зазначають, що сьогодні стандарти НАТО в галузі професійної освіти та бойової підготовки є надзвичайно важливим інструментом для забезпечення єдності та координації між національними військовими структурами НАТО. Вони допомагають забезпечити високий рівень підготовки військовослужбовців, що є важливим для забезпечення ефективності військових операцій та захисту інтересів країн-членів НАТО.

Авторами зроблені висновки стосовно того, що використання стандартів НАТО в системі професійної військової освіти значно покращить ефективність військової підготовки, що є важливим чинником у забезпеченні національної безпеки. Крім цього, досвід навчання військовослужбовців за стандартами НАТО є більш ефективним та сучасним, якщо порівнювати з традиційними методами навчання. І це дозволяє військовим отримати знання та практичний досвід, які можуть бути застосовані в реальному часі.

Ключові слова: *досвід навчання, особовий склад, НАТО, навчання, Збройні сили України, стандарти, професійна освіта.*

Вступ. Забезпечення національних інтересів у галузі безпеки і оборони України потребують створення достатньої обороноздатності, основу якої складають Збройні сили України.

Метою сьогодення є приведення Збройних сил України до стандартів НАТО щодо професійної військової освіти та бойової підготовки, утворення нової моделі Збройних сил України – армії нового типу, основу якої повинні складати професійні кадри, здатні реалізувати свій високопрофесійний потенціал і постійну готовність виконувати військовий обов'язок. Все це в подальшому повинно стати базою для розвитку власної системи військової освіти та підготовки військовослужбовців, що є дуже важливим у сучасних умовах [8].

«Необхідно подальше ефективне функціонування двох взаємопов'язаних складових формування інтелектуального потенціалу Збройних сил – військової освіти та воєнної науки, яка повинна базуватися на застосуванні нових підходів до формування їх структури та змісту відповідно до стандартів НАТО.

Бойовий досвід української армії, посилений сучасними стандартизованими процедурами планування і прийняття військових рішень, розроблення та впровадження результатів інноваційних і технологічних наукових досліджень, дадуть змогу Збройним силам миттєво й адекватно реагувати на нові виклики та здійснювати гнучкий трансформаційний маневр.

Українські військові мають інтелектуально переважати противника, бути на крок попереду, запобігати появі потенційних загроз національній безпеці. Професійна військова освіта є підґрунтям для формування нової військової еліти держави» [3].

Мета та завдання. З урахуванням досвіду навчання та підготовки військових професіоналів в країнах-членах НАТО, проаналізувати аспекти професійної військової освіти за стандартами НАТО з метою розвитку власної системи військового навчання, підготовки військовослужбовців за для дотримання належного рівня обороноздатності держави.

З огляду на мету, визначено такі **дослідницькі завдання**:

– охарактеризувати систему навчання і підготовки у провідних країнах-членів НАТО;

– розкрити специфіку роботи з особовим складом у збройних силах країн-членів НАТО та їх функції;

– проаналізувати досвід навчання військових за стандартами НАТО.

Методи дослідження. У статті використано систему загальнонаукових і спеціальних методів досліджень теоретичного та емпіричного характеру, а саме: метод узагальнення, порівняльний метод, системний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, Інтернет-ресурси, системний підхід, контент-аналіз, нормативно-законодавча база.

Результати. У всі часи ефективна діяльність військових значною мірою визначалася їх умінням творчо використовувати як вітчизняний, так і світовий досвід підготовки військ.

Сьогодні стандарти НАТО передбачають комплексну підготовку військовослужбовців з усіх аспектів військової діяльності, включаючи бойову підготовку, фізичну підготовку, лідерство, комунікації, культурну та етичну освіту. Навчання відбувається за модульною системою, де кожен модуль має чітко визначені мету, зміст та результати.

До переваг стандартів НАТО також можна віднести застосування інноваційних технологій та підходів у навчальному процесі, включаючи використання симуляторів, віртуальної реальності та інших моделюючих засобів. Це дозволяє максимально наблизити навчання до реальних умов бойових дій та забезпечує більш ефективну підготовку військовослужбовців. Крім того, використання таких технологій дозволяє збільшити ефективність тренувань.

Також варто зазначити, що система навчання за стандартами НАТО має високу ступінь стандартизації та міжнародного визнання, що дозволяє військовим з легкістю переходити з однієї системи навчання на іншу.

У порівнянні з традиційними методами, система навчання за стандартами НАТО є більш інтенсивною та ефективною, забезпечує високий рівень підготовки військових та забезпечує їх ефективну дію в реальних умовах. Це особливо важливо у зоні конфлікту, де кожна помилка може коштувати людських життів [2].

У провідних країнах світу національна військова освіта вважається джерелом формування інтелектуального та духовного потенціалу офіцерського корпусу, що забезпечує захист держави та її національних інтересів. Саме тому, процес навчання у сучасних арміях світу носить багатоплановий характер. Зокрема, він охоплює підготовку різних категорій військовослужбовців. Задля цього розглянемо особливості підготовки як молодших командирів та старшин, так і офіцерів армій країн-членів НАТО.

Саме молодші командири та старшини відіграють одну із важливих ролей у забезпеченні успішності військових операцій. Здатність керувати та надихати своїх підлеглих є невід'ємною частиною кожного успішного військового підрозділу.

За безпосередньою допомогою країн Північноатлантичного альянсу в українській армії було створено сержантський корпус, як однин із головних основ високоефективних Збройних сил та Сил оборони.

Відмітимо, що підготовка молодших командирів та старшин характеризується деякими особливостями:

– воно зведено в основному до оволодіння військово-професійними навичками. Необхідно визначити основні питання, які потрібно вирішити: які навички та знання потрібні для ефективного виконання завдань, які групи військ або підрозділи потребують найбільшого підвищення професіоналізму тощо;

– навчання командирів та старшин проводиться за стандартами НАТО через спеціалізовані навчальні центри, військові академії або спільні навчальні заходи з партнерськими країнами. Учасники отримують теоретичні знання та практичні навички, необхідні для виконання своїх завдань у бойових умовах;

– особлива роль у підготовці та ефективні способи тренування командирів та старшин здійснюється через використання симуляторів та віртуальної реальності. Це дозволяє створити реалістичні умови для тренувань, де військовослужбовці можуть вправлятись у різних сценаріях без реального ризику для життя;

– після завершення підготовки, військовослужбовці постійно оцінюють свої навички та рівень підготовки. Це дозволяє виявляти слабкі місця та недоліки і планувати додаткові тренування для постійного покращення.

Все це допомагає підготувати командирів та старшин належним чином, розвиваючи їх професійні здібності, лідерські якості та здатність ефективно діяти у складних бойових умовах. Тож підготовка за стандартами НАТО сприяє вихованню та появі сильних та компетентних військових лідерів, які здатні успішно керувати підрозділами та досягати поставлених цілей на полі бою чи під час навчань а також в повсякденній військової діяльності [7].

Окрім зазначеного, навчання військових фахівців у країнах-членах НАТО зосереджене на підготовці офіцерських кадрів, які здатні не тільки керувати військами в тилу, а й командувати підрозділами в активних бойових умовах. Майбутні офіцери вчаться бути не просто теоретично осмисленими, а й психологічно підготовленими: критично мислити та стратегічно оцінювати будь-яку ситуацію, як у мирний, так і у військовий час.

В організаційному плані підготовка офіцерів в арміях країнах-членів НАТО, як правило, здійсню-

ється за двома напрямками: початкова підготовка (до присвоєння офіцерського звання); підготовка в процесі проходження військової служби. Кожен з цих напрямків має свої «розгалуження». Наприклад, у збройних силах США початкова підготовка містить три основних елементи: навчання у військових училищах (Вест Пойнт, Колорадо-Спрингс, Аннаполіс); навчання на курсах позавійськової підготовки при цивільних навчальних закладах; заняття в офіцерських кандидатських школах. Відповідна підготовка американських офіцерів у процесі проходження військової служби складається з трьох ступенів: базова підготовка (курси підвищення кваліфікації); проміжна підготовка (навчання в командно-штабних коледжах родів військ і в штабному коледжі збройних сил); підвищена підготовка (військові коледжі видів збройних сил) [5].

Про військову освіту у Великобританії і Франції можна зазначити, що в основному вона базується на вимогах Болонського процесу.

Литва поєднує навчальні програми як університетського навчання, так і офіцерського спрямування. Такий підхід допомагає військовим опанувати й інші науки, які зможуть стати у нагоді у воєнних справах, зокрема це психологія або основи педагогіки.

Естонія готує майбутніх офіцерів у Вищій військовій школі Об'єднаних навчальних закладів сил оборони (м. Тарту). Тут освітній процес відзначається чітким розподілом на чотири рівні здобуття військових звань.

Латвія здійснює підготовку офіцерського складу у Національній академії оборони. Тут іде рівнева підготовка офіцерського контингенту. Для цього передбачені такі напрями, як базова підготовка офіцерів, кар'єрні курси офіцерів (тактичний, операційний і стратегічний рівні), курси за спеціальністю; кваліфікаційні та інші курси [6].

Саме тому для досягнення успішності офіцерам, щоб стати компетентним, різностороннім військовими лідерами необхідно мати такі якості:

– гнучкість мислення і дій;
– спроможність до адаптації;
– уміння спілкування;
– політична проникливість;
– уміння концептуалізації (формування і системне бачення проблем, передбачення, творчість, інтуїція тощо);
– уміння вести справу з представниками різних культур та різних рівнів влади;
– дипломатичність;
– уміння управляти ресурсами тощо [1].

Навчальний процес у військових навчальних закладах США та інших країн НАТО має свою специфіку, яка виявляється:

– у яскраво вираженій націленості процесу підготовки офіцерів на розвиток у них творчого мислення;

– в орієнтації педагогічного процесу на індивідуалізацію навчання курсантів і слухачів;

– у широкому впровадженні в педагогічний процес активних методів навчання, що дозволяють забезпечити перехід від монологу до діалогу, вирішення проблем.

Наприклад, при підготовці слухачів Вищої військової академії бундесверу велике значення надається навчанню діям при одержанні «приватних бойових наказів» [5].

Тобто професійне навчання є найважливішою складовою частиною процесу підготовки військовослужбовців армій країн-членів НАТО, яке перебуває у тісній єдності з їх вихованням.

Що стосується роботи з особливим складом, то в американських збройних силах головним суб'єктом в цій роботі виступає командир. Він зобов'язаний організовувати та проводити роботу з особовим складом щодо вироблення у підлеглих таких якостей: відповідальності як громадянина США, особистої відданості й рішучості боротися за американські цінності й ідеали, вірності військовому обов'язку, розумінню кожним військовослужбовцем принципів американської демократії та свободи, сутності військової політики держави, ролі призначення збройних сил як захисника американського способу життя, а також свободи і демократії в країнах розвиненої демократії.

На відміну від української армії, в американських збройних силах у командирів відсутні заступники командирів по роботі з особовим складом. Прерогатива по роботі з особовим складом цілком належить командирові, який у своїй роботі з особовим складом спирається на спеціальний апарат, що складається з трьох основних служб: зі зв'язку з громадськістю; по особовому складу і тилу; військових священників [5].

У Німеччині робота з особовим складом реалізується на основі концепції «внутрішнього керівництва». Її зміст полягає у формуванні у військовослужбовців досить міцної мотивації для якісного виконання ними службових обов'язків. Це забезпечується роботою, спрямованою на досягнення:

– високого ступеня інтеграції збройних сил і кожного військовослужбовця в цивільне суспільство;

– гарантії поваги особистої гідності військовослужбовців і забезпечення гуманних відносин у підрозділах;

– налагодженої системи забезпечення військовослужбовців усім необхідним, матеріального і морального стимулювання, соціального і правового захисту;

– знань посадових осіб психології та педагогіки.

Принципове відношення Німеччини до роботи з особовим складом її збройних сил проявляється, в усій системі та організаційній структурі її міністерства оборони [5].

Збройні сили Британії комплектуються по контракту і включають Сухопутні Війська, Військово Повітряні сили і Військово-морські сили.

Основне завдання Збройних сил Британії є захист держави, забезпечення безпеки і захист інтересів країни, участь у міжнародних миротворчих операціях ООН та операціях НАТО.

У сучасних умовах робота з особовим складом в армії Великобританії спрямована на вирішення таких завдань: не допустити поширення серед особового складу пацифістських настроїв у зв'язку зі змінами, що відбуваються у світі. У загальному плані специфіка роботи з персоналом англійських військовослужбовців виявляється у формуванні в особового складу гордості за приналежність до збройних сил Британії, що зберігає багатовікові традиції [5].

В основі роботи з військовослужбовцями Франції лежить ідея «Великої Франції», голлізма (заснована на ідеях і діях генерала Шарля де Голля). Найважливішим напрямком є формування в особового складу почуття особливої місії воїна-француза у вирішенні проблем дружніх країн [5].

Сьогодні стандарти НАТО в галузі професійної освіти та бойової підготовки є надзвичайно важливим інструментом для забезпечення єдності та координації між національними військовими структурами НАТО. Вони допомагають забезпечити високий рівень підготовки військовослужбовців, що є важливим для забезпечення ефективності військових операцій та захисту інтересів країн-членів НАТО.

Серед основних компонентів стандартів НАТО в галузі професійної освіти та бойової підготовки можна виділити наступні:

– вимоги до кваліфікації та здібностей військовослужбовців. Стандарти визначають, які знання, навички та здібності повинен мати військовослужбовець для ефективного виконання своїх обов'язків.

– загальні принципи та методи навчання. Стандарти визначають, які методи навчання повинні застосовуватись для забезпечення ефективного навчання військовослужбовців.

– вимоги до забезпечення безпеки під час навчання та бойових дій. Стандарти визначають, які заходи повинні бути прийняті для забезпечення безпеки військовослужбовців та місцевого населення під час навчання та бойових дій.

– вимоги до техніки та обладнання. Стандарти визначають, які вимоги повинні бути виконані для забезпечення належної функціональності техніки та обладнання, яке використовується військовими.

– вимоги до комунікації та координації дій. Стандарти визначають, які заходи повинні бути прийняті для забезпечення ефективної комунікації та координації дій між військовими під час бойових дій та навчань [4].

Загалом в НАТО існує 3 основоположних документи щодо підготовки, навчання та освіти військових:

– Стратегія НАТО з освіти та підготовки (NATO Education and Training Policy, ETP). Цей документ визначає основні принципи та напрями розвитку професійної освіти та підготовки військових фахівців в НАТО.

– Доктрина НАТО з освіти та підготовки (NATO Education and Training Doctrine, EDTD). Вона визначає основні положення, які повинні враховуватися при розробці навчальних програм і заходів з професійної освіти та підготовки військових фахівців в НАТО.

– Стандарди НАТО з освіти та підготовки (NATO Education and Training Standards, NETS). Ці стандарти встановлюють вимоги до знань, навичок та досвіду, якими повинні володіти військові фахівці країн-членів НАТО [9].

Саме тому, стандарти НАТО дають можливість забезпечити військовим ефективну підготовку; навчання за стандартами НАТО є більш гнучкими та інноваційними, що дозволяє швидко адаптуватись до нових викликів та завдань; при застосуванні стандартів НАТО зростає можливість на співпрацю між військовими з різних країн, що є дуже важливим при зростаючій загрозі безпеки.

Висновки. Враховуючи виклики сьогодення, неможливо не рухатись уперед для створення дієвих механізмів у підготовці військових кадрів, котрі будуть вирішувати складні бойові завдання. Саме тому, при навчанні та підготовці майбутніх командирів у провідних країнах світу використовується досвід підготовки за стандартами НАТО. Вони є визнаними у всьому світі як найвищий рівень професійної підготовки військових.

Враховуючи зазначене і для забезпечення національної безпеки, використання стандартів НАТО в системі професійної військової освіти значно покращить ефективність військової підготовки, що є важливим чинником для майбутнього держави.

Крім цього, навчання та підготовка військовослужбовців за стандартами НАТО дозволяє військовим отримати знання та практичний досвід, які можуть бути застосовані у реальному часі.

Таким чином:

– навчання та підготовка за стандартами НАТО дозволяє підвищити рівень професійної освіти військових і сприяє досягати поставлених цілей під час навчання та у бойових умовах;

– застосування стандартів НАТО при навчанні та підготовці військовослужбовців, вдосконалює підготовку військових фахівців у світі, робить досконалішим готовність та ефективність військових сил.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Військове лідерство: компетентність, впевненість, гнучкість. 2006. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/FM-6-22.-%D0%9B%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf (дата звернення 26.10.23).

2. Досвід навчання військових за стандартами НАТО: аналіз та порівняння з традиційними методами. Журнал «Україна до НАТО». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/dosvid-navchannia-viyskovykh-za-standartamy-nato-analiz-ta-porivniannia-z-tradytsiynymy-metodamy/ (дата звернення 20.10.23).

3. Інформаційний бюлетень «Біла книга 2021. Оборонна політика України». URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WhiteBook_2021_Draft_Final_03.pdf (дата звернення 20.10.23).

4. Історія та розвиток стандартів НАТО в галузі професійної освіти та бойової підготовки. Журнал «Україна до НАТО». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/istoriia-ta-rozvytok-standartiv-nato-v-haluzi-profesiynoi-osvity-ta-boyovoi-pidhotovky/ (дата звернення 26.10.23).

5. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України [Текст] : підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Абрамов [та ін.] ; заг. ред. Л. С. Голопатюк ; Національна академія оборони України. – К. : НАОУ, 2005. – 404 с.

6. Професійна підготовка офіцерів в країнах НАТО. Журнал «Україна до НАТО. URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/profesiyna-pidhotovka-ofitseriv-v-krainakh-nato/ (дата звернення 26.10.23).

7. Підготовка та навчання молодших командирів: як НАТО сприяло появі ефективного сержантського корпусу в української армії. Журнал «Україна до НАТО». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/pidhotovka-ta-navchannia-molodshykh-komandyriv-iak-nato-spryialo-poiavi-efektyvnoho-serzhantskoho-korpusu-v-ukrainskoi-armii/ (дата звернення 26.10.23).

8. Стандарти та вимоги НАТО до професійної підготовки військовослужбовців. Журнал «Україна до НАТО». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/standarty-ta-vymohy-nato-do-profesiynoi-pidhotovky-viyskovosluzhbovtsiv/ (дата звернення 20.10.23).

9. Стратегії, що регулюють питання професійної освіти та підготовки військових фахівців в НАТО. Журнал «Україна до НАТО». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/stratehii-shcho-rehuliuiut-pytannia-profesiynoi-osvity-ta-pidhotovky-viyskovykh-fakhivtsiv-v-nato/

REFERENCES:

1. Viiskove liderstvo: kompetentnist, vpevnenist, hnuchkist. 2006. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/FM-6-22.-%D0%9B%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf (issue date: 26.10.23).

2. Dosvid navchannia viiskovykh za standartamy NATO: analiz ta porivniannia z tradytsiinymy metodamy. Zhurnal «Ukraina do NATO». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/dosvid-navchannia-viyskovykh-za-standartamy-nato-analiz-ta-porivniannia-z-tradytsiynymy-metodamy/ (issue date: 20.10.23).

3. Informatsiinyi biuleten «Bila knyha 2021. Oboronna polityka Ukrainy». URL: https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WhiteBook_2021_Draft_Final_03.pdf (issue date: 20.10.23).

4. Istoriia ta rozvytok standartiv NATO v haluzi profesiinoi osvity ta boiovoi pidhotovky. Zhurnal «Ukraina do NATO». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/istoriia-ta-rozvytok-standartiv-nato-v-haluzi-profesiynoi-osvity-ta-boyovoi-pidhotovky/ (issue date: 26.10.23).

5. Mizhnarodni vidnosyny i yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy [Tekst] : pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. / V. I. Abramov [ta in.] ; zah. red. L. S. Holopatiuk ; Natsionalna akademiia oborony Ukrainy. – K. : NAOU, 2005. – 404 s.

6. Profesiina pidhotovka ofitseriv v krainakh NATO. Zhurnal «Ukraina do NATO. URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/profesiyna-pidhotovka-ofitseriv-v-krainakh-nato/ (issue date: 26.10.23).

7. Pidhotovka ta navchannia molodshykh komandyriv: yak NATO spryialo poiavi efektyvnoho serzhantskoho korpusu v ukrainskoi armii. Zhurnal «Ukraina do NATO». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/pidhotovka-ta-navchannia-molodshykh-komandyriv-iak-nato-spryialo-poiavi-efektyvnoho-serzhantskoho-korpusu-v-ukrainskoi-armii/ (issue date: 26.10.23).

8. Standarty ta vymohy NATO do profesiinoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv. Zhurnal «Ukraina do NATO». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/standarty-ta-vymohy-nato-do-profesiynoi-pidhotovky-viyskovosluzhbovtsiv/ (issue date: 20.10.23).

9. Stratehii, shcho rehuliuiut pytannia profesiinoi osvity ta pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv v NATO. Zhurnal «Ukraina do NATO». URL: https://ukrainetonato.com.ua/osvita-ta-boyova-pidhotovka-za-standartamy-nato/stratehii-shcho-rehuliuiut-pytannia-profesiynoi-osvity-ta-pidhotovky-viyskovykh-fakhivtsiv-v-nato/

Training experience for the training of military professionals in NATO member countries

Sokur Natalia Volodymyrivna

Candidate of Political Science, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Humanities and Socio-Economic Disciplines
Odesa Military Academy
Fontanska Road str., 10, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0009-8814-7480

Ostapchuk Taras Stepanovych
Candidate of Pedagogy Science, Colonel,
Head of the Department of Humanities and Socio-Economic Disciplines
Odesa Military Academy
Fontanska Road str., 10, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7461-5508

Hniezdilova Svitlana Pavlivna
Candidate of Public Administration,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Studies
National University “Odesa Maritime Academy”
Didrichsona str., 8, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0002-2885-1192

The authors note in their article that the constant change of challenges and threats in the military sphere prompt the leadership of the leading countries of the world to take decisive steps to transform the national armed forces, transfer them to qualitatively new standards of training, provide for closer cooperation of NATO member states and cooperation within the existing Euro-Atlantic security system.

The authors indicate that the advantages of NATO standards include the use of innovative technologies and approaches in the educational process, including the use of simulators, virtual reality and other simulation tools. This makes it possible to bring training as close as possible to the real conditions of combat operations and ensures more effective training of servicemen.

The authors state that NATO adheres to the concept that constant combat and professional training, continuous education ensures the necessary level of development of servicemen at various stages of their career and training. In order to ensure opportunities for professional development, professional military education requires a high-quality and effective learning environment. The desired educational results can be achieved only with the help of teaching methods and educational activities that contribute to the development of critical thinking of servicemen.

The authors point out that modern NATO standards in the field of professional education and combat training are an extremely important tool for ensuring unity and coordination between its national military structures. They help to organize a high level of training of military personnel, which is important for ensuring the effectiveness of military operations and protecting the interests of NATO member countries.

The authors concluded that the use of NATO standards in the system of professional military education will significantly improve the effectiveness of military training, which is an important factor in ensuring national security. In addition, the training experience of military personnel according to NATO standards is more effective and modern, if compared with traditional training methods. In addition, it allows the military forces to gain knowledge and practical experience that can be applied in real time.

Key words: *training experience, personnel, NATO, training, Armed Forces of Ukraine, standards, professional education.*

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Костючков Сергій Карпович

Ситуація постправди в тоталітарному суспільстві – від соціального гротеску до монополії держави на «правду»

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.17

Костючков Сергій Карпович
доктор філософських наук, кандидат політичних наук, професор,
завідувач кафедри філософії, соціології та соціальної роботи
Херсонського державного університету
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0000-0003-1708-643X

Статтю поцілено на прояснення феномену тоталітаризму в контексті ситуації постправди. Актуальність теми обумовлена характерною для сучасності плюралістичністю правди та її контекстуальністю – тими ознаками, дослідження проявів яких є важливими відносно демократичних і недемократичних режимів. В умовах тоталітарного режиму ситуація постправди демонструє різні формовияви – від соціального гротеску на тлі суспільного внутрішнього скептицизму до монополії держави на «правду» в умовах імпонованого суспільству зовнішнього, показного, демонстративного оптимізму. Підкреслено, що внаслідок «урізноманітнення правд» і неможливості за певних умов провести смисловий кордон між правдою і неправдою, на початку 90-х років минулого століття з'явилося і набуло поширення поняття «постправда». Показано обумовленість стану соціуму такою політичною реальністю, коли пошук правди не має вирішального значення, а суспільство задовольняється здебільшого тією «правдою», яку суб'єктам політичної волі в даний момент вигідно транслювати суспільству. Вказано, що ситуація постправди характеризується стрімко зростаючим рівнем недовіри до засобів масової інформації. Виявлено сутність постправди як правди, яка дозволяє щоб її змінювали, модифікували, трансформували за правилами, створеними політичними провайдерами з метою перетворити неймовірне в невідворотне. Наголошено на тому, що постправда не є еквівалентом неправди, це не відмова від істини як такої, не її девальвація, а скоріш стан, коли одна подія викликає формування широкого спектру думок, які претендують на істину. Акцентовано увагу на «зануреності» тоталітарної людини в міфологізовану соціальну дійсність, у якій індивідуальна свідомість підкоряється державній ідеології, складеної з безлічі міфологем, що утворюють генералізований тоталітарний міф. Зроблено висновок про те, що пануюча в сучасній росії ідея «руського миру», нав'язується суспільству не тільки із застосуванням постправди у вигляді відвертих інформаційних викривлень, але, у традиціях Радянського Союзу, за підтримки потужного репресивного апарату.
Ключові слова: *постмодерн, суспільство, суспільна свідомість, постправда, інфодемія, пропаганда, ідеологія, соціальні мережі, контрінформація, тоталітарне суспільство.*

Вступ. У сучасному глобалізованому світі, де непередбачувано змінюється політична архітектура, спалахують збройні конфлікти різного ступеню напруженості, де непрогнозовано формуються напружені контури геополітичного ландшафту і актуалізуються проблеми цінностей, що визначають якісні параметри суспільного буття, духовні імперативи людини та її політичні преференції, активно підвищується інтерес до відповідей на так звані «вічні питання», серед яких – що таке істина, правда, неправда. В епоху постмодерну зміни суспільного буття відбуваються в умовах «розривів» у пізнанні людиною навколишнього світу та самої себе, а істина, як феномен духовного буття, відзначається чітко визначеною контекстуальністю. Як результат «урізноманітнення правд» і неможливості за певних умов провести чітку межу між правдою і неправдою, на початку 90-х років минулого століття оформилося поняття «постправда», яким позначається ситуація, коли об'єктивні факти постають менш значущими в процесі формування суспільної думки, ніж суб'єктивні, нерідко свідомо оманливі судження. Зокрема, цікавою для дослідників постає ситуація постправди в тоталітарному суспільстві епохи постмодерну.

Мета статті – охарактеризувати ситуацію постправди в тоталітарному суспільстві з акцентом уваги на те, що в умовах тоталітарного режиму зазначена ситуація демонструє різні форми – від соціального гротеску на тлі суспільного внутрішнього скептицизму до монополії держави на «правду» в умовах імперативно нав'язаного суспільству зовнішнього, показного, демонстративного оптимізму.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз змін суспільного буття в епоху постмодерну знайшов відображення в науковому доробку З. Баумана, Ж. Бодрійяра, Ф. Гваттарі, Е. Гідденса, Ж. Дерріда, У. Еко, П. Козловскі, Ж.-Ф. Ліотара, П. Слотердайка, М. Фуко та інших зарубіжних дослідників. Проблематику постмодерну висвітлено в дослідженнях вітчизняних науковців, серед яких А. Андрусів, І. Бичко, В. Горбатенко, Т. Гуменюк, О. Забужко, Г. Клешня, О. Соболь, Л. Филипович,

М. Чобанюк, В. Шаблистий, Н. Шерстюк та інші. Різні аспекти епохи постмодерну знайшли відображення в публікаціях автора.

Поняття «постправда» зафіксовано у творчому доробку С. Тесича і отримало подальший розвиток у дослідженнях Е. Альтермана, С. Барзілай, Е. Девіс, Л. Зуйдерваарт, М. Лінча, Г. Оллпорта, С. Фулера, С. Чінн та інших зарубіжних учених. Вплив постправди на різні сфери життя соціуму, зокрема – в контексті зростаючого суспільного запиту на правду, знайшов відображення у дослідженнях вітчизняного філософа Є. Бистрицького.

Дослідженню феномену тоталітарного суспільства присвячено праці як зарубіжних науковців – Х. Арендт, Р. Арона, К. Баллестрем, Е. Канетті, Р. Стіхве, Ф. Хайєка та інших, так і українських дослідників, серед яких І. Автушенко, А. Калініна, Ю. Котляр, В. Лемак, Л. Масенко, Т. Попович, В. Ряшко, О. Ряшко, О. Старовойт, В. Томахів, М. Чабанна та інші.

Результати. Істина – одна з фундаментальних наукових і філософських категорій, звернення до якої століттями стимулює дослідницьку думку на розв'язання питань, які традиційно визначають як вічні, такі, що мають трансісторичний характер. Ще з біблійних часів одне з ключових питань буття людства було сформульовано римським прокуратором Понтієм Пілатом і адресоване сину Бога – «Що є істина?». За доби античності мислителі-«мудролюби» дискутували щодо шляхів подолання скептицизму, тобто – принципової можливості досягнення істини, її зв'язком із вічними цінностями – добром, справедливістю, красою. Також у фокус уваги філософів потрапили способи отримання істини та її захисту, напрямів трансляції та фіксації в суспільній свідомості. Зокрема, Сократ, заперечуючи суб'єктивізм у питаннях моралі та людських чеснот, стверджував наявність певних незмінних сутностей, абсолютизованих уособлень краси, добра та істини, які в подальшому будуть інтерпретовані Платоном як ідеї. Саме сократівський абсолютизм протягом століть залишався фундаментом, ідейним підґрунтям, *summa summarum* християнської філософії. В різні періоди розвитку цивілізації робилися, з різним ступенем успіху, спроби відшукати відповіді на питання про роль і місце істини в світі, її історичного призначення, культурної місії, а також глибини імплікації з іншими феноменами суспільного буття.

Важливо врахувати, що переосмислення сучасною наукою змісту певних філософських, політологічних і соціологічних категорій, таких як, зокрема, «суспільство», «справедливість», «прогрес», «істина» тощо, вимагає пошуку нових підходів до аналізу політичного режиму, як одного з визначальних чинників структурної організації суспільного життя та соціальних змін. Не випадково в сучасний політологічний і соціологічний лексикон увійшло поняття «турбулентний соціум», як характеристика сучасного стану суспільства, що характеризується ситуацією динамічного хаосу, поліваріантності та стохастичності розвитку. В сучасних суспільствах, де періоди криз і злетів непередбачувано змінюються, де етіологічно актуалізуються проблеми цінностей, що визначають якісні параметри суспільного буття, поведінкові патерни і моральні настанови людини в соціумі та її політичні модуси, активно підвищується інтерес до етернальних ментальних конструктів, зумовлюючих специфіку еволюції та детермінувальних характеристик соціального простору.

Зазначимо, що в епоху постмодерну, коли очевидними постають прояви стохастичності, хаосу, альтернативності, евентуальності та багатоваріантності, коли формуються нові «правила гри» (за Ж.-Ф. Ліотаром) у всіх сферах суспільного життя, зокрема – в науці, проблема істини також набула нового смислового забарвлення й широкого спектру нюансованих відтінків. Е. Гідденс, автор книги «Наслідки сучасності» [5], характеризуючи постмодерн, вказував на те, що зміни суспільного буття відбуваються в просторі та умовах «розривів» у пізнанні людиною навколишнього світу та самої себе, коли соціальні трансформації набувають масового, відцентрового та спорадичного характеру, а істина, як феномен духовного буття, відзначається чітко визначеною контекстуальністю. Базова характеристика постмодерну – це, за Е. Гідденсом, пропонування нової моделі управління соціумом, за якої скорочуються в часі рутинні політичні процедури; за таких умов координація політичних зусиль позбавляється сприятливих можливостей внаслідок підсилення локального чинника та дисперсії зазначених політичних процедур. У доведеному майже до гротеску постмодерному світосприйнятті межа між істиною (правдою) стає все менш чіткою й безумовною.

Загалом кажучи, в сучасному інтелектуальному співтоваристві домінує підхід, за якого постмодерн розглядається не в узькому спеціалізованому форматі, але в якості конкретизованого, специфічного стану сучасного суспільства, нового вияву соціокультурної реальності, в якій усе гучніше звучать мінорні обертони відносно перспектив розвитку земної цивілізації. Як ми зазначали в своїх попередніх публікаціях, зафіксована в сучасних дискурсах «…фінальність людського буття підтверджується також його історичною детермінованістю – постмодернізм не скасовує поділу часу на минуле (потенційне), сьогодення (актуальне) і майбутнє (перпетуальне) – він змінює ступінь їх переважання. В «домодерному» (традиційному) суспільстві минуле панувало над сьогоденням і майбутнім, суспільний розвиток будувався на дотриманні законів, звичаїв і традицій мину-

лого. Модерне (індустріальне) суспільство вірило в нескінченні можливості розуму, його прогностичні можливості, створювало сміливі футуристичні проєкти, ідеалізувало майбутнє відносно сьогодення й минулого. Постмодерне (постіндустріальне) суспільство стверджує домінування теперішнього як над минулим, так і над майбутнім» [6, с. 104].

У подібному контексті доречно вести мову про плюралістичність постмодерного світу, який передбачає та імпліцитно виправдовує наявність широких спектрів, розгорнутих галерей понять, дефініцій, смислових експлікацій тощо. Множинність сучасностей і реальностей, а також підходів до їх розгляду і аналізу не заперечує плюралістичність «істин» у, зокрема, суспільно-політичному просторі, а відтак – фіксує зазначену Е. Гідденсом контекстуальність істини. Як результат «урізноманітнення правд» і неможливості за певних умов провести демаркаційну лінію між правдою і неправдою, на початку 90-х років минулого століття з'явилося і набуло неабиякого поширення поняття «постправда» (англ. *post-truth*), яким позначається ситуація, за якої об'єктивні факти постають менш значущими в процесі формування суспільної думки, ніж апелювання до особистих вражень і емоційних станів, які перетворюються у стійкі переконання.

Поняття «постправда» ввійшло в широкий вжиток із легкої руки американця сербського походження Стива Тесича, драматурга та сценариста. В 1992 році він опублікував у журналі «Nation» статтю під назвою «Синдром Уотергейта: уряд неправди» [7], в якій, зокрема, стверджується, що сучасна людина сформувала в собі певний «духовний механізм», діяльність якого орієнтовано на заперечення правди, а відтак, людині в соціумі вигідніше, безпечніше і навіть комфортніше (!) жити в світі «постправди». Спочатку «постправда» сприймалася як така, що заперечує правду, тобто неправда або брехня. При цьому префікс «пост-» вказує на період часу, що мав місце після якогось стану, процесу або явища; як приклад – «постмодерн», «постфактум», «постембріональний», «постімпресіонізм», «постскриптум» тощо. Але префікс «пост-» може мати і негативну конотацію: наприклад, постгуманізм, як світоглядна течія, апологети якої заперечують ставлення до *Homo sapiens* як до «вінця Божого творіння», відстоюючи ідею еволюції людини сучасності до так званої «постлюдини». У випадку з постправдою ситуація подібна – йдеться, як бачиться, про такий стан соціуму, зокрема – обумовлений політичною реальністю, коли пошук правди не має вирішального значення, а суспільство задовольняється здебільшого тією «правдою», яку суб'єктам політичної волі в даний момент вигідно транслювати населенню країни. У споживачів постправди *per se* внаслідок застосування певного технологічного інструментарію мінімізується запит на достовірні факти, переконливі аргументи, раціональні побудови тощо. Про актуальність проблематики постправди свідчить експоненціально зростаюча кількість наукових розвідок, присвячених різним аспектам *post-truth.*

Показово, що в 2016 році за версією Оксфордського словника, «постправда» стала «словом року». Сучасні зарубіжні дослідники [3], використовуючи поняття «інфодемія» у вигляді алюзії на пандемію COVID-19, підкреслюють фактично неконтрольований потік інформації в глобальному просторі. В багатьох аспектах, підкреслюють дослідники, зазначена «інфодемія» не є неочікуваним явищем: в умовах сьогодення явища постправди, зокрема – масове, інтенсивне, лавиноподібне розповсюдження дезінформації. Ситуація постправди також характеризується стрімко зростаючим рівнем недовіри до засобів масової інформації як таких.

Виходячи з того, що смислова «партітура» сенсоутворюючих ідей щодо одвічного протистояння правди і неправди писалася та продовжує писатися відповідно до відкриттів у широкому спектрі наук, слід очікувати, що вона буде доповнюватися новими філософськими розмислами і науковими розробками в, зокрема, політології, етиці, соціології, культурології тощо. Сучасність маніфестує прихід нової інформаційної реальності, в якій правда і неправда втрачають свою антагоністичну атрибутивність, поступаючись місцем постправді. В першій чверті XXI століття, в епоху інформаційних війн фейкові новини, викривлені факти, недостовірна інформація, заснована на фальшивих даних, інтегруються в суспільний простір під виглядом безумовної правди, враховуючи те, що сучасна людина щодалі більше прагне до віртуалізації реального та реалізації віртуального. Сучасні ЗМІ, засоби пропаганди, соціальні мережі створюють, із різним ступенем успішності, штучну реальність, у композиції якої ключовою фігурою постає та сама постправда, під впливом якої людина потрапляє в ситуацію сумнівної, в сенсі істинності або неістинності, оцінки фактів, об'єктів, подій і явищ. Постправда – це правда, яка дозволяє щоб її змінювали, модифікували, трансформували за правилами, створеними політичними провайдерами з метою перетворити неймовірне в невідворотне.

Сформулювавши ключові тези дослідження, ми можемо звернутися до сучасних тенденцій дослідження феномену постправди, оскільки йдеться не тільки про пошуки теоретичних шляхів її подолання задля ідеального «стану істини» (навряд чи реального в принципі), скільки про вплив постправди на різні сфери життя соціуму, зокрема – в контексті зростаючого суспільного запиту на правду. Є підстави погодитися з твердженням сучасного вітчизняного філософа

Є. Бистрицького відносно того, що «…одним із джерел виникнення попиту на «правду» є переживання автентичності, безпосередньо пов'язане з культурними та життєвими практиками ідентичності спільнот різної «потужності». Іншими словами, йдеться про, сказати б, життєву практичність екзистенційної частини суджень, принципову допредикативність її засновків. Варто також схарактеризувати ситуацію постправди у термінах розвитку як питання історичності істини, оскільки сьогодні нас підводять до необхідності оцінювати небезпеку зіткнення різних екзистенційних «правд» у перспективі збереження майбутнього для всіх. Отже, ми маємо окреслювати головні позиції проблеми на шляху до можливого розуміння динамічної структури питання постправди в історичній перспективі пошуків істини» [1, с. 62].

Слід відзначити, що для сучасних медіа-засобів практично не існує фізичних кордонів, юридичних обмежень і ментальних лімітів. Ідеї, якими насичена глобальна інформаційна система, мають у сучасних умовах настільки високий рівень плюралістичності, що кожна одиниця інформації, наскільки б вона не виглядала переконливою, одразу активує появу опозитної «контрінформації», яка має не менш високий рівень достовірності. Динамічно зростаюча кількість варіантів конкретних подій, як актуальних так і пройдешніх, фактично нівелює можливість фіксації будь-якої інформації в якості безумовно достовірної. Правда підмінюється постправдою, яка застосовується для маніпулювання суспільною свідомістю, результатом чого постає бажана реакція споживача інформації (в форматі постправди) з формуванням бажаної моделі політичної поведінки. Постправда споживається тим краще, чим більш редукованою, спрощеною та зрозумілою для широкого кола споживачів постає запропонована інформація. В лінгвістиці такий прийом визначається як паратаксис – синтаксичне сполучення окремих речень, які слідують одне за одним і не поєднуються в складнопідрядне речення. Правда і постправда не протистоять одна одній у політичному дискурсі на кшталт бінарних опозицій «добро – зло», «піднесене – нице», «прекрасне – потворне», «кінцеве – інфінітивне», «вічне – ефемерне» тощо. Плюралістичні постправди втрачають властивість моральної інклюзивності та набувають якості інформаційної релятивності, а розрізнення правди і постправди щодалі ускладнюється внаслідок їхньої прогресуючої умовності. Важливо, що постправду створюють не тільки й не стільки користувачі соціальних мереж, споживачі інформаційного продукту за принципом «У що вірю, те і є правдою». Як було зазначено вище, постправда потрібна керівним політичним силам – це є історичною традицією, дієвість якої тільки зростає в умовах сучасного глобалізованого світу, суперечливого й непередбачуваного.

Слід прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно постправди такою, що актуалізує питання про домінування *post-truth* в умовах демократичного і тоталітарного політичних режимів. Логічно припустити, що постправда є продуктом ліберальної демократії, в умовах якої панує свобода слова, плюралізм думок і засобів їх висловлення, а відтак – формується обширний та різноманітний ландшафт для виникнення й функціонування постправди. Американський філософ Стівен Фуллер [4] пропонує переосмислити постправду як реакцію на заклик епохи Просвітництва жити власним розумом і відмовлятися від готових істин і «непохитних» авторитетів. Чи є характерною для тоталітарних і авторитарних політичних режимів постправда? Традиційно вважається, що вказані режими базуються на неправді, за допомогою якої створюється державний апарат і утримається в страху суспільство, позбавлене віри, приречене на фальсифіковане минуле, сумнівне сьогодення й невизначене майбутнє. Найбільшою мірою сутнісна характеристика подібного стану відображається шекспірівською сентенцією *«the time is out of joint»* (розпався зв'язок часів). Тоталітарна держава – репресивна, антигуманна, безкомпромісна – «впорядковує» буття суспільства, яке апріорно є територією викривлених сенсів, де в якості *maxima negotia* (понадзавдання) суспільного життя наявною є певна «метаідея», яка жорстко фіксується в суспільній свідомості як уособлення вищої істини.

Загалом кажучи, дослідження феномену тоталітаризму політологією, соціологією, філософією вбачаються актуальними, оскільки використання, навіть у мінімальних проявах, тоталітарних методів у процесі управління громадським життям подекуди мають місце і в сучасних суспільствах і державах, навіть за наявності дієвих структур громадянського суспільства і демократичних засад функціонування політичної системи. Необхідно підкреслити, що дослідження тоталітаризму здійснюється здебільшого в контексті співставлення з більш прогресивними моделями суспільного устрою, а саме – з демократією у різних її формовиявах. Для сучасної наукової традиції характерно розглядати будь-яку структуру суспільної реальності як реіфікацію конкретної ідеї, що мала б солідаризуючий, інтегрувальний, об'єднувальний характер. При цьому в якості одиниці політологічного аналізу соціуму постає, як правило, не форма політичної організації суспільства, а експлікована в своїй динаміці специфіка політичних дій та їх суб'єктів. «Сприйняття демократичного режиму як головної (але не єдиної) умови суспільного прогресу, не повинно втрачати своєї нормативної цінності, зважаючи на те, що експоненціальне прискорення процесів соціальної деградації, правового нігілізму та політичної фрустрації може привести

до відродження тоталітарних тенденцій у, зокрема, державах демократичного транзиту» [2, с. 12].

У якості відправного пункту для міркувань щодо ситуації постправди в тоталітарному суспільстві, оберемо тезу про те, що постправда не є еквівалентом неправди – це не відмова від істини як такої, не її девальвація, а скоріш проліферація (за П. Фейєрабендом) істин, коли одна подія викликає формування широкого спектру думок, що претендують на істину. В СРСР, в якості стратегічної ідеї пропагувалася побудова комунізму – міфологізованого суспільного ладу, який зусиллями партійних ідеологів набув обрисів узагальненого щасливого буття. При тому, що особистий спротив відносно такої «метаідеї» в тоталітарному суспільстві загрожує індивідові соціальним остракізмом, суспільно схваленим позбавленням волі або навіть життя. Людина тоталітарна – *homo totalitaris* – перестає бути особистістю, ключовою властивістю якої є свобода волі, простір для реалізації якого в тоталітарному суспільстві стискається до «прокрустова ліжка» простору фізичної свободи людини, здебільшого – тимчасової. Дискредитація духовності в тоталітарному суспільстві призводить до профанації моралі, знецінення істини та фасинації насилля як державного інструменту соціальної трансформації в напрямі суспільного регресу. Політика в усі часи – це боротьба зацікавлених дійових осіб за «модальну» (за С. Фуллером) владу, тобто контроль над тим, що можливо. В романі Дж. Оруелла «1984» головний герой переписує для сучасників газети минулих часів для того, щоб у суспільстві зберігалося уявлення про незмінний із плином років політичний курс держави. Таким чином фундаменталізується догмат абсолютної непогрішності політичної влади, а члени суспільства демонструють безумовну готовність слідувати її дороговказами, не замислюючись про наслідки.

Іншими словами, йдеться про, так би мовити, «зануреність» тоталітарної людини в міфологізовану соціальну дійсність, у якій індивідуальна свідомість підкоряється панівній офіційній ідеології, складеної з безлічі міфологем, що утворюють генералізований тоталітарний міф. Саме він, імпонований суспільству державними інституціями, обумовлює смислові горизонти будь-якого дискурсу – від побутового, приватного до політичного, державного. Міф ніколи не пропонує свідомості певних варіантів розуміння, він презентує дійсність *per se*, мінімізуючи відстань між точками оптимуму й песимуму в процесі її раціонального та емоціонального осягнення. Але в цьому, як бачиться, і вразливість міфу: свідомість, насичена великою кількістю різноманітних сюжетно і композиційно міфів, сама починає продукувати їх; при чому новоутворені міфи починають жити власним життям, збагачуватися новими фабулами і розповсюджуватися в соціальних групах, слугуючи активаторами процесу продукування все нових і нових міфів. Так поряд із державною постправдою, тобто правдою, яка дозволяє щоб її змінювали, модифікували і трансформували з метою перетворення неймовірного в невідворотне, формується «контр-постправда» з суспільства – фантастична мозаїка індивідуалізованих міфів. У результаті пріоритетним постає не знання і визнання того або іншого факту, а емоційна оцінка встановленого факту й відповідне ставлення до нього. Скажімо, в 30-ті роки минулого століття в СРСР мала місце низка судових процесів проти опозиційних політиків, військових, господарників і інших «ворогів народу». Вища політична влада транслювала в суспільство постправду (цілеспрямовано негативно забарвлені факти) про злочинну діяльність підозрюваних, а народні маси продукували міфи на кшталт того, що деякі керівники підприємств (апріорно вороги народу!) навмисно виснажують високими нормами (розробленими держпланом!) працівників або навіть труять їх неякісними харчовими продуктами, що очікувано призведе до масових захворювань і ослаблення темпів виробництва. Таким чином, у тоталітарному суспільстві можуть співіснувати декілька постправд, кожна з яких має своїх прибічників і ретрансляторів, але «виграє» безумовно та, що транслюється владними політичними силами із застосуванням спеціального репресивного апарату.

Висновки. Вказані проблеми і тенденції дають підстави зробити висновки стосовно того, що науковий інтерес до тоталітаризму та його складових і характерних властивостей, вбачається цілком закономірним, оскільки в країнах пострадянського простору все ще зберігаються, з різним ступенем сили, гостроти та інтенсивності, рудименти вказаного політичного режиму. Найяскравішим прикладом тоталітарної держави серед тих, що утворилися після розпаду СРСР, із абсолютною очевидністю слугує російська федерація, керівники якої – носії абсолютної влади, прагнуть максимально уніфікувати й стандартизувати життя кожного громадянина відповідно до певної ідеологічної доктрини. Таким світоглядним імперативом путінської влади є ідея «руського миру», нав'язувана суспільству не тільки із застосуванням постправди у вигляді відвертих інформаційних викривлень, але – і це неприхована радянська практика – за підтримки потужного репресивного апарату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бистрицький Є. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думк*а. 2018. № 5. С. 54–71.

2. Шапошникова І. В., Костючков С. К. Тоталітарна людина в умовах суспільного редукціонізму: соціологічна інтерпретація. *Габітус*. 2022. № 36. С. 9–15. DOI https://doi.org/10.32843/ 2663-5208.2022.35.1

3. Barzilai S., Chinn C.A. A review of educational responses to the «post-truth» condition: Four lenses

on «post-truth» problems. *Educational Psychologist*. 2020. Vol. 55 (3). P. 107–119. https://doi.org/10.1080/00461520.2020.1786388

4. Fuller S. Post-truth. Knowledge as a power game. London: Anthem Press, 2018. 209 p.

5. Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press, 1990. 186 p.

6. Kostyuchkov S. K. Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2018. № 13. P. 100–111. DOI: 10.15802/ampr.v0i13.131967

7. Tesich S. The Watergate Syndrome: a government of lies. *Nation*. 1992. Vol. 254(1*)*. C. 12–14.

REFERENCES:

1. Bystrytskyi, Ye. (2018). Ekzystentsiina istyna i postpravda [Existential truth and post-truth]. *Filosofska dumka*, 5: 54–71 [in Ukrainian].

2. Shaposhnykova, I. V., Kostiuchkov, S. K. (2022). Totalitarna liudyna v umovakh suspilnoho reduktsionizmu: sotsiolohichna interpretatsiia. [Totalitarian man in the conditions of social reductionism: sociological interpretation]. *Habitus,* 36: 9–15 [in Ukrainian]. DOI https://doi.org/10.32843/ 2663-5208.2022.35.1

3. Barzilai, S., Chinn, C.A. (2020). A review of educational responses to the «post-truth» condition: Four lenses on «post-truth» problems. *Educational Psychologist*, 55 (3): 107–119. DOI https://doi.org/10.1080/00461520.2020.1786388

4. Fuller, S. (2018). Post-truth. Knowledge as a power game. London: Anthem Press.

5. Giddens, A. (1990). The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press.

6. Kostyuchkov, S. K. (2018). Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation. *Anthropological measurements of philosophical research*, 13: 100–111. DOI: 10.15802/ampr.v0i13.131967

7. Tesich, S. (1992). The Watergate Syndrome: a government of lies. *Nation*, 254, 1*:* 12–14.

The post-truth situation in a totalitarian society – from social grotesque to the state's monopoly on "truth"

Kostiuchkov Serhii Karpovych

Doctor of Philosophy, Candidate of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Social Work
Kherson State University
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1708-643X

The article is aimed at clarifying the phenomenon of totalitarianism in the context of the post-truth situation. The topicality of the topic is determined by the pluralism of truth and its contextuality characteristic of modern times – those features, the study of the manifestations of which are important in relation to democratic and non-democratic regimes. In the conditions of a totalitarian regime, the post-truth situation shows various manifestations – from social grotesque against the background of social internal skepticism to the state's monopoly on «truth» in conditions of external, ostentatious, demonstrative optimism imposed on society. It is emphasized that as a result of the «diversification of truths» and the impossibility under certain conditions to draw a semantic border between truth and falsehood, the concept of «post-truth» appeared and became widespread in the early 90s of the last century. It is shown that the state of society is conditioned by such a political reality, when the search for truth is not of decisive importance, and society is mostly satisfied with the «truth» that the subjects of political will currently benefit from broadcasting to society. It is indicated that the post-truth situation is characterized by a rapidly growing level of distrust in mass media. The essence of post-truth as a truth that allows it to be changed, modified, transformed according to the rules created by political providers in order to turn the incredible into the inevitable has been revealed. It is emphasized that post-truth is not equivalent to untruth, it is not a rejection of truth as such, not its devaluation, but rather a state when one event causes the formation of a wide range of opinions that claim to be the truth. Attention is focused on the «immersion» of a totalitarian person in a mythologized social reality, in which individual consciousness obeys the state ideology, composed of many mythologies that form a generalized totalitarian myth. It is concluded that the prevailing idea of «russian peace» in modern Russia is imposed on society not only with the use of post-truth in the form of frank informational distortions, but, in the traditions of the Soviet Union, with the support of a powerful repressive apparatus.
Key words: *postmodern, society, social consciousness, post-truth, infodemic, propaganda, ideology, social networks, counter-information, totalitarian society.*

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Aliyeva Aygun Mehman gizi

Azerbaıjan-European Unıon relatıons after the hıstorıcal vıctory

UDC 327
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.18

Aliyeva Aygun Mehman gizi
Postdoctoral Student
Baku Slavic University
Suleyman Rustam str., 33, Baku, Azerbaijan
ORCID: 0000-0002-3351-4425

The main purpose of the research is to examine in detail and comprehensively the relations of the winner Azerbaijan with the European Union after the historical victory achieved as a result of the 44-day Patriotic War. It should be noted that historic victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War has created completely new realities in the South Caucasus region. As a result of the research conducted based on these realities, it is clear that today Azerbaijan acts as the most reliable partner for the European Union in the fields of regional cooperation, energy and transport security and strategic communication. But, the European Union shows double standards, especially against the background of Azerbaijan-Armenia relations. In the course of the research, with the main facts this point is proven once again. However, the article highlights not only the contradictions of Azerbaijan-EU relations, but also other aspects. In this regard, the fact that the EU has demonstrated its support for the creation of communication infrastructure in the South Caucasus region, the opening of lines that ensure communication between countries, as well as the construction and development of the railway along the Zangezur corridor, is a positive manifestation of these perspectives.
Methods. Taking into account the characteristics of factors in political, economic, energy and other directions the principle of objectivity, which is the basis of the research, necessitates their analysis. The principle of scientific reliability applied in the research work ensures the problem to be investigated based on primary sources, extensive facts and fundamental scientific information and more reliable results to be obtained.
Scientific novelty of the article. While investigating all the scientific issues raised in the article, the information of the first sources was taken as a basis.
In the Conclusion, it is noted that today relations with the EU are among the main priorities of the foreign policy for the leadership of Azerbaijan, and the Republic of Azerbaijan is fulfilling all its duties at a high level. With this, Azerbaijan strengthens relations with the EU, and once again reveals its activity as a leading state and a leading country in the region. The development of Azerbaijan-EU relations depends on the parties accepting each other as equal partners. The brilliant victory of Azerbaijan in the 44-day Patriotic War prompted the EU to change its attitude towards the region. The EU chose the line to be more active in order to penetrate the emerging geopolitical landscape. However, it had to accept the fact that Russia and Turkey were already playing a leading role in the region. The EU is working towards making its South Caucasus policy more efficient within the highlighted conditions. Currently, the EU attaches more importance to relations with Azerbaijan.
Key words: *Azerbaijan, European Union, Patriotic War, Armenia, South Caucasus.*

Introduction. The multi-vector foreign policy of the Republic of Azerbaijan, which was founded by the Great leader Heydar Aliyev and ensures the implementation of the strategy of flexible alliances, helps to further strengthen the position of Azerbaijan in the international world, to become a leading country of the South Caucasus, as well as to properly direct the existing resources to ensure and strengthen the state independence and to develop new potential. Today, the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, successfully and consistently continues the course of developing equal and mutually beneficial relations with new content, taking into account national interests.

The goal of the article is to review the relations between the victorious Azerbaijan and the European Union after the historical victory achieved as a result of the Second Karabakh War and to examine mutual relations against the background of existing contradictions.

Methods and methodologies used in the article. Systematic and comparative analysis methods were used in the article. The historical-comparative method allows the author to compare the views of different researchers and experts on the problem. The generally accepted special political methods of the sciences of history, international relations and politology, based on the achievements of modern scientific and theoretical thought, were also used in the article.

Scientific novelty of the article. While investigating all the scientific issues raised in the article, the information of the primary sources was used as the basis.

Main sources. Among the main sources used, the articles of R. Bakhshaliyev, K. Adigezalov, V. Bayramov and others relating to the stage of development of the cooperation of the European Union with Azerbaijan, especially after the Patriotic War, can be distinguished**.**

Main part. As President Ilham Aliyev noted in his speeches, "The results of the Second Karabakh War have created new realities for the region. New opportunities for cooperation have emerged in the region. Very important conditions have been created for ensuring long-term peace, and at the same time, new opportunities have arisen to enter a new era in our country" [7]. These words indicated the comprehensive success of President Ilham Aliyev's far-sighted diplomacy on the way to the historic victory.

In this sense, the Eastern Partnership Summit on June 18, 2020, on the eve of the 44-day Patriotic War, went down in history as the next political victory of Azerbaijan over Armenia. In his speech at the Summit, the President of the Republic of Azerbaijan gave his final warnings on the way to a peaceful resolution of the problem by noting the importance of following the 4 resolutions of the UN Security Council, which have not yet been implemented, these resolutions and the relevant documents adopted by other international organizations. Taking into account that Armenia was one of the six neighboring countries of the European Union in the "Eastern Partnership", this speech can also be considered as the last reminder to the neighboring country from the European tribune. The attention should be paid to the views of the head of state in the aforementioned speech: "Instead of complying with these resolutions, as well as relevant documents adopted by the OSCE, the Non-Aligned Movement, NATO, the European Parliament and other international organizations, Armenia implements a policy of illegal settlement in the occupied territories. Contrary to what the prime minister of Armenia, who tried to destroy the essence and format of the talks, said, Nagorno-Karabakh is not Armenia, but Nagorno-Karabakh is Azerbaijan, and the whole world recognizes it as so. Territorial integrity of Azerbaijan should be restored" [3].

These views confirmed that Armenia not only does not approach solving the Nagorno-Karabakh problem in a peaceful way, but also believes that there is no problem at all. Undoubtedly, the best answer given to a state with this mindset was the 44-day Patriotic War.

The Republic of Azerbaijan, which was able to solve the situation on the European front before the 44-day Patriotic War, managed to develop its relations with the European countries on an upward line during and after the Patriotic War.

On September 27, 2020, at the meeting of the Security Council chaired by the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, a decision was made to launch a counter-offensive operation of the Azerbaijani army in response to the provocation of the Armenian side. This counter-offensive operation, known as Operation of Iron Fist, is a glorious page of our history written in golden letters. Azerbaijan won a brilliant victory in 44 days and defeated Armenia, ending the occupation. Thus, against the background of the support of pro-Armenian France to Armenia of no avail, the fact that Germany did not show a neutral and very interventionist position, in addition to that, Gary Jones, the regional president of the British Petroleum Company of Great Britain, in a letter addressed to the Prime Minister of the Republic of Azerbaijan, Ali Asadov, showed support for the struggle of Azerbaijan, indirectly presented us with the position of the former European Union country.

Ilham Aliyev on his own gave new content to the entire information field during the period of active military operations that served to ensure territorial integrity. He proved to biased journalists from abroad that Azerbaijan does not want war, that Baku ensures its territorial integrity with justice and by observing international law, and in this sense, in fact, provides assistance to the UN and the EU. If Armenia leaves the occupied lands, Azerbaijan will immediately stop operations and may discuss cooperation prospects with Iravan. Provided that Armenia accepts the capitulation and signs the appropriate document.

Thus, the document signed between the leaders of Azerbaijan, Russia and Armenia on November 10, 2020 and the document signed in Moscow on January 11, 2021 proved that Russia and Turkey are capable to solve any problem with assurance in the South Caucasus without the participation of the West. In solving the problem, it was clear that international organizations were left out of these processes. The terms of the agreements reached showed that along with the South Caucasus, Azerbaijan has risen to the status of playing a leading role in the fields of regional cooperation, energy and transport security and strategic communication on a wider scale.

Thus, according to the agreements reached, the opening of communication lines in the region and the participation of the regional states within the framework of various international projects were given serious importance. In this regard, the creation of the Zangezur corridor was of strategic importance. It became clear that within 44-days, Azerbaijan changed the geopolitical dynamics, the balance of forces and the general picture in the South Caucasus in such a way that none of the global powers could operate in the region with the previous logic.

The second aspect was related to Azerbaijan stepping on the path of rapid economic development in recent years, further improving its independent policy and renewing the geopolitical balance in the region thanks to the brilliant victory achieved in the Second Karabakh War. As a result, on the one hand, the major geopolitical powers of the world had to reconsider their policies in the region, and on the other hand, they began to consider Azerbaijan as the main geopolitical factor in this region.

The Kingdom of Great Britain, which is one of the most powerful countries in the world and one

of the 5 permanent members of the UN Security Council, stood by Baku with its silent political support throughout the 44-day war. As the most vivid example of this, Great Britain vetoed the statement against Azerbaijan by using its exceptional right in the voting held at the UN Security Council. This statement, made about the conflict near the end of the war, was considered non-objective and biased. It is clear that the draft statement was the result of the efforts of the Armenian lobby. The document mentioned the immediate cessation of hostilities, the inadmissibility of third countries' interference in the process, and the presence of terrorists in the conflict zone. The principled position of official London prevented the adoption of a statement aimed at supporting Armenia. Great Britain's permanent representative to the UN Security Council, Barbara Woodward, declared that the document was non-objective and biased, that Azerbaijan was conducting peace enforcement operations on its territory and was trying to restore its territorial integrity, and used her veto right to block the adoption of the document.

During the Patriotic War, Italy also showed solidarity with Azerbaijan. Only objective materials were published in the media of this country, thus disinformation policy of Armenia failed [1].

During the 44-day Patriotic War, President of Azerbaijan Ilham Aliyev demonstrated world-class maturity, fairness, agility, strategic thinking, determination and pragmatic steps in each of the directions of politics, diplomacy, military field and information.

3 years ago, the Azerbaijani Army ended the nearly 30-year-long occupation of Armenia in just 44 days, and the enemy was defeated on the battlefield. This war, first of all, went down in history as the embodiment of determination, political wisdom and foresight of President, Commander-in-Chief Ilham Aliyev.

President Ilham Aliyev overcame all international pressures in 44 days and from the first day of the war to the end resolutely ensured the national interests of our state and people. Armenia signed the capitulation on the basis of Azerbaijan's conditions. In this sense, the tripartite declaration of November 10, was not only a legal confirmation of our military victory, but also a historic political and diplomatic success.

During the past 3 years of the 44-day Patriotic War, the position of Azerbaijan has strengthened even more. Many strategic heights came under the control of Azerbaijan. On April 23, 2023, our territorial integrity was completely restored by creating a border crossing point on the Azerbaijan-Armenia border in the direction of Lachin [4].

On September 19, as a result of local anti-terror measures, Azerbaijan fully secured its sovereignty. As a result of the anti-terror measures implemented in less than 24 hours, the Armenian armed forces illegally settled in the territory of Azerbaijan surrendered and accepted the conditions put forward by Azerbaijan. So, during the past 3 years of the 44-day Patriotic War, Armenia's avoidance of peace worked against Iravan and the separatists. Azerbaijan, as the leader state of the region, is taking decisive steps in this direction by offering peace.

After the local anti-terror measures that took place on September 19, 2023, the radical pro-Armenian statements of the French officials, the intensification of the desire to arm Armenia, and at the same time the statement of the President of the EU Council Charles Michel accusing Baku naturally caused rightful dissatisfaction of Azerbaijan. Declaring that there is no need to sit at the same table with the radical and biased 4, Azerbaijan on the whole, did not accept the intervention of France and Germany in the discussions on the situation in the South Caucasus. Also, Azerbaijan rightly refused the pentalateral meeting scheduled for October 5, 2023 in Granada, Spain [2]. Because Baku's proposal regarding Turkey's participation in this meeting was a very constructive one. If France is at the negotiating table with a radical pro-Armenian position, Turkey had the right to participate in these discussions as well. The Armenia-Azerbaijan-France-Germany-European Union format offered to Azerbaijan, that is, the five-way format, was nothing but an anti-Azerbaijani platform. The biased position of the EU in recent times should have been properly answered by those who opposed official Baku's guarantee of its sovereign rights.

Any platform in which France participates is not in the interests of Azerbaijan. Official Baku has always stated that we do not intend to negotiate for the sake of negotiations. The rejection of the Granada meeting prevented speculation for its own political purposes under the guise of "Peace Talks". As President Ilham Aliyev also declared, "Armenia and the hypocritical countries behind it should know very well that no dirty plan against us will be implemented".

On the other hand, the European Parliament, adhering to its tradition, served the interests of various lobby groups and displayed an unfair position towards our country, repeatedly showing a biased and one-sided position against Azerbaijan. The European Parliament took an anti-Azerbaijani position and adopted biased resolutions during the 44-day Patriotic War. The European Parliament, which once opposed even the Southern Gas Corridor – one of the main projects ensuring energy security of Europe, did not hesitate to adopt the resolution, which contains clauses targeting Azerbaijan baselessly. In the documents signed by the European Parliament before that, besides the groundless claims against Azerbaijan, there were also references to the "Madrid Principles", which no longer have any political and legal basis. While Armenia declared that it recognized the sovereignty of Azerbaijan in the post-conflict normalization meetings held in accordance with the Brussels format,

it was of course unacceptable to mention the failed "Madrid Principles". It was, of course, absurd that the European Parliament, which had been silent for 30 years against the violation of Azerbaijan's territorial integrity, acted as a defender of Armenia's territorial integrity today. As President Ilham Aliyev has always stated, the European Parliament is more aggressive towards Azerbaijan than to the Armenian Parliament. Sometimes it seems that these resolutions are adopted by the Armenian parliament or maybe some Armenian lobby groups have an influence on them [6].

On September 23, 2023, the fact that no document against Azerbaijan was adopted at the UN Security Council meeting dedicated to Karabakh was another fiasco of Armenia. Having suffered a heavy defeat on the battlefield, Armenia no longer has chance for maneuver in the field of diplomacy. At the meeting, several countries, especially the groundless accusations of France and Germany did not change anything. During these discussions, rightful position of Azerbaijan was once again brought to attention. The true nature of the anti-terror measures implemented by official Baku was highlighted. The goal was only to neutralize terrorists, which is Azerbaijan's sovereign right. Anti-terror measures were carried out in accordance with the UN charter and the goal was to ensure the sovereignty and security of our country [5].

With that, Azerbaijan brought to the attention of all international partners from the UN tribune that the illegal military presence was a serious threat and Azerbaijan ensured the security of the region by preventing it.

One of the main realities is that today Azerbaijan is the party shaping the agenda in the region, including Azerbaijan-Armenia relations.

Conclusion. The independent Azerbaijan founded by the Great Leader Heydar Aliyev became a strong state during the leadership of President Ilham Aliyev, and the territorial integrity and sovereignty of Azerbaijan was restored.

It was our strong army under the leadership of Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev who restored the territorial integrity of our country in the 44-day Patriotic War of 2020. In 2023, the sovereignty of our state was fully restored in 24 hours. President Ilham Aliyev restored justice and international law by liberating Karabakh from occupation. Thus, Azerbaijan went down in history as the only country in the post-Soviet space that fully restored its territorial integrity and sovereignty. President Ilham Aliyev created a new reality in the region and in the world, and everyone now agree with this reality.

Today, mutual relations with the EU are one of the main priorities of foreign policy for Azerbaijan, and the Republic of Azerbaijan fulfills all its duties at a high level. Azerbaijan is strengthening its relations with the European Union, and is once again showing its activity as a leading state and a leading country in the region. The development of Azerbaijan-EU relations depends on the parties accepting each other as equal partners. The brilliant victory of Azerbaijan in the 44-day Patriotic War made the EU to change its attitude towards the region. The EU chose to be more active in order to penetrate the emerging geopolitical landscape. However, at this time, it had to accept the fact that Russia and Turkey were already playing a leading role in the region. The EU is working towards making its policy towards the South Caucasus more efficient within the highlighted conditions. Currently, the EU attaches more importance to mutual relations with Azerbaijan.

BIBLIOGRAPHY:

1. Adıgözəlov, K. Avropa İttifaqı – Azərbaycan münasibətləri: Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsləri yeni perspektivlər açır // Xalq qəzeti. 2021, 9 iyun. S. 3–4.

2. Hüseynli, Gülbəniz Azərbaycan Qranada görüşündən imtina etdi // 4 Oktyabr 2023. URL: https://metbuat.az/news/1482002/azerbaycan-qranada-seherinde-planlasdirilan-besterefli-gorus.html

3. Bayramov, V. Beynəlxalq aləm Azərbaycan Prezidentinin həyata keçirdiyi siyasəti bəyənir və dəstəkləyir // Xalq qəzeti. 2020, 20 iyun. S. 1.

4. Məmmədov, C. "Laçın" sərhəd-buraxılış məntəqəsi sülh və təhlükəsizliyə xidmət edir. 17.05.2023. URL: https://science.gov.az/az/news/open/25130

5. Mirzəyev, T. 2023-cü ilin icmalı: Zəfərdən zəfərə doğru Azərbaycan // 2023. URL: https://adpu.edu.az/index.php/az/xəbərlər/2023-cü-ilin-icmalı-zəfərdən-zəfərə-doğru-azərbaycan

6. Nurullayeva, K. Otuzillik işğala susan Avropa Parlamentinin Ermənistanın müdafiəçisi qismində çıxış etməsi absurddur // 06.10.2023. URL: https://azertag.az/xeber/otuzillik_isgala_susan_avropa_parlamentinin_ermenistanin_mudafiechisi_qisminde_chixis_etmesi_absurddur____rey-2776462

7. Əliyev, İlham. Yeni Azərbaycan Partiyasının VII qurultayında giriş nitqi, 5 mart 2021-ci il. 05 mart 2021, 16:45. URL: https://president.az/az/articles/view/50805

Відносини між Азербайджаном і Європейським Союзом після історичної перемоги

Алієва Айгюн Мехман гизи

докторант
Бакинського слов'янського університету
вул. Сулеймана Рустама, 33, Баку,
Азербайджан
ORCID: 0000-0002-3351-4425

Основна мета дослідження – детально та всебічно розглянути відносини Азербайджану-переможця з Європейським Союзом після історичної перемоги, досягнутої в результаті 44-денної Вітчизняної війни. Слід зазначити, що історична перемога Азербайджану у Другій Карабаській війні створила абсолютно нові реалії в південнокавказькому регіоні. У результаті дослідження, проведеного на основі цих реалій, стає зрозумілим, що сьогодні Азербайджан виступає як найнадійніший партнер Європейського Союзу в сферах регіонального співробітництва, енергетичної та транспортної безпеки та стратегічних комунікацій. Але Євросоюз демонструє подвійні стандарти, особливо на тлі азербайджано-вірменських відносин. У ході дослідження за допомогою основних фактів це ще раз підтверджується. Однак у статті висвітлюються не тільки суперечності відносин Азербайджан-ЄС, а й інші аспекти. У зв'язку з цим той факт, що ЄС продемонстрував свою підтримку створенню комунікаційної інфраструктури в регіоні Південного Кавказу, відкриттю ліній, які забезпечують сполучення між країнами, а також будівництву та розвитку залізниці вздовж Зангезурського коридору, є позитивним проявом цих перспектив.

Методи. Враховуючи особливості факторів політичного, економічного, енергетичного та інших напрямків, принцип об'єктивності, покладений в основу дослідження, зумовлює необхідність їх аналізу. Принцип наукової достовірності, застосований у дослідницькій роботі, забезпечує дослідження проблеми на основі першоджерел, обширних фактів і фундаментальної наукової інформації та отримання більш достовірних результатів.

Наукова новизна статті. При дослідженні всіх наукових питань, порушених у статті, за основу були взяті відомості першоджерел.

У висновку зазначається, що сьогодні відносини з ЄС є одними з головних пріоритетів зовнішньої політики для керівництва Азербайджану, і Азербайджанська Республіка на високому рівні виконує всі свої обов'язки. Цим Азербайджан зміцнює відносини з ЄС і ще раз демонструє свою активність як провідної держави та провідної країни в регіоні. Розвиток відносин між Азербайджаном і ЄС залежить від сприйняття сторонами одна одної як рівноправних партнерів. Блискуча перемога Азербайджану в 44-денній Вітчизняній війні спонукала ЄС змінити своє ставлення до регіону. ЄС вибрав активнішу лінію, щоб проникнути в новий геополітичний ландшафт. Однак їй довелося погодитися з тим, що Росія і Туреччина вже відігравали провідну роль у регіоні. ЄС працює над тим, щоб зробити свою політику на Південному Кавказі більш ефективною в рамках виділених умов. Зараз ЄС надає більшого значення відносинам з Азербайджаном.

Ключові слова: *Азербайджан, Європейський Союз, Вітчизняна війна, Вірменія, Південний Кавказ.*

Горбачов Антон Володимирович
Жеребятнікова Ірина Володимирівна
Кравченко Олена Валентинівна

Політичні конфлікти і культурні зміни: аналіз динаміки культурних процесів під впливом геополітичних криз

УДК 32:316.7:327
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.19

Горбачов Антон Володимирович
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри
міжнародних відносин, політичних наук
і практичної філософії факультету
міжнародних відносин і журналістики
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця
просп. Науки, 9А, Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-8200-6515

Жеребятнікова Ірина Володимирівна
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії
факультету міжнародних відносин
і журналістики
Харківського національного
економічного університету імені Семена
Кузнеця
просп. Науки, 9А, Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-7908-6780

Кравченко Олена Валентинівна
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних
відносин, політичних наук і практичної
філософії факультету міжнародних
відносин і журналістики
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця
просп. Науки, 9А, Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-6524-1997

Актуальність проблеми. У суспільстві політичні конфлікти є поширеним явищем, яке впливає на життя громадян і країн у всьому світі. Вони можуть виникати з різних причин і мати різноманітні наслідки, зокрема соціальні, економічні, політичні та культурні. Для розв'язання та попередження таких конфліктів необхідно аналізувати та вивчати їх причини та наслідки, оскільки процеси їх трансформації відображаються також у конкретних обставинах самих політичних конфліктів.
Метою статті є дослідження природи поняття «політичний конфлікт», виявлення впливу геополітичних змін на соціальні процеси та аналіз динаміки культурних процесів під впливом геополітичних криз.
Методи дослідження. У процесі дослідження було застосовано методи узагальнення, аналізу й порівняння. Зокрема, метод узагальнення використаний у дослідженні сутності поняття «політичний конфлікт». Метод аналізу і синтезу використовувався для вивчення динаміки культурних процесів під впливом геополітичних криз. Метод порівняння було застосовано в дослідженні впливу геополітичних змін на суспільні процеси.
Результати дослідження. У сучасному світі, де геополітичні конфлікти та напруженість стали невід'ємною частиною міжнародних відносин, перед державами-членами ЄС постало завдання формулювання та впровадження ефективних політичних стратегій для вирішення ситуацій у зонах конфлікту. Розуміння впливу геополітичної орієнтації на соціальну культуру не лише допомагає країні зберегти свою ідентичність у глобальному світі, а й допомагає створити гармонійне плюралістичне суспільство, яке поважає різноманіття та розвивається на основі взаєморозуміння і толерантності. Чи зможе Україна вижити як країна, яка поєднує теми цілісності та міжнародних відносин? Історичний досвід довів, що будь-яка національна система є здійсненною та стабільною доти, доки більшість людей у суспільстві вірить в її легітимність, справедливість та ефективність. Коли національна концепція та духовно-культурні стовпи національної ідентичності починають руйнуватися, можна говорити про занепад країни. Питанням впливу геополітичних змін на національну ідентичність варто присвятити майбутні дослідження.
Ключові слова: *регіоналізація, інтеграція, політичний конфлікт, геополітичні зміни, культура, суспільні процеси.*

Вступ. Політичний конфлікт є невід'ємною частиною сучасного політичного процесу. Причини різні, а наслідки серйозні. Однак, розуміючи ці питання, можна знайти шляхи вирішення конфліктів і підтримки миру у всьому світі. Політичні конфлікти як важлива частина сучасного суспільства мають значний вплив на світову політику, економіку та соціальні відносини. Геополітичні орієнтації помітно впливають на розвиток будь-якої країни, але Україна стикається з численними викликами, які особливо ускладнюють ці орієнтації. По-перше, її географічне розташування на східно-західному кордоні створює напругу між конфліктами та інтересами геополітичних сторін. По-друге, внутрішня політична та соціокультурна динаміка впливає на сприйняття та вибір геополітичних курсів.

У суспільстві політичні конфлікти є поширеним явищем, яке накладає свій відбиток на життя громадян і країн у всьому світі. Вони можуть виникати з різних причин і мати різні наслідки, включаючи соціальні, економічні, політичні та культурні [1]. Для розв'язання та попередження таких конфліктів необхідно аналізувати й вивчати їх причини та наслідки, оскільки процеси їх трансформації відображаються також у конкретних обставинах самих політичних конфліктів. Є чимало дослідників, які розглядають політичні конфлікти з різних точок зору. Зупинимося на деяких дослідниках. Л. Крісберг вважає, що конфлікт неминучий, але

його можна трансформувати в конструктивний діалог, тим самим зменшуючи напруженість і вирішуючи конфлікти [9]. Дж. П. Ледерах стверджує, що розв'язання конфлікту має ґрунтуватися на морально-етичному аналізі, а не на владних чи політичних інтересах [10].

Мета і завдання – дослідити сутність поняття «політичний конфлікт», визначити вплив геополітичних змін на суспільні процеси та проаналізувати динаміку культурних процесів під впливом геополітичних криз.

Методи дослідження. У процесі дослідження було застосовано методи узагальнення, аналізу й порівняння. Зокрема, метод узагальнення використаний у дослідженні сутності поняття «політичний конфлікт». Метод аналізу і синтезу використовувався для вивчення динаміки культурних процесів під впливом геополітичних криз. Метод порівняння було застосовано в дослідженні впливу геополітичних змін на суспільні процеси.

Результати. Політичні конфлікти можуть мати різні наслідки для суспільства та націй. Вони можуть призвести до соціальної фрагментації, руйнування економічної стабільності, послаблення державних інститутів і навіть насильства та війни. Одним із прикладів наслідків політичного конфлікту є втеча та міграція, коли люди змушені залишати свою батьківщину в пошуках безпеки і кращого життя, а це у свою чергу може спричинити соціальні та економічні проблеми в країнах, які приймають біженців. Окрім внутрішніх політичних наслідків, є й ще зовнішні – політичні конфлікти можуть впливати на міжнародні відносини та світову політику, спричиняючи зміну кордонів, посилення націоналізму й розширення впливу інших країн у регіоні. Конфлікти викликають занепокоєння міжнародної спільноти, а також можуть призвести до міжнародних санкцій і дипломатичного тиску на сторони конфлікту.

У сучасному світі, де геополітичні конфлікти та напруженість стали невід'ємною частиною міжнародних відносин, перед державами-членами Європейського Союзу стоїть завдання розробляти та впроваджувати ефективні політичні стратегії для врегулювання ситуацій у конфліктних зонах. Однією із ключових стратегій країн ЄС є активна участь усіх країн ЄС у міжнародних дипломатичних зусиллях. Орієнтація на мирне вирішення конфліктів шляхом переговорів, діалогу та міжнародного посередництва зазвичай визнається способом досягнення регіональної стабільності [3].

Європейські країни активно використовують економічні інструменти для розвитку конфліктних зон, надаючи фінансову підтримку, інвестиції та економічні стимули, які допомагають зменшити напруженість і відновити економічну стабільність. Якщо дипломатичні та економічні зусилля не приведуть до вирішення конфлікту, країни ЄС можуть вдатися до військових дій. ЄС надає особливого значення дотриманню прав людини та міжнародного права в зонах конфлікту, оскільки військове втручання може бути необхідним для захисту його інтересів і забезпечення регіональної безпеки. Йдеться про можливість включення моніторингу порушень прав людини, надання гуманітарної допомоги та активної підтримки міжнародних організацій [4].

Важливим аспектом попередження конфліктів є створення умов для дотримання та захисту прав етнічних і національних меншин. У деяких країнах це також може включати правові реформи та рівні можливості для всіх громадян, незалежно від етнічної приналежності. Важливими заходами в цій сфері є створення механізмів протидії дискримінації та насильству за національною та релігійною ознаками, навчання всіх громадян правам людини та толерантності. Загалом, попередження та вирішення політичних конфліктів вимагає комплексного підходу, що включає як соціально-економічні, так і політико-культурні заходи. Важливим елементом такого підходу є повага до різноманітності та захист прав усіх громадян, що сприяє зниженню напруги в суспільстві та створює умови для мирного і продуктивного життя [1].

У сучасному світі політичні конфлікти визначають нові реалії, і держави потребують продуманих стратегій. Політичні стратегії в конфліктах різноманітні й спрямовані на досягнення різних цілей, таких як підтримка миру, захист національних інтересів і розширення впливу. Кесс Санстайн зазначає, що важливо розрізняти м'які й жорсткі стратегії та враховувати такі фактори, як дипломатія, економічний тиск і військова сила [8].

Відомо, що на формування геополітичних інтересів упливає економічна діяльність країни в тому чи іншому регіоні світу або на окремому континенті. Розвиток сучасного українського суспільства включає соціологічні та політичні аспекти, економічне співробітництво з окремими країнами та його здійснення через свою територію (шляхи сполучення, магістральні трубопроводи). Україна повинна мати повну перевагу над іншими країнами в економічній, технологічній, соціальній і культурній сферах. Сьогодні більшість провідних геополітиків зазначають, що геополітичні інтереси нації мають прагматичний характер, якщо не корисливий. У разі необхідності вони можуть вдатися до політичного й економічного контролю, тиску, залякування, примусу та змови. Національна безпека є домінуючим геополітичним інтересом, одним з елементів національних інтересів держави й насамперед гарантує її оптимальне існування. Усі інші ресурси держави (природні, демографічні тощо) розглядалися передусім із метою нарощування військової могутності та максимальної можливості компенсувати недоліки розташування держави чи її федерації.

У сучасних умовах основна боротьба за сфери впливу набула масштабів боротьби за переділ світу і базується головно на економічних засобах й економічній силі.

Вибір тієї чи іншої політичної стратегії може істотно вплинути на геополітичну ситуацію. Це пояснюється тим, що застосування певних стратегій може створювати відносини з іншими країнами, формувати альянси та змінювати геополітику. Проте слід розуміти, що військові конфлікти та політична напруженість також можуть мати значний вплив на національну стабільність. Скорочення інвестицій, збільшення витрат на оборону та можливі санкції можуть призвести до серйозних економічних труднощів. Наслідки конфлікту впливають на соціокультурний розвиток регіону, оскільки відбувається загибель людей, руйнування інфраструктури та зміни соціальної структури суспільства. Геополітичні дискусії в ідеалі повинні брати до уваги наявність різних груп інтересів, відповідну практику ідентифікації та геополітичні традиції, можливі джерела зовнішніх загроз і потенційних союзників. Водночас геополітичне мислення залежить від реалій свого історичного розвитку: глобального поділу праці та розташування країн і регіонів у глобальному «просторі потоків», структури дипломатичних відносин, імміграції тощо. З'ясування логіки й динаміки процесу виникнення соціокультурних факторів, що визначають структуру та функціонування регіональних систем, а також аналіз геополітичних мотивів цього структурування є надзвичайно важливими для розуміння геополітичних систем та їх потенціалу.

Регіональний вимір сучасної геополітики базується саме на соціокультурних основах. Відмова від звичайного географічного детермінізму замінюється антропоцентризмом із певною одержимістю «місцем», причому роль місця часто відіграє регіон [5].

Соціокультурне середовище України визначається насамперед її геополітичною орієнтацією. Геополітичні рішення не лише впливають на зовнішні відносини та економічну стратегію країни, а й накладають свій відбиток на її суспільство та культуру. Україна перебуває в центрі основних геополітичних уявлень і конфліктів інтересів і бореться за збереження своєї ідентичності, мови, традицій і цінностей. Геополітична орієнтація може впливати на розмаїття мов і культурних традицій в Україні. Збереження мовної та культурної ідентичності є важливим аспектом, особливо в контексті глобалізації, де різноманітність може опинитися під загрозою. Геополітичні зміни можуть вплинути на міграційні процеси та культурні обміни між Україною та іншими країнами. Це може призвести як до збагачення культурного простору, так і до конфліктів та непорозумінь. Геополітичний вибір також впливає на соціальні цінності й ідеологічні погляди людей, отже, відмінності в геополітичних орієнтаціях можуть призвести до політичних розколів і соціокультурних конфліктів у суспільствах. До того ж геополітична орієнтація може впливати на гендерні та сексуальні права в суспільстві, а відмінності в геополітичних переконаннях можуть призвести до відмінностей у ставленні до рівності та інших соціальних питань [7].

Незважаючи на те, що на світовому рівні Україна довела свою залежність від світових політичних, економічних і військових організацій, на регіональному рівні наша держава завдяки своїм об'єктивним можливостям і геополітичному положенню має реальні передумови для визнання важливих геополітичних детермінант.

Одним з індикаторів і чинників інтеграції суспільства, особливо під час війни, є геополітична ідентичність українського народу, під якою розуміється взаємопов'язана та взаємозалежна «політична, соціально-економічна та духовна культура суспільства», яка складається з комплексу національних, територіальних і регіональних елементів [8].

Переосмислюючи місце розташування та роль українсько-російського кордону в збереженні суверенітету й територіальної цілісності України, а також зміни в соціально-психологічних уявленнях про Україну внаслідок анексії Криму та подій на Донбасі, потрібно зауважити, що ставлення суспільства до цих подій і погляди на роль у них місцевого населення, регіональних еліт і Російської Федерації дуже розділилися. Вкрай необхідно подолати цей розкол, доклавши зусиль до усвідомлення більшістю суспільства (в ідеалі – суспільства в цілому) важливості національної єдності, оскільки без узгодженого бачення майбутнього суспільства українці неминуче приречені на крах. Головною рисою національної політики України має стати інтеграція українського суспільства. Тому виживання України сьогодні як цілісного утворення та суб'єкта міжнародних відносин залежить від скоординованих зусиль політиків і прогнозної спроможності соціогуманітарних досліджень. Історичний досвід доводить, що будь-яка державна система залишається життєздатною і стабільною доти, доки більшість суспільства вірить в її легітимність, справедливість та ефективність. Як тільки починають руйнуватися духовні та культурні опори національних ідеалів і національної ідентичності, можна говорити про національний занепад [2].

Необхідно також ураховувати світову тенденцію до поліцентричного світового співтовариства, де регіональна інтеграція має стати основою взаємодії держав та їхніх економік. У результаті глобалізації підсистеми міжнародної економіки, такі як великі та відносно закриті економіки, втратили більшість своїх позитивних якостей. Ці характеристики безпосередньо пов'язані зі зниженою чутливістю до змін світової ситуації, високим ступенем диференціації виробництва і споживання, змінами світової ситуації. Іншими словами, такі характеристики можуть

бути сформовані на рівні групи країн, які набули їх у процесі регіональної інтеграції, що призвело до появи великих і відносно закритих економік на якісно новому рівні. Такі рівні мають означати, що інтегровані економіки можуть протистояти викликам глобалізації та поглинати шоки внутрішньої трансформації своїх складових частин.

Однак реакція європейських країн на світову фінансову кризу викликала питання про те, чи може ЄС забезпечити ефективний механізм управління кризою та подолати ризики фінансової фрагментації в єврозоні. Під час стабільного економічного зростання це не є проблемою, але під час кризи забезпечення довгострокової рівноваги фінансових ринків має бути пріоритетом для Європейського Союзу. У ширшому контексті глобальна економічна зона більше не поділена на чіткі географічні кордони, й одна та сама країна може брати активну участь у багатьох регіональних угрупованнях.

Зміни в економічному середовищі відбуваються під впливом загальної політичної ситуації у світі, політичної та правової стабільності кожної країни-учасниці світового ринку, учасників ринку, залучених до активного руху капіталу та робочої сили, й залежать від психологічних факторів.

Водночас, незважаючи на поширену думку про те, що інтеграція до Європейського Союзу може вирішити весь комплекс економічних, соціальних і політичних проблем в Україні, необхідно також ураховувати особливості та тенденції розвитку різних регіонів світу.

Крім того, є вагомі підстави сказати, що шанси розвитку регіональної інтеграції залежать насамперед від об'єктивної можливості тісної співпраці та переконання держав у вигляді урядів, парламентів і самого суспільства.

Висновки. Розуміння соціокультурного впливу геополітичної орієнтації не тільки допомагає країні зберегти свою ідентичність у глобальному світі, але й створити гармонійне та плюралістичне суспільство, яке поважає різноманіття та розвивається на основі взаєморозуміння і толерантності. Питання того, чи зможе Україна вижити як держава, поєднує теми цілісності та міжнародних відносин. Історичний досвід довів, що будь-яка національна система є здійсненною та стабільною доти, доки більшість людей у суспільстві вірить в її легітимність, справедливість та ефективність.

Коли національний концепт і духовно-культурні стовпи національної ідентичності починають руйнуватися, можна говорити про занепад країни. Питанням впливу геополітичних змін на національну ідентичність варто присвятити майбутні дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О. Політичні конфлікти у XXI столітті: причини, концептуальні підходи, наслідки. *Регіональні студії.* 2023. № 33. С. 45–50. URL: https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.33.8 (дата звернення: 24.02.2024).

2. Верменич Я. В. Феномен пограниччя в умовах «війн ідентичностей»: трансформаційна динаміка та евристичний потенціал. *Вісник Національної академії наук України.* 2023. № 3. С. 30–42. URL: https://doi.org/10.15407/visn2023.03.030 (дата звернення: 25.02.2024).

3. Глушков В. О. Конфліктогенні зони України в умовах нового світового порядку. *Bulletin of Alfred Nobel university series «law».* 2020. Т. 1, № 1. С. 157–161. URL: https://doi.org/10.32342/2709-6408-2020-1-1-22 (дата звернення: 25.02.2024).

4. Зелений В., Конотопенко О., Лапшин С. Політичні стратегії держав у конфліктній зоні: вибір і наслідки. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. Т. 15, № 2. С. 56–64. URL: https://doi.org/10.15421/352343 (дата звернення: 25.02.2024).

5. Литвин В. М., Верменич Я. В. Геополітична регіоналізація просторового розвитку України: методологічні стратегії. *Вісник Національної академії наук України.* 2022. № 5. С. 63–76. URL: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.063 (дата звернення: 25.02.2024).

6. Новакова О., Остапенко М. Еволюція геополітичних цінностей та орієнтацій українців під впливом війни. *Міжнародні та політичні дослідження.* 2023. Вип. 36. С. 94–103 URL: http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/288711/282488(дата звернення: 25.02.2024).

7. Ярема В. Вплив геополітичних орієнтацій на політичний, економічний та соціокультурний розвиток України. *Україна і світ: соціально-гуманітарні виміри безпеки та співпраці: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю.* Ірпінь, 2023. С. 101–105. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20psihologii%20pedagogiki%20ta%20suspilnih%20disciplin/01_sicen_Kafedra%20psihologii%20pedagogiki%20ta%20suspilnih%20disciplin/Zbirnik%20konferencii%2024.11.23%20Ukraina%20i%20svit%20socialno-gumanitarni%20vimiri%20bezpeki%20ta%20spivpraci.pdf#page=102(дата звернення: 25.02.2024).

8. Sunstein C. R. Legal Reasoning and Political Conflict. *Oxford University Press.* 2018.

9. Kriesberg L. Constructive Conflicts: *From Escalation to Resolution, Rowman & Littlefield.* 2019. 340 p.

10. Lederach J. P. The Moral Imagination: *The Art and Soul of Building Peace, Oxford University Press.* 2005. 216 p.

REFERENCES:

1. Aharkov, O. (2023) Politychni konflikty u khkhi stolitti: prychyny, kontseptualni pidkhody, naslidky [Political conflicts in the 21st century: causes, conceptual approaches, consequences]. *Rehionalni studii*. no. 33. pp. 45–50. [in Ukrainian].

2. Vermenych, Ya. (2023) V. Fenomen pohranychchia v umovakh «viin identychnostei»: transformatsiina dynamika ta evrystychnyi potentsial [The phenomenon

of borderland in the conditions of «identity wars»: transformational dynamics and heuristic potential]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy.* no. 3. Pp. 30–42. [in Ukrainian].

3. Hlushkov, V. O. (2020) Konfliktohenni zony Ukrainy v umovakh novoho svitovoho poriadku [Conflict-generating zones of Ukraine in the conditions of the new world order]. *Bulletin of Alfred Nobel university series «law»*. T. 1, no. 1. Pp. 157–161. [in Ukrainian].

4. Zelenyi, V., Konotopenko, O., Lapshyn, S. (2023) Politychni stratehii derzhav u konfliktnii zoni: vybir i naslidky [Political strategies of states in the conflict zone: choice and consequences]. *Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. T. 15, no. 2. Pp. 56–64.

5. Lytvyn, V. M., Vermenych, Ya. V. (2022) Heopolitychna rehionalizatsiia prostorovoho rozvytku Ukrainy: metodolohichni stratehii [Geopolitical regionalization of the spatial development of Ukraine: methodological strategies]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. No. 5. Pp. 63–76.

6. Novakova, O., Ostapenko, M. (2023) Evoliutsiia heopolitychnykh tsinnostei ta oriientatsii ukraintsiv pid vplyvom viiny [Evolution of geopolitical values and orientations of Ukrainians under the influence of the war]. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia.* vol. 36. Pp. 94–103.

7. Iarema, V. (2023) Vplyv heopolitychnykh oriientatsii na politychnyi, ekonomichnyi ta sotsiokulturnyi rozvytok Ukrainy [The influence of geopolitical orientations on the political, economic and socio-cultural development of Ukraine]. *Ukraina i svit: sotsialno-humanitarni vymiry bezpeky ta spivpratsi: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoionlainkonferentsiizmizhnarodnoiuuchastiu*.Irpin. Pp. 101–105.

8. Sunstein, C.R.(2018) Legal Reasoning and Political Conflict. *Oxford University Press.*

9. Kriesberg, L. (2019) Constructive Conflicts: From Escalation to Resolution, *Rowman & Littlefield*. 340 p.

10. Lederach, J. P. (2005) The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace, *Oxford University Press*. 216 p.

Political conflicts and cultural changes: analysis of the dynamics of cultural processes under the influence of geopolitical crises

Gorbachov Anton Volodymyrovych

PhD in Political Science,
Senior Lecturer at the Department of International Relations, Political Sciences and Practical Philosophy, Faculty of International Relations and Journalism
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky Ave., 9A, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8200-6515

Zherebiatnikova Iryna Volodymyrivna

PhD in Sociological Science,
Associate Professor at the Department of International Relations, Political Science and Practical Philosophy, Faculty of International Relations and Journalism
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky Ave., 9A, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7908-6780

Kravchenko Olena Valentynivna

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of International Relations, Political Sciences and Practical Philosophy, Faculty of International Relations and Journalism
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauky Ave., 9A, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6524-1997

The urgency of the problem. In society, political conflicts are a common phenomenon that affects the lives of citizens and countries around the world. They can arise from various causes and have various consequences, including social, economic, political and cultural. To solve and prevent such conflicts, it is necessary to analyze and study their causes and consequences, since the processes of their transformation are also reflected in the specific circumstances of the political conflicts themselves.

The purpose of the article is to investigate the nature of the concept of «political conflict», to reveal the impact of geopolitical changes on social processes, and to analyze the dynamics of cultural processes under the influence of geopolitical crises.

Research methods. The following methods were used in the research process: generalization, analysis and comparison. In particular, the method of generalization was used in the study of the essence of the concept of «political conflict». The method of analysis and synthesis was used to study the dynamics of cultural processes under the influence of geopolitical crises. The comparison method was used in the study of the impact of geopolitical changes on social processes.

Research results. In today's world, where geopolitical conflicts and tensions have become an integral part of international relations, EU member states are faced with the task of formulating and implementing effective political strategies to resolve situations in conflict zones. Understanding the influence of geopolitical orientation on social culture not only helps a country maintain its identity in the global world, but also helps create a harmonious pluralistic society that respects diversity and develops on the basis of mutual understanding and tolerance. Will Ukraine be able to survive as a country that combines the themes of integrity and international relations? Historical experience has proven that any national system is viable and stable as long as the majority of people in society believe in its legitimacy, justice and effectiveness. When the national concept and the spiritual and cultural pillars of national identity begin to crumble, we can talk about the decline of the country. Future studies should be devoted to the question of the impact of geopolitical changes on national identity.

Key words: *regionalization, integration, political conflict, geopolitical changes, culture, social processes.*

Караєва Ляман Захід кизи

Теоретико-політичні основи зовнішньої політики Азербайджану у пострадянському просторі

УДК 327
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.20

Караєва Ляман Захід кизи
доктор філософії з політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Бакинського слов'янського університету
вул. Сулеймана Рустама, 33, Баку, Азербайджан
ORCID: 0000-0001-8881-4866

Метою дослідження цієї статті є виявлення теоретичних та політичних засад окупаційної зовнішньополітичної діяльності Росії у пострадянському просторі.
У сучасній системі міжнародних відносин після розвалу Радянського Союзу вибір новими суб'єктами власного зовнішньополітичного курсу визначило основи регіональної та світової безпеки. З цієї точки зору, необхідно розглянути теоретичні та політичні засади зовнішньої політики в пострадянському просторі.
Методи. У статті були використані: 1. Історичний метод, за допомогою якого було досліджено історію становлення окупаційної зовнішньої політики Росії після розвалу Радянського Союзу та формування нової системи міжнародних відносин; 2.Порівняльний метод на основі якого були зіставлені напрямки зовнішньої політики держав пострадянського простору у нових геополітичних реаліях; а також 3. Метод системного аналізу, завдяки якому, в комплексному вигляді було розглянуто всі фактори, що впливають на формування зовнішньої політики обох держав.
Новизна у статті. У статті автор дає оцінку теоретичним основам окупаційної зовнішньої політики Росії та називає її «євразійством» та «наступальним реалізмом». В останні роки євразійський вектор зовнішньої політики Росії набув певних трендів антицивілізаційного характеру. Найважливішим із них стало загострення відносин із Заходом на тлі конфлікту з Україною.
Вибір такої зовнішньополітичної стратегії пов'язаний із спробами зберегти статус великої держави та продовжити експансіоністську політику, спрямовану на розширення зони політичного впливу та контролю над іншими державами. Така політика можлива лише на основі загрози використання державою свого військового потенціалу, втілення амбіцій частини політичного керівництва та невирішених масових стереотипів.
Висновки. На тлі подій, що відбуваються, автор приходить до такого висновку, що вибір Азербайджаном збалансованої зовнішньої політики, яка полягає у відмові від приєднання до того чи іншого центру сили, є запорукою збереження незалежності та сталого розвитку. Прагнення налагодити відносини з сусідами та іншими державами та міжнародними організаціями на рівноправній основі з огляду на інтереси партнерів, не порушуючи при цьому власних прав, дозволило Азербайджану відновити свою територіальну цілісність та створити нову геополітичну реальність у регіоні Південного Кавказу.
Водночас у статті аналізуються основні напрямки зовнішньої політики України Азербайджанської Республіки. Визначено, що питання територіальної цілісності, регіональні та світові політичні процеси є факторами, які визначають трансформацію зовнішньої політики Азербайджану.
Ключові слова: *зовнішня політика, неофашизм, наступальний реалізм, збалансована політика, багатовекторна дипломатія.*

Вступ. Розвиток міжнародних відносин у XXI столітті в пострадянському просторі зовнішня політика Азербайджану на світовій арені зажадали абсолютно по-новому поглянути на загальну ситуацію навколо них, переосмислити пріоритети з урахуванням зростання ролі країн у міжнародних справах, підвищення їхньої відповідальності за те, що відбувається у світі, і які відкриваються у зв'язку з цим можливостей брати участь у реалізації міжнародної порядку денного, а й у його формуванні.

В умовах, коли відбувається трансформація міжнародних відносин та розвиток держав пострадянського простору, актуальним є виявлення політичних та теоретичних засад зовнішньополітичного курсу Азербайджану з позиції сусідніх країн.

Цілі і завдання. Основною метою дослідження є визначення та аналіз теоретичних та політичних основ окупаційної зовнішньої політики Російської Федерації. Відповідно до завдань виступають:

– Дослідження історії становлення цієї окупаційної зовнішньої політики Росії.

– Визначення ступеня впливу зовнішніх факторів на формування зовнішньополітичного курсу держав у пострадянському просторі.

– Виявлення особливостей зовнішньої політики держав у пострадянському просторі в новій системі міжнародних відносин.

Методи дослідження. У статті були використані: 1. Історичний метод, за допомогою якого було досліджено історію становлення окупаційної зовнішньої політики Росії після розвалу Радянського Союзу та формування нової системи міжнародних відносин; 2. Порівняльний метод на основі якого були зіставлені напрямки зовнішньої політики держав пострадянського простору у нових геополітичних реаліях; а також 3. Метод системного аналізу, завдяки якому, в комплексному вигляді було розглянуто всі фактори, що впливають на формування зовнішньої політики обох держав.

Основний текст. У 1990-ті роки біполярний світ, що устоявся на двох різних ідеологічних і політичних фронтах, суперництво між Сходом і Заходом, а також тривала холодна війна добігли кінця [13].

Виявлено складнощі у проведенні зовнішньополітичного курсу незалежних країн після розпаду СРСР, необхідності його коригування загострили суперечки з окупаційною сутністю Росії з їхньої ідентичності та пріоритетами міжнародної політики цих країн. У дискусіях вимальовувалась необхідність, так чи інакше, робити великий наголос на загарбницьку національно-державні інтереси Росії у зовнішньополітичних концепціях та практиці [11, с. 8].

Сучасна Росія, яка вважала себе спадкоємцем СРСР, спиралася на стійкі традиції радянської окупаційної дипломатії.

Інтенсивний пошук нової зовнішньополітичної концепції був характерний і для Азербайджану, який став на шлях незалежності. Сьогодні об'єктивне та всебічне сприйняття геополітичної ідентичності створює для Азербайджану можливість проведення збалансованої зовнішньої політики, зміцнювати незалежність порівняно малої на території держави та бути повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Потенціал можливостей обраного шляху та механізмів реалізації зовнішньої політики Азербайджану дозволяє говорити про безальтернативність та ефективність конструктивного підходу.

Як невелика держава, розташована на стику різних цивілізацій, регіональних та глобальних центрів сили, Азербайджан визнає, що її зовнішньополітичні цілі не можуть бути досягнуті самостійно. Незважаючи на наявність великих запасів нафти та газу, які сприяють економічному розвитку, інвестиціям в інфраструктуру та модернізації оборонного потенціалу, а також політична дестабілізація у світі наголошують, що Азербайджан має шукати альянси (наприклад, ГУАМ), будувати рамки регіонального співробітництва та зміцнювати позиції у світі . Тим часом ризики посилюються глобальною конкуренцією, що триває, за вуглеводневі ресурси Каспійського моря, а також амбіціями регіональних держав зберегти вплив у цьому стратегічному місці. У цих умовах Азербайджан виробив низку важливих зовнішньополітичних пріоритетів, що визначають його інтеграцію до світової спільноти. Розглядаючи зовнішню політику країн, слід врахувати багато різних причин. Будь-який зовнішньополітичний курс випливає з характерної для країни та громадян нормативної системи, яка відображається насамперед у конституції держави та інших офіційних документах.

Після розпаду Росія спробувала повернути втрачену імперську репутацію в регіоні і, відповідно, не шкодувала зусиль щодо переосмислення своєї ідентичності. Нестабільність, що панувала після розпаду Радянського Союзу у 1990-х роках, внесла хаос до зовнішньої політики країни. Сталося це тому, що представники російської політичної еліти не змогли сформувати чітку національну ідентичність та інтереси держави. Вони опинилися між ліберальними цінностями та імперськими інтересами, і відповісти на питання, яке знову стало актуальним: чи належить Росія до Заходу чи Сходу.

Перша за часом група російської політичної еліти, яка виступила на політичній сцені – «західники» – «атлантисти» – обрала за Єльцина прозахідний курс у зовнішній політиці та визначила національну ідентичність Росії як західної країни. Відповідно, Росія намагалася вибудувати добрі відносини із Заходом, особливо зі США та забути холодну війну [12].

Інше крило було рішуче проти цього та його представники «євразійці» – стверджували, що Росія була і завжди буде євразійською країною та наддержавою-імперією.

Перехід від атлантичної орієнтації до євразійської представлявся російським політикам на той час гладким і логічним.

Нинішня влада РФ стала початком докорінних змін у політиці цієї країни, особливо на міжнародній арені та у зовнішній політиці, спрямованій на імперські та окупаційні амбіції [15].

Як зазначає Р. Фрідман, «зовнішня політика Путіна була спрямована на зміцнення Російської економіки з надією на те, що в далекому майбутньому Росія зможе відновити свій статус великої імперської держави» [14]. Водночас із приходом Путіна до влади зросли ціни на енергоносії. За зростанням цін на енергоносії відбулося підвищення впевненості політичної влади Росії у собі та зростання її імперської могутності.

Саме тому сучасну зовнішню політику Росії можна охарактеризувати як наступальний (реваншистський) реалізм. Послідовники цієї школи визнають думки уряду, виходячи з реалістичних уявлень, головними дійовими особами на арені міжнародних відносин і вважають, що великі держави формують міжнародну політику, а результати їх діяльності відіграють визначальну роль [19, с. 90–121]. Щоб забезпечити своє імперське виживання, уряди повинні поставити збереження або поліпшення свого становища до порядку денного своєї зовнішньої політики, і оскільки влада визначається зрештою як здатність оголосити війну, захопити нові території, уряди завжди відзначають створення та розвиток своїх військових установ [18, с. 5].

Згідно з Міршаймером, одним із найбільш важливих теоретиків наступального реалізму, «основні основи міжнародної системи формуються завдяки діям великих держав, і для досягнення абсолютної безпеки держави думають про усунення потенційних загроз з боку інших держав, які можуть практикувати гегемонію». Теорія Міршеймера, тобто наступальний (реваншистський) реалізм, наголошує, що міжнародна політика є спробою збільшити

відносну владу, і уряди не залишать своїх зусиль доти, доки вони не стануть гегемоністською державою. Згідно з Міршаймером, «така поведінка походить від страху перед анархічною ситуацією в міжнародній системі і робить прагнення до виживання вимогою і змушує уряди слідувати за ним» [16, с. 139].

Набравши необхідну силу першим ультиматумом, висунутим Росією перед світом, був виклик однополярній системі з домінуванням США. Загрози, припинення експорту газу, запровадження санкцій і навіть застосування зброї Росією — все це свідчить про те, що вона вдається до використання будь-яких інструментів для досягнення своїх імперських цілей.

Основна увага російської внутрішньої та зовнішньої політики у 90-ті роки було зосереджено на відродженні економіки своєї країни та боротьба з суб'єктами федерації бажаючі бути незалежними, а також боротьбі з деякими діями США та відновлення її втраченої могутності та справжності [17, с. 38].

Однак нова реваншистська політика Росії, тобто євразійська орієнтація, в рамках теорії наступального (реваншистського) реалізму, яка досягає путінської доктрини та має антиамериканську символіку, мала різні наслідки для статусу Росії на міжнародній арені. Такі питання, як розширення НАТО на Схід, формування кольорових революцій у незалежних державах колишнього СРСР, посилення військової присутності США в Центральній Азії та на Кавказі, виключення Росії за участю у прийнятті міжнародних рішень та визначенні порядку денного призвели до того, що спрямованість та поведінка зовнішньої політики Росії змінилися і проникли в мілітаризм, зброю, погрози та вторгнення. Інше крило було рішуче проти цього та його представники «євразійці» – стверджували, що Росія була і завжди буде євразійською країною та наддержавою-імперією.

Перехід від атлантичної орієнтації до євразійської представлявся російським політикам на той час гладким і логічним.

Нинішня влада РФ стала початком докорінних змін у політиці цієї країни, особливо на міжнародній арені та у зовнішній політиці, спрямованій на імперські та окупаційні амбіції [15].

Як зазначає Р. Фрідман, «зовнішня політика Путіна була спрямована на зміцнення Російської економіки з надією на те, що в далекому майбутньому Росія зможе відновити свій статус великої імперської держави» [14]. Водночас із приходом Путіна до влади зросли ціни на енергоносії. За зростанням цін на енергоносії відбулося підвищення впевненості політичної влади Росії у собі та зростання її імперської могутності.

Саме тому сучасну зовнішню політику Росії можна охарактеризувати як наступальний (реваншистський) реалізм. Послідовники цієї школи визнають думки уряду, виходячи з реалістичних уявлень, головними дійовими особами на арені міжнародних відносин і вважають, що великі держави формують міжнародну політику, а результати їх діяльності відіграють визначальну роль [19, с. 90–121]. Щоб забезпечити своє імперське виживання, уряди повинні поставити збереження або поліпшення свого становища до порядку денного своєї зовнішньої політики, і оскільки влада визначається зрештою як здатність оголосити війну, захопити нові території, уряди завжди відзначають створення та розвиток своїх військових установ [18, с. 5].

Згідно з Міршаймером, одним із найбільш важливих теоретиків наступального реалізму, «основні основи міжнародної системи формуються завдяки діям великих держав, і для досягнення абсолютної безпеки держави думають про усунення потенційних загроз з боку інших держав, які можуть практикувати гегемонію». Теорія Міршеймера, тобто наступальний (реваншистський) реалізм, наголошує, що міжнародна політика є спробою збільшити відносну владу, і уряди не залишать своїх зусиль доти, доки вони не стануть гегемоністською державою. Згідно з Міршаймером, «така поведінка походить від страху перед анархічною ситуацією в міжнародній системі і робить прагнення до виживання вимогою і змушує уряди слідувати за ним» [16, с. 139].

Набравши необхідну силу першим ультиматумом, висунутим Росією перед світом, був виклик однополярній системі з домінуванням США. Загрози, припинення експорту газу, запровадження санкцій і навіть застосування зброї Росією — все це свідчить про те, що вона вдається до використання будь-яких інструментів для досягнення своїх імперських цілей.

Основна увага російської внутрішньої та зовнішньої політики у 90-ті роки була зосереджена на відродженні економіки своєї країни та боротьбі з суб'єктами федерації бажаючі бути незалежними, а також боротьбі з деякими діями США та відновлення її втраченої могутності та справжності [17, с. 38].

Однак нова реваншистська політика Росії, тобто євразійська орієнтація, в рамках теорії наступального (реваншистського) реалізму, яка досягає путінської доктрини та має антиамериканську символіку, мала різні наслідки для статусу Росії на міжнародній арені. Такі питання, як розширення НАТО на Схід, формування кольорових революцій у незалежних державах колишнього СРСР, посилення військової присутності США в Центральній Азії та на Кавказі, виключення Росії за участю у прийнятті міжнародних рішень та визначенні порядку денного призвели до того, що спрямованість та поведінка зовнішньої політики Росії змі-

нилися і проникли в мілітаризм, зброю, погрози та вторгнення.

Збалансована політика Азербайджанської Республіки. Відновлення контролю за пострадянськими державами розглядалося Росією як важливе умова повернення йому статусу великої держави. Південного Кавказу, особливо Азербайджану, у цьому напрямі приділялося виняткове місце [3, с. 43]. Вибудовування стійких відносин із новими сусідами-державами, що утворилися після розпаду СРСР, стало одним із найважливіших завдань Азербайджану протидіяти окупаційній зовнішній політиці Росії [4, с. 21].

Кавказький регіон завжди займав і зараз займає особливе місце у питаннях територіально цілісності, національної безпеки та етнополітичної стабільності Росії. Цьому регіону, який був зоною життєво важливих інтересів Росії, завжди приділяли велику увагу. Причому особливе місце у цих розрахунках приділялося Азербайджану [10].

Азербайджан важливий для Росії у кількох відносинах:

1) як вихід на мусульманський Схід та Туреччину та здатність впливати на процеси, що відбуваються на Близькому Сході;

2) Азербайджан розташований у центрі транспортних комунікацій та коридорів Схід-Захід, Північ-Південь;

3) в Азербайджані є багаті поклади вуглеводнів (особливо в Каспійському морі), експлуатація, видобуток та експорт яких не можуть залишити Росію байдужою;

4) Азербайджан є одночасно ринком збуту російських товарів хороших і постачальником сільськогосподарської продукції;

5) в Азербайджані проживає велика кількість російськомовного населення, а в Росії проживає велика кількість азербайджаномовного населення, що також відображає інтереси важеля тиску Росії;

6) територія Азербайджану має значення для безпеки Росії [1, с. 103–104].

Велике значення має для Росії становище Азербайджану на шельфі Каспійського моря, де значні вуглеводневі запаси. Азербайджан грає роль транзиту, яким здійснюється транспортування вуглеводневих запасів з інших прикаспійських держав. Вирішення всіх спірних питань пов'язаних зі статусом Каспійського моря, територіальних суперечок та розбіжностей має важливе значення для російської зовнішньої політики.

Зовнішня політика Азербайджанської Республіки, заснована на міжнародно-правових нормах, здійснюється у різних напрямах [2, s. 27]. Серед основних напрямів забезпечення безпеки Азербайджану у зовнішній політиці на першому місці стояло «повне відновлення» територіальної цілісності проросійських вірменських збройних формувань, на другому – інтеграція до європейських та євроатлантичних структур, далі співпраця з міжнародними організаціями та «з регіональними державами». Серед яких особлива увага приділяється ГУАМу [5].

Розвиток рівноправних та взаємовигідних відносин із усіма країнами є постійним пріоритетом для азербайджанської зовнішньої політики.

Проте, на відміну Росії, Азербайджанська Республіка проводить найбільш реалістичну, збалансовану зовнішню політику. Основні засади національної дипломатії, визначені загальнонаціональним лідером азербайджанського народу Г. А. Алієвим, повністю відповідають національним інтересам держави та реалізується нинішнім Президентом країни І. Г. Алієвим у зовнішній політиці Азербайджанської Республіки, що відрізняється реалізмом та прагматизмом. Основна мета цієї політики полягає в тому, щоб забезпечити незалежність, безпеку та територіальну цілісність держави, створити сприятливі зовнішні умови для здійснення економічних реформ, великих міжнародних проєктів [7, с. 3].

Азербайджанська Республіка розташована на стику Європи та Азії, поєднавши в собі політичні, економічні та культурні особливості європейської, азіатської та ісламської цивілізації, обрала насамперед інтеграцію у світову спільноту. Сучасна система міжнародних відносин, конкуренція між різними геостратегічними інтересами, економічна та військово-політична ситуація у світі унеможливлює односторонню перевагу якогось одного напряму, а зумовлює проведення збалансованої більш прагматичної політики [8, с. 329].

Співпраця з міжнародними організаціями також є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики Азербайджану. Як країна, яка відіграє роль мосту між мусульманським і християнським світом, Азербайджан є одночасно членом Ісламського Співробітництва та Ради Європи. Обрання Азербайджану непостійним членом Ради Безпеки ООН є однією з найбільших перемог нашої країни. Це означає, що зовнішня політика Азербайджанської Республіки здобула довіру на міжнародній арені. Наша країна також є членом Руху Неприєднання – другою найбільшою міжнародною організацією після ООН та успішно головувала у Комітеті Міністрів Ради Європи. Беручи участь у забезпеченні міжнародного миру та безпеки, Азербайджан є членом світової антитерористичної коаліції.

З ініціативи Азербайджану проводяться Бакинський процес, Всесвітній форум міжкультурного діалогу, Бакинський гуманітарний форум. Це показує, як велике значення Азербайджан надає цінностям мультикультуралізму, міжнародного та міжкультурного діалогу. Тристоронній формат створює можливість узгодження геополітичних інтересів у рамках регіонального співробітництва. Результатом цієї діяльності є взаємовигідна співпраця на Південному Кавказі.

Азербайджан всебічно використовує народну дипломатію, країна відкриває можливості розвитку співробітництва між народами. Загальновідомо, що «народна дипломатія» використовується в організацію діалогу між суспільствами в сучасних умовах розвитку міжкультурного співробітництва. Але при цьому важливою умовою є максимальне дотримання інтересів держави.

Таким чином, як стверджує російський політолог С. Маркедонов: «Пострадянський Азербайджан зумів довести, що не є слабкою та залежною геополітичною субстанцією; він відіграє ключову роль на Південному Кавказі та на Близькому Сході. Це, напевно, єдиний у СНД приклад держави з успішно диверсифікованою зовнішньою політикою» [9].

Висновки. В результаті дослідження теоретико-політичних засад зовнішньої політики у пострадянському просторі можна зробити такі висновки:

1. Питання формування державності у країнах у пострадянському просторі з погляду їхньої ролі у світовому політичному процесі не можна розглядати без урахування взаємозалежності основних суб'єктів міжнародних відносин. Саме цим пояснюються деякі особливості зовнішньої політики та особливості її ролі, яку вона грає на міжнародній арені.

2. Кардинальна зміна геополітичного становища Росії у 21 столітті, що стало реваншистським суб'єктом міжнародних відносин після розпаду Радянського Союзу поставили перед ним нові завдання окупаційного характеру. Саме тому зовнішня політика сучасної Росії оцінювалася низкою дослідників та аналітиків як «наступальний (реваншистський) реалізм».

3. Сучасні реалії підтвердили факт, що стратегічний курс у зовнішній політиці, багатовекторна дипломатія, обрана Азербайджанською Республікою, є єдиним правильним шляхом. Внаслідок успішної зовнішньої політики Президента І. Алієва Азербайджан є повноправним суб'єктом міжнародних відносин. А міжнародний авторитет Азербайджану після 44-денної Великої Вітчизняної війни зростає з кожним днем.

4. Створення у регіоні та світі атмосфери взаємовигідного співробітництва є однією з основних цілей зовнішньої політики Азербайджану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Məmmədov H., Əzizova M. Rusiya Federasiyasının xarici siyasəti. B. Mürtəcim 2017, s. 168.

2. Qasımov M. Azərbaycanın xarici siyasəti, B. Mürtəcim 1997, s. 119.

3. Səfərov H. Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin əsas istiqamətləri və xarakterik xüsusiyyətləri/B.2010// siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, s.164.

4. İvanov I.S. Yeni rus diplomatiyası. Ölkənin xarici siyasətinin on ili. "OLMA-PRESS" nəşriyyatı, 2001. p. 384.

5. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası 2007/Hərbi-Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi. http://eurasian-defence.ru/?q=node/30535

6. Lavrov S.V. Keçmişlə gələcək arasında. Dəyişən dünyada rus diplomatiyası. M.: OLMA Media Group, 2011, 896 c.

7. Məmmədzadə N. Azərbaycan Respublikası ilə MDB və Şərqi Avropanın Slavyan ölkələri arasında əlaqələr / siyasi elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. B. 2006, s. 132.

8. Məmmədov Z.V. Azərbaycanın xarici siyasətinin formalaşmasına konseptual yanaşmaların təkmilləşdirilməsi. Gənc alim 2013 No 8 (55)/s. 328-330 / https://moluch.ru/archive/55/7545

9. Markedonov S. Azərbaycan: “dostsuz və düşmənsiz” // Rusiya qlobal siyasətdə. M. 2007 № 4.

10. Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin yeni mərhələsi. 27.06.2014 www.news.day.az

11. Rəcəbli A. Rusiyanın beynəlxalq əlaqələri. B. 2005, s. 382.

12. Faradjirad A., Xezerzade A., Vladimir Putin dövründə Rusiyanın Qafqazda xarici siyasəti. Orta Asiya və Qafqaz. cild 13, buraxılış 4. 2010

13. Abilov S. Azerbaijan-Russian relations: Azerbayjans pursuit of Successful balanced Foreign policy. B. 2015./ ReasearchGate/ https://www.researchgate.net/publication/320183292

14. Freedman R. Russian Policy Toward the Middle East under Putin/ The Impact of 9/11 and the War in Iraq/ Alternatwes 2003, vol 2 № 2.

15. Mancevic, D., 2006, 6. The Russians are coming. Russian Foreign Economic Policy to Ex-Soviet States-the cases of Georgia and Ukraine. Retrieved from http://www.idec.gr/iier

16. Mearshiemer, J. The Tragedy of Great Power Politics. New York: Norton Company. 2001, p. 160.

17. Oliker, O., Crane, K., Schwartz, L. H. & Yusupov, C. Russian Foreign Policy, Sources and Implications. Santa Monica: Rand Corporation, 2009, p. 248.

18. Pfaltzgraff, R., Dougherty, J., Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey, the University of Michigan, 1997, p. 608.

19. Schwelle, 1996/ Schweller, R. L. (1996). Neorealism Status Quo Bais: What Security Dilemma. Security Studies, 5 (3), 90–121.

Theoretical and political foundations of Azerbaijan's foreign policy in the post-soviet space

Karaeva Lyaman Zahid kyzy

Doctor of Philosophy in Political Science,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Baku Slavic University
Suleyman Rustam str., 33, Baku,
Azerbaijan
ORCID: 0000-0001-8881-4866

The purpose of the research of this article is to identify the theoretical and political foundations of Russia's occupational foreign policy activities in the post-Soviet space.

In the modern system of international relations, after the collapse of the Soviet Union, the choice of new subjects of their own foreign policy course determined the foundations of regional and world security. From this point of view, it seems necessary to consider the theoretical and political foundations of foreign policy in the post-Soviet space.

Methods. The article used: 1. The historical method, through which the history of the formation of the occupation foreign policy of Russia after the collapse of the Soviet Union and the formation of a new system of international relations was explored; 2. The comparative method on the basis of which the directions of foreign policy of the post-Soviet states in the new geopolitical realities were compared; and 3. A method of systemic analysis, thanks to which all factors influencing the formation of the foreign policy of both states were examined in a comprehensive manner.

Novelty in the article. In the article, the author assesses the theoretical foundations of Russia's occupation foreign policy and calls it "Eurasianism" and "offensive realism". In recent years, the Eurasian vector of Russian foreign policy has received certain trends of an anti-civilizational nature. The most important of them was the worsening of relations with the West against the backdrop of the conflict with Ukraine.

The choice of such a foreign policy strategy is associated with attempts to maintain the status of a great power and continue an expansionist policy aimed at expanding the zone of political influence and control over other states. Such a policy is possible only on the basis of the threat of the state using its military potential, the embodiment of the ambitions of part of the political leadership, as well as unresolved mass stereotypes.

Conclusions. Against the backdrop of current events, the author comes to the conclusion that Azerbaijan's choice of a balanced foreign policy, which consists in refusing to join one or another center of power, is the key to maintaining independence and sustainable development. The desire to establish relations with neighbors and other states and international organizations on an equal basis, taking into account the interests of partners, without violating its own rights, allowed Azerbaijan to restore its territorial integrity and create a new geopolitical reality in the South Caucasus region.

At the same time, the article analyzes the main directions of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan. It has been determined that the issue of territorial integrity, regional and world political processes are factors determining the transformation of Azerbaijan's foreign policy.

Key words: *foreign policy, neofashizm, offensive realism, balanced policy, multi-vector diplomacy.*

Kornat Lesya Yaroslavivna
Dyug Sofiya Vasulivna

Principal features of China's policy in the arctic region: transformation of priorities

UDC 327.8
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.21

Kornat Lesya Yaroslavivna
PhD in Public Administration,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department
of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0804-3008

Dyug Sofiya Vasulivna
Student of the 4-th Course
Specialty "International Relations, Public Communications and Regional Studies"
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0008-9258-0474

The article highlights the main aspects of China's policy in the Arctic region and their transformation according to changes in directions and national interests of the state. Various priorities of Beijing in the context of Arctic policy are explored, particularly in relation to the development of transportation routes through the Arctic Ocean, the increasing geopolitical significance of the region as described in the «2018 White Paper on the Arctic Region.» The aim of the article is to analyze China's role in cooperation with other Arctic states, its economic and geopolitical interests, as well as its impact on regional security. The relevance lies in understanding the strategies, tactics, and changes in China's priorities, which are important for forecasting its future actions, influencing regional security, interacting with other states, and developing effective political and diplomatic strategies of other countries in the context of Arctic diplomacy. The study is based on methods such as analysis of official statements, documents, and decisions of the People's Republic of China, as well as historical and comparative analysis, which allows effectively tracking the trend of Beijing's growing interests in the Arctic region. The research results can be useful for understanding China's strategy in the Arctic region, revealing key aspects of China's policy in the Arctic region and its evolution over time. They also provide structural insights into strategic transformations in China's policy, which significantly affect the geopolitical situation on the world stage.
Key words: *China, Arctic region, transformation of priorities, Arctic Council, strategy.*

Introduction. At the beginning of the 21st century, there is a noticeable increase in attention to the Arctic region from various geopolitical actors, who are including it into their geopolitical strategies. The main reasons for such actions are evidently the melting of ice cover due to climate change, the opening of new maritime routes, etc., significantly reducing the time and costs for cargo delivery between Europe and Asia. From a region that predominantly held military significance in past years, the Arctic is transforming into an increasingly attractive international economic region, with growing energy and transportation importance. Simultaneously, the increasing strategic role of the region also leads to heightened competition among countries vying for leadership in the Arctic, exacerbating territorial disputes among Arctic states and attempts to solidify their positions in the Arctic by leading non-Arctic world powers, especially China.

The growing interest of China in Arctic region is altering the balance of power in the area, affecting relations among regional countries, and investments and cooperation in energy, transportation, and other sectors could change the economic landscape of Arctic nations. China's activity in the Arctic region, which is one of the most vulnerable regions due to climate change, poses a risk of altering the Arctic ecosystem.

Among the scholars who have illuminated the dynamics of Arctic policy in their works are A.-M. Brady, B. Millard, V. P. Lakenbauer, and others. In particular, they analyze China's interests in the Arctic and its potential for developing the region. S. Blank draws attention to the specifics of China's military and foreign policies, as well as the ways of implementing these political strategies. Among the Chinese authors, it is necessary to mention the works of R. Doshi, A. Dale-Huang, and G. Zhang, dedicated to the analysis of China's Arctic ambitions and their implementation. Among the domestic authors, the work of O. Horobets, which explores the challenges facing China's Arctic interests, as well as the works of S. Koshovy and S. Herasymchuk, which analyze China's Arctic ambitions, should be noted.

Objective and goals. The aim is to determine the main features of China's foreign policy in the Arctic region by analyzing the strategies and motives of Beijing's foreign policy regarding this region, the transformation of China's priorities in the Arctic; identify potential challenges to China's presence in the region.

Research methods. The research methodology relies on the historical method, enabling the tracing of China's involvement in the Arctic region. The comparative method helps identify the specific features of China's strategies concerning the region compared to strategies of other international actors. Internal analysis of strategies and documents describing Beijing's foreign policy course is also conducted.

Results. The Arctic factor, in light of climate change and ice melting, presents new opportunities for navigation in the northern latitudes. This especially pertains to commercial routes, the development of port infrastructure, the extraction of mineral resources, particularly energy resources, in the region rich with them, as well as the intensification of the fishing

industry. However, these opportunities are accompanied by significant risks to the unique and vulnerable Arctic environment. In order to expand its influence on both global and regional levels, including in the Arctic, China is making efforts to adapt to new international conditions. This is aimed at maximizing its potential, enhancing international status, and securing economic benefits from changes in the North Pole region. Meanwhile, China's official position regarding the Arctic is clearly defined by the country's leadership and is implemented in accordance with the state strategy.

China showed interest in the Arctic region as early as 1925 when the country joined the Spitsbergen Treaty. This treaty, signed in Paris on February 9, 1920, determined the status of the archipelago. According to this document, China, like other participants, had the right to conduct economic and scientific research activities on the archipelago and in its territorial waters [14].

However, due to limited scientific and technical resources and instability in its domestic political situation, China failed to actively engage in activities in the Arctic region. The situation changed after the reforms in 1978. In 1982, China acceded to the United Nations Convention on the Law of the Sea. This led to the revival of the State Oceanic Administration of China's activities, and the country began implementing a program of polar scientific research. In the 1980s and 1990s, these research activities primarily took place in Antarctica [6].

In 1996, China joined the International Arctic Scientific Committee (IASC), founded in 1990, which became a significant Arctic initiative. Playing a leading role in Arctic research is the Polar Research Institute of China, established in 1989. This research institution coordinates Chinese polar research, manages the scientific research vessel "Snow Dragon," operates the submersible "Jiaolong" for deep-sea dives and oceanic research, provides logistical support for Chinese scientific expeditions, collaborates with global partners, advances understanding of the Arctic region, and publishes scientific research [11].

In 2018, the Chinese government published the "White Paper on China's Arctic Policy," which drew the attention of the global community to China's role in the Arctic region. The document outlines the main directions of China's state policy and lays the groundwork for increasing scientific research, solidifying the country's positions in the region, and developing maritime routes. This "White Paper" is a foundational document that clearly delineates China's vision of its national interests and establishes the republic's policy in this direction [5].

According to the aforementioned document, China's policy objectives regarding the Arctic encompass four main pillars: understanding, protection, development, and participation in governance. These goals aim to safeguard the common interests of all nations and the international community in the Arctic while promoting its sustainable development. Understanding the Arctic:

1. China seeks to enhance its scientific research capabilities to gain a deeper understanding of the Arctic. This involves exploring the region's natural laws, changes, and development, enabling better protection, development, and governance.

2. Protection of the Arctic: China is committed to actively addressing climate change in the Arctic and preserving its unique natural environment and ecological system. This includes promoting climatic, environmental, and ecological resilience, and respecting the cultural diversity and historical traditions of indigenous peoples.

3. Development of the Arctic: China aims to enhance its technological capabilities and innovation in applied Arctic technology. This involves strengthening environmental protection, resource utilization, and the development of shipping routes in the region. China intends to contribute to the economic and social development of the Arctic, improving the living conditions of local populations and striving for mutual development.

4. Participation in Arctic Governance: China pledges to participate in regulating and managing Arctic affairs based on established rules and mechanisms. Internationally, China adheres to existing frameworks of international law, including the UN Charter, UNCLOS, climate change treaties, and IMO regulations. Domestically, China will regulate Arctic-related affairs within its jurisdiction, enhancing its capacity in understanding, protecting, and developing the Arctic, and actively engaging in international cooperation on Arctic matters [5].

It is necessary to highlight the wide spectrum of interests that China has in the Arctic region, including infrastructure projects, maritime connectivity, oil and gas extraction, fishing, extraction of rare metals abundant in the region, scientific research, initiatives, and even "polar tourism". An explicitly outlined vector is also the energy sector, understanding that the region holds promise for implementing projects in geothermal, wind, and other forms of renewable energy [12].

On one hand, such a move demonstrates China's consistency in defining its role as a state with interests in the Arctic region. On the other hand, it can be perceived as observations of thr reactions from polar states that have direct access to the Arctic Ocean (Canada, Denmark, Finland, Sweden, Norway, Russia, the United States, and Iceland). Now they have two options: either to cooperate with China and receive investments for the development of the region, or to resist and engage in a "cold war" for the Arctic. According to China, this region is the common heritage of humanity, not the private property of Arctic Council members. Chinese researchers point out that despite Iceland, Russia, Canada, and some European states

attempting to assert sovereignty over the Arctic, they could just as well claim sovereign rights to the Moon.

It can be concluded that China pays great attention to preparing and announcing its "Arctic initiatives." In 2004, a Chinese scientific arctic station "Huanghe – Yellow River" was put into operation on the Spitsbergen archipelago. In 2013, China (together with India) obtained observer status in the Arctic Council, a group of states bordering the Arctic. That same year, the China-Nordic Research Center was established in Shanghai, which included representatives from Finland, Norway, Iceland, Denmark, and Sweden. Since then, China has significantly expanded its presence in the Arctic in all spheres of interaction: geostrategic, trade, scientific, and diplomatic [9].

Considering China's activities in the Arctic region, it is worth noting the country's participation in the Arctic Council. With the aim of coordinating policies and fostering cooperation among countries with interests in the Arctic, the Arctic Council was established in 1996 in Ottawa, Canada. The Arctic Council comprises eight Arctic states: Canada, Denmark (represented by Greenland and the Faroe Islands), Finland, Iceland, Norway, Russia, Sweden, and the United States. Additionally, representatives of indigenous peoples and other interested parties may participate in the Council's work. The Arctic Council serves as a regional forum aimed at promoting cooperation among states in environmental protection and ensuring sustainable development in the Arctic region. A significant aspect of its work is the coordination and interaction among Arctic states and indigenous peoples to foster interest in issues concerning the region [1].

However, the activity of the Arctic Council recently faced its greatest threat to existence since its establishment in 1996. In 2022, it suspended its work due to russia's actions in Ukraine, particularly because russia was supposed to chair the organization at that time. Countries, including Canada, Denmark, Finland, Iceland, Norway, Sweden, and the United States, refused to send their representatives to the council meetings in russia. However, a solution was found: at the 13th meeting of the Arctic Council, held in the russian city of Salekhard in an online format, Norway assumed the rotating chairmanship from russia [15].

In an article for "The Diplomat," Stephen Blank provides information that prior to obtaining observer status in the Arctic Council, China made significant financial investments in the economies of certain member countries of the organization, including Denmark, Iceland, and russia [2]. Additionally, in October 2013, the Danish Ambassador to Beijing, Freiis Arne Petersen, expressed the opinion that China has "natural and legitimate economic and scientific interests in the Arctic." It is also important to note that Iceland actively supported the idea of admitting China to the Arctic Council as an observer, even during the diplomatic crisis between China and Norway [13].

China's activity within the Council is focused on financial support, information exchange, and conducting scientific expertise. Chinese scientists are consistently involved in the work of all working groups. Starting from 2018, China organized the 9th, 10th, and 11th Arctic expeditions and conducted research on Arctic marine biodiversity, ocean acidification, the impact of new types of pollutants, ocean-atmosphere interactions, and more. Additionally, the country actively participates in the development, review, and implementation of the Work Plan of the Arctic Migratory Bird Initiative for the period from 2019 to 2023 [4].

China highly values its participation in the Arctic Council, even if it does not yield tangible results for the country. Such participation allows China to maintain its image as a "near-Arctic state," as stated in the 2018 White Paper on Arctic Policy. Consequently, China plans to continue supporting the work of the Arctic Council, participating in all projects, and enhancing information exchanges and communication within this organization.

Although China does not claim ownership of the Arctic, its government gradually increases its economic and scientific-technical presence in the region. It's worth noting that since China does not have full status in the Arctic Council like the Arctic Eight, it seeks ways to expand cooperation. A recent direction in China's foreign policy is to focus on cooperation with small countries in the Arctic. China utilizes various economic means to strengthen its position in the region through collaboration with these countries. For small states like Iceland or Denmark, the opportunity to cooperate with China is seen as a chance to more effectively protect their interests and increase their political weight in the Arctic [6].

In 2017, China included Arctic routes in «The Belt and Road Initiative» as an additional economic pathway through the Arctic Ocean to Europe. This led to intensified political dialogue between China and the countries of the Northern Baltic Eight (NB8).

As part of this dialogue, parliamentary speakers met in Beijing to discuss cooperation prospects. The main objective was to activate political dialogue between the Northern Baltic Eight and China, in line with a new model of international relations. The parties explored the possibility of creating a joint institutional platform for dialogue with China in various spheres, such as politics, technology, investments, logistics, and cooperation within the framework of the Arctic Council. These exchanges at the legislative level envisage mutually beneficial cooperation for the countries of the Northern Baltic Eight and China [10].

Probably, China intends to transform the Arctic region into another important global trade route, initially advancing its own interests. For example, China effectively leverages russia's position and dependence on investments in financing natural resource extraction. This enables China to gain a certain share in various russian projects [8].

In July 2017, during the visit of the Chinese President to the russian federation, the Chinese leader expressed the intention to jointly develop maritime corridors with the russian side and participate in the modernization of the Northern Sea Route. This route is considered a component of a new project called the "Polar Silk Road." China also plans to strengthen bilateral cooperation in the Arctic region, support the development of interaction between competent authorities, research institutions, and enterprises. It also expressed readiness to conduct joint scientific expeditions, exploration and development of energy resources, promotion of Arctic tourism, and environmental protection. However, the question of reconciling russian initiatives regarding control over cargo traffic along the Northern Sea Route with China's interests remains unresolved. Russia seeks to attract investments in ports and port facilities along this route, especially in the face of sanctions imposed against it by Western countries since 2014 [10].

Due to economic isolation resulting from its invasion of Ukraine in 2022, russia has turned to China for support in the development of the Arctic, as Western energy companies refuse to participate in russian projects. This new cooperation is particularly noticeable in the increased supply of oil via the Northern Sea Route, which traverses the Arctic from the northwest of russia to the Bering Strait.

Although the volumes of supply remain small compared to those transported by other routes to the south, they have grown rapidly in recent times. Russia asserts its right to control transit along this route and emphasizes that increased demand has forced it to allow larger tankers, not equipped with "ice classification," which guarantees a stronger hull and other reinforcements, to sail through icy waters, causing concerns about the possibility of spills in a remote region.

Russia has long been unsympathetic to China's presence in the Arctic region. Previously, it actively opposed China's efforts to obtain observer status in the Arctic Council and blocked Chinese ships conducting research in Arctic waters. In 2020, russian authorities even arrested an Arctic researcher on suspicion of passing intelligence to China. However, russia's invasion of Ukraine changed this dynamic. As a result of Western sanctions pressure, russia was forced to turn to China for support in ensuring its economic development, military efforts, and conducting research in the Arctic region [7].

China's Arctic policy also conceals potential security threats, particularly in the scientific and economic spheres. Scientific research conducted by the country in the Arctic may serve as a basis for more aggressive expansion of economic interests, which in turn could lead to the involvement of military presence, including submarines [12].

The United States expresses concern over the absence of open conflicts with Russia and China in the Arctic in past years, considering it an unsatisfactory factor as the threat to NATO and its allies could arise unexpectedly. Such a scenario could lead to military encroachment. Although China officially asserts that it has no intention of bolstering its military presence in the Arctic region and directs a significant portion of its resources toward enhancing coastal defense and its fleet in the South China Sea, China's People's Liberation Army Navy (PLAN) capabilities for conducting operations in the Arctic are limited. China employs non-military methods to expand its influence, including participation in legislative activities. For example, in 2014, Chinese experts participated in the development of the International Code for Ships Operating in Polar Waters, regulating requirements for transportation and vessel passage within the North and South Poles. This is seen as an example of strategic long-term planning, as China seeks to establish leadership positions in the regulation of polar sea routes before they become freely accessible [8].

Conclusion. In recent years, the Arctic region has garnered significant attention due to climate change and the expansion of opportunities for exploiting natural resources, as well as active development in commercial, environmental, and geostrategic initiatives. Increased interest in the Arctic requires the international community to jointly solve problems and manage the region within the Arctic Council and other international and regional organizations. China's geopolitical role in the Arctic region has grown in recent years, and the country actively demonstrates interest in this strategically important region.

Published in 2018, China's White Paper on Arctic Policy outlines the country's interests in the region and represents an important step in shaping priorities. By conducting scientific research in the Arctic region and actively participating in international initiatives, China seeks to play a key role in addressing Arctic issues and promoting sustainable development. China's historical interest in the Arctic, ratification of numerous international agreements, and participation in scientific organizations attest to the country's long-term and systematic interest in this strategically important region. China's activity in the Arctic is explained not only by economic motives but also by a desire to take responsibility for the preservation and rational use of this unique natural resource.

The reduction of ice cover opens up new maritime routes through the Arctic, such as the Northern Sea Route. China is expanding its presence in the Arctic to utilize these routes to shorten transportation routes and reduce transportation costs, as well as to explore new opportunities for resource extraction. This strategy entails partnership with russia, which possesses significant resources and controls a large portion of Arctic territories. In turn, russia sees cooperation with China as a way to attract investments to the region, especially amid economic isolation due to sanctions following the Ukraine invasion.

As China's attention to the Arctic grows, geopolitical tensions arise with other states, particularly those with claims to the region's resources. China's interaction with russia, the United States, Canada, and Scandinavian countries may shape the geopolitical landscape in the Arctic. The expansion of China's economic presence in the Arctic also raises security concerns. Cooperation with russia alters the balance of power and creates a potential threat to stability and security in the Arctic.

BIBLIOGRAPHY:

1. About the Arctic Council. *Arctic Council Secretariat.* URL: https://arctic-council.org/about/ (date of access: 24.02.2024).

2. Blank S. China's Arctic Strategy. *The Diplomat*. *2013. 2 Jun*. URL: http://thediplomat.com/2013/06/20/chinas-arcticstrategy/ (date of access: 24.02.2024).

3. Броновицька Ю. В. Співробітництво КНР та Арктичної Ради у контексті арктичної політики Китаю. *Національний блог Національного університету "Острозька академія"*. *2022.* URL: https://naub.oa.edu.ua/spivrobitnytstvo-knr-ta-arktychnoyi-rad/ (дата звернення: 24.02.2024).

4. China's 020 Observer Activities Report. Arctic Council Secretaria. 2021. Jun./ URL:https://oaarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/2717/SAOXIS2_Arctic-Council-Observer-REPORT-2019-2021_CHINA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (date of access: 24.02.2024).

5. China's Arctic Policy. *The State Council Information Office of the People's Republic of China.* 2018. Jan. p. 9. URL: https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (date of access: 24.02.2024).

6. Biagioni M. China's Push-in Strategy in the Arctic and Its Impact on Regional Governance. *Istituto Affari Internazionali*. *2023. 5 sep*. URL: https://www.iai.it/en/pubblicazioni/chinas-push-strategy-arctic-and-its-impact-regional-governance (date of access: 24.02.2024).

7. Ramzy A. China Is Gaining Long-Coveted Role in Arctic, as Russia Yields. *The Wall Street Journal. 2023. 2 Oct. .* URL: China Is Gaining Long-Coveted Role in Arctic, as Russia Yields – WSJ (дата звернення: 24.02.2024).

8. Горобець О. Арктична політика КНР: виклики регіональній безпеці (1990-ті – 2020-ті рр.) *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2021. Вип. 30. С. 377.* URL: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2021_30_21

9. Герасимчук С. "Сніжний дракон" у полярних льодах – арктична політика КНР. *Український інтерес. 2016. 28 груд.* URL: https://uain.press/articles/snizhnyj-drakon-u-polyarnyh-lodah-arktychna-polityka-knr-682723 (дата звернення: 24.02.2024).

10. Кошовий С. А. Особливості державної політики КНР щодо полярного регіону. *Китаєзнавчі дослідження, 2018 № 2, ст. 99-126* URL: https://chinese-studies.com.ua/en/Archive/2018/2/9 (дата звернення: 24.02.2024).

11. Кошовий С.А. Арктичний курс Китаю: науковий та практичний аспект. *Україна – Китай, 2018. № 12*. URL: https://sinologist.com.ua/koshovyj-s-arktychnyj-kurs-kytayu-naukovyj-ta-praktychnyj-aspekt/ (дата звернення: 24.02.2024).

12. Report to Congress on Coast Guard Polar Security Cutter. *U.S. Naval Institute*. *2023. 10 Des*. URL: https://news.usni.org/2020/12/10/report-to-congress-on-coast-guard-polar-security-cutter-9 (date of access: 24.02.2024).

13. Taylor A. Norway Could Be The Key Player To Block China's Arctic Ambitions. *Bisiness Insider. 2012. 25 Jen.* URL: https://www.businessinsider.com/norway-china-arctic-liu-xiaobo-2012-1 (date of access: 24.02.2024).

14. The Spitsbergen Treaty. *Spitsbergen website. 2020. 02 Des.* URL: https://www.spitsbergen-svalbard.com/spitsbergen-information/history/the-spitsbergentreaty.html (date of access: 24.02.2024).

15. Норвегія перейняла у рф головування в Арктичній раді. *Укрінформ*. *2018. 11 трав.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3708012-norvegia-perejnala-u-rf-golovuvanna-v-arkticnij-radi.html (дата звернення: 26.02.2024).

REFERENCES:

1. About the Arctic Council. *Arctic Council Secretariat.* URL: https://arctic-council.org/about/ (date of access: 24.02.2024).

2. Blank S. (2013) China's Arctic Strategy. *The Diplomat*. *2 Jun*. URL: http://thediplomat.com/2013/06/20/chinas-arcticstrategy/ (date of access: 24.02.2024).

3. Bronovytska Yu. V. (2022) Spivrobitnytstvo KNR ta Arktychnoi Rady u konteksti arktychnoi polityky Kytaiu. [Bronovytska Y. V. Cooperation between China and the Arctic Council in the Context of China's Arctic Policy]. National Blog of Ostroh Academy National University. URL: https://naub.oa.edu.ua/spivrobitnytstvo-knr-ta-arktychnoyi-rad/ (date of access: 24.02.2024).

4. China's 2020 Observer Activities Report. *Arctic Council Secretaria. (2021). Jun.* URL:https://oaarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/2717/SAOXIS2_Arctic-Council-Observer-REPORT-2019-2021_CHINA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (date of access: 24.02.2024).

5. China's Arctic Policy. *The State Council Information Office of the People's Republic of China.* (2018). Jan. p. 9. URL: https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (date of access: 24.02.2024).

6. Biagioni M. (2023) China's Push-in Strategy in the Arctic and Its Impact on Regional Governance. *Istituto Affari Internazionali*. URL: https://www.iai.it/en/pubblicazioni/chinas-push-strategy-arctic-and-its-impact-regional-governance (date of access: 24.02.2024).

7. Ramzy A. (2023) China Is Gaining Long-Coveted Role in Arctic, as Russia Yields. *The Wall Street Journal. 2 Oct. .* URL: China Is Gaining Long-Coveted Role in Arctic, as Russia Yields – WSJ (дата звернення: 24.02.2024).

8. Horobets O. (2021) Arktychna polityka KNR: vyklyky rehionalnii bezpetsi (1990-ti – 2020-ti rr.) [Gorobets O. China's Arctic Policy: Challenges to

Regional Security (1990s-2020s)] *International Relations of Ukraine: Scientific Research and Discoveries. Issue 30. P. 377*. – URL: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2021_30_21

9. Herasymchuk S. (2016) "Snizhnyi drakon" u poliarnykh lodakh – arktychna polityka KNR. [Herasymchuk S. The 'Snow Dragon' in Polar Ice – China's Arctic Policy] Ukrainian Interest. URL: https://uain.press/articles/snizhnyj-drakon-u-polyarnyh-lodah-arktychna-polityka-knr-682723 (date of access: 24.02.2024).

10. Koshovyi S. A. (2018) Osoblyvosti derzhavnoi polityky KNR shchodo poliarnoho rehionu. [Koshovyi S.A. Features of China's State Policy towards the Polar Region.] *Chinese studies. № 2 P. 99–122* URL: https://chinese-studies.com.ua/en/Archive/2018/2/9 (date of access: 24.02.2024).

11. Koshovyi S.A. (2018) Arktychnyi kurs Kytaiu: naukovyi ta praktychnyi aspekt. [Koshovyi S.A. The Arctic Course of China: Scientific and Practical Aspects]. Ukraine-China. № 12 URL: https://sinologist.com.ua/koshovyj-s-arktychnyj-kurs-kytayu-naukovyj-ta-praktychnyj-aspekt/ (date of access: 24.02.2024).

12. Report to Congress on Coast Guard Polar Security Cutter. *U.S. Naval Institute*. *2023. 10 Des*. URL: https://news.usni.org/2020/12/10/report-to-congress-on-coast-guard-polar-security-cutter-9 (date of access: 24.02.2024).

13. Taylor A. Norway Could Be The Key Player To Block China's Arctic Ambitions. *Bisiness Insider. 2012. 25 Jen.* URL: https://www.businessinsider.com/norway-china-arctic-liu-xiaobo-2012-1 (date of access: 24.02.2024).

14. The Spitsbergen Treaty. *Spitsbergen website.* URL: https://www.spitsbergen-svalbard.com/spitsbergen-information/history/the-spitsbergentreaty.html (date of access: 24.02.2024).

15. Norvehiia pereiniala u rf holovuvannia v Arktychnii radi. [Norway takes over chairmanship of the Arctic Council from Russia]. *Ukrinform*. 11 may URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3708012-norvegia-perejnala-u-rf-golovuvanna-v-arkticnij-radi.html (date of access: 26.02.2024).

Основні риси політики КНР в Арктичному регіоні: трансформація пріоритетів

Корнат Леся Ярославівна

кандидат наук з державного управління, доцент,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
ORCID: 0000-0003-0804-3008

Дюг Софія Василівна

студентка IV курсу
спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
ORCID: 0009-0008-9258-0474

У статті висвітлено основні аспекти політики Китаю в Арктичному регіоні та їх трансформацію відповідно до змін напрямів та національних інтересів держави. Досліджуються різні пріоритети Пекіну в контексті арктичної політики, зокрема у зв'язку з розвитком транспортних маршрутів через Північний Льодовитий океан, зростанням геополітичного значення регіону, що описано у «Білій книзі щодо Арктичного регіону» 2018 року. Стаття має на меті проаналізувати роль Китаю у співпраці з іншими арктичними державами, його економічні та геополітичні інтереси, а також вплив на регіональну безпеку. Актуальність полягає в розумінні стратегій, тактик та змін у пріоритетах Китаю, що має важливе значення для прогнозування його майбутніх дій, впливу на регіональну безпеку та взаємодії з іншими державами, а також для розробки ефективних політичних та дипломатичних стратегій інших країн у контексті арктичної дипломатії. Дослідження базується на таких методах: аналізі офіційних заяв, документів та рішень Китайської Народної Республіки, а також історичному та порівняльному, що надає змогу ефективно прослідковувати тенденцію зростання інтересів Пекіну до регіону Арктики. Результати дослідження можуть бути корисними для розуміння стратегії Китаю в арктичному регіоні, вони розкривають ключові аспекти політики Китаю в арктичному регіоні та її еволюцію з часом. Також надають структурні уявлення про стратегічні трансформації у політиці Китаю, що неабияк впливають на геополітичне становище на світовій арені.

Ключові слова: *Китай, Арктичний регіон, трансформація пріоритетів Китаю, Арктична рада, стратегія.*

Коробкова Олена Анатоліївна

Проблеми реалізації принципу солідарності в енергетичній політиці ЄС

УДК 327:620.6 ЄС
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.22

Коробкова Олена Анатоліївна
аспірантка кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0009-0090-5065

Досліджено проблему енергетичної солідарності держав-членів ЄС. З'ясовано особливості практичного втілення принципу солідарності в енергетичній політиці ЄС. Визначено зміст принципу солідарності, характеристики енергетичної солідарності. З'ясовано основні проблеми реалізації принципу солідарності в енергетичній сфері ЄС з огляду на відмінності національних інтересів держав-членів. Схарактеризовано процес інституціоналізації принципу солідарності в межах спільної енергетичної політики ЄС. Визначено основні досягнення та проблеми у солідаризації держав ЄС з питань спільної енергетичної політики. Доведено, що хоч принцип солідарності від 1950-х років позиціюється як засадничий принцип ЄС, у кризових ситуаціях він неодноразово увиразнював слабкість, невизначеність змісту та рамок, і навіть деяке знецінення окремими державами-членами ЄС. Відзначено, що донедавна солідарність була передусім політичним принципом, а не юридично закріпленим обов'язком держав-членів ЄС, що знижувало здатність ЄС реагувати на нові виклики та ризики. Аргументовано, що солідарність держав ЄС у сфері енергетики зумовлена потребою гарантувати енергетичну безпеку, протидіяти вепонізації енергоресурсів, зменшувати залежність від держав-експортерів енергоресурсів, не допустити нездорової змагальності за енергоресурси, продовжити реалізацію кліматичної політики і т. ін. Наголошено, що енергетична солідарність ЄС в умовах нинішніх викликів (безпекових, кліматичних та ін.) проявляється в узгодженні інструментів, які будуть застосовувати учасники енергетичного ринку задля задоволення енергетичних потреб, гарантування енергетичної безпеки. Підкреслено, що енергетична солідарність виходить нині за межі лише взаємодопомоги одних держав іншим у випадку енергетичного дефіциту. Відзначено, що попри ініціативи інституцій ЄС, держави-члени ЄС не мають єдиних підходів до енергетичної політики через інфраструктурні особливості, національні інтереси та інші причини. Констатовано, що ситуація в енергетичному секторі ЄС засвідчує часте превалювання не принципу солідарності, а короткострокових національних (або навіть партійних чи ін.) інтересів.

Ключові слова: *ЄС, принцип солідарності, енергетична солідарність, енергетична політика, енергетична безпека, європейська єдність, європейська інтеграція, вепонізація енергоресурсів.*

Вступ. Інституції ЄС у публічному дискурсі часто оперують поняттям «солідарність», апелюють до цього принципу при обґрунтуванні рішень щодо гострих та дискусійних питань. Солідарність позиціюють джерелом європейської єдності, важливою цінністю права ЄС, одним зі засадничих принципів ЄС. Однак під час масштабних криз останніх десятиліть в ЄС неодноразово проявлялися недостатня згуртованість держав-членів довкола загроз, неготовність розділяти відповідальність, труднощі досягнення консенсусу і под. У кризових ситуаціях держави-члени ЄС виявляли ніби рефлекс національного суверенітету, чим підривали цінність солідарності. Очевидно, що декларований як засадничий принцип солідарності стикається з багатьма викликами практичної реалізації в межах європейської спільноти. Енергетична сфера є прикладом цьому. Це привертає увагу до вивчення питань: наскільки принцип солідарності характеризує взаємодію держав ЄС в енергетичній сфері? які досягнення та проблеми в енергетичній сфері зумовлені наявним рівнем солідарності держав-членів ЄС?

Мета та завдання. Мета дослідження – з'ясувати особливості практичної реалізації принципу солідарності в енергетичній політиці ЄС (енергетичної солідарності). Завдання дослідження: 1) визначити зміст принципу солідарності, характеристики енергетичної солідарності; 2) з'ясувати основні проблеми реалізації принципу солідарності в ЄС, де інтереси держав-членів у енергетичній сфері є багато у чому відмінними; 3) схарактеризувати процеси інституціоналізації принципу солідарності в межах спільної енергетичної політики ЄС; 4) визначити основні досягнення та проблеми щодо солідаризації держав ЄС з питань спільної енергетичної політики, гарантування енергетичної безпеки і под.

Методи дослідження. Методологією дослідження виступає неоінституціоналізм та аксіологічний підхід. За допомогою неоінституціоналізму досліджено політику інституцій ЄС та урядів держав-членів ЄС, яка увиразнює принцип енергетичної солідарності або ж суперечить йому. Аксіологічний підхід дозволив з'ясувати, наскільки значущою є енергетична солідарність як цінність для держав-членів ЄС за нинішніх безпекових, кліматичних та інших викликів.

Результати. Хоч принцип солідарності неодноразово аналізувався з позиції різних наук (політичної,

економічної, юридичної, соціологічної, психологічної та ін.), але наразі він належно не є концептуалізований, потребує теоретико-методологічної чіткості. Погодимося з А. Бартенштейн [4], що поняття солідарності залишається доволі туманним, нечітким. А. Ґріммел і С. Мі Ґіанг слушно відзначають, що солідарність – це цінність, яку необхідно «створити», а інакше вона залишиться «порожнім словом» [29, с. 2]. Дослідниці К. Хухта і Л. Рейнс звернули увагу, що «дух солідарності» тривало був лише вираженням політичного бажання, а не юридично закріпленим обов'язком [17, с. 776]. Р. Флемінґ уважає, що апелювання до солідарності є «радше програмним твердженням, яке не має конкретного визначення» [14]. Польський учений М. Рись уважає, що солідарність часто розглядається як декларація доброї волі, але не як зобов'язання [27, с. 152]. Бачимо, як у науковому дискурсі акцентується увага на проблемності принципу солідарності, коли йдеться про спільноту держав ЄС.

На думку П. Гіпольда, основа солідарності формується концепцією взаємовигідності або взаємності [15, с. 261]. Дж. Монар у визначенні солідарності вказує на взаємну підтримку а́кторів тих чи інших відносин [22]. Відтак солідарність зводиться до діяльності в спільних інтересах, підтримки інших держав на противагу діяльності задля захисту національних інтересів. Через таку характеристику принцип солідарності у межах ЄС набуває європейської транснаціональної цінності [26, с. 1070].

Озвучення та формальне закріплення державами спільності інтересів та цінностей має перспективу втілитися у солідарні відносини. При цьому в кожної зі сторін відносин, які ґрунтуються на солідарності, наявний певний власний інтерес. Відтак солідарність не є одностороннім моральним обов'язком одних допомагати тим, хто опинився в уразливому становищі. Для того, щоб солідарність справді була характеристикою взаємин а́кторів міжнародних відносин, вона виходить за рамки простого морального обов'язку та набуває інституціалізованої форми, увиразнює структуровану, формалізовану та зазвичай довгострокову співпрацю між партнерами, між якими є довіра.

Формально усі держави-члени ЄС погоджуються щодо важливості принципу солідарності для ефективного функціонування їх інтеграційного об'єднання. Однак коли доходить до застосування цього принципу для розв'язання конкретної проблеми, то проявляється уся невизначеність змісту та меж солідарності [29, с. 162]. Солідарність держав ЄС, яка постулювалася як настанова до дій, часто не приймалася і не приймається нині усіма державами як практичне керівництво до дії.

Труднощі практичної реалізації принципу солідарності стосуються різних сфер функціонування ЄС. Упродовж останніх десятиліть є чимало прикладів цьому, зокрема:

– *криза державних боргів в* Єврозоні. Коли Греція, Іспанія, Португалія, Кіпр на найгострішому етапі кризи (2009–2011 рр.) просили про солідарність, то передусім Німеччина та держави Північної Європи озвучували звинувачення у марнотратстві, надвеликих позиках тощо;

– *міграційна криза* [2], особливо у 2015–2016 роках. Понад мільйон біженців зі Сирії, Іраку, Афганістану, Лівії та ін. держав прибули передусім до Греції, Італії та Мальти. Частина держав ЄС у цій ситуації надали допомогу, однак були й такі держави (Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина), що відмовилися, заперечили запровадження квот на прийняття біженців [31] і виступили за «гнучку солідарність». Такий тип солідарності передбачає, що держави ЄС мають самостійно визначати свій внесок у розв'язання проблеми, а будь-який механізм розподілу має бути добровільним;

– *відсутність консенсусу в умовах пандемії коронавірусу* [18]. У перші місяці цієї пандемії держави ЄС накладали обмеження на експорт певних медичних товарів до інших держав ЄС. Далі серед держав ЄС спостерігалася контрпродуктивна боротьба за вакцини. Це знижувало ефективність ЄС реагувати на пандемію коронавірусу.

Відтак уразливість солідарності проявляється саме в кризових, надзвичайних ситуаціях [6, с. 70], а у держав ЄС ситуативно «формується власне бачення солідарності, яке ґрунтується на національному уявленні, що ускладнює створення європейської концепції солідарності» [1, с. 107]. Причинами цього, на нашу думку, є зокрема й те, що в основоположних документах ЄС поняття «солідарність», його межі, сфери потенційного поширення і т. ін. згадуються, але чітко не визначаються. В договорах ЄС наявні дуже неконкретизовані формулювання, наприклад, «держави-члени повинні діяти в дусі солідарності», «виявляти взаємну солідарність», «зміцнювати та розвивати солідарність» і под. До нечіткості та образності вдавалися у виступах й високопосадовці ЄС. Наприклад, екс-президент Європейської Комісії Ж.-К. Юнкер говорив про солідарність як «клей, який утримує наш Союз разом» [13].

Про солідарність як базову цінність ЄС йдеться у ст. 2 Договору про Європейський Союз: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків» [7]. Тобто уже констатоване «панування» солідарності. Стаття 3(1) згаданого Договору зобов'язує Союз сприяти солідарності як меті [19, с. 44].

Щодо поняття «енергетична солідарність», то при його визначенні вітчизняні дослідниці

І. Манаєнко та Т. Симоненко вказали на «сукупність інструментів, ініціатив та характер поведінки учасників енергетичного ринку» задля «забезпечення енергією та задоволення потреб виробітку, транзиту, перерозподілу та споживання енергії», «задоволення потреб всіх зацікавлених учасників у забезпеченні енергетичної безпеки» [1, с. 107].

Норвезька дослідниця К. Банет уважає, що «енергетична солідарність є вираженням взаємодопомоги між державами, коли одна з них стикається з критичним порушенням енергопостачання; вона поширюється на глибшу енергетичну співпрацю, коли держави вирішують об'єднати свої енергетичні ресурси та інтегрувати свої енергетичні системи» [3, с. 401]. Погодимося зі згаданою ученою, що енергетична солідарність має три виміри: 1) символічний – словесні декларації про підтримку; 2) фактичний – конкретна допомога 3) юридичний – закріплення в правових угодах норми про солідарність, механізми її забезпечення.

Потребу в енергетичній солідарності зумовлюють передусім загрози енергетичній безпеці через: зумисні дії людей (тероризм, війни і под.); технологічні збої (у виробництві, транспортуванні, постачанні енергоресурсів); природні явища, що впливають на видобуток, транспортування енергоресурсів (екстремальна спека, засуха, ураган, повені тощо) та інші причини.

Енергетична солідарність набуває щораз більшого значення упродовж двох останніх десятиліть. Це засвідчує як висхідну глобальну взаємозалежність держав в енергетичній сфері, так і нові геополітичні реалії [3, с. 399]. У ситуації, коли енергетична політика ЄС щораз більше визначається геополітикою, кліматичними змінами та низкою інших проблем, роль енергетичної солідарності між державами-членами різко зросла. Потреба у солідарності зумовлена, найперше, тим фактом, що ЄС не є автономним, незалежним у сфері енергетики суб'єктом, а імпортує понад 50% енергоресурсів. Боротьба за енергоресурси (і викопне паливо, і критичні метали та мінерали, необхідні для впровадження «чистих» технологій), недопущення енергетичного дефіциту є одним з пріоритетів для урядів держав ЄС. Та роль, яку енергоресурси відіграють нині, вимагає в сучасних реаліях активної співпраці держав, узгодження енергетичних стратегій, недопущення нездорової змагальності за енергоресурси.

На значущість практичного втілення принципу солідарності ще у 1950 році звернув увагу один з ініціаторів європейської інтеграції Р. Шуман: «Європу не вдасться створити одразу або ж відповідно до єдиної схеми. Натомість потрібні конкретні досягнення, які приведуть до вироблення справжньої солідарності» [28]. Принцип солідарності став основою інтеграції від початку об'єднавчих процесів європейських держав [12]. Проте десятиліттями він стосувався у загальному функціонування ЄС, але не був закріплений на практиці у вторинному законодавстві ЄС. Це стосувалося власне й політики у сфері енергетики [14].

Утворення у 1951 році Європейського об'єднання вугілля і сталі стало одним з перших кроків до європейської інтеграції та реалізації принципу солідарності в енергетичній сфері. У преамбулі Договору про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі констатовано: «Європу можна побудувати лише через реальні практичні досягнення, які передусім створять реальну солідарність, а також через створення спільних основ економічного розвитку» [30]. Однак, до прикладу, коли через теплу зиму 1954–1955 років на спільному ринку був надлишок вугілля, держави-учасниці Європейського співтовариства вугілля та сталі (Бельгія, ФРН, Італія, Люксембург, Нідерланди та Франція) захищали передусім власних виробників і не дотримуватися спільних правил Співтовариства.

Наступним кроком у інституціоналізації енергетичної солідарності були Римські договори 1957 року, які передбачали заснування Європейської спільноти з атомної енергії. Цим було закладено основу співпраці європейських держав у сфері мирного використання ядерної енергії. Однак, якщо тоді ядерна енергетика розглядалася як одна з опор європейської інтеграції, то віднедавна вона є найбільш суперечливою темою енергетичного переходу в Європі. Нині в ЄС тема ядерна енергетика не зближує, а навпаки роз'єднує держави. Однак в умовах нинішніх викликів енергетичній безпеці нині зростає ймовірність, що держави ЄС можуть укласти угоду щодо ядерної енергетичної політики ЄС. Це може стати проявом реалізації принципу солідарності.

Відзначимо, що після набуття чинності у 2009 році нової базової угоди щодо принципів функціонування ЄС (Лісабонський договір) принцип енергетичної солідарності було закріплено [16]. Держави-члени ЄС відтак зобов'язані допомагати іншим державам ЄС, які переживають енергетичну кризу [14]. Статті 122 і 194 Договору про функціонування Європейського Союзу стали правовою основою для прийняття юридично обов'язкового законодавства в енергетичному секторі. Так, стаття 122 Договору дозволяє Європейській Раді за пропозицією Європейської Комісії «в дусі солідарності між державами-членами, прийняти рішення щодо заходів, доречних в економічній ситуації, зокрема у випадку серйозних ускладнень у постачанні деяких товарів, особливо у сфері енергетики» [7].

Стаття 122 Договору про функціонування Європейського Союзу використана як основа для трьох спеціальних правових інструментів у сфері енергетики – однієї директиви щодо безпеки постачання

газу (2004 р.) та двох директив щодо мінімальних запасів нафти (2006, 2009 рр.) [8; 9; 10]. Усі ці інструменти містять посилання на солідарність, адже від 2005 року через російсько-українські газові конфлікти неодноразово фіксувалися кризові ситуації в енергетичному секторі держав ЄС. Отже, на тлі кризових ситуацій з постачанням енергоресурсів інституції ЄС розпочали розробку спільної енергетичної політики, пріоритетом якої була саме безпека постачання енергоресурсів. Директива про внутрішній ринок 2009 року [10] та Регламент ЄС щодо регулювання безпеки постачання 2010 року [25] передбачали, що у разі збоїв у постачанні держави ЄС, які регіонально пов'язані, підтримають одна одну енергоресурсами. Це мало стати відповіддю на деякий егоїзм у поведінці тих держав ЄС, які перешкоджали руху газу в інші держави.

Якщо стаття 122 Договору про функціонування Європейського Союзу застосовується лише у випадках, коли виникають серйозні труднощі щодо постачання енергоресурсів, то стаття 194 є загальною правовою основою для всіх заходів енергетичної політики. Ця правова норма спрямована на забезпечення функціонування енергетичного ринку та безпеки енергопостачання до держав ЄС, сприяння ефективному використанню енергії та енергозбереженню, розвиток нових і відновлюваних форм енергії, сприяння взаємозв'язаності енергетичних мереж [7].

Зауважимо, що попри дію статей 122 та 194 Договору про функціонування Європейського Союзу, поняття солідарності все ще характеризувалося «концептуальною розмитістю» [29], а взаємопідтримка держав-членів залишалася переважно номінальною [21]. У своїх зусиллях розробити та реалізовувати спільну енергетичну політику ЄС стикався зі значними викликами. Окремі держави ЄС здійснювали політику, яка засвідчувала пріоритетність національних інтересів в енергетичному секторі, а не прагнення до європейської солідарності. Однак при цьому посилювалося розуміння того, що без спільної відповідальності за загальноєвропейські інтереси неможливе гарантування енергетичної безпеки в межах ЄС.

Коли Росія анексувала Крим та почала війну проти України держави ЄС підтвердили наміри гарантувати енергетичну безпеку у випадку припинення постачання російського газу. Так, Європейська мережа операторів систем транспортування газу (ENTSOG) представила ситуаційний сценарій [20], який моделював ймовірне припинення постачання російського газу й дій урядів держав ЄС взимку 2014–2015 років. У цьому сценарії роль співпраці держав ЄС була визначальною.

Також в умовах нових безпекових викликів розпочалися інституційні реформи. Зокрема, до складу Європейської Комісії увели посаду комісара з питань кліматичних змін та енергетики, запроваджена посада віце-президента з питань Енергетичного союзу. У 2015 році засновано Енергетичний союз задля, найперше, створення єдиного ринку енергії. Досі національна відокремленість енергетичних ринків призводила не лише високих цін на енергоносії, а й до високого ступеню залежності від постачальників, особливо – Росії. При створенні Енергетичного Союзу основними завданнями було означено диверсифікацію постачальників енергоносіїв, з'єднання національних газотранспортних систем між собою, що дозволило б передавання енергоресурсів у межах єдиного ринку. Енергетичний Союз створили, щоб надати енергетичній політиці спільну європейську парасольку і завдяки цьому контролювати європейську енергетичну перспективу. Однак зауважимо, що у 2015 році, коли створювалася ця інституція, не йшлося про спільну закупівлю газу; це актуалізувалося у 2022 році на тлі повномасштабної російської агресії на території України.

У 2017 році в ході реформи регулювання безпеки постачання газу в межах ЄС прийнято Регламент (ЄС) 2017/1938 [24]. Цей документ визначав, як уможливити безперебійне постачання газу за наявності проблем з постачанням, зміни клімату тощо і при цьому не допустити кризи на ринку енергоресурсів. Тоді ж держави ЄС розробили форму страхової солідарності (insurance solidarity) для колективного посилення безпеки енергопостачання.

У 2021 році Суд ЄС у справі C-848/19 P – Germany v Poland [5], яка стосувалася ринку газу, встановив, що енергетична солідарність є юридично обов'язковим принципом енергетичного законодавства ЄС. У рішенні щодо справи газопроводу OPAL[1] за позовом Польщі Суд ЄС надав визначення принципу енергетичної солідарності, однак не визначив чітких характеристик, які визначали б зміст принцип енергетичної солідарності і які можна було б використати в подальшому.

Фактично до рішення Суду ЄС у справі газопроводу OPAL існувало вкрай обмежене розуміння формальної ролі солідарності як правової норми в енергетичному законодавстві ЄС. Рішення Великої палати Суду ЄС 2021 року в цій справі змінило тлумачення енергетичної солідарності з політич-

[1] Газопровід OPAL з'єднував «Північний потік-1» з газотранспортною системою Центральної і Західної Європи. Спершу російська компанія «Газпром» могла використовувати лише 50% потужностей газопроводу, але у жовтні 2016 року Європейська Комісія дозволила «Газпрому» бути учасниками аукціонів на прокачування цим газопроводом. Відтак було отримано доступ ще приблизно до 20–30% потужностей OPAL. Власне Польща оскаржила рішення розширити доступ «Газпром» у Суді ЄС. Польща наполягала, що збільшення здатності газопроводу OPAL російським «Газпромом» посилить залежність ЄС від російських поставок газу, загрожуватиме енергетичній безпеці. Суд погодився з цим аргументом і вирішив, що рішення Європейської Комісії було ухвалене з порушенням принципу енергетичної солідарності. Хоч Німеччина, яка на той час ще активно співпрацювала з Росією, подавала апеляцію на рішення Суду ЄС, але вона була відхилена Великою палатою Суду ЄС (липень 2021 р.).

ного поняття («дух солідарності») на юридично обов'язковий принцип. Це випливає з того, що принцип солідарності є фундаментальним принципом ЄС, який покладений в основу всієї правової системи ЄС. Відтак Суд ЄС ухвалив, що енергетична солідарність не має обмежуватися надзвичайними ситуаціями. Цей принцип передбачає зобов'язання ЄС та держав-членів ураховувати інтереси інших áкторів. Також ЄС та держави-члени повинні докладати зусиль, щоб запобігти негативному впливу на інтереси ЄС та держав-членів ЄС щодо безпеки постачання енергоресурсів, диверсифікації джерел постачання тощо. При реалізації спільної енергетичної політики інтереси як ЄС, так і держав-членів мають бути збалансованими, якщо виникає якийсь конфлікт. Також Судом ЄС було розширено сферу поширення принципу енергетичної солідарності. Вона вийшла за межі лише енергетичної безпеки і охопила інші цілі, закріплені статті 194 Договору про функціонування Європейського Союзу. Йдеться про забезпечення функціонування енергетичного ринку, сприяння енергоефективності та енергозбереженню, розвитку нових і відновлюваних форм енергії, взаємозв'язку енергетичних мереж і т. ін.

Рік після рішення у справі OPAL був бурхливим для європейського енергетичного сектора. Гострий шок у постачанні енергоносіїв, спричинений російським вторгненням в Україну, призвів до різкого зростання цін на енергоносії, дестабілізуючи енергетичну безпеку Європи та загрожуючи її економіці [23]. Ця криза мала наслідком найвищий рівень інфляції за десятиліття, кризу вартості життя, макроекономічну нестабільність тощо. У відповідь за дуже короткий проміжок часу ЄС прийняв кілька правових інструментів для пом'якшення енергетичної кризи. Ці надзвичайні інструменти значною мірою спираються на ідею солідарності та підкреслюють її роль у реагуванні ЄС на загрози енергетичній безпеці. Як слушно відзначив виконавчий директор Міжнародного енергетичного агентства Ф. Біроль, «єдність і солідарність мають бути відмітними рисами нашої відповіді на [цю] кризу» [32, с. 3].

Відтак на тлі динамічних змін на ринку енергетичних ресурсів, вепонізації Росією енергоресурсів та інших викликів кількох останніх років ЄС реалізує важливі енергетичні ініціативи: план спільних дій REPowerEU, Стратегія зовнішньої енергетичної взаємодії ЄС, запуск Європейського водневого банку, ухвалення нових підходів ЄС щодо енергоефективності (Директива (ЄС) 2023/1791), запуск платформи для спільних закупівель енергоресурсів AggregateEU і т. д. Реалізація згаданих та інших ініціатив в енергетичній сфері передбачає солідарність держав-членів ЄС. При цьому зауважимо, що багато проблем зберігаються, що не дозволяє говорити про цілковиту солідарність держав ЄС у реалізації спільної енергетичної політики навіть з огляду на нинішні численні загрози та виклики.

Висновки. Хоч принцип солідарності від 1950-х років позиціюється як засадничий принцип ЄС, у кризових ситуаціях він неодноразово увиразнював слабкість, невизначеність змісту та рамок, і навіть деяке знецінення окремими державами-членами ЄС. Солідарність тривалий час була передусім політичним принципом, а не юридично закріпленим обов'язком держав-членів ЄС. Це знижувало загальну стійкість ЄС, здатність ефективно й оперативно реагувати на нові виклики та ризики.

Солідарність держав ЄС у сфері енергетики зумовлена потребою гарантувати енергетичну безпеку, зменшити залежність від держав-експортерів енергоресурсів, не допустити нездорову змагальність за енергоресурси, продовжити реалізацію кліматичної політики і т. ін. Енергетична солідарність ЄС в умовах нинішніх викликів (безпекових, кліматичних та ін.) проявляється в узгодженні тих інструментів, які застосовуватимуть учасники енергетичного ринку задля задоволення енергетичних потреб, гарантування енергетичної безпеки. Енергетична солідарність виходить нині за межі взаємодопомоги держав у випадках критичного порушення енергопостачання. ЄС робить кроки до поширення енергетичної солідарності на глибшу енергетичну співпрацю, яка ґрунтується на довірі, спільності інтересів, а також юридичному закріпленні норм про солідарність держав-членів ЄС.

Зауважимо, що попри ініціативи інституцій ЄС чимало держав ЄС зберігають доволі відмінні національні підходи щодо енергоресурсів. Держави ЄС як мали, так і мають донині відмінні інфраструктурні можливості в сфері енергетики, особливі національні інтереси. Для багатьох держав-членів ЄС спільні «правила гри» в енергетичній сфері стали викликом з огляду на національні інтереси, пріоритети правлячих політичних сил, наявні довгострокові угоди і т. ін. Хоч солідарність держав ЄС у енергетичній сфері визначена настановою до дій, однак поспішним був би висновок про те, що вона уже прийнята усіма як безумовне керівництво до дій. Ситуація у енергетичному (і не лише) секторі ЄС засвідчує, що часто превалює не принцип солідарності заради європейського майбутнього, а національні інтереси держав-членів ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Манаєнко І., Симоненко Т. Енергетична солідарність країн ЄС в умовах викликів міжнародного бізнес-середовища. *Збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи»* (м. Київ, 20 квітня 2023 р.). Київ: КПІ ім. І. Сікорського, 2023. С. 107.

2. Agustín Ó. G., Jørgensen M. B. From refugee crisis to a crisis of solidarity? / Ó. G. Agustín, M. B. Jørgensen (Eds.), *Solidarity and the "Refugee Crisis" in Europe*. Cham: Springer International Publishing, 2019. P. 1–21.

3. Banet C. Legal mechanisms to ensure energy solidarity in international and EU law / C. Bailliet (ed.), *Research Handbook on International Solidarity Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2024. P. 399–420.

4. Bartenstein A. EU solidarity requires distribution of responsibilities. *The Loop. ECPR'S Political Sciences Blog.* URL: https://theloop.ecpr.eu/eu-solidarity-requires-distribution-of-responsibilities/

5. C-848/19 P – Germany v Poland. *Court of Justice of the European Union.* URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-848/19

6. Casolari F. EU loyalty and the protection of Member States' national interests: A mapping of the law / M. Varju (ed.), Between compliance and particularism: Member State Interests and European Union Law. Springer 2019. 338 p.

7. Consolidated Version of the Treaty on European Union. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF

8. Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/67/oj

9. Council Directive 2006/67/EC of 24 July 2006 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products (Codified version). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/67/oj

10. Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/119/oj

11. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0094:0136:en:PDF

12. Domurath I. The three dimensions of solidarity in the EU legal order: limits of the judicial and legal approach. *Journal of European Integration*. 2013. № 35. P. 459–475.

13. European Commission. State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ SPEECH_16_3043

14. Fleming R. A legal perspective on gas solidarity. *Energy Policy*. 2019. Vol. 124. Is. C. P. 102–110.

15. Hipold P. Understanding solidarity within EU law: An analysis of the 'islands of solidarity' with particular regard to Monetary Union. *Yearbook of European Law.* 2015. № 34. P. 257–285.

16. Hosli M., Kreppel A., Plechanovová B., Verdun A. Decision-making in the European Union before and after the Lisbon Treaty. *West European Politics*. 2013. № 36. P. 1121–1127.

17. Huhta K., Reins L. Solidarity In European Union Law And Its Application In The Energy Sector. *International and Comparative Law Quarterly*. 2023. № 72 (3). P. 771–791.

18. Joppe A. European Union Solidarity, Illustrated by the Covid-19 Crisis: What Does European Union Solidarity Mean in the Context of Free Movement of Goods and Persons and How is this Illustrated by the Response to the Covid-19 Pandemic? *Utrecht Law Review*. 2021. № 17 (3). P. 130–142.

19. Küçük E. Solidarity in EU law: An elusive political statement or a legal principle with substance? / A. Biondi, E. Dagilyte, E. Küçük (eds.), Solidarity in EU law: legal principle in the making. Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2018. P. 38–60.

20. Lebois O. The Ukraine crisis and EU SoS Overview of Stress Test modelling by ENTSOG. European Network of Transmission System Operators for Gas. URL: https://eepublicdownloads.entsoe.eu/clean-documents/events/2014/ 141202_TSO_Cooperation_and_Security_of_Supply_The_Ukraine_Crisis_and_EUS_SoS_Olivier%20Lebois.pdf

21. Mišík M., Nosko A. Each one for themselves: Exploring the energy security paradox of the European Union. *Energy Research & Social Science*. 2023. Vol. 99, article 103074. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/ pii/S2214629623001342

22. Monar J. Solidarity as a challenge for the EU: The case of justice and home affairs. *EU Studies in Japan*. 2015. № 35. P. 1-27.

23. Osička J., Černoch F. European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science.* 2022. Vol. 91, article 102757. URL: https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102757

24. Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010. *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R193 8&from=EN

25. Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC. *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:295:0001:0022:EN:PDF

26. Ross M. Promoting solidarity: from public services to a European model of competition? Common Market Law Review. 2007. № 44. P. 1057–1080.

27. Ryś M. The principle of energy solidarity clarifed: a certain way to uncertainty. *Revista de Derecho Comunitario Europeo*. 2022. № 71. P. 149–167.

28. Schuman Declaration May 1950. *European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en

29. Solidarity in the European Union: A fundamental value in crisis / Grimmel A., S. My Giang (eds.). Cham: Springer International Publishing, 2017. 175 p.

30. Treaty Establishing the European Coal and Steel Community. *EUR-Lex.* URL: https://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:11951K:EN:PDF

31. Visegrad Group. Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries. Bratislava, 2016. *Visegrad Group.* URL: https://www.visegradgroup.eu/calendar/2016/joint-statement-of-the-160919

32. World Energy Outlook 2022. Paris, International Energy Agency, 2022. 524 p.

REFERENCES:

1. Manaienko, I., Symonenko, T. (2023). Enerhetychna solidarnist krain EU v umovakh vyklykiv mizhnarodnoho biznes-seredovyshcha. [Energy solidarity of the EU countries in the face of challenges of the international business environment]. In *Zbirnyk tez dopovidei IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy» [Collection of abstracts of the IV International Scientific and Practical Conference "Business, Innovation, Management: Problems and Prospects"]* (Kyiv, 20 April 2023). Kyiv: National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", p. 107 [in Ukrainian].
2. Agustín, Ó. G., Jørgensen, M. B. (2019). From refugee crisis to a crisis of solidarity? In Ó. G. Agustín, M. B. Jørgensen (Eds.), *Solidarity and the "Refugee Crisis" in Europe*. Cham: Springer International Publishing, p. 1-21 [in English].
3. Banet, C. (2024). Legal mechanisms to ensure energy solidarity in international and EU law. In C. Bailliet (ed.), *Research Handbook on International Solidarity Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, p. 399-420 [in English].
4. Bartenstein, A. EU solidarity requires distribution of responsibilities. *The Loop. ECPR'S Political Sciences Blog.* URL: https://theloop.ecpr.eu/eu-solidarity-requires-distribution-of-responsibilities/ [in English].
5. C-848/19 P – Germany v Poland. *Court of Justice of the European Union.* URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-848/19 [in English].
6. Casolari, F. (2019). EU loyalty and the protection of Member States' national interests: A mapping of the law. In M. Varju (ed.), Between compliance and particularism: Member State Interests and European Union Law. Springer. 338 p. [in English].
7. Consolidated Version of the Treaty on European Union (2012). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF [in English].
8. Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply (2004). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/67/oj [in English].
9. Council Directive 2006/67/EC of 24 July 2006 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products (Codified version) (2006). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/67/oj [in English].
10. Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products (2009). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/119/oj [in English].
11. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC (2009). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0094:0136:en:PDF [in English].
12. Domurath, I. (2013). The three dimensions of solidarity in the EU legal order: limits of the judicial and legal approach. *Journal of European Integration*, *35*, 459–475 [in English].
13. European Commission. State of the Union Address 2016: Towards a better Europe – a Europe that protects, empowers and defends. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ SPEECH_16_3043 [in English].
14. Fleming, R. (2919). A legal perspective on gas solidarity. *Energy Policy, 124 (C),* 102-110 [in English].
15. Hipold, P. (2015). Understanding solidarity within EU law: An analysis of the 'islands of solidarity' with particular regard to Monetary Union. *Yearbook of European Law, 34*, 257-285 [in English].
16. Hosli M., Kreppel A., Plechanovová B., Verdun A. Decision-making in the European Union before and after the Lisbon Treaty. *West European Politics*. 2013. № 36. P. 1121-1127 [in English].
17. Huhta, K., Reins, L. (2023). Solidarity In European Union Law And Its Application In The Energy Sector. *International and Comparative Law Quarterly*, *72(3),* 771-791 [in English].
18. Joppe, A. (2021). European Union Solidarity, Illustrated by the Covid-19 Crisis: What Does European Union Solidarity Mean in the Context of Free Movement of Goods and Persons and How is this Illustrated by the Response to the Covid-19 Pandemic? *Utrecht Law Review*, *17(3),* 130-142 [in English].
19. Küçük, E. (2018). Solidarity in EU law: An elusive political statement or a legal principle with substance? In A. Biondi, E. Dagilyte & E. Küçük (eds.), Solidarity in EU law: legal principle in the making. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, p. 38-60 [in English].
20. Lebois, O. (2014). The Ukraine crisis and EU SoS Overview of Stress Test modelling by ENTSOG. European Network of Transmission System Operators for Gas. URL: https://eepublicdownloads.entsoe.eu/clean-documents/events/2014/ 141202_TSO_Cooperation_and_Security_of_Supply_The_Ukraine_Crisis_and_EUS_SoS_Olivier%20Lebois.pdf [in English].
21. Mišík, M., Nosko, A. (2023). Each one for themselves: Exploring the energy security paradox of the European Union. *Energy Research & Social Science*, *99*, article 103074. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/ pii/S2214629623001342 [in English].
22. Monar, J. (2015). Solidarity as a challenge for the EU: The case of justice and home affairs. *EU Studies in Japan*, *35*, 1-27 [in English].
23. Osička, J., Černoch, F. (2022). European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*, *91*, article 102757. URL: https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102757 [in English].
24. Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010 (2017). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R1938 &from=EN [in English].
25. Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC (2010). *EUR-Lex.* URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:295:0001:0022:EN:PDF [in English].

26. Ross, M. (2007). Promoting solidarity: from public services to a European model of competition? Common Market Law Review, *44*, 1057–1080 [in English].

27. Ryś, M. (2022). The principle of energy solidarity clarifed: a certain way to uncertainty. *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, *71*, 149-167 [in English].

28. Schuman Declaration May 1950 (2020). *European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en [in English].

29. Solidarity in the European Union: A fundamental value in crisis / Grimmel A., S. My Giang (eds.). Cham: Springer International Publishing, 2017. 175 p. [in English].

30. Treaty Establishing the European Coal and Steel Community (2017). *EUR-Lex.* URL: https://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:11951K:EN:PDF [in English].

31. Visegrad Group (2016). Joint Statement of the Heads of Governments of the V4 Countries. *Visegrad Group.* URL: https://www.visegradgroup.eu/calendar/2016/joint-statement-of-the-160919 [in English].

32. World Energy Outlook 2022 (2022). Paris, International Energy Agency, 524 p. [in English].

Problems of implementing the principle of solidarity in the EU energy policy

Korobkova Olena Anatoliivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvorianska Ave., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0009-0090-5065

The problem of energy solidarity of the EU member states is studied. The features of practical implementation of the principle of solidarity in the EU energy policy are determined. The content of the solidarity principle and characteristics of energy solidarity are defined. The main problems of implementing the principle of solidarity in the EU energy sector are identified, taking into account the differences in the national interests of the Member States. The process of institutionalisation of the solidarity principle within the framework of the EU's common energy policy is characterised. The main achievements and problems in the solidarity of the EU member states on the common energy policy are identified. It is proved that although the principle of solidarity has been positioned as a fundamental principle of the EU since the 1950s, in crisis situations it has repeatedly revealed weakness, uncertainty of content and framework, and even some devaluation by individual EU member states. It is noted that until recently, solidarity was primarily a political principle rather than a legally binding obligation of the EU Member States, which reduced the EU's ability to respond to new challenges and risks. It is argued that the solidarity of the EU states in the energy sector is driven by the need to guarantee energy security, counteract the weaponization of energy resources, reduce dependence on energy exporting countries, prevent unhealthy competition for energy resources, continue to implement climate policy, etc. It is emphasised that the EU's energy solidarity in the face of current challenges (security, climate, etc.) is manifested in the harmonisation of instruments to be used by energy market participants to meet energy needs and ensure energy security. It is emphasised that energy solidarity now goes beyond the mutual assistance of some states to others in the event of an energy deficit. It is noted that, despite the initiatives of the EU institutions, the EU Member States do not have common approaches to energy policy due to infrastructure features, national interests and other reasons. It is stated that the situation in the EU energy sector often demonstrates the prevalence of short-term national (or even party or other) interests rather than the principle of solidarity.

Key words: *EU, principle of solidarity, energy solidarity, energy policy, energy security, European unity, European integration, weaponization of energy resources.*

Курандо Марія Сергіївна

Фізична ядерна безпека Пакистану в контексті регіональної нестабільності

УДК 327.5:623.454.8(549.1)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.23

Курандо Марія Сергіївна
аспірантка кафедри міжнародних відносин
факультету міжнародних відносин, політології та соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-1272-2954

З моменту набуття незалежності Пакистан існує в атмосфері регіональної та внутрішньо-політичної нестабільності, а також залишається однією з країн, які найбільше потерпають від загрози тероризму. Поряд з цим, Пакистан активно розвиває свої цивільну та військову ядерні програми, поступово розширюючи свою ядерну інфраструктуру. Режим фізичної ядерної безпеки Пакистану, а саме його адекватність та ефективність, викликають стурбованість міжнародної спільноти вже довгий час. Після падіння Кабулу та захоплення Талібаном влади в Афганістані занепокоєння тільки зростає та викликає питання чи безпечні пакистанські запаси матеріалів, що розліплюються, і ядерні об'єкти перед обличчям нових загроз і викликів.

Саме тому метою статті є саме виявлення впливу регіональної нестабільності на режим фізичної ядерної безпеки в Пакистані. В статті також розглядаються заходи, які вживає Пакистан задля вдосконалення режиму фізичного захисту своєї ядерної інфраструктури. В основу методології статі закладений такий комплекс емпіричних політологічних методів дослідження як кейс-стаді, дискурс-аналіз, а також нормативно-ціннісний та критичний підходи.

Як результат, було проаналізовано стан фізичної ядерної безпеки Пакистану з урахуванням нових викликів та загроз. Виявлено суттєве прагнення Пакистану до вдосконалення ефективності свого режиму фізичної ядерної безпеки шляхом утворення комплексної законодавчої та інституційної структури, системи фізичної ядерної безпеки, а також виконання міжнародних зобов'язань. Також були надані рекомендації щодо подальшого зміцнення режиму фізичної ядерної безпеки та підвищення рівня довіри до внутрішніх заходів з фізичного захисту в Пакистані.

У загальному підсумку, враховуючи характер загроз і ризиків для фізичної ядерної безпеки в країні, існує потреба в значній модернізації засобів і методів забезпечення фізичної ядерної безпеки. Актуальність вжиття цих заходів основана на розширенні Пакистаном своєї цивільної і військової ядерної програми та пов'язаної з цим зростаючої міжнародної стурбованості.

Ключові слова: *фізична ядерна безпека, захист, загроза, регіональна нестабільність, зона конфлікту, міжнародне співробітництво, Пакистан.*

Вступ. Фізична ядерна безпека («nuclear security») зосереджується на передбаченні та протидії всім *навмисним* зловмисним діям, які можуть призвести до радіологічних наслідків, а також на фізичному захисті ядерних матеріалів і пов'язаних з ними установок. Такі загрози як ядерний тероризм, несанкціонований доступ до ядерної зброї, розкрадання та/або незаконна передача ядерних матеріалів є дуже актуальними для Пакистану. Кожна ядерна країна повинна сама забезпечити фізичну ядерну безпеку, тобто безпеку ядерного матеріалу, пов'язаних з ними установок та діяльності, які перебувають під її юрисдикцією, шляхом встановлення, впровадження, підтримання та збереження режиму фізичної ядерної захищеності. Поряд з цим, відсутність міжнародних стандартів і механізмів забезпечення виконання певних обов'язків, створює вразливі місця, які можуть використовуватися для крадіжок, саботажу та зловмисних дій, що викликає занепокоєність світової спільноти. Причому найбільше занепокоєння викликають країни зі слабкими інституціями.

В останні роки ядерна програма Пакистану привертає особливу увагу аналітиків. Сучасний дискурс щодо фізичної ядерної безпеки Пакистану варіюється від потенційної крадіжки ядерної зброї або матеріалів до несанкціонованого використання ядерного пристрою у разі діяльності терористичних угрупувань (або взяття такими угрупуваннями під свій контроль уряду). Песимісти вірять у сценарій «судного дня»; оптимісти задоволені режимом фізичної ядерної безпеки Пакистану і його здатністю протистояти можливим викликам.

Із розвитком ядерної програми і набуттям Пакистаном статусу ядерної держави у 1998 році, країна зосередилася на розробці різних заходів фізичної безпеки. Однак за останні кілька десятиліть цивільна і військова ядерна інфраструктура Пакистану значно розширилася, що призвело до збільшення ризиків для фізичної ядерної безпеки. Після падіння Кабулу дебати стали ще активнішими.

Підвищений інтерес науковців до критичної оцінки фізичної ядерної безпеки Пакистану базується саме на вірогідності нової хвилі тероризму в ядерному Пакистані після приходу Талібану до влади в сусідньому Афганістані. Саме новий виток у дискусії щодо «нової старої загрози» формулює актуальність досліджуваної теми та її новизну. Актуальність також визначається важливістю фізичної ядерної безпеки в контексті глобальної безпеки в цілому, а також відсутністю комплек-

сного дослідження кроків, які робить Пакистан для удосконалення режиму фізичної ядерної безпеки.

Метою статті є виявлення впливу регіональної нестабільності на фізичну ядерну безпеку Пакистану та характеристика заходів, які вживає країна для зміцнення режиму фізичного захисту своєї ядерної інфраструктури. Саме визначення поняття і аналіз режиму фізичної ядерної безпеки та його компонентів у Пакистані дозволить показати існуючі прогалини в цьому режимі.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань у дослідженні використано комплекс емпіричних політологічних методів дослідження, а саме: кейс-стаді, дискурс-аналіз, а також нормативно-ціннісний та критичний підходи.

Поняття «ядерної безпеки» та «ядерної захищеності» / «фізичної ядерної безпеки»

При розгляді питання ядерної безпеки потрібно розуміти різницю між визначеннями, запропонованими Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) і використаними у опублікованих Агентством матеріалах. Найважливішими для цього дослідження є дві дефініції – «nuclear safety» та «nuclear security» (англійською мовою). При перекладі українською мовою виникають складнощі, адже англійські слова «safety» та «security» мають однаковий український еквівалент – «безпека». Тому у поданому дослідженні «nuclear safety» перекладається як «ядерна безпека», а «nuclear security» – як «фізична ядерна безпека» / «ядерна захищеність» / «фізичний захист». У рамках цієї статті мова йдеться саме про останнє, зазначене як «фізична ядерна безпека» або «фізичний захист».

За визначенням МАГАТЕ [20], фізична ядерна безпека («nuclear security») – це запобігання та виявлення розкрадання, саботажу (диверсії), несанкціонованого доступу, незаконної передачі чи інших неправомірних дій щодо ядерних матеріалів, інших радіоактивних речовин або пов'язаних з ними установок та реагування на такі дії.

Концепції ядерної безпеки та фізичної ядерної безпеки провокують складність не тільки через переклад, але і через те, що часто збігаються. Однак вони відрізняються своєю спрямованістю. У той час як ядерна безпека має справу радше із *ненавмисними* ризиками, спричиненими людськими помилками, системними збоями або стихійними лихами, фізична ядерна безпека зосереджується на передбаченні та протидії всім *навмисним* зловмисним діям, які можуть призвести до радіологічних наслідків, а також на фізичному захисті ядерних матеріалів і пов'язаних з ними установок [20; 29]. Тож заходи ядерної безпеки спрямовані на захист людини від впливу ядерної установки або іншого джерела іонізуючого випромінювання, а заходи фізичної ядерної безпеки / фізичного захисту спрямовані на захист самої установки чи джерела іонізуючого випромінювання, щоб їх не використовували для шкоди людині.

Фізична ядерна безпека Пакистану: характеристика системи, національне законодавство та міжнародні зобов'язання

МАГАТЕ характеризує національний режим фізичної ядерної безпеки як сукупність систем, що створюється шляхом імплементації відповідних міжнародно-правових документів, захисту інформації, фізичного захисту, обліку та контролю матеріалів, виявлення та реагування на незаконний обіг таких матеріалів, національних планів реагування та заходів на випадок надзвичайних ситуацій [18]. Тільки держава несе відповідальність за створення, впровадження та підтримку системи фізичного захисту, спрямованої на запобігання, виявлення та реагування на крадіжки, саботаж, незаконну передачу, несанкціонований доступ або інші зловмисні дії, пов'язані з ядерними та/або радіоактивними матеріалами [21].

Режим фізичної ядерної безпеки Пакистану складається з національного законодавства та нормативно-правової бази, інституцій, що забезпечують роботу інфраструктури фізичної ядерної безпеки, та міжнародного співробітництва і пов'язаних з ним зобов'язань [32].

Пакистан розпочав програму фізичного захисту ядерного матеріалу та ядерних установок зі створенням ядерної енергетичної програми країни та розробкою вимог до фізичного захисту МАГАТЕ. На момент започаткування цивільної програми Пакистану на Пакистанську комісію з атомної енергії (ПКАЕ) було покладено завдання керувати безпекою та захистом ядерної програми. Саме ПКАЕ здійснює нагляд за всією цивільною ядерною діяльністю – від виробництва ядерної енергії до охорони здоров'я [25] і сільського господарства, а також промисловості. Згідно з постановою ПКАЕ, прийнятою у 1965 році, всі ядерні установки в Пакистані перебувають у власності і експлуатуються федеральним урядом через згадану Комісію [41].

У 1987 році була прийнята перша Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (КФЗЯМ), яка є основним правовим документом глобального режиму ядерної безпеки та до якої у 2000 році приєднався Пакистан [25].

Для забезпечення заходів фізичного захисту ядерного матеріалу під час міжнародних перевезень, на вимогу Конференції, у 2001 році було створено незалежний орган – Пакистанську адміністрацію ядерного регулювання (ПАЯР). Пунктом 16.2(f) Указу про ПАЯР 2001 року Адміністрація уповноважена регулювати безпеку та захищеність всієї цивільної ядерної інфраструктури, у тому числі атомні електростанції та радіоактивні матеріали, що використовуються в промисловості та лікарнях [42]. Також у коло відповідальності увійшло ліцензування та впровадження правил на об'єктах від-

повідно до введеного «Положення про фізичний захист ядерного матеріалу (матеріалів) і ядерної установки (установок) PAK/925» [37].

Пізніше ПАЯР за порадою Уряду Пакистану та сприянням МАГАТЕ ініціювала проєкт Плану дій з фізичної ядерної безпеки (Nuclear Security Action Plan), щоб заповнити існуючі прогалини у сфері фізичної ядерної безпеки, такі як підвищення рівня безпеки на об'єктах, прикордонний контроль та реагування на надзвичайні ситуації. На підставі Плану дій було розроблено стійку систему фізичної ядерної безпеки з визначеними можливостями реагування та відновлення, інтегровану з національними законами, правилами та процедурами [25].

Важливим кроком було створення у 2000 році Національного командного органу (НКО) для нагляду за всіма стратегічними організаціями Пакистану, експортним контролем, захистом і безпекою ядерних матеріалів і установок. З 2010 року на підставі відповідного закону НКО відповідає за розробку політики щодо розгортання і безпеки ядерного арсеналу Пакистану, а також за ядерну безпеку, охорону і фізичний захист ядерних об'єктів [34].

Низка згаданих законодавчих актів та утворення Відділу стратегічного експортного контролю при Міністерстві закордонних справ у 2007 році сприяли комплексному підходу щодо експорту товарів і технологій подвійного призначення, пов'язаних із ядерною і біологічною зброєю та засобами її доставки. Закон заборонив нецільове використання підконтрольних товарів і технологій [12]. Відділ стратегічного експортного контролю веде національні контрольні списки, які відповідають спискам міжнародних груп експортного контролю, а саме: Групи ядерних постачальників (ГЯП), Австралійської групи (АГ) та Режиму контролю за ракетною технологією (РКРТ) [34].

Таким чином, законодавчий аспект ядерної діяльності Пакистану базується на Законі про Національний командний орган (2010 р.), Постанові про Пакистанську комісію з атомної енергії (1965 р.), Указі про Пакистанську адміністрацію ядерного регулювання (2001 р.), Законі про стратегічний експортний контроль (2004 р.) та підтримується низкою інституцій, таких як Пакистанська комісія з атомної енергії, Пакистанська адміністрація ядерного регулювання, Національний командний орган та Відділ стратегічного експортного контролю при Міністерстві закордонних справ. Національні уряди несуть відповідальність за безпеку своїх ядерних установок і впровадження необхідних заходів захисту.

Відповідно до Основоположного принципу G Поправки до КФЗЯМ: «Фізичний захист держави повинен ґрунтуватися на поточній оцінці державою загрози» [4]. Оцінка окреслює достовірні загрози для ядерних установок держави та діяльності, пов'язаної з ядерними матеріалами. Подальші дії вимагають створення сценаріїв загроз, відомих як проєктні загрози (ПЗ), від яких повинні бути захищені ядерні установки [21]. Ці проєктні загрози надають детальні характеристики потенційних «супротивників» з урахуванням специфіки ядерних установок та радіоактивних матеріалів, що захищаються. До таких супротивників належать зовнішні суб'єкти (особи, які намагаються вчинити диверсію на ядерних установках та/або крадіжку) та внутрішні загрози (особи, які мають санкціонований доступ до ядерних матеріалів та/або конфіденційних даних і можуть діяти спільно із зовнішніми суб'єктами) [30]. Вважається, що основний ризик походить, зокрема, від екстремістів, злочинців і терористів [21]. Системи фізичної ядерної захищеності оператора розробляються та випробовуються на основі ПЗ. Різні актори, такі як оператори, регуляторні органи та розвідувальні служби, беруть участь у процесі розробки ПЗ в Пакистані [24]. НКО встановлює політику забезпечення якості відповідно до нормативних вимог і в координації з усіма відповідними організаціями.

З кожним роком потреби у сфері безпеки Пакистану зростали, тому було створено: окремий підрозділ із питань безпеки у складі Відділу стратегічних планів (другий структурний рівень НКО, що виконує функції постійного секретаріату НКО та відповідає за управління стратегічними активами, координацію між різними ядерними організаціями, а також управління бюджетними та адміністративними питаннями [34]), Управління фізичного захисту і безпеки в складі ПАЯР, а також Пакистанський центр передового досвіду з фізичної ядерної безпеки (далі – Центр передового досвіду) до складу якого входять навчальна академія, Національний інститут ядерної безпеки і фізичної ядерної безпеки ПАЯР і Пакистанський інститут інженерії і прикладних наук. Центр передового досвіду пропонує детальну навчальну програму, яка охоплює різні сфери, такі як охоронні сили і фізичний захист, безпека і розвідка, контроль і облік матеріалів, а також затримка і реагування [32].

Пакистан постійно оновлює заходи фізичного захисту відповідно до положень, встановлених зміненою КФЗЯМ і Рекомендаціями з фізичної ядерної безпеки щодо фізичного захисту ядерного матеріалу та ядерних установок (INFCIRC/225/Revision 5) [35]. Міжнародний режим фізичної ядерної безпеки Пакистану базується на міжнародних конвенціях, резолюціях Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) та резолюціях МАГАТЕ. Пакистан є учасником: Конвенції про ядерну безпеку (з 1994 р.); Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію (з 1989 р.); Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації; Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та установок (КФЗЯМ). Була

також ратифікована Поправка до КФЗЯМ (2005 р.), а разом із цим сфера дії Конвенції була поширена також на ядерні об'єкти та охоплює ризик саботажу. У 2018 році ПАЯР прийняла «Положення про безпеку радіоактивних джерел РАК/926», яке гармонізоване з положеннями «Кодексу поведінки з безпеки та збереження радіоактивних джерел» МАГАТЕ та його двох Додаткових посібників: «Імпорт/експорт радіоактивних джерел» та «Поводження з відпрацьованими матеріалами» [23]. З 2019 р. (після ратифікації КФЗЯМ), Пакистан є учасником Контактної групи з ядерної безпеки, яка допомагає сприяти сталому та спільному залученню до ядерної безпеки [25]. У 2019 році Пакистан також прийняв «Положення про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок РАК/925», яке відповідає Рекомендаціям МАГАТЕ з фізичної ядерної безпеки щодо фізичного захисту ядерного матеріалу та ядерних установок (INFCIRC/225/Rev.5) [37].

Дотримання Пакистаном Резолюції РБ ООН №1540 та подання п'яти звітів про національні заходи з імплементації зазначеної Резолюції, сприятиме активній позиції Пакистану як члена МАГАТЕ, який не тільки виконує всі вимоги, але й застосовує ефективні заходи для обліку, збереження і фізичного захисту чутливих матеріалів від недержавних суб'єктів і загроз, що вимагаються положеннями КФЗЯМ і рекомендовані Кодексом поведінки з безпеки і збереження радіоактивних джерел МАГАТЕ [25]. Також Пакистан бере участь у роботі кількох комітетів з фізичної ядерної безпеки, включаючи Консультативну групу з фізичної ядерної безпеки та Комітет з керівних матеріалів з фізичної ядерної безпеки [22].

Відповідно до вимог Кодексу поведінки МАГАТЕ з безпеки та збереження радіоактивних джерел [9] співпраця ПАЯР з МАГАТЕ сприятиме модернізації заходів безпеки в усіх ядерних медичних центрах з радіоактивними джерелами категорії І. Системи та заходи безпеки на цивільних атомних електростанціях та дослідницьких реакторах також модернізуються відповідно до рекомендацій з фізичної ядерної безпеки, що містяться в INFCIRC 225/Rev.5 та інших документах МАГАТЕ з фізичної ядерної безпеки [38].

Програма щодо співпраці зі Сполученими Штатами у двосторонньому діалозі з ядерної безпеки (з 2001 р.) на підставі запропонованої США допомоги для протидії зростаючим ризикам ядерного тероризму з боку Аль-Каїди або інших терористичних угруповань [15] працює і досі, що хоча існують суперечливі погляди на характер співпраці у сфері ядерної безпеки.

Вплив потенційних ризиків для фізичної ядерної безпеки

Відповідно до стратегії МАГАТЕ, невід'ємною частиною ядерної безпеки є своєчасна оцінка загроз, «спроби охарактеризувати і кількісно оцінити загрози через процес виявлення або оцінки супротивників або дій, які можуть завдати шкоди особам, майну, суспільству або навколишньому середовищу» [19]. Саме оцінка загроз призводить до визначення проєктної загрози (ПЗ).

Протягом десятиліть фізична ядерна безпека асоціювалася і була спрямована на фізичний захист ядерних об'єктів, в першу чергу, за допомогою «гармат, охорони і воріт» [17]. На практиці всі чутливі матеріали і об'єкти були захищені фізичними бар'єрами (ворота) і охоронялися добре озброєним (гармати) військовим, а пізніше і цивільним персоналом (охорона). Однак після трагічних подій 11 вересня 2001 року світ зрозумів, що ці заходи самі по собі недостатньо ефективні для протидії різноманітним новим загрозам.

Ризики для фізичної ядерної безпеки та заходи щодо забезпечення безпеки ядерних об'єктів Пакистану також значно змінилися за останні роки. Якщо на початковому етапі розробки ядерної зброї Пакистан захищав свою таємну ядерну програму, не дозволяючи державі ділитися інформацією про заходи безпеки, від потенційних ризиків шпигунства і загроз саботажу з боку зовнішніх супротивників притаманними тодішньому режиму засобами, то після повітряного бомбардування Ізраїлем іракського ядерного реактора в 1981 році [8], Пакистан додатково підписав з Індією Угоду про заборону нападів на ядерні об'єкти та установки (1988 р.) як акт запобігання можливої атаки на свою цивільну ядерну інфраструктуру.

Загроза ядерного тероризму у світі значною мірою зросла після терактів 11 вересня 2001 року; змінився не тільки характер загрози, а й сприйняття цієї загрози. Це, безумовно, торкнулося й Пакистану. Так склалося, що Пакистан, як і Індія, входять у топ-10 країн, які найбільше потерпають від загрози тероризму [10], у тому числі завдяки діяльності внутрішніх терористів і позиціонування країни як прифронтової держави у війні з тероризмом.

В останні роки йде поступове зниження терористичної активності в країні. Відповідно кількість викликів для внутрішньої безпеки Пакистану і їх вплив на ядерну зброю та об'єкти держави мають теж зменшуватися. Так, у 2019 році зафіксовано найменший з 2006 року показник кількості смертей від тероризму у Пакистані [10], чому сприяли посилення заходів безпеки на ядерних об'єктах.

Натомість викликів для національної безпеки Пакистану все ще достатньо. Серед очевидних загроз фізичній ядерній безпеці Пакистану можна виділити такі, як внутрішня нестабільність та ризик розпаду держави, потрапляння ядерної зброї та/або матеріалів до чужих рук, несанкціоноване використання ядерної зброї та втрата контролю.

Кожна з цих загроз спирається на певні дослідження ситуації. Аналітики давно прогнозували

«крах пакистанської держави» [43], та взагалі «вразливість Ісламабаду до ісламістського перевороту» [40]. Дослідження останніх років демонструють зниження терористичної активності і навпаки показують стійкість Пакистану у боротьбі з тероризмом, але це не означає, що загроза перестала існувати.

Які чинники особливо непокоять? По-перше, це рух «Техрік-Талібан Пакистан» (ТТП), який з'явився на фоні зростання антиамериканських настоїв у країні після інтервенції американських військових в Афганістан в 2001 році [2] та укоренився в північно-західному племінному поясі здійснюючи напади на військові об'єкти в Пакистані. Проведення військової операції проти ТТП зменшило терористичну загрозу, але після встановлення талібами контролю над Афганістаном і на фоні їх нездатності ефективно контролювати терористичну діяльність ТТП на території Пакистану зростає загроза початку нової хвилі тероризму в Пакистані [1] . Хоча здатність ТТП атакувати об'єкти критичної інфраструктури на материковій частині Пакистану все ще обмежена [5].

Ще однією загрозою залишається релігійний екстремізм. На фоні зростаючих антиамериканських настроїв після вторгнення США в Афганістан, праві релігійні партії сформували альянс на чолі з Муттахіддою Маджліс Амалем у Пакистані і змогли сформувати уряд у двох провінціях на виборах 2002 року. Тенденція декілька змінилася після виборів 2008 і 2013 років, коли до влади прийшли помірковані/ліберальні політичні партії [28]. Наразі політична статистика свідчить, що хоча більшість населення Пакистану підтримує помірковані політичні партії, але зростання правих партій, особливо «Техрік-е-Лаббаїк» (Пакистан), на попередніх виборах викликає занепокоєння [39].

Наступним ризиком для фізичної ядерної безпеки Пакистану є потрапляння ядерних матеріалів до рук терористичних угрупувань. Певна роль належить й негативній репутації самого Пакистану. Так напередодні терактів 11 вересня Усама бен Ладен заявляв про зацікавленість Аль-Каїди в отриманні ядерної зброї [3], а два колишніх пакистанських вчених-ядерника розмовляли з бен Ладеном у 2002 році [7], що викликало занепокоєння щодо імовірного зв'язку між ядерним істеблішментом Пакистану та терористичною мережею, а також можливості доступу терористичних угруповань до чорного ринку ядерної зброї. Самі вчені заперечували передачу будь-якої чутливої інформації. Але ситуація погіршилася, коли у 2004 році «батько пакистанської бомби» А. К. Хан розкрив інформацію про існування таємної мережі ядерних поставок [3; 46]. Під керівництвом А. К. Хана було створено великий ринок, на якому ядерні технології та матеріали продавали в Лівію, Іран, КНДР. Пакистан використовували також як перевалочний пункт. За словами А. К. Хана, про існування мережі знали командувачі збройними силами країни та радники з оборони голів урядів у період з 1988 по 1997 роки.

Дійсно, Пакистан створював ракетно-ядерну зброю за рахунок важкого напруження внутрішніх ресурсів та скорочення багатьох інших витрат, а тому створений потенціал протягом тривалого часу використовували і як джерело одержання великих доходів [3]. Саме зізнання А. К. Хана виявило слабкі місця у заходах експортного контролю; це послужило причиною запровадження Пакистаном законів із експортного контролю і заходів із перевірки і вдосконалення персоналу відповідно до найкращих міжнародних практик. Зроблені кроки і досі впливають на довіру до заходів ядерної безпеки Пакистану.

Несанкціоноване використання ядерної зброї як ще один з найнебезпечніших викликів фізичної ядерної безпеки викликає занепокоєння міжнародної спільноти та будується на факті секретності пакистанської ядерної програми. Ефективність та адекватність системи командування і контролю та заходів фізичної ядерної безпеки викликала багато сумнівів саме через те, що уряд Пакистану тримає все у таємниці. Наразі заходи з фізичної ядерної безпеки навколо чутливих військових об'єктів складаються з багаторівневої охорони периметра за використання людей і технічних засобів, включаючи огорожі, електронні датчики, камери відеоспостереження, засоби протиповітряної оборони і команди контррозвідки. Зброя захищена дозвільною системою та зберігається у знятому з озброєння вигляді у різних локаціях, щоб уникнути ризику несанкціонованого використання [32].

Але, виходячи з недостатньої прозорості з боку пакистанського уряду, міжнародна спільнота занепокоєна проблемою тероризму та невпевнена в спроможності Пакистану захистити свою ядерну зброю та ядерні матеріали від потрапляння до рук зловмисників. Це викликає алармістські погляди на стан фізичної ядерної безпеки Пакистану. Більшість дослідників, обговорюючи ризики для фізичної ядерної безпеки Пакистану, схильні ігнорувати мотивацію і фактичну здатність терористичних груп здійснити успішний напад на ядерний об'єкт або спробу викрасти ядерну зброю чи матеріали, що розщеплюються [6] та зміну динаміки рівня реагування з пакистанської сторони. Поряд з цим, за оцінкою МАГАТЕ [23], саме ці зміни знизили рівень загроз, що демонструє покращення заходів безпеки.

Ефективність заходів з ядерної безпеки: теоретичні погляди

Оптимісти та песимісти дискутують на предмет адекватності та ефективності заходів з фізичної ядерної безпеки. Дослідник зброї масового знищення і тероризму Чарльз П. Блер зауважив, що

«оптимісти і песимісти розглядають дійсні змінні, але не можуть оцінити всі критичні фактори, необхідні для методологічно обґрунтованої і виправданої оцінки загрози ядерних активів Пакистану» [6].

У чому полягає суть цих теорій? Оптимісти, очікувано, висловлюють упевненість в існуючих заходах безпеки, що вживаються відповідними державними установами в Пакистані. Причому увага приділяється існуванню технічних і фізичних заходів безпеки.

Наїм Салік і Кеннет Н. Луонго визнають, що терористичні угруповання становлять основну загрозу безпеці, але разом із цим пріоритетну роль віддають інституційному розвитку Пакистану і заходам фізичного захисту на ядерних об'єктах і навколо них. Автори стверджують, що напади бойовиків на військові об'єкти Пакистану, а саме напад на авіабазу Камра, хоча й викликали тривогу в усьому світі, але всі ці атаки були зірвані на периферії, більше того, жоден із цих об'єктів не мав ядерної зброї або матеріалів, що розщеплюються [31].

Лоуренс Корб, колишній чиновник Міністерства оборони США, після свого першого візиту до Пакистану підтвердив впевненість, яку високопосадовці США, такі як генерал Девід Петреус, адмірал Майкл Маллен і тодішній президент Барак Обама, висловлювали щодо заходів ядерної безпеки Пакистану [27]. Заходи з фізичної ядерної безпеки на цивільних ядерних об'єктах Пакистану мають високу міжнародну оцінку як такі, що відповідають міжнародним нормам і стандартам.

На засіданні 70-ї Генеральної Асамблеї ООН генеральний директор МАГАТЕ Юкія Амано висловив свою високу оцінку «вражаючим досягненням Пакистану у сфері фізичної ядерної безпеки за більш ніж чотири десятиліття експлуатації атомних електростанцій» [14].

Чинний генеральний директор МАГАТЕ Рафаель Гроссі поділився подібними думками під час свого візиту до Пакистану [36]. Центр Стенлі за мир і безпеку назвав перший пакистанський навчальний центр з фізичної ядерної безпеки «зразковим прикладом» [16], високо оцінивши надання ним технічної допомоги, підготовки і навчання операторів, регулюючих органів, правоохоронних органів і офіцерів, які перебувають на передовій.

Песимісти, по-перше, занепокоєні ймовірністю потрапляння пакистанської ядерної зброї та/або ядерних матеріалів до рук терористичних груп. В якості основних ризиків вони називають взяття терористичними групами контролю над пакистанським урядом і збройними силами; крадіжку ядерної зброї або матеріалів за допомогою інсайдера; несанкціоноване використання тактичної ядерної зброї. Ще до того, як Пакистан розробив повноцінну ядерну програму, про потенційну загрозу ескалації війни між Індією і Пакистаном писала історик військової розвідки Роберта Вольштеттер, яка застерігала від ризиків ядерного тероризму з огляду на розвиток ядерної інфраструктури країни [44].

Теракт 11 вересня також спровокував прояв алармістських поглядів на загрозу з боку терористів. Колишній спеціальний помічник президента США з питань національної безпеки Джон Вулфстал застерігав від побічних наслідків нестабільності в Афганістані та ймовірної тісної співпраці між Пакистаном і урядом Талібану в Кабулі [45].

Після терористичних атак на деякі військові об'єкти в Пакистані, такі як Пакистанський оборонний завод у Вах, Шон Грегорі написав серію статей про зростаючу проблему забезпечення безпеки ядерного арсеналу Пакистану [13]. Незважаючи на деякий спад у 2014 році тероризму в Пакистані завдяки операції пакистанських військових «Зарб-е-Азб», колишній голова національного управління безпеки Афганістану Рахматулла Набіль теж висловив занепокоєння з приводу безпеки ядерної зброї Пакистану [33]. Головна критика Набіля стосувалася нездатності держави контролювати терористичні угруповання, які існують в країні, та захищати свій ядерний арсенал від терористів. Після виведення американських військ з Афганістану [26] песимістичні побоювання посилилися, ігноруючи розроблені заходи з фізичної ядерної безпеки. На нашу думку, для ефективного аналізу ядерної безпеки Пакистану необхідна цілісна оцінка загрози та аналіз імовірності терористичної атаки.

Ефективний режим ядерної безпеки Пакистану

Систематичний огляд зусиль Пакистану у сфері фізичної ядерної безпеки показує, що країна, дотримуючись понад 20 років міжнародних зобов'язань, має досить потужний режим фізичної ядерної безпеки та рухається до його покращення, одночасно реорганізовуючи свої стратегічні галузі, щоб запобігти створенню ще однієї мережі розповсюдження в стилі А. К. Хана. Зростаюче занепокоєння з 2001 року призвело до посилення уваги до людської надійності, безпеки ядерної зброї, а також об'єктів, що забезпечують її виробництво і розгортання.

Однак залишається кілька помітних прогалин у режимі фізичної ядерної безпеки країни. По-перше, Пакистан ділиться детальною інформацією про свої зусилля з фізичної ядерної безпеки у сфері цивільної ядерної інфраструктури і бере на себе відповідальність за підтримку її безпечної та надійної роботи. Але у сфері безпеки військової ядерної інфраструктури існує помітна і доволі зрозуміла секретність. Пакистан надає огляд методів і технологій, що використовуються для забезпечення безпеки ядерної зброї, але обмін інформацією є недостатнім. Необхідно поширити довіру між державою та міжнародною спільнотою. Неко-

ректна інформація призводить до хибних уявлень та негативних наслідків. Наприклад, повідомлення про нібито підготовку США до знищення ядерного арсеналу Пакистану і вторгнення американських військових на територію держави посилили побоювання Пакистану і призвели до посилення секретності [11]. Для підвищення довіри саме до внутрішніх заходів ядерної безпеки, Пакистан повинен пролити світло на свої зусилля і розглянути заходи, спрямовані на підвищення прозорості. Відповідно до КФЗЯМ, яка вимагає від держав налагодити співпрацю і розробити механізм обміну інформацією для фізичного захисту цивільних ядерних матеріалів і установок, Пакистан може вжити активних заходів, щоб ділитися необхідною інформацією з МАГАТЕ.

По-друге, для ефективного режиму ядерної безпеки Пакистан повинен розмежувати свою цивільну ядерну програму та військову. Широкомасштабні дослідження і розробки Пакистану в цивільному ядерному секторі здебільшого недооцінюються, головним чином через те, що його військова ядерна програма перебуває в центрі уваги. Тому Пакистану слід окремо висвітлити свій розвиток у цивільному секторі. Також Пакистан повинен виконати свою обіцянку та підписати Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму для більшої прозорості своєї ядерної програми.

Висновки. Аналізуючи стан фізичної ядерної безпеки Пакистану з урахуванням нових викликів та загроз, у тому числі у результаті терактів 11 вересня, можна зазначити суттєве прагнення Пакистану щодо вдосконалення ефективності режиму фізичної ядерної безпеки, а саме завдяки утворенню комплексної законодавчої та інституційної структури, системи фізичної ядерної безпеки, а також виконання міжнародних зобов'язань.

Активне розширення Пакистаном в останні роки своєї цивільної і військової ядерної програми потребує зміцнення режиму фізичної ядерної безпеки такими ж темпами. Так, для зменшення міжнародної стурбованості і підвищення довіри до внутрішніх заходів ядерної безпеки, на наш погляд, Пакистан повинен приділяти більше уваги прозорості в обміні інформацією про заходи безпеки, особливо в цивільній ядерній діяльності, відповідно до КФЗЯМ. У цьому сенсі важливим є розмежування цивільної ядерної програми від військової для висвітлення досягнень і розвитку саме у цивільному секторі. Також, враховуючи характер загроз і ризиків для фізичної ядерної безпеки в країні, існує потреба в значній модернізації засобів і методів забезпечення фізичної ядерної безпеки.

Виконання Пакистаном своєї обіцянки та підписання Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму не тільки продемонструє впевненість країни у тому, що її національний режим фізичної ядерної безпеки відповідає найсучаснішим міжнародним стандартам але підтвердить відданість Пакистану меті забезпечення фізичної ядерної безпеки та підвищить репутацію Пакистану як відповідальної ядерної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Aamir A. Pakistan faces terrorism surge post-Afghan war. *Nikkei Asia*. March 15, 2023. URL: https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/Pakistan-faces-terrorism-surge-post-Afghan-war (дата звернення: 12.02.2024).

2. Abbas H. *Pakistan's Drift into Extremism: Allah, the Army, and America's War on Terror* (1st ed.). September 1, 2004. London: Routledge, 304 p. URL: https://www.routledge.com/Pakistans-Drift-into-Extremism-Allah-the-Army-and-Americas-War-on-Terror/Abbas/p/book/9780765614971 (дата звернення: 12.02.2024).

3. Albright D., Higgins H. A Bomb for the Ummah. *Bulletin of the Atomic Scientists.* 2003. Vol. 59, no. 2. P. 49–55. DOI: 10.2968/059002012

4. Amendment to the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, INFCIRC/274/Rev.1/Mod. 1 (Corrected) (2005). URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1979/infcirc274r1m1c.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

5. Asfandyar Mir. Pakistan's Twin Taliban Problem. United States Institute of Peace. *United States Institute of Peace (USIP).* May 4, 2022. URL: https://www.usip.org/publications/2022/05/pakistans-twin-taliban-problem (дата звернення: 12.02.2024).

6. Blair C. P. Fatwas for fission: Assessing the terrorist threat to Pakistan's nuclear assets. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2011. Vol. 67, no. 6. P. 19–33. DOI: 10.1177/0096340211426505

7. Borger J. Pakistan nuclear experts advised Bin Laden. *The Guardian*. December 13, 2001. URL: https://www.theguardian.com/world/2001/dec/13/afghanistan.pakistan (дата звернення: 12.02.2024).

8. Boudreau D. G. The Bombing of the Osirak Reactor. *International Journal on World Peace*. 1993. Vol. 10, no. 2. P. 21–37.

9. Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources, IAEA/CODEOC/2004 (2004). URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Code-2004_web.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

10. Global Terrorism Index 2023. *Institute for economics and Peace (IEP). Global Terrorism Index 2023: Measuring the Impact of Terrorism, Sydney, March 2023* URL: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2023/12/GTI-2023-web.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

11. Goldberg J., Ambinder M. The Ally From Hell. *The Atlantic*. December, 2011. URL: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2011/12/the-ally-from-hell/308730/ (дата звернення: 12.02.2024).

12. Government of Pakistan. Export Control on Goods, Technologies, Material and Equipment related to Nuclear and Biological Weapons and their Delivery Systems Act. *The Gazette of Pakistan*. 2004. URL:

http://www.secdiv.gov.pk/uploads/Doc- 1%20Export%20Control%20Act-2004-0c0c.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

13. Gregory S. The Terrorist Threat to Pakistan's Nuclear Weapons. *Combating Terrorism Center at West Point.* 2009. URL: https://ctc.westpoint.edu/the-terrorist-threat-to-pakistans-nuclear-weapons/ (дата звернення: 12.02.2024).

14. Haider I. IAEA praises Pakistan's nuclear security record. *DAWN.* 2015. URL: http://www.dawn.com/news/1209311 (дата звернення: 12.02.2024).

15. Hammer A. J., Grotto M. Nuclear Security Cooperation Between the United States and Pakistan. *Center for American Progress*. 2009. URL: https://www.americanprogress.org/article/nuclear-security-cooperation-between-the-united-states-and-pakistan/ (дата звернення: 12.02.2024).

16. Heyes A. An Assessment of the Nuclear Security Centers of Excelleence. *The Stanley Foundation. 2*012. URL: http://www.nsgeg.org/AlanHeyesPAB512.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

17. Hobbs C., Moran M. Exploring the human dimension of nuclear security: The history, theory, and practice of security culture*. The Nonproliferation Review*. 2021. Vol. 28(4–6). P. 275–295. DOI: 10.1080/10736700.2020.1811532

18. IAEA. Nuclear Security Recommendations on Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities (INFCIRC/225/Revision 5). *International Atomic Energy Agency.* 2011. No. 13. 57 p. DOI: 10.61092/iaea.ko2c-dc4

19. IAEA. Risk Informed Approach for Nuclear Security Measures for Nuclear and Other Radioactive Material out of Regulatory Control. *IAEA Nuclear Security Series. 2015.* No. 24-G 84 p. URL: http://www- pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1678_web.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

20. IAEA. Nuclear Security Series. *IAEA Nuclear Security Series. OUI. 2017.* URL: https://www.iaea.org/resources/nuclear-security-series (дата звернення: 12.02.2024).

21. IAEA. National Nuclear Security Threat Assessment, Design Basis Threats and Representative Threat Statements. *IAEA Nuclear Security Series. OUI.* 2021. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/P1926_web.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

22. IAEA. Country Nuclear Power Profiles. Pakistan. *IAEA Nuclear Security Series.* 2022a. URL: https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/Pakistan/Pakistan.htm (дата звернення: 12.02.2024).

23. IAEA. IAEA Mission Says Pakistan's Regulatory Body Effective, Encourages Continued Focus on Radioactive Waste Management. *IAEA Nuclear Security Series.*2022b. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-mission-says-pakistans-regulatory-body-effective-encourages-continued-focus-on-radioactive-waste-management (дата звернення: 12.02.2024).

24. Jalil G. Y. Issue Brief on "Nuclear Energy in Pakistan: Prospects and Challenges". *Institute of Stategic Studies Islamabad.* 2022. URL: https://issi.org.pk/issue-brief-on-nuclear-energy-in-pakistan-prospects-and-challenges/ (дата звернення: 12.02.2024).

25. Jalil G. Y., Mustafa M. Q. Pakistan's Nuclear Security: A Journey of Excellence. 2023. URL: https://issi.org.pk/wp-content/uploads/2023/08/IB_Ghazala_Aug_30_2023.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

26. Kalb M. The agonizing problem of Pakistan's nukes. *Brookings*. 2021. URL: https://www.brookings.edu/articles/the-agonizing-problem-of-pakistans-nukes/ (дата звернення: 10.02.2024).

27. Korb L. J. The Security of Pakistan's Nuclear Arsenal. Center for American Progress. 2009. URL: https://www.americanprogress.org/article/the-security-of-pakistans-nuclear-arsenal/ (дата звернення: 12.02.2024)

28. Krishnan A. Pakistan Elections 2013: Declining Support for Religious Parties. *IPCS.* 2013. URL: https://www.ipcs.org/comm_select.php?articleNo=3955 (дата звернення: 12.02.2024).

29. Kurando M. The Case of Zaporizhzhia: Making International Nuclear Safety and Security Fit for Conflict. *Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Gamburg.* 11.04.2022. URL: https://ifsh.de/en/news-detail/the-case-of-zaporizhzhia-making-international-nuclear-safety-and-security-fit-for-conflict (дата звернення: 08.02.2024).

30. Kurando M. Nuclear Security in Conflict Zones: The Dangerous Case of Zaporizhzhia. *International Journal of Nuclear Security*. 2023. Vol. 8, no. 2. 15 p. DOI: 10.7290/ijns372553

31. Luongo K., Salik N. Building Confidence in Pakistan's Nuclear Security. *Arms Control Today.* 2007. Vol. 37 no. 10. P. 11-17.

32. Ministry of Foreign Affairs, Government of Pakistan. *Pakistan's Nuclear Security Regime. Ministry Of Foreign Affairs Government of Pakistan*. 2020. URL: https://mofa.gov.pk/wp-content/uploads/2020/02/NSRFinal08-02-2020.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

33. Nabil R. Oinion | The World Must Secure Pakistan's Nuclear Weapons. *The New York Times.* April 20, 2017. URL: https://www.nytimes.com/2017/04/20/opinion/the-world-must-secure-pakistans-nuclear-weapons.html (дата звернення: 08.02.2024).

34. National Command Authority Act, No.F.9(5)/2009. *The Gasette of Pakistan.* March 11, 2010. 11 p. URL: https://na.gov.pk/uploads/documents/1300934560_193.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

35. Noor S. Assessing Pakistan's Nuclear Security Upgrades after ratification of the 2005. *CPPNM Amendment. Stimson Center*. 2021. URL: https://www.stimson.org/2021/assessing-pakistans-nuclear-security-upgrades-after-ratification-of-the-2005-cppnm-amendment/ (дата звернення: 08.02.2024).

36. Pakistan and IAEA Accelerate Nuclear Cooperation to Address Climate, Food and Health. IAEA. 2023. URL: https://www.iaea.org/newscenter/news/pakistan-and-iaea-accelerate-nuclear-cooperation-to-address-climate-food-and-health (дата звернення: 08.02.2024).

37. Pakistan Nuclear Regulatory Authority. Regulations on Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Installations — (PAK/925). *The Gazette of Pakistan*. July 12, 2019. 18 p. URL: https://www.pnra.org/upload/legal_basis/regulations/PAK-925.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

38. Pakistan's National Statement. Presented at the International Conference on Nuclear Security: Sustaining

and Strengthening Efforts. *International Atomic Energy Agency.* 2020. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/20/02/cn-278-pakistan.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

39. Raashed M. The New Crossroads: State, Religion, and the Tehreek-i-Labaik Pakistan. 2021URL: https://cscr.pk/explore/themes/politics-governance/the-new-crossroads-state- religion-and-the-tehreek-i-labaik-pakistan/ (дата звернення: 08.02.2024).

40. Riedel B. Armageddon in Islamabad. *The National Interest*. 2009. P. 9-18.

41. The Pakistan Atomic Energy Commission Ordinance, No. XVII of 1965. URL: https://faolex.fao.org/docs/pdf/pak115829.pdf (дата звернення: 08.02.2024).

42. The Pakistan Nuclear Regulatory Authority Ordinance, No. III (2001). URL: https://www.pnra.org/upload/legal_basis/Ordinance%202001(Amennded).pdf (дата звернення: 08.02.2024).

43. Watch Currents: A Conversation with David Kilcullen. *The New Yorker Events.* (2009). URL: https://www.newyorker.com/video/watch/david-kilcullen (дата звернення: 08.02.2024).

44. Wohlstetter R. Terror on a grand scale. *Survival*. 1976. Vol. 18, no.3. P. 98-104. DOI: 10.1080/00396337608441610

45. Wolfsthal J. U.S. Needs A Contingency Plan For Pakistan's Nuclear Arsenal. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2001. URL: https://carnegieendowment.org/2001/10/16/u.s.-needs-contingency-plan-for-pakistan-s-nuclear-arsenal-pub-819 (дата звернення: 08.02.2024).

46. Yourish K., D'Souza D. Father of Pakistani Bomb Sold Nuclear Secrets. *Arms Control Association.* 2004. URL: https://www.armscontrol.org/act/2004-03/news/father-pakistani-bomb-sold-nuclear-secrets (дата звернення: 08.02.2024).

REFERENCES:

1. Aamir, A. (March 15, 2023). Pakistan faces terrorism surge post-Afghan war. *Nikkei Asia*. URL: https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/Pakistan-faces-terrorism-surge-post-Afghan-war [in English] (date of access: 12.02.2024).

2. Abbas, H. (September 1, 2004) *Pakistan's Drift into Extremism: Allah, the Army, and America's War on Terror* (1st ed.). London: Routledge. URL: https://www.routledge.com/Pakistans-Drift-into-Extremism-Allah-the-Army-and-Americas-War-on-Terror/Abbas/p/book/9780765614971 [in English] (date of access: 12.02.2024).

3. Albright, D., Higgins, H. (2003). A Bomb for the Ummah. *Bulletin of the Atomic Scientists,* Vol. 59, no. 2, pp. 49–55. DOI: 10.2968/059002012

4. Amendment to the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, INFCIRC/274/Rev.1/Mod. 1 (Corrected) (2005). URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1979/infcirc274r1m1c.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

5. Asfandyar, Mir. (May 4, 2022). Pakistan's Twin Taliban Problem. United States Institute of Peace. *United States Institute of Peace (USIP).* URL: https://www.usip.org/publications/2022/05/pakistans-twin-taliban-problem [in English] (date of access: 12.02.2024).

6. Blair, C. P. (2011). Fatwas for fission: Assessing the terrorist threat to Pakistan's nuclear assets. *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 67, no. 6, pp. 19–33. DOI: 10.1177/0096340211426505

7. Borger, J. (December 13, 2001.) Pakistan nuclear experts advised Bin Laden. *The Guardian*. URL: https://www.theguardian.com/world/2001/dec/13/afghanistan.pakistan [in English] (date of access: 12.02.2024).

8. Boudreau, D. G. (1993). The Bombing of the Osirak Reactor. *International Journal on World Peace*, Vol. 10, no. 2, pp. 21–37.Code of Conduct on the Sa

9. fety and Security of Radioactive Sources, IAEA/CODEOC/2004 (2004). URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Code-2004_web.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

10. Global Terrorism Index 2023. (March 2023). *Institute for economics and Peace (IEP). Global Terrorism Index 2023: Measuring the Impact of Terrorism, Sydney,* URL: https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2023/12/GTI-2023-web.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

11. Goldberg, J., Ambinder, M. (December, 2011.) The Ally From Hell. *The Atlantic*. URL: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2011/12/the-ally-from-hell/308730/ [in English] (date of access: 12.02.2024).

12. Government of Pakistan (2004). Export Control on Goods, Technologies, Material and Equipment related to Nuclear and Biological Weapons and their Delivery Systems Act. *The Gazette of Pakistan*. URL: http://www.secdiv.gov.pk/uploads/Doc- 1%20Export%20Control%20Act-2004-0c0c.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

13. Gregory, S. (2009). The Terrorist Threat to Pakistan's Nuclear Weapons. *Combating Terrorism Center at West Point.* URL: https://ctc.westpoint.edu/the-terrorist-threat-to-pakistans-nuclear-weapons/ [in English] (date of access: 12.02.2024).

14. Haider, I. (2015). (IAEA praises Pakistan's nuclear security record. *DAWN.* 2015. URL: http://www.dawn.com/news/1209311 [in English] (date of access: 12.02.2024).

15. Hammer, A. J., Grotto M. (2009). Nuclear Security Cooperation Between the United States and Pakistan. *Center for American Progress*. URL: https://www.americanprogress.org/article/nuclear-security-cooperation-between-the-united-states-and-pakistan/ [in English] (date of access: 12.02.2024).

16. Heyes, A. (2012). An Assessment of the Nuclear Security Centers of Excelleence. *The Stanley Foundation.* URL: http://www.nsgeg.org/AlanHeyesPAB512.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

17. Hobbs, C., Moran, M. (2021). Exploring the human dimension of nuclear security: The history, theory, and practice of security culture. *The Nonproliferation Review*, Vol. 28(4–6), pp. 275–295. DOI: 10.1080/10736700.2020.1811532

18. IAEA. (2011). Nuclear Security Recommendations on Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities (INFCIRC/225/Revision 5). *International Atomic Energy Agency,* No.13. 57 p. DOI: 10.61092/iaea.ko2c-dc4

19. IAEA. (2015). Risk Informed Approach for Nuclear Security Measures for Nuclear and Other

Radioactive Material out of Regulatory Control. *IAEA Nuclear Security Series,* No. 24-G. 84 p. URL: http://www- pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1678_web.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

20. IAEA. (2017). Nuclear Security Series. *IAEA Nuclear Security Series. OUI. 2017.* URL: https://www.iaea.org/resources/nuclear-security-series [in English] (date of access: 12.02.2024).

21. IAEA. (2021). National Nuclear Security Threat Assessment, Design Basis Threats and Representative Threat Statements. *IAEA Nuclear Security Series. OUI.* URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/P1926_web.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

22. IAEA. (2022a). Country Nuclear Power Profiles. Pakistan. *IAEA Nuclear Security Series.* URL: https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/Pakistan/Pakistan.htm [in English] (date of access: 12.02.2024).

23. IAEA. (2022b). IAEA Mission Says Pakistan's Regulatory Body Effective, Encourages Continued Focus on Radioactive Waste Management. *IAEA Nuclear Security Series.* URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-mission-says-pakistans-regulatory-body-effective-encourages-continued-focus-on-radioactive-waste-management [in English] (date of access: 12.02.2024).

24. Jalil, G. Y. (2022). Issue Brief on "Nuclear Energy in Pakistan: Prospects and Challenges". *Institute of Stategic Studies Islamabad.* URL: https://issi.org.pk/issue-brief-on-nuclear-energy-in-pakistan-prospects-and-challenges/ [in English] (date of access: 12.02.2024).

25. Jalil, G. Y., Mustafa, M. Q. (2023). Pakistan's Nuclear Security: A Journey of Excellence. 2023. URL: https://issi.org.pk/wp-content/uploads/2023/08/IB_Ghazala_Aug_30_2023.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

26. Kalb, M. (2021). The agonizing problem of Pakistan's nukes. *Brookings*. URL: https://www.brookings.edu/articles/the-agonizing-problem-of-pakistans-nukes/ [in English] (date of access: 12.02.2024).

27. Korb, L. J. (2009). The Security of Pakistan's Nuclear Arsenal. Center for American Progress. URL: https://www.americanprogress.org/article/the-security-of-pakistans-nuclear-arsenal/ [in English] (date of access: 12.02.2024).

28. Krishnan, A. (2013). Pakistan Elections 2013: Declining Support for Religious Parties. *IPCS.* URL: https://www.ipcs.org/comm_select.php?articleNo=3955 [in English] (date of access: 12.02.2024).

29. Kurando, M. (2022). The Case of Zaporizhzhia: Making International Nuclear Safety and Security Fit for Conflict. *Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Gamburg.* URL: https://ifsh.de/en/news-detail/the-case-of-zaporizhzhia-making-international-nuclear-safety-and-security-fit-for-conflict [in English] (date of access: 12.02.2024).

30. Kurando, M. (2023). Nuclear Security in Conflict Zones: The Dangerous Case of Zaporizhzhia. *International Journal of Nuclear Security*, vol. 8, no. 2, 15 p. DOI: 10.7290/ijns372553

31. Luongo, K., Salik, N. (2007). Building Confidence in Pakistan's Nuclear Security. *Arms Control Today, v*ol. 37, no. 10, pp. 11-17.

32. Ministry of Foreign Affairs, Government of Pakistan. (2020). *Pakistan's Nuclear Security Regime. Ministry Of Foreign Affairs Government of Pakistan*. URL: https://mofa.gov.pk/wp-content/uploads/2020/02/NSRFinal08-02-2020.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

33. Nabil, R. (April 20, 2017). Oinion | The World Must Secure Pakistan's Nuclear Weapons. *The New York Times.* URL: https://www.nytimes.com/2017/04/20/opinion/the-world-must-secure-pakistans-nuclear-weapons.html [in English] (date of access: 12.02.2024).

34. National Command Authority Act, No.F.9(5)/2009. (March 11, 2010). *The Gasette of Pakistan.* URL: https://na.gov.pk/uploads/documents/1300934560_193.pdf [in English] (date of access: 12.02.2024).

35. Noor, S. (2021). Assessing Pakistan's Nuclear Security Upgrades after ratification of the 2005. *CPPNM Amendment. Stimson Center*. URL: https://www.stimson.org/2021/assessing-pakistans-nuclear-security-upgrades-after-ratification-of-the-2005-cppnm-amendment/ [in English] (date of access: 08.02.2024).

36. Pakistan and IAEA Accelerate Nuclear Cooperation to Address Climate, Food and Health. (2023). IAEA. URL: https://www.iaea.org/newscenter/news/pakistan-and-iaea-accelerate-nuclear-cooperation-to-address-climate-food-and-health [in English] (date of access: 08.02.2024).

37. Pakistan Nuclear Regulatory Authority. (July 12, 2019). Regulations on Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Installations — (PAK/925). *The Gazette of Pakistan*. URL: https://www.pnra.org/upload/legal_basis/regulations/PAK-925.pdf [in English] (date of access: 08.02.2024).

38. Pakistan's National Statement. (2020). Presented at the International Conference on Nuclear Security: Sustaining and Strengthening Efforts. *International Atomic Energy Agency.* URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/20/02/cn-278-pakistan.pdf [in English] (date of access: 08.02.2024).

39. Raashed, M. (2021). The New Crossroads: State, Religion, and the Tehreek-i-Labaik Pakistan. URL: https://cscr.pk/explore/themes/politics-governance/the-new-crossroads-state- religion-and-the-tehreek-i-labaik-pakistan/ [in English] (date of access: 08.02.2024).

40. Riedel, B. (2009). Armageddon in Islamabad. *The National Interest*, pp. 9–18.

41. The Pakistan Atomic Energy Commission Ordinance, No. XVII of 1965. URL: https://faolex.fao.org/docs/pdf/pak115829.pdf [in English] (date of access: 08.02.2024).

42. The Pakistan Nuclear Regulatory Authority Ordinance, No. III (2001). URL: https://www.pnra.org/upload/legal_basis/Ordinance%202001(Amennded).pdf [in English] (date of access: 08.02.2024).

43. Watch Currents: A Conversation with David Kilcullen. (2009). *The New Yorker Events.* URL://www.newyorker.com/video/watch/david-kilcullen [in English] (date of access: 08.02.2024).

44. Wohlstetter, R. (1976). Terror on a grand scale. *Survival*, vol. 18, no.3, pp. 98-104. DOI: 10.1080/00396337608441610

45. Wolfsthal, J. (2001). U.S. Needs A Contingency Plan For Pakistan's Nuclear Arsenal. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: https://carnegieendowment.org/2001/10/16/u.s.-needs-contingency-plan-for-pakistan-s-nuclear-arsenal-pub-819 [in English] (date of access: 08.02.2024).

46. Yourish, K., D'Souza, D. (2004). Father of Pakistani Bomb Sold Nuclear Secrets. *Arms Control Association.* URL: https://www.armscontrol.org/act/2004-03/news/father-pakistani-bomb-sold-nuclear-secrets [in English] (date of access: 08.02.2024).

Nuclear security of Pakistan in the context of regional instability

Kurando Mariia Sergiivna

Postgraduate Student at the Department of International Relations of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1272-2954

Since gaining independence, Pakistan has existed in an atmosphere of regional and internal political instability and remains one of the countries most affected by the threat of terrorism. At the same time, Pakistan is actively developing its civilian and military nuclear programs, gradually expanding its nuclear infrastructure. Pakistan's nuclear security regime, namely its adequacy and effectiveness, has long been a matter of concern to the international community. After the fall of Kabul and the Taliban seizure of power in Afghanistan, concerns have only grown and raise the question of whether Pakistani fissile material stockpiles and nuclear facilities are secure in the face of these threats and challenges.

Therefore, the purpose of this article is to identify the impact of regional instability on the nuclear security regime in Pakistan. The article also discusses the measures taken by Pakistan to improve the physical protection of its nuclear infrastructure. The methodology of the article is based on a set of empirical political science research methods such as case study, discourse analysis, as well as normative-value and critical approaches.

As a result, the state of Pakistan's nuclear security was analyzed in the light of new challenges and threats. It was revealed that Pakistan has a significant desire to improve the effectiveness of its nuclear security regime by establishing a comprehensive legislative and institutional structure, nuclear security system, and fulfillment of international obligations. Recommendations were also made to further strengthen the nuclear security regime and increase confidence in Pakistan's internal nuclear security measures.

In general, given the nature of threats and risks to nuclear security in the country, there is a need for significant modernization of nuclear security means and methods. The urgency of taking these measures is based on the expansion of Pakistan's civilian and military nuclear program and the growing international concern.

Key words: *nuclear security, protection, threat, regional instability, conflict zone, international cooperation, Pakistan.*

Максименко Ірина Володимирівна

Ядерна загроза у війні Росії проти України: позиція МАГАТЕ та ЄС

УДК 327.56:341.1
(477:470:621.039МАГАТЕ:06.1ЄС)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.24

Максименко Ірина Володимирівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0003-1331-5485

Повномасштабна збройна агресія Росії проти України створює загрози не тільки для України. Вона підірвала міжнародні інститути та правові норми, які регулювали відносини між державами протягом багатьох десятиліть. Безпрецедентними загрозами є застосування Росією ядерних погроз і ядерного шантажу не тільки щодо України, але й інших держав та міжнародних організацій. Найбільша загроза полягає у використанні регулярних збройних сил російської держави проти ядерних об'єктів України, їхнє захоплення і використання як військових баз та інструменту тиску на світову спільноту. Стаття присвячена виокремленню найбільших чинників занепокоєння українських експертів з ядерної безпеки, розкриттю їх оцінок щодо впливу російських дій на ядерну та радіаційну безпеку і ефективність таких міжнародних організацій, як МАГАТЕ і ЄС. Поєднання методів якісної методології, як-то метод напівструктурованого анонімного інтерв'ю експертів в сфері ядерної політики та ядерної безпеки, а також метод контент-аналізу документів і аналітичних праць, дозволяє застосувати міждисциплінарний підхід до проблематика, що досліджується, і виконати наступні пошукові задачі. По-перше, виокремлено пріоритетні загрози ядерній та міжнародній безпеці з точки зору українських експертів. По-друге, розкрито позиції МАГАТЕ і ЄС щодо ситуації навколо ЗАЕС та інших загроз, що склалися в Україні через військові дії Росії. По-третє, розглянуті чинники, що визначають діяльність МАГАТЕ та ЄС та обмеженість їх зусиль щодо відновлення режиму ядерної безпеки, а також висвітлено наявних досягнень цих організацій в питанні підтримки України. Особлива увага надається аналізу питання запровадження санкцій проти російського державного конгломерату «Росатом», який визнано одним з учасників незаконного захоплення Чорнобильської та Запорізької АЕС і організацією, що фінансує війну Росії проти України. У висновках узагальнюються загрози ядерній безпеці, які виникли в наслідок збройної агресії РФ, розглядаються перспективи посилення ролі МАГАТЕ та ЄС у питанні відновлення ядерної безпеки і довіри до міжнародних інституцій.

Ключові слова: *ядерна безпека, загроза, Росія, Україна, МАГАТЕ, ЄС, санкції, АЕС.*

Вступ. Повномасштабна збройна агресія Росії проти України похитнула більшість традиційних механізмів регулювання міжнародних відносин та співробітництва. Порушення територіальної цілісності незалежної української держави, заперечення її права на існування та суверенітет, одностороннє нехтування зобов'язаннями в рамках двосторонніх та міжнародних угод, застосування погроз використання ядерної зброї для перешкоджання іншим акторам надавати допомогу Україні, безпідставне застосування права вето в Раді Безпеки ООН – ці та інші дії Кремля надзвичайно загострили питання ефективності міжнародних організацій в сфері попередження та врегулювання криз і конфліктів. В цілому, російська війна проти України є прикладом того, як змінюється саме поняття війна, а також інструменти і засоби війни. Втім, вперше в сучасній історії спостерігається такий метод, як захоплення, окупація та цілеспрямовані ракетні удари збройними силами однієї держави по діючим атомним станціям, які розташовані на території іншої держави, що є учасником міжнародних угод та членом міжнародних структур з контролю і моніторингу ядерних матеріалів, протидії ядерному нерозповсюдженню та ін.

Ситуація навколо Запорізької атомної електростанції станції (ЗАЕС), що є найбільшою в Європі, створила безпрецедентну загрозу для життя на всьому континенті, що визнається МАГАТЕ, ЄС та демократичними державами світу надзвичайно гострою вже майже два роки. Питання, якими будуть подальші наслідки дій Росії щодо ЗАЕС та інших українських АЕС, які охоплюють законодавчі, безпекові та гуманітарні аспекти, залишається відкритим до повної деокупації Запоріжжя та Енергодара і завершення війни. Однак вже сьогодні є необхідність вивчати зміни, що відбуваються у сфері міжнародної та ядерної безпеки.

Мета і завдання цього дослідження полягають у висвітленні оцінок українських експертів загроз російських дій для ядерної та радіаційної безпеки, а також їх поглядів на роль МАГАТЕ і ЄС в питанні підтримки ядерної безпеки в умовах триваючої окупації ЗАЕС російськими силами і постійних ракетних обстрілів території України.

Методи дослідження. Дослідження базується на якісній методології, яка складається з методу напівструктурованого анонімного інтерв'ю експертів в сфері ядерної політики та ядерної безпеки, а також методу контент-аналізу документів і аналітичних праць, що формують міждисциплінарний підхід до питання, яке досліджується.

Особливістю даного дослідження є поєднання оцінок українських експертів, їх бачення пріоритет-

ності загроз ядерній та міжнародній безпеці, відповідності реакції МАГАТЕ та ЄС на ситуацію навколо ЗАЕС та інших загроз, що склалися в Україні через військові дії Росії, а також визначення, наскільки дії цих організацій є ефективними і наскільки вони відповідають очікуванням з боку України.

Результати. У війні проти України Кремль намагається використовувати будь-які засоби та інструменти, які орієнтовані на різні аудиторії та спрямовані на досягнення різних цілей. Задля єдиної мети – встановлення світового порядку на російських умовах – Москва не тільки застосовує традиційні збройні сили, але значну увагу приділяє засобам, що мають на меті сіяти хаос і паніку в інших країнах, утримуючи їх від надання допомоги Україні. Серед таких інструментів найбільш поширеними є дезінформація та розповсюдження наративів щодо «справедливої», тобто оборонної війни Росії проти спроб США і НАТО захопити і знищити російську державу [6; 15]. Втім, використання методів інформаційної війни не можна вважати абсолютно новим інструментом в умовах міждержавних конфліктів. До дезінформації, пропаганди та поширення наративів вдаються різні держави в різні часи з метою формування вигідного для правлячих сил сприйняття та ставлення як внутрішньої, так і зовнішньої аудиторії на ситуацію щодо конфлікту, його причин та наслідків, а також шляхів і формату завершення військового протистояння [6, с. 74].

Принципово новими методами в політиці Росії під час війни проти України є, по-перше, застосування ядерного шантажу проти неядерної держави, а по-друге, атаки та захоплення діючих ядерних об'єктів. Так, ще напередодні так званої «спеціальної військової операції» президент Росії В. Путін звинувачував уряд України в намаганні отримати зброю масового знищення, зокрема, ядерну зброю, за допомогою західних держав [12, с. 215–220]. Подальші погрози представників Кремля в бік держав НАТО про «значну імовірність ядерної війни» та «наслідки, яких світ ще не бачив» також є прикладами ядерного шантажу. В цьому простежується тенденція, на яку звертали увагу численні дослідники: Путін досі розмірковує категоріями «холодної війни», коли ядерні держави обмінювалися погрозами застосування ядерної зброї в рамках стратегії ядерного стримування. Однак сучасні події з окупацією ядерних об'єктів України змінюють безпеку через усвідомлене порушення принципів та норм міжнародного співробітництва та безпечного існування, що встановлювалися десятиліттями після винаходу та першого випробування ядерної зброї. Зокрема, була порушена Конвенція МАГАТЕ про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок, яка передбачає кримінальну відповідальність за дії, що пов'язані з диверсією на ядерних установках або протиправними оборудками з ядерними матеріалами. Другим документом є Женевська конвенція 1949 р., яка встановлює, що АЕС не повинні ставати об'єктом військових нападів. Крім того, Росія порушила зобов'язання, які вона взяла на себе відповідно до резолюцій XXIX і XXXIV Генеральних конференцій 1985 р. і 1990 р. відповідно щодо збройних нападів на ядерні об'єкти та установки та рішення Генеральної конференції МАГАТЕ 2009 р.

Росія не тільки порушила ці та інші керівні принципи, вдавшись до бойових дій проти діючих АЕС, але й використовуючи їх як інструмент досягнення стратегічних цілей. У випадку з збройною агресією Росії ми говоримо про унікальну ситуацію, оскільки російські війська використовують українські АЕС трьома різними, але взаємопов'язаними способами:

– як пункти базування військ та важкої техніки, створення командно-диспетчерських пунктів у приміщеннях цих ядерних установок, а також складів боєприпасів;

– як інструмент контролю над енергетичною системою України, впливу на населення та економіку України;

– як «важіль для шантажу» європейських країн, намагаючись стримати пряме чи непряме іноземне втручання, а також посилення тиску на Київ щодо територіальних поступок в обмін на ядерну безпеку.

Саме цим пояснюється намагання російських військ, які прямували з Криму, захопити одночасно Південноукраїнську та Запорізьку АЕС, що відбувалося вже після окупації Чорнобильської станції. Отже, можна говорити і про зміни сутності ядерного шантажу. За О. Брусиловською, Кремль розглядає ядерний шантаж як стратегію, яка включає елементи класичного ядерного стримування та доповнюється загрозами потенційного руйнування цивільної ядерної інфраструктури для впливу на поведінку супротивника [16, с. 39]. Аналізуючи контент новинних та аналітичних ресурсів 2022 року, доводиться визнати, що створюючи загрози ядерної та радіаційної катастрофи в Європі, Росія певною мірою досягла своїх цілей. Наприклад, це повернуло тривоги часів «холодної війни», серед яких – повернення стратегії нагнітання ядерного страху та загроза ядерних катастроф. Країни-сусіди України витратили мільйони євро на виробництво таблеток йоду, які швидко блокують радіацію; зросло виробництва укриттів та засобів захисту під час радіологічної чи ядерної загрози [21]. Багато українців стали біженцями через страх перед ядерними аваріями внаслідок окупації Росією Чорнобильської і Запорізької АЕС, а також обстрілів півдня України, коли, за оцінками українських експертів, ракета Іскандер влучила у землю лише за 300 метрів від ядерного реактору Південноукраїнської АЕС. За оцінками

О. Кошарної, численними ракетними обстрілами атомних електростанцій України Росія «підвищує градус» ядерного шантажу і демонструє зневагу до МАГАТЕ та її резолюції про засудження російських дій щодо українських ядерних об'єктів [11].

Українські експерти з ядерної безпеки виокремлюють наступні найнебезпечніші проблеми. Перш за все, націлювання та атаки на ядерні об'єкти, а також розміщення протипіхотних мін та великовагової техніки на території АЕС – усе це збільшує ризики відключень електроенергії та людських чи військових помилок. За словами О. Дудара, колишнього начальника оперативного підрозділу Запорізької АЕС, який перебував там під час захоплення, російські війська навмисно стріляли по будівлі навчально-тренувального центру та хімічному цеху з важливим обладнанням з високим ризиком вразити перший і другий енергоблоки [10]. Він підкреслив, що Європа змогла уникнути нової ядерної катастрофи завдяки персоналу ЗАЕС, який вперше у світовій історії здійснив складні технічні перемикання прямою наводкою, забезпечив ядерну безпеку об'єкта та забезпечив роботу ядерного майданчика.

Друге занепокоєння викликає підвищення ризиків радіаційних аварій із забрудненням прилеглих територій. Експерти відзначили ризики, пов'язані з неможливістю підтримувати охолодження ядерного палива в разі попадання ракети в ядерну установку, зовнішні електромережі або пошкодження шлюзів і дамб, які підтримують належний рівень води для процесів охолодження на Запорізькій та Південноукраїнській АЕС. Зокрема, мова йде про навмисні дії та непередбачувані ситуації, які потенційно загрожують цілісності ядерних об'єктів. Серед загроз, які створюють військові дії та наявність збройних сил на території об'єкта, експерти називають ігнорування міжнародних домовленостей щодо безпольотної зони над об'єктами, де зберігається відпрацьоване паливо. Вони зазначають, що проліт ракет та літаків над об'єктом потенційно загрожує падінням літака або уламків та пошкодженням ядерних установок вибухами, а це питання до 2022 року не розглядалося, а отже і не враховувалося під час проєктних робіт таких об'єктів. Експерти також підкреслюють, що контейнери-сховища не мають такого захисту від високошвидкісних ударів, як захисна оболонка реактора. Таким чином, будь-який вибух або артилерійський обстріл може спровокувати масовий викид радіоактивних речовин, що вразить країни далеко за межами України та спричинить катастрофічні наслідки, подібні а то і значно більші у порівнянні з Чорнобильською ядерною катастрофою 1986 року. Небезпека полягає у високій активності, накопиченій в ядерному паливі, а також у значному залишковому енерговиділенні ядерного палива. Нагрівання і випаровування теплоносія в ядерній установці виникають при неможливості забезпечити охолодження ядерного палива при повному знеструмленні атомної електростанції і неможливості оперативного персоналу вплинути на ситуацію. Це може призвести до втрати теплоносія, запуску активної зони «оголення» і початку руйнування ядерного палива. Прикладом такої аварії на повністю знеструмленій атомної станції є аварія на АЕС «Фукусіма-Даїчі» 2011 року.

На даний час на сайті Державного підприємства «Енергоатом» постійно підкреслюється погіршення радіаційної загрози через простої ЗАЕС і зупинки всіх її енергоблоків, постійне переведення енергоблоків з холодного у гарячий стан і навпаки, що призводить до деградації систем і обладнання. Крім того, як у випадку із захопленням Чорнобильської станції, так і на ЗАЕС спостерігалася втрата зв'язку з МАГАТЕ, а отже і втрата контролю над ядерними об'єктами і ядерними матеріалами з боку систем організації. Не покращило ситуацію і відвідування спеціальних місій МАГАТЕ на чолі з Р. Гроссі Запорізької АЕС. Представники України в рамках ООН звертали увагу міжнародної спільноти на те, що МАГАТЕ не має доступу до тимчасово окупованих територій України (Кримський півострів, частин Донецької та Луганської областей) для контролю за ядерним матеріалом через перешкоджання Росії, одного з членів цієї Агенції [4]. Те саме спостерігається і щодо ЗАЕС, коли представники місії МАГАТЕ не отримують доступу до окремих реакторів чи об'єктів станції або вимушені чекати поки їх допустять на територію станції взагалі. Як зазначає міністр енергетики України Г. Галущенко, представники місії МАГАТЕ супроводжуються російськими військовими під час інспекцій, тож вони бачать тільки те, що їм дозволяють побачити [1].

Додаткове занепокоєння в цьому контексті експерти також висловлюють щодо неможливості контролювати наявну на території захоплених ядерних об'єктів навчальну техніку, носії інформації, ємності ядерного палива тощо. Це відбувалося з дослідницьким реактором в Криму в 2014 р., на ЧАЕС у 2022 р. і триває на ЗАЕС.

Наступна проблема, на яку звертають увагу українські експерти під час інтерв'ю, пов'язане з (не-)безпекою персоналу АЕС. Неможливість заміни особового складу, зменшення кількості професійного персоналу, а також психологічний тиск і тотальний контроль з боку російських військових, які ввели жорсткі обмеження на виконання особовим складом функціональних обов'язків, негативно впливають на радіаційну безпеку. Серед таких обмежень заборона виходити вночі, що порушує регламентовані обходи території та обстеження об'єктів для виявлення та запобігання проблемам і загрозам висування різного роду підозр персоналу та відсторонення від виконання функціональ-

них обов'язків. Зазначимо, українські представники вважають, що ризики щодо третьої опори МАГАТЕ «Умови функціонування персоналу» недооцінені, враховуючи події під час окупації ЧАЕС та повідомлення про тиск на керівництво та персонал ЗАЕС для підписання трудового договору з «Росатомом» після окупації, викрадення персоналу, тортури та взяття в заручники членів сім'ї. Одним з таких прикладів є затримання Ігоря Мурашова, на той час генерального директора ЗАЕС, яке було визнано МАГАТЕ джерелом серйозного занепокоєння через його психологічний вплив і тиск, що завдає шкоди ядерній безпеці [2]. За інформацією Uatom.org, саме з появою представників державної корпорації Росії «Росатом» на ЗАЕС почала поступати інформація про викрадення, фізичне насильство, поранення чи загибель персоналу [8].

Одним з чинників занепокоєння серед представників української атомної енергетики є також повільна, а подекуди «неадекватна загрозам, яку створює Росія окупацією українських АЕС» реакція МАГАТЕ. Зокрема, один з опитуваних експертів звернув увагу на той факт, що навіть після захоплення та тривалих обстрілів ядерних об'єктів України, після отримання інформації щодо розміщення військової техніки та проведення несанкціонованих будівельних робіт на території ЗАЕС, що є незаконним втручанням у проєкт ядерної установки та грубим порушенням міжнародних вимог у сфері ядерної та радіаційної безпеки, представники «Росатому» беруть участь в міжнародних зустрічах, вони присутні на ядерних об'єктах та продовжують співробітництво з іншими країнами (Словаччина, Угорщина, Франція, Туреччина). Іншим моментом є питання направлення місії МАГАТЕ на окуповану ЗАЕС, візит якої на об'єкт до його повернення під владу України може формально узаконити окупацію [24]. Крім того, «Росатом» не включено до списку санкцій ані персональних, ані на рівні підприємств. Це, на думку експерта, становить значну загрозу для міжнародної безпеки, оскільки є виявом глибокої залежності від Росії.

І цим користується Кремль під час обговорення безпеки станції, створення демілітаризованої зони навколо неї та інших питань. Більш того, Москва традиційно вдається до ядерного шантажу шляхом звинувачень в бік України про «підготовку теракту на Запорізькому заводі», що змушує керівництво розглядати можливість зупинки заводу у відповідь на «негативні події» [23]. Російські представники також відмовилися обговорювати пропозиції Туреччини та Генерального секретаря ООН А. Гутерріша про створення демілітаризованої зони навколо ЗАЕС, посилаючись на необхідність «захистити» об'єкт, а виведення військ зробить його «вразливим для провокацій і терористичних атак» [19; 23]. Посилюючи психологічний тиск на світову спільноту та, в першу чергу, на європейські держави, Д. Медведєв, заступник голови Ради безпеки Росії нагадує, що «в Європейському Союзі також є атомні електростанції. І там теж можуть статися аварії» [23]. І хоча інші держави з недовірою ставляться до звинувачень в бік України з боку Росії, оскільки, за словами речника Державного департаменті США Неда Прайса, така тактика «цілком відповідає російській методиці: звинувачуйте інших у тому, що ви зробили або збираєтеся зробити», будь-які заяви щодо потенційної загрози ядерної або радіаційної безпеки є «приводом для занепокоєння» [17].

В цьому контексті варто відзначити позитивну роль співробітництва України з МАГАТЕ, які здійснювали спільні заходи зі спростування заяв російських представників щодо виготовлення ядерної зброї або «брудної бомби» в Україні. Водночас українські експерти критично оцінюють ефективність МАГАТЕ в умовах військового конфлікту, активна позиція якої зводилась переважно до заяв про стурбованість, засудження дій Росії та невизнання анексії українських територій та права власності Російської Федерації на ЗАЕС. Численні місії технічних експертів та медичного персоналу на українські ядерні об'єкти і установи для оцінки безпеки та радіаційного захисту, моніторингу ситуації та надання необхідних консультацій, публікація звітів – все це має значення для загального контролю над діями Росії та обмеженого стримування загрозливих незаконних дій, демонстрації підтримки України на міжнародному рівні. Так, О. Кошарна переконана: Україна «отримала максимум» від місії МАГАТЕ на ЗАЕС, що підтвердила наявність російських військ, техніки і представників «Росатому», які можуть втручатися в роботу АЕС, а також недостатню кількість персоналу станції, що збільшує ризик аварійних ситуації [9]. Додатковим позитивним результатом можна вважати зменшення кількості ракетних обстрілів АЕС та припинення подальшої мілітаризації на окупованій ЗАЕС.

З іншого боку, неспроможність Агенції зберегти повний контроль на ядерними матеріалами під час окупації ЧАЕС та ЗАЕС, примусити країну-агресора виконувати основні принципи ядерної безпеки, понести відповідальність за протиправні дії, що становлять загрозу для всього континенту, продемонструвало необхідність впровадження принципово нових механізмів контролю за ядерними матеріалами та діями окремих країн. Серед заходів, які потенційно можуть покращити довіру до МАГАТЕ та інших міжнародних організацій, українські політики та експерти вважають необхідним скоротити вплив РФ на світову ядерну енергетику, обмежити доступ Російської Федерації до новітніх ядерних технологій; запровадити санкції для російської атомної галузі; повністю скасувати співпрацю

з Росією в ядерній сфері; виключити російську державу та всіх її представників з органів управління МАГАТЕ та інших профільних організацій [3].

Однак впровадження таких кроків виявилося складним питанням. МАГАТЕ, за словами Р. Гроссі, не має повноважень накладати санкції на будь-які держави чи організації [5]. І хоча він додає, що МАГАТЕ є частиною міжнародної роботи щодо запровадження санкцій проти Росії, однак вказує на «нереалістичність та недоцільність» введення санкцій проти «Росатому» [20]. Так само Гроссі не погоджується з вимогою обмежити присутність представників Росії у структурах Агенції, вважаючи, що «кожен, хто приходить працювати до… МАГАТЕ…, більше не працює на свою країну, а працює на організацію» [5]. З такими твердженнями складно погодитись, зважаючи на підпорядкованість безпосередньо президенту РФ і визнання факту, що «Росатом» активно залучений до постачання компонентів, технологій і сировини російському військово-промисловому комплексу, а також причетний до окупації ЗАЕС. Представники «Росатому» намагалися виправдовувати свою присутність на ЗАЕС необхідністю надавати консультації з питань безпеки станції, але офіційні заяви Міністерства оборони РФ про тривалу співпрацю в сфері неядерної зброї, які доповнюються подякою від В. Путіна за «величезний внесок… у розробку передових систем озброєння та військової техніки та постановку їх на бойове чергування», свідчать про наявність довгострокової стратегії участі «Росатому» у проєктах ВПК Росії [14].

Позиція ЄС щодо протиправних та загрозливих дій Росії є беззаперечно негативною з чіткими вимогами припинити військові дії та вивести війська з території України та всіх захоплених об'єктів. Запровадження санкцій стало одним з інструментів тиску ЄС на Москву для припинення збройної агресії. Попри значну увагу з боку ЄС до питань ядерної безпеки жоден з пакетів санкцій не включав обмеження на ядерну енергетику та компанії Росії. Україна неодноразово зверталася до МАГАТЕ, ЄС, держав G7 з вимогою ввести санкції проти окремих представників ядерного сектору Росії та «Росатому» і пов'язаних з ним компаній, наголошуючи, що єдиний шлях примусити Росію виконувати міжнародні зобов'язання в сфері ядерної безпеки є запровадження санкцій на російську атомну індустрію [1].

В Європейському Союзі на даний момент відсутня одностайність у схваленні санкцій проти «Росатому» та його компаній. Польща, Литва, Латвія, Естонія наполягають на необхідності включити «Росатом» до пакету санкційних компаній для покарання за порушення стандартів ядерної безпеки на ЗАЕС та АЕС у білоруському м. Островець, які, за словами президента Литви Г. Науседи, «погрожують всій Європі» [13]. Європейський парламент також прийняв у лютому 2023 р. резолюцію про повне ембарго на імпорт до ЄС з Росії урану, а також включення до санкційного списку російських компаній «Росатом» і «Лукойл» та їхніх представників, які брали участь у протизаконних діях на окупованих територіях України. Однак якщо Німеччина вже почала говорити про можливість запровадження обмежень для російських компаній в атомній сфері, Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина залежать від російського палива для АЕС. Навіть після початку повномасштабної збройної агресії Росії проти України і закриття повітряного простору ЄС для російських літаків, до Словаччини та Угорщини прибули літаки з паливом для ядерних реакторів цих країн. Ця залежність, яка сформувалася протягом багатьох років співпраці з Росією, ускладнюється проблемою диверсифікації ядерного палива для європейських атомних станцій, необхідністю технічного обслуговування та великими витратами на відмову від російського сегменту роботи АЕС в Європі. Однак складність та коштовність відмови не дорівнює «неможливості» запровадження таких санкцій чи відмови від подальшого співробітництва з російськими атомними компаніями. Приклад відмови від російських нафтопродуктів, яка не була швидкою та легкою, тим не менш демонструє, що погрози Росії «заморозити Європу» стали каталізатором зменшення енергетичної залежності європейських країн. Загрози, які створює Росія для безпеки Європи шляхом окупації атомних об'єктів та привласнення їх в супереч всім міжнародним нормам і угодам, є ще більшою. Аналітики підкреслюють, що «Росатом» є «геополітичною зброєю Кремля», «головною силою в розширенні сфер впливу Москви» та посилення «технологічної та економічної залежності країн, де він будує атомні реактори [7; 18, p. 21; 22].

Більш того, на думку Ч. Діггеса, ці реактори, по суті, стають «кайданами Європи», оскільки тримаючи ЗАЕС «буквально в заручниках війни», «Росатом» може будь який час використати інші реактори, які він будує або обслуговує, як важіль впливу [18, с. 21]. Л. Родрігеш та Л. Сукін переконані, що Росія створює небезпечний прецедент, який можуть наслідувати інші країни, якщо вона не понесе покарання за свої дії [21]. Об'єкти для виробництва ядерної енергії існують у багатьох країнах, де тривають конфлікти, серйозні загрози міжнародній безпеці або громадянські заворушення, наголошують аналітики. Без належної реакції міжнародної спільноти та покарання винних у порушенні базових принципів ядерної безпеки ядерні об'єкти становлять серйозну міжнародну загрозу, якщо поблизу них спалахнуть війни. Однією з таких відповідей міжнародної спільноти, на думку України, мають стати санкції, що обмежують можливості російського атомного сектору спонсорувати війну проти України і надалі порушувати міжнародні норми та угоди з ядерної безпеки.

На даний момент ЄС, США та Великобританія почали впроваджувати санкції проти дочірніх компаній «Росатому» та окремих керівників цих компаній. Зокрема, на додаток до «Атомфлот» наприкінці 2023 р. ЄС включив до пакету санкцій такі компанії, як Російський федеральний ядерний центр – Всеросійський науково-дослідний інститут технічної фізики імені академіка Забабахіна, одне з підприємств ядерного збройного комплексу «Росатома», і «Володимирське виробниче об'єднання «Точмаш», яке виготовляє комплектуючі для складання центрифуг та реакторів АЕС.

Відповідь Москві на такі кроки з боку ЄС, Великобританії та США була доволі передбачувана: суміш запевнень, звинувачень, погроз та вихваляння [25]. Так, представники «Росатому» заявляли, що політика «Росатому» завжди прозора та відповідає міжнародним стандартам і нормам. Ті ж самі виступи чи інтерв'ю містять погрози та шантаж щодо ризику підняття цін на ядерне паливо для цих держав, через що страждатимуть «звичайні платники податків і споживачі енергії». Крім того, в них є і заяви про негативний вплив санкцій на міжнародне співробітництво в атомній сфері, що «ставитиме під загрозу міжнародну ядерну безпеку». І лунають вимоги, щоб атомна енергетика залишатися поза політичною кон'юнктурою. Таким чином, реакція Росії на перші запроваджені санкції та закриття проєктів будівництва АЕС у Фінляндії, відмова від російського палива в Болгарії та потенційно в Чехії доводять, що такий підхід впливає на позиції Росії та може стати перспективним напрямком для відновлення міжнародних норм в питаннях ядерної безпеки і примусу вивести війська Росії з окупованої Запорізької АЕС.

Висновки. У війні проти України Росія вдається до безпрецедентних дій, наслідки яких не обмежуються територією української держави. Окупація та обстрілювання ракетами атомних електростанцій, розміщення збройних сил та вибухових пристроїв на території ядерних об'єктів, фактичне привласнення Запорізької АЕС є унікальними методами ведення військових дій, але їхні наслідки мають резонанс по всьому світові. По-перше, втрачається довіра до міжнародних інститутів та міжнародних правових норм, які регулюють питання безпеки та співробітництва та які виявилися безсилими у протидії незаконним діям держави-учасниці таких організацій та угод. По-друге, створюється приклад для наслідуванням іншими країнами, які можуть вдатися до захоплення ядерних об'єктів з подальшим шантажем для реалізації власних цілей.

Аналізуючи дії російських збройних сил та «Росатому» щодо українських АЕС, експерти і аналітики в сфері ядерної політики і безпеки серед найбільших загроз виокремлюють наступні: обстрілювання високошвидкісними ракетами, захоплення і мілітаризація ядерних об'єктів з потенційними ризиками пошкодження установок і обладнання, що призведе до радіаційної катастрофи; порушення режиму експлуатації АЕС і втрату контролю над обладнанням і устаткуванням ядерних об'єктів; ситуація з (не-)безпекою персоналу атомних станцій, які перетворилися на заручників агресивної політики Росії та повинні виконувати професійні обов'язки в неймовірно складних фізичних і психологічних умовах задля підтримки безпечного рівня роботи атомних установок та іншого обладнання. Не менш загрозливим українські експерти вважають повільність і обережність реакції МАГАТЕ на незаконні дії Росії щодо українських АЕС. Віддаючи належне позитивним результатам діяльності спеціальних місій МАГАТЕ на українські АЕС, Україна на політичному та експертному рівнях відзначає низьку ефективність цієї провідної організації в сфері безпеки, яка не має механізмів покарання для члена, що порушує власні зобов'язань. Критично сприймається подальше співробітництво МАГАТЕ з Росією та «Росатомом», участі останніх в проєктах МАГАТЕ та збереження доступу до інформації, яку усі держави-члени передають до структур організації. Збереження такого стану речей з подальшою участю «Росатому» в будівництві та обслуговуванні європейських атомних об'єктів загрожує збільшенням важелів тиску та випадків ядерного шантажу з боку Росії на інші держави.

Одним з першочергових заходів для покарання та зупинення протиправних дій Росії українська сторона вважає запровадження санкцій проти організацій та керівників ядерної сфери Російської Федерації. Перші кроки в цьому вже зроблено, що викликало стурбованість з боку представників «Росатому». Таким чином, можна констатувати, що ядерна енергетика та роль Росії в неї є чутливим питанням для російського керівництва. Можна очікувати на збільшення інформаційного тиску та ядерного шантажу, водночас варто розуміти, що Кремль не зацікавлений бути причетним до ядерної катастрофи на європейському континенті, оскільки тим самим він втратить усі стратегічні вигоди у діалозі з міжнародною спільнотою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галущенко: Єдиний шлях спонукати росіян виконувати резолюції МАГАТЕ – це санкції проти російської атомної індустрії. *Подробиці*. 15 січня 2024. URL: https://podrobnosti.ua/2488468-galuschenko-dinij-shljah-sponukati-rosjan-vikonuvati-rezoljuts-magate-tse-sankts-proti-rosjsko-atomno-ndustr.html (дата звернення: 21.02.2024).

2. Дегтяренко Н. Викрадення гендиректора, обстріли та міни на Запорізькій АЕС. Працівники чекають від Києва практичної допомоги. *iPress.ua.* 3 жовтня 2022. URL: https://ipress.ua/articles/vykradennya_gendyrektora_obstrily_ta_miny_na_zaporizkiy_aes_pratsivnyky_chekayut_vid_kyieva_

praktychnoi_dopomogy_334306.html (дата звернення: 20.02.2024).

3. Капустинська К. Україна офіційно звернулася до МАГАТЕ та країн світу щодо ядерних санкцій проти Росії. *Обозреватель.* 2 травня 2023. URL: https://finance.obozrevatel.com/ukr/analytics-and-forecasts/ukraina-ofitsijno-zvernulasya-do-magate-ta-krain-svitu-schodo-yadernih-sanktsij-proti-rosii.htm (дата звернення: 19.02.2024).

4. МАГАТЕ не має доступу для контролю за ядерним матеріалом на окупованих РФ територіях. *Укрінформ*. 17 листопада 2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3352858-ukraina-v-oon-magate-ne-mae-dostupu-dla-kontrolu-za-adernim-materialom-na-okupovanih-rf-teritoriah.html (дата звернення: 19.02.2024).

5. МАГАТЕ позбавлено повноважень запроваджувати санкції проти Росії, як і будь-якої іншої країни. *Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна».* 7 січня 2022. URL: https://interfax.com.ua/news/general/884982.html (дата звернення: 19.02.2024).

6. Максименко І.В. Російська дезінформаційна кампанія в Румунії: quo vadis, Кремлін? *Міжнародні та політичні дослідження*. 2023. Вип. 36. С. 73–83.

7. Мірошниченко Б. Захід боїться вводити санкції проти "Росатома". Чому? *Економічна правда*. 1 лютого 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/1/696573/ (дата звернення: 21.02.2024).

8. Окупація Запорізької АЕС – акт міжнародного ядерного тероризму рф. *Uatom.org*. 30 грудня 2022. URL: https://www.uatom.org/2022/12/30/okupatsiya-zaporizkoyi-aes-akt-mizhnarodnogo-yadernogo-terorizmu-rf.html (дата звернення: 19.02.2024).

9. Орел І. Основа для майбутньої демілітаризації. Що означає звіт МАГАТЕ про Запорізьку АЕС. Пояснює експертка з атомної енергетики Ольга Кошарна. *Forbes.* 7 вересня 2022. URL: https://forbes.ua/company/osnova-dlya-maybutnoi-demilitarizatsii-shcho-oznachae-zvit-magate-pro-zaporizku-aes-poyasnyue-ekspertka-z-atomnoi-energetiki-olga-kosharna-070920-22-8160 (дата звернення: 20.02.2024).

10. Ржеутська Л. "Моторошне враження". Свідок подій про захоплення ЗАЕС. *Deutsche Welle*. 3 березня 2023. URL: https://www.dw.com/uk/motorosne-vrazenna-svidok-podij-pro-zahoplenna-zaes-rosianami/a-64865889 (дата звернення: 19.02.2024).

11. Ржеутська Л. Південноукраїнська АЕС після російського обстрілу. *Deutsche Welle*. 19 вересня 2022. URL: https://www.dw.com/uk/pivdennoukrainska-aes-pisla-rosijskogo-obstrilu/a-63171974 (дата звернення: 19.02.2024).

12. Сіновець П.А., Максименко І.В. Війна рф проти України: російські ядерні наративи. *«Імідж України: соціально-політичні репрезентації і мовне віддзеркалення воєнних реалій у зарубіжних і вітчизняних мас-медіа»* : тези доповідей міжнародно-практичної конференції (15–16 червня 2023 р., ОНУ імені І.І. Мечникова) / Ред.-упор. О. Сніговська. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова. С. 215–220.

13. У наступному пакеті мають бути санкції проти «Росатома» – Науседа. *Укрінформ*. 29 червня 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3729332-u-nastupnomu-paketi-maut-buti-sankcii-proti-rosatoma-nauseda.html (дата звернення: 19.02.2024).

14. Belton C. Russia's state nuclear company aids war effort, leading to calls for sanctions. *The Washington Post*. January 20, 2023. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2023/01/20/rosatom-ukraine-war-effort-sanctions/ (дата звернення: 21.02.2024).

15. Brusylovska O. & Maksymenko I. Analysis of the media discourse on the 2022 war in Ukraine: The case of Russia. *Regional Science Policy & Practice. Special Issue: Ukraine: Geopolitical Realities and Regional Development Perspectives*. 2022. Vol. 15, Is. 1. P. 222–235.

16. Brusylovska O. Russia's Nuclear Blackmail as a Threat to the Global Nuclear Order. *Russia's War on Ukraine: The Implications for the Global Nuclear Order.* / Ed. by Aderito, V., Sinovets, P., Theron, J.. Springer Nature Switzerland AG, 2023. P. 39–52.

17. Department Press Briefing – August 18, 2022. Ned Price, Department Spokesperson. *The U.S. Department of State*. Washington, DC. August 18, 2022. URL: https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-august-18-2022/ (дата звернення: 20.02.2024).

18. Digges C. Rosatom's role in the war in Ukraine Working paper, 2023 Bellona Foundation, Vilnius. 23 p.

19. Henley J., Lock S. Russia says "Nyet" to UN calls for DMZ around Ukrainian nuclear plant. *The Bulletin for Atomic Scientists.* August 16, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/08/russia-says-nyet-to-un-calls-for-dmz-around-ukrainian-nuclear-plant/#post-heading (дата звернення: 19.02.2024).

20. Payne J. Exclusive: IAEA chief says Iran's nuclear enrichment activity remains high. *Reuters.* February 19, 2024. URL: https://www.reuters.com/world/iaea-chief-says-irans-nuclear-enrichment-activity-remains-high-2024-02-19/ (дата звернення: 19.02.2024).

21. Rodriguez L., Sukin L. Russian actions at Zaporizhzhia show need for better legal protections of nuclear installations. *The Bulletin for Atomic Scientists.* October 28, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/10/russian-actions-at-zaporizhzhia-show-need-for-better-legal-protections-of-nuclear-installations/ (дата звернення: 21.02.2024).

22. ROSATOM: Russia's nuclear Trojan horse in the EU. Briefing by V. Slivyak, P. Lorenz, K. Butz & S. Rötters. *Urgewald*. 2023. May. URL: https://www.urgewald.org/en/shop/rosatom-russias-nuclear-trojan-horse-eu (дата звернення: 28.02.2024).

23. Stover D. Deteriorating situation at Ukraine's largest nuclear power plant. *The Bulletin for Atomic Scientists.* August 19, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/08/deteriorating-situation-at-ukraines-largest-nuclear-power-plant/ (дата звернення: 21.02.2024).

24. Stover D. Ukraine forges ahead with nuclear power. *The Bulletin for Atomic Scientists.* July 4, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/07/ukraine-forges-ahead-with-nuclear-power/ (дата звернення: 25.02.2024).

25. Teslova E. Rosatom chief calls on West to stop speculating about sanctions against Russia's nuclear sector. *Anadolu Agency*. February 28, 2024. URL: https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/rosatom-chief-calls-on-west-to-stop-speculating-about-sanctions-against-russias-nuclear-sector/3149557 (дата звернення: 28.02.2024).

REFERENCES:

1. Halushchenko: Yedynyi shliakh sponukaty rosiian vykonuvaty rezoliutsii MAHATE – tse sanktsii proty rosiiskoi atomnoi industrii. (2024). [Halushchenko: The only way to encourage Russians to comply with IAEA resolutions is sanctions against the Russian nuclear industry]. *Podrobnosti*. January 15, 2024. URL: https://podrobnosti.ua/2488468-galuschenko-dinij-shljah-sponukati-rosjan-vikonuvati-rezoljuts-magate-tse-sankts-proti-rosjsko-atomno-ndustr.html (data zvernennia: 21.02.2024) [in Ukrainian].

2. Dehtiarenko N. Vykradennia hendyrektora, obstrily ta miny na Zaporizkii AES. Pratsivnyky chekaiut vid Kyieva praktychnoi dopomohy. (2022). [Kidnapping of the general director, shelling and mines at the Zaporizhzhya NPP. Workers expect practical help from Kyiv]. *iPress.ua.* October 3, 2022. URL: https://ipress.ua/articles/vykradennya_gendyrektora_obstrily_ta_miny_na_zaporizkiy_aes_pratsivnyky_chekayut_vid_kyieva_praktychnoi_dopomogy_334306.html (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].

3. Kapustynska K. Ukraina ofitsiino zvernulasia do MAHATE ta krain svitu shchodo yadernykh sanktsii proty Rosii. (2023). [Ukraine has officially appealed to the IAEA and the countries of the world regarding nuclear sanctions against Russia]. *Obozrevatel.* May 2, 2023. URL: https://finance.obozrevatel.com/ukr/analytics-and-forecasts/ukraina-ofitsijno-zvernulasya-do-magate-ta-krain-svitu-schodo-yadernih-sanktsij-proti-rosii.htm (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].

4. MAHATE ne maie dostupu dlia kontroliu za yadernym materialom na okupovanykh RF terytoriiakh. (2021). [The IAEA does not have access to control nuclear material in the territories occupied by the Russian Federation]. *Ukrinform*. November 17, 2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3352858-ukraina-v-oon-magate-ne-mae-dostupu-dla-kontroluza-adernim-materialom-na-okupovanih-rf-teritoriah.html (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].

5. MAHATE pozbavleno povnovazhen zaprovadzhuvaty sanktsii proty Rosii, yak i bud-yakoi inshoi krainy. (2022). [The IAEA is deprived of the authority to impose sanctions against Russia, like any other country]. *News Agency «Interfax-Ukraine».* January 7, 2022. URL: https://interfax.com.ua/news/general/884982.html (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].

6. Maksymenko I.V. Rosiiska dezinformatsiina kampaniia v Rumunii: quo vadis, Kremlin? (2023). [Russian Disinformation Campaign In Romania: Quo Vadis, Kremlin?]. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia*. 2023. Is. 36. P. 73–83 [in Ukrainian].

7. Miroshnychenko B. Zakhid boitsia vvodyty sanktsii proty "Rosatoma". Chomu? (2023). [The West is afraid of imposing sanctions against Rosatom. Why?]. *Ekonomichna pravda*. February 1, 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/1/696573/ (data zvernennia: 21.02.2024) [in Ukrainian].

8. Okupatsiia Zaporizkoi AES – akt mizhnarodnoho yadernoho teroryzmu rf. (2022). [The occupation of the Zaporizhzhia NPP is an act of international nuclear terrorism by the rf]. *Uatom.org*. December 30, 2022. URL: https://www.uatom.org/2022/12/30/okupatsiya-zaporizkoyi-aes-akt-mizhnarodnogo-yadernogo-terorizmu-rf.html (data zvernennia: 19.02.2024). [in Ukrainian].

9. Orel I. Osnova dlia maibutnoi demilitarizatsii. Shcho oznachaie zvit MAHATE pro Zaporizku AES. Poiasniuie ekspertka z atomnoi enerhetyky Olha Kosharna. (2022). [Basis for future demilitarization. What does the IAEA report on the Zaporizhzhya NPP mean? Atomic energy expert Olga Kosharna explains] *Forbes.* September 7, 2022. URL: https://forbes.ua/company/osnova-dlya-maybutnoi-demilitarizatsii-shcho-oznachae-zvit-magate-pro-zaporizku-aes-poyasnyue-ekspertka-z-atomnoi-energetiki-olga-kosharna-070920-22-8160 (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].

10. Rzheutska L. "Motoroshne vrazhennia". Svidok podii pro zakhoplennia ZAES (2023). [“Creepy impression”. Witness the events of the seizure of the ZNPP]. *Deutsche Welle*. March 3, 2023. URL: https://www.dw.com/uk/motorosne-vrazenna-svidok-podij-pro-zahoplenna-zaes-rosianami/a-64865889 (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].

11. Rzheutska L. Pivdennoukrainska AES pislia rosiiskoho obstrilu (2022). [South Ukrainian NPP after Russian shelling]. *Deutsche Welle*. September 19, 2022. URL: https://www.dw.com/uk/pivdennoukrainska-aes-pisla-rosijskogo-obstrilu/a-63171974 (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].

12. Sinovets P.A., Maksymenko I.V. Viina rf proty Ukrainy: rosiiski yaderni naratyvy. (2023). [Russia’s war against Ukraine: Russian nuclear narratives]. «Imidzh Ukrainy: sotsialno-politychni reprezentatsii i movne viddzerkalennia voiennykh realii u zarubizhnykh i vitchyznianykhmas-media»:tezydopovideimizhnarodno-praktychnoi konferentsii (15–16 chervnia 2023 r., ONU imeni I.I. Mechnykova) / Red.-upor. O. Snihovska. Odesa: ONU imeni I.I. Mechnykova. P. 215–220 [in Ukrainian].

13. U nastupnomu paketi maiut buty sanktsii proty «Rosatoma» – Nauseda. (2023). [The next package should contain sanctions against “Rosatom” – Nauseda]. *Ukrinform*. June 29, 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3729332-u-nastupnomu-paketi-maut-buti-sankcii-proti-rosatoma-nauseda.html (data zvernennia: 19.02.2024) [in Ukrainian].

14. Belton C. Russia’s state nuclear company aids war effort, leading to calls for sanctions. *The Washington Post*. January 20, 2023. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2023/01/20/rosatom-ukraine-war-effort-sanctions/ (accessed: 21.02.2024).

15. Brusylovska O. & Maksymenko I. Analysis of the media discourse on the 2022 war in Ukraine: The case of Russia. *Regional Science Policy & Practice. Special Issue: Ukraine: Geopolitical Realities and Regional Development Perspectives*. 2022. Vol. 15, Is. 1. P. 222–235.

16. Brusylovska O. Russia’s Nuclear Blackmail as a Threat to the Global Nuclear Order. *Russia’s War on Ukraine: The Implications for the Global Nuclear Order.* / Ed. by Aderito, V., Sinovets, P., Theron, J.. Springer Nature Switzerland AG, 2023. P. 39–52.

17. Department Press Briefing – August 18, 2022. Ned Price, Department Spokesperson. *The U.S. Department of State*. Washington, DC. August 18, 2022. URL: https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-august-18-2022/ (accessed: 20.02.2024).

18. Digges C. Rosatom's role in the war in Ukraine Working paper, 2023 Bellona Foundation, Vilnius. 23 p.

19. Henley J., Lock S. Russia says "Nyet" to UN calls for DMZ around Ukrainian nuclear plant. *The Bulletin for Atomic Scientists.* August 16, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/08/russia-says-nyet-to-un-calls-for-dmz-around-ukrainian-nuclear-plant/#post-heading (accessed: 19.02.2024).

20. Payne J. Exclusive: IAEA chief says Iran's nuclear enrichment activity remains high. *Reuters.* February 19, 2024. URL: https://www.reuters.com/world/iaea-chief-says-irans-nuclear-enrichment-activity-remains-high-2024-02-19/ (accessed: 19.02.2024).

21. Rodriguez L., Sukin L. Russian actions at Zaporizhzhia show need for better legal protections of nuclear installations. *The Bulletin for Atomic Scientists.* October 28, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/10/russian-actions-at-zaporizhzhia-show-need-for-better-legal-protections-of-nuclear-installations/ (accessed: 21.02.2024).

22. ROSATOM: Russia's nuclear Trojan horse in the EU. Briefing by V. Slivyak, P. Lorenz, K. Butz & S. Rötters. *Urgewald*. 2023. May. URL: https://www.urgewald.org/en/shop/rosatom-russias-nuclear-trojan-horse-eu (accessed: 28.02.2024).

23. Stover D. Deteriorating situation at Ukraine's largest nuclear power plant. *The Bulletin for Atomic Scientists.* August 19, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/08/deteriorating-situation-at-ukraines-largest-nuclear-power-plant/ (accessed: 21.02.2024).

24. Stover D. Ukraine forges ahead with nuclear power. *The Bulletin for Atomic Scientists.* July 4, 2022. URL: https://thebulletin.org/2022/07/ukraine-forges-ahead-with-nuclear-power/ (accessed: 25.02.2024).

25. Teslova E. Rosatom chief calls on West to stop speculating about sanctions against Russia's nuclear sector. *Anadolu Agency*. February 28, 2024. URL: https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/rosatom-chief-calls-on-west-to-stop-speculating-about-sanctions-against-russias-nuclear-sector/3149557 (accessed: 28.02.2024).

Nuclear threat in Russia's war against Ukraine: the IAEA and the EU position

Maksymenko Iryna Volodymyrivna

PhD, Associate Professor
at the Department of International Relations
Odesa I. I. Mechnikov National University
Frantsuzski Blvd., 24/26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1331-5485

Russia's full-scale armed aggression against Ukraine poses threats not only to Ukraine. It has undermined international institutions and legal norms that have governed relations between states for many decades. Russia uses nuclear threats and nuclear blackmail not only against Ukraine but also against other states and international organizations that poses unprecedented threats. The biggest menace is the use of the regular armed forces of the Russian state against the nuclear facilities of Ukraine, their capture and following use as military bases and leverage of pressure on the world community. The article highlights the most serious concerns of Ukrainian nuclear security experts, revealing their assessments of the impact of Russian actions on nuclear and radiation security and the effectiveness of such international organizations as the IAEA and the EU. The combination of methods of qualitative methodology, such as the method of semi-structured anonymous interviews of experts in the field of nuclear policy and nuclear security, as well as the content analysis method of documents and analytical papers, allows the application of an interdisciplinary approach to the issue to be examined and performing of the following research tasks. First, the Ukrainian experts' point of view on the priority threats to nuclear and international security are highlighted. Secondly, the positions of the IAEA and the EU regarding the situation around the ZNPP and other threats that have arisen in Ukraine due to Russia's military actions have been revealed. Then, the article considers the factors that determine the activities of the IAEA and the EU and the limitations of their activities regarding the restoration of the nuclear security regime as well as the existing achievements of these organizations in supporting Ukraine. Special attention is paid to the analysis of the sanctions' issue against the Russian state conglomerate "Rosatom", which is recognized as one of the participants in the illegal seizure of the Chornobyl and Zaporizhzhia nuclear power plants and an organization financing Russia's war against Ukraine. The conclusions summarize the threats to nuclear security that arose as a result of the armed aggression of the Russian Federation and consider the prospects of strengthening the role of the IAEA and the EU in the issue of strengthening nuclear security and restoring trust in international institutions.

Key words: *nuclear security, threat, Russia, Ukraine, IAEA, EU, sanctions, NPP.*

Мельник Юлія Павлівна

Міграційна політика ЄС в контексті військових дій в Україні та світі

УДК 342.721:314.7
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.25

Мельник Юлія Павлівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Національного університету «Одеська політехніка»
просп. Шевченка, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-0392-4941

Світові глобалізаційні процеси та стрімкий розвиток науки та техніки, що викликав пришвидшення суспільних комунікацій, не могли не відбитися на процесах імміграції населення на легальних і нелегальних засадах. Звісно, що розвинуті країни світу постійно піддаються напливам мігрантів, біженців і тих осіб, що шукають притулку, та вимушені контролювати їх за допомогою демократично встановлених способів та вироблення політичних принципів та пріоритетів. З однієї сторони політика розвинутих країн піддається тиску з боку міжнародних стандартів та спільноти, а з іншого – вимушених рішень задля блага внутрішніх інтересів.

Мета дослідження полягає в проведенні аналізу основних тенденцій міграційної політики Європейського союзу в контексті подолання викликів міграційних хвиль зумовлених військовими діями в Україні та світі. При проведенні дослідження були використані структурно-функціональний, системний та компаративістський методи, що дало змогу розкрити зазначену мету у повному обсязі.

Було встановлено, що країни члени Європейського Союзу з періоду після Другої світової війни є привабливою зоною для міграції. З самого початку вона мала темпоральний характер та була трудовою. З метою ліквідації нестачі населення та спеціалістів окремих професій, мігрантів в країнах Європейського Союзу стали розглядати як вимушений захід для подолання вказаної проблеми. Сьогодні міграція в країнах Європейського Союзу розглядається з позитивної та негативної сторони, особливої уваги заслуговують питання біженців та нелегальної міграції.

В ході дослідження були проаналізовані основні нормативно-правові акти Європейського Союзу, встановлені загальні тенденції в зміні міграційної політики Європейського Союзу. Встановлено, що міграційна політика Європейського Союзу зазнавала змін на фоні міграційних хвиль, що були викликані військовими діями в світі в різні історичні періоди. Вказане додатково обґрунтовується розбіжностями в політичних поглядах на проблему міграції країн-членів та їх зобов'язаннями щодо надання різноманітної підтримки у тому числі і фінансового характеру.

Ключові слова: *міграційна політика, біженці, військові дії, Україна, Європейський Союз.*

Постановка проблеми. Зміни у процесах міжнародних відносин та демократизація внутрішньої політики країн світу не могли не відобразитися на суспільному ставленні до міграції як явища, яке безпосередньо стало впливати на формування державної, а іноді і регіональної та світової політики.

Техногенний розвиток, світова глобалізація та інші чисельні фактори ще з початком XX століття прямо чи опосередковано впливали на інтенсифікацію міжнародної міграційної політики та вироблення теоретичних критеріїв оцінки її потоків та причин, прогнозування змін в кількісній структурі населення країн світу, впливу мігрантів на їх політичну систему, економіку, соціум, культуру тощо.

Останніми десятиліттями міжнародна міграція стала мати як свої позитивні, так і негативні сторони, перетворюючись іноді на виклик для пошуку балансу задля врегулювання внутрішньої національної ідентичності та політико-економічної рівноваги на тлі забезпечення міжнародно гарантованих прав людини. Міграція почала використовуватися як інструмент агресивної зовнішньої політики в умовах переформування регіональних та світових центрів сили, поряд з інформацією стає додатковою зброєю невійськового характеру.

Аналіз досліджень та публікацій. Міграційна політика ЄС є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів таких як: Алексєєва Т. І., Антонюк Н. В., Білошицький С. В.,_Заставна О., Кондратюк С., Курилюк Ю. Б., Кушнір Ю., Левандовскі К. М., Микієвич М. М., Овчар П. А., Пак Н. А., Родінова Н. Л., Сливки М., Шинкаренко Т. та ін. Але питання міграційної політики Європейського Союзу в контексті російсько-української війни та військових дій в інших частинах світу, шляхи її розвитку та наслідки є дотепер недостатньо висвітлені в сучасній літературі і потребують додаткового дослідження.

Мета та завдання є проведення аналізу основних тенденцій міграційної політики Європейського союзу в контексті подолання викликів міграційних хвиль зумовлених військовими діями в Україні та світі.

Методи дослідження. При проведенні дослідження були використані структурно-функціональний, системний та компаративістський методи, що дало змогу розкрити зазначену мету у повному обсязі.

Виклад основного матеріалу. Для Європейського Союзу міжнародна міграція залишається наріжною темою сьогодення, квінтесенцією якої є багаторічна історія, сформована законодавчо

регламентована міграційна політика та негативні і позитивні практичні наслідки для країн-членів ЄС.

Сучасні автори виокремлюють різні періоди формування міграційних міжнародних потоків та вказують на різні причини. Так, Алексєєва Т. І., спираючись на роботи різних авторів виокремлює наступні періоди світової міграції:

– період меркантилізму (приблизно з 1500 до 1800 р.), характеризувався впливом та присутністю європейців в різних країнах;

– індустріальний період (початок XIX ст. – приблизно 20-ті рр. XX ст.), центрами міграції стали країни Європи;

– період постіндустріальної міграції (з середини 1960-х рр. XX століття), зміна міграційних векторів, міграція в країни третього світу, поширення міграції на нові індустріальні країни [10, с. 1,2,4; 1, с. 11].

На вказаних періодах людство стикалося з різними викликами, позитивними та негативними, наслідками міжнародних та внутрішніх міграційних процесів та хвиль. Розробці національних та міжнародних політичних та правових засад передували як міграційне перенавантаження, так і пошук шляхів компенсації власних недоліків та нестач.

Сьогоднішня міграційна політика ЄС почала формуватися в період після другої Світової війни, із переорієнтацією європейських країн від політики міграційних заборон, з причин збереження національної та культурної ідентичності, до політики «відкритих дверей», задля залучення робочої сили і компенсації людських повоєнних втрат.

Згодом, к 80-м рокам минулого сторіччя, самонаростаючий процес міграції почав компенсувати проблеми депопуляції і старіння в країнах-членах ЄС, а інтеграція мігрантів, відстоювання власних культурних та релігійних прав, напряму турбувати корінне населення ЄС та його очолення [15; 9; 2, с. 330–331].

Таким чином, відбувся перехід від «розмитої» політики тимчасової фрагментарної міграції, відсутності єдиної політики щодо інтеграції мігрантів та впровадження відповідних політичних рішень до формування законодавчо конкретизованої політики, як на рівні самого ЄС, так і на рівні його членів.

Аналіз літературних джерел стосовно загроз для ЄС від масової міграції дозволяє виокремити: втрату важелів влади, поширення епідемій і захворювань, «виток мізків» із країн, що розвиваються, загрозу громадянських війн, викликаних можливим розколом країн, деформацію етнодемографічної структури населення, зростання економічної та соціальної напруженості, трансформації існуючої системи міжнародних відносин в ЄС, поширення тероризму, внутрішніх міжетнічних конфліктів, зростання рівня злочинності тощо [3, с. 150–157].

Крім того, останніми роками спостерігається поява наукових робіт, присвячених використанню міграції як зброї. Так, К. Грінхіл серед інших виокремлює військову міграційну стратегію [8; 3, с. 151], коли міграційний потік може ослабити стратегічних партнерів воюючих сторін, створити реальну загрозу для їх економіки та національної цілісності.

За часів світової історії «міграційні кризи» неодноразово траплялися під час військових дій та повалення режимів: дії СРСР в Афганістані (Іран, Пакистан), війна РФ проти України (країни ЄС), США (внутрішня міграційна криза з Мексикою), вторгнення США в Ірак, спонсорування опозиції в Сирії (міграційна хвиля до країн ЄС), «арабська весна» 2001 р., повалення режиму Муаммара Каддафі (середземноморська міграційна криза), спроба повалення режиму в Білорусі (організація міграційного потоку до Польщі) тощо.

В вказаному контексті вдале подолання проблеми інтеграції мігрантів та допомоги біженцям для ЄС стає глобальним викликом індикації стійкості, цілісності та спроможності Союзу.

Одним із головних аспектів міграційної політики ЄС також є боротьба з нелегальною міграцією, яка включає в себе контроль за кордонами, спільну поліцейську та розвідувальну діяльність і співпрацю з країнами походження та транзиту. ЄС безумовно прагне сприяти легальній міграції, зокрема через розроблення програм щодо робочої міграції, навчання та інших форм легальної міграції.

На законодавче формування основних рис політики ЄС щодо мігрантів пішло не одне десятиліття. Загальноприйнятим початком докорінних змін прийнято вважати підписання в 1997 р. Амстердамської угоди (набула чинності в 1999 р.). Питання міграції, притулку та свободи пересування знайшли своє відображення в її окремій частині. Новелами угоди стало прийняття загальнообов'язкового законодавства з питань міграції для країн-членів союзу. Основною метою стала гармонізація міграційної політики.

В 2004 р. Європейська Рада затвердила Спільні базові принципи політики інтеграції іммігрантів, а вже в 2009 р. Стокгольмська програма прямо торкнулася міграційної політики, але була зосереджена на збереженні домовленостей досягнутих раніше.

Ціла низка документів, які присвячені міграції, були видані Єврокомісією: 2000р. – формування єдиного Європейського простору, 2008 р. – формування принципів міграційної політики ЄС (створення системи правил та процедур на засадах прозорості та ясності, введення засад солідарності, інтеграції іммігрантів, співпраці з третіми країнами, запобігання нелегальній міграції, єдиної візової політики тощо).

Окрім вироблення загальних політичних тенденцій щодо врегулювання внутрішньої та зовнішньої міграції, пріоритетом для ЄС є формування

єдиної системи притулку, правовою основою якої є Женевська конвенція про статус біженців та спільні гуманітарні принципи 1951 р. Мінімальні стандарти з притулку були з'ясовані на рівні чотирьох директив. Були розроблені спільні підходи щодо стандартів надання притулку, забезпечення харчування під час розгляду заяв щодо надання притулку, гарантування прав на єдність сім'ї, по можливості навчання, працевлаштування та охорону здоров'я. Також були встановлені стандарти уразі прийняття втікачів від військових дій.

В 2011 р. була схвалена Директива із форм міжнародного захисту та оновлений Глобальний підхід до міграції та мобільності 2005 р., в 2013 р. переглянута Директива щодо самої процедури надання статусу біженця. Директива в порівнянні із попередніми спростила отримання статусу біженця, визначила терміни із надання доступу до навчання та працевлаштування.

За час свого існування ЄС неодноразово стикався із потужними міграційними хвилями: «Арабська весна» 2001 р, хвиля 2015 р. у зв'язку із подіями в країнах Африки та Близького Сходу, війна в Україні 2022 р. – дотепер (рис. 1).

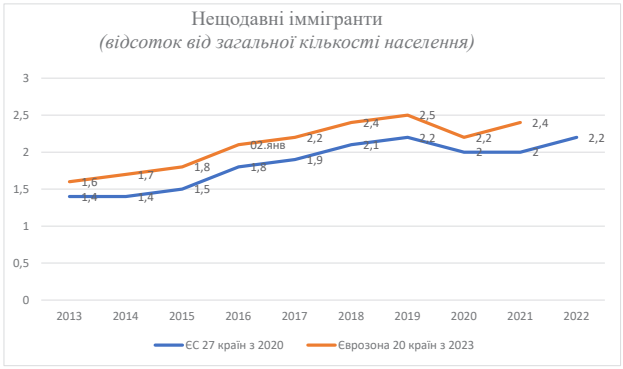

Рис. 1. Нещодавні іммігранти (відсоток від загальної кількості населення) [13]

Вказані події стали своєрідним каталізатором для інтенсифікації співробітництва країн Союзу в контексті подолання міграційних викликів.

Так, «ситуація з біженцями на Мальті та в Італії у 2011 р. оголила ситуацію з питанням активації механізму солідарності держав-членів. З резолюції Європейської Ради видно посилення вимог щодо безпечного та законного шляху в'їзду до ЄС для мігрантів» [5, с. 89].

У 2015 р. було ухвалено рішення про посилення присутності ЄС у світі, підкріплене Планом дій щодо боротьби з контрабандою мігрантів на 2015–2020 рр. Відповідно до положення Європейської комісії від 15 березня 2017 р. були внесені зміни до Шенгенського кодексу про кордони 2006 р. Зокрема, був введений обов'язковий регулярний контроль всіх осіб, які перетинають межі Європейського Союзу [4].

Але російсько-українська війна поставила нові виклики перед ЄС, адже Союз зіштовхнувся з потужнішою міграційною хвилею ніж у 2015 р. (рис. 2, 3).

Рис. 2. Щорічна статистика притулку в країнах ЄС [7]

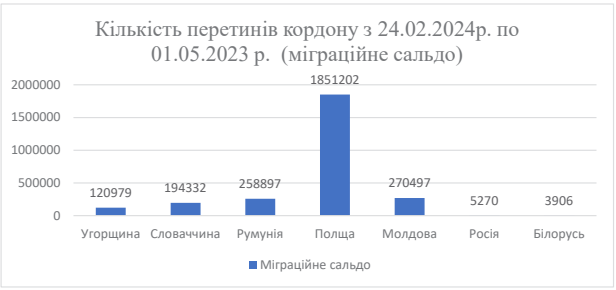

Рис. 3. Кількість перетинів кордону з 24.02.2024 р. до 01.05.2023 р. (міграційне сальдо) [12]

Необхідно відмітити, що за іншими даними, що сформовані за офіційною інформацією країн ЄС, міграційна хвиля з України станом на 31.12.2023 р. складає 5974800 осіб [14].

Після військового вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. ЄС відреагував негайно і продемонстрував дієву солідарність, підтримуючи людей, які потребують допомоги. Вперше у своїй історії ЄС ввів у дію Директиву про тимчасовий захист**,** яка запроваджує нормативно-правові положення для допомоги у врегулюванні масового прибуття людей. Водночас Європейська комісія негайно розпочала координацію з країнами ЄС для збору інформації про ситуацію на місцях та запобігання торгівлі людьми [11].

Лідери ЄС 20 грудня 2023 р. досягнули угоди щодо нової інтегрованої системи й правил для впорядкування потоків нерегулярних мігрантів та шукачів притулку в межах блоку. Угода покликана розподілити тягар утримання новоприбулих між країнами союзу більш рівномірно і «солідарно». Так званий Пакт щодо міграції та притулку лідери ЄС вже охрестили «проривним» та «історичним» [6].

Сьогоднішня міграційна криза в ЄС може викликати різноманітні наслідки для країн-членів, один з яких – підвищення рівня злочинності. З 18.02.2024 р. у ЄС вводиться система інформації та авторизації з метою запровадження в'їзду тих осіб, які можуть становити загрозу громадському порядку.

Висновки. Міграція в ЄС є складною та багатогранною проблемою, яка впливає на економіку,

суспільство та політику країн-членів. Сьогодні ЄС зазнає різних міграційних потоків, включаючи економічних мігрантів, біженців, а також осіб, що шукають притулок.

Одне із найважких навантажень в структурі мігрантів для країн-членів складають біженці. ЄС встановлює стандарти щодо захисту прав біженців та заявників на притулок, а також надає фінансову та технічну підтримку країнам, які приймають біженців.

Спільна міграційна політика ЄС часто стикається з внутрішніми розбіжностями між країнами-членами, а також з критикою з боку громадськості та громадських організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєєва Т. І. Еволюція міграційних процесів крізь призму теорії міжнародних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2019. Випуск 24. частина 1. С. 10.-13. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_1_2019ua/4.pdf (дата звернення: 17.02.2024).

2. Білошицький С. В. Міграційні процеси у провідних кранах ЄС: соціокультурні трансформації та політичні наслідки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2014. Вип. 4-5. С. 328-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_23https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/biloshytskyi_migratsiini.pdf (дата звернення: 17.02.2024).

3. Білошицький С. В. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2016. Вип. 2. С. 138-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_2_10 (дата звернення: 17.02.2024).

4. Курилюк Ю.Б., Родінова Н.Л., Овчар П.А. Проблеми та перспективи міграційної політики ЄС. *Економіка та суспільство.* Випуск № 46 / 2022. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2047/1976 (дата звернення: 17.02.2024).

5. Левандовскі К. М. Тимчасовий захист та статус біженця в контексті української кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2022 № 55. С. 88-93. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc55/18.pdf (дата звернення: 17.02.2024).

6. Новий Пакт щодо міграції та притулку запровадить систему розподілу мігрантів серед країн ЄС. *Голос Америки.* 23 грудня 2023. URL: https://www.holosameryky.com/a/novyi-evropeiskyi-pakt-pro-migratsiyu-ta-prytulok/7409961.html (дата звернення: 17.02.2024).

7. Annual asylum statistics. Eurostat URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Annual_asylum_statistics (дата звернення: 17.02.2024).

8. Greenhill Kelly M. Strategic Engineered Migration as a Weapon of War. Civil Wars, Journal Article. 2008. March. Vol. 10. Is. 1. P. 6–21.

9. Khanna Parag The empire strikes back. *The Guardian.* 2008. 4 February. URL: https://www.paragkhanna.com/the-empire-strikes-back/ (дата звернення: 17.02.2024).

10. Massey D. S. Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. University of Pennsylvania. 2003. 42 p.

11. Migration management: Welcoming refugees from Ukraine. Migration and Home Affairs. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk (дата звернення: 17.02.2024).

12. Number of Ukrainians and Their Migration Abroad Because of the War – Research by Civil Network OPORA. 05 липня 2023. URL: https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791 (дата звернення: 17.02.2024).

13. Recent immigrants by sex, age and citizenship. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfst_rimgpnga/default/table?lang=en (дата звернення: 17.02.2024).

14. UNHCR. The UN Refugee Agency. Ukraine Refugee Situation. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (дата звернення: 17.02.2024).

15. Vernet Daniel. Ce que les politiques savent de l'immigration et ne disent pas. *Slate.fr.* 2013. 29 octobre. URL: http://www.slate.fr/story/79226/politiques-immigration-europe-france-mensonges (дата звернення: 17.02.2024).

REFERENCES:

1. Aleksieieva, T. I. (2019) Evoliutsiia mihratsiinykh protsesiv kriz pryzmu teorii mizhnarodnykh vidnosyn. [The evolution of migration processes through the prism of international relations theory]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vypusk 24. chastyna 1. S. 10–13. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/24_1_2019ua/4.pdf [In Ukrainian].

2. Biloshytskyi, S. V.(2014) Mihratsiini protsesy u providnykh kranakh YeS: sotsiokulturni transformatsii ta politychni naslidky. [Migration processes in the leading EU countries: socio-cultural transformations and political consequences]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 4-5. S. 328-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_23https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/biloshytskyi_migratsiini.pdf [In Ukrainian].

3. Biloshytskyi, S. V. (2016) Mizhnarodna mihratsiia yak riznovyd suchasnoi zbroi: sotsiokulturnyi ta politychnyi aspekty. [International migration as a type of modern weapon: sociocultural and political aspects]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 2. S. 138-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_2_10 [In Ukrainian].

4. Kuryliuk, Yu.B., Rodinova, N.L., Ovchar, P.A. (2022) Problemy ta perspektyvy mihratsiinoi polityky YeS. [Problems and prospects of EU migration policy]. Ekonomika ta suspilstvo. Vypusk № 46. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2047/1976 [In Ukrainian].

5. Levandovski, K. M. (2022) Tymchasovyi zakhyst ta status bizhentsia v konteksti ukrainskoi

kryzy. [Temporary protection and refugee status in the context of the Ukrainian crisis]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. № 55. S. 88-93. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc55/18.pdf [In Ukrainian].

6. Novyi Pakt shchodo mihratsii ta prytulku zaprovadyt systemu rozpodilu mihrantiv sered krain YeS. [The new Pact on Migration and Asylum will introduce a system of distribution of migrants among EU countries]. Holos Ameryky. 23 hrudnia 2023. URL: https://www.holosameryky.com/a/novyi-evropeiskyi-pakt-pro-migratsiyu-ta-prytulok/7409961.html [In Ukrainian].

7. Annual asylum statistics. Eurostat URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Annual_asylum_statistics [In English].

8. Greenhill, Kelly M. (2008. March) Strategic Engineered Migration as a Weapon of War. Civil Wars, Journal Article. Vol. 10. Is. 1. P. 6–21. [In English].

9. Khanna, Parag. (2008, 4 February) The empire strikes back. *The Guardian.* URL: https://www.paragkhanna.com/the-empire-strikes-back/ [In English].

10. Massey, D. S. (2003) Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century. University of Pennsylvania. 42 p. [In English].

11. Migration management: Welcoming refugees from Ukraine. Migration and Home Affairs. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk [In English].

12. Number of Ukrainians and Their Migration Abroad Because of the War – Research by Civil Network OPORA. 05 липня 2023. URL: https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791 [In English].

13. Recent immigrants by sex, age and citizenship. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfst_rimgpnga/default/table?lang=en [In English].

14. UNHCR. The UN Refugee Agency. Ukraine Refugee Situation. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine [In English].

15. Vernet, Daniel. (2013. 29 octobre) Ce que les politiques savent de l'immigration et ne disent pas. *Slate.fr.* [What politicians know about immigration and don't say.] URL: http://www.slate.fr/story/79226/politiques-immigration-europe-france-mensonges [in French].

EU migration policy in the context of military actions in Ukraine and the world

Melnyk Yuliia Pavlivna

PhD in Law,
Associate Professor at the Department of International Relations and Law
Odesa Polytechnic National University
Shevchenko Ave., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0392-4941

World globalization processes and the rapid development of science and technology, which caused the acceleration of public communications, could not but affect the immigration population processes on legal and illegal grounds. Of course, the developed countries of the world are constantly exposed to the influx of migrants, refugees and those seeking asylum, and are forced to control them with the help of democratically established methods and the development of political principles and priorities. On the one hand, the policies of developed countries are subject to pressure from international standards and the community, and on the other – forced decisions for the sake of internal interests.

The purpose of the study is to analyze the main trends of the migration policy of the European Union in the context of overcoming the challenges of migration waves caused by military actions in Ukraine and the world. When conducting the research, structural-functional, systemic and comparative methods were used, which made it possible to reveal the specified goal in full.

It has been established that the member states of the European Union since the period after the Second World War are an attractive area for migration. From the very beginning, it had a temporal character and was labor-related. In order to eliminate the lack of population and specialists of certain professions, migrants in the countries of the European Union began to be considered as a forced measure to overcome the specified problem. Today, migration in the countries of the European Union is considered from a positive and negative side, the issues of refugees and illegal migration deserve special attention.

In the course of the study, the main regulatory legal acts of the European Union were analyzed, and general trends in the change of the migration policy of the European Union were established. It was also found that the migration policy of the European Union underwent changes against the background of migration waves caused by military actions in the world in different historical periods. This is additionally substantiated by differences in political views on the problem of migration of member countries and their obligations to provide various support, including financial support.

Key words: *migration policy, refugees, military operations, Ukraine, European Union.*

Олійник Микола Петрович
Бунєєв Кирило Тарасович

Рашизм: «культурний фронт»

УДК 327.56
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.26

Олійник Микола Петрович
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету
вул. Інститутська, 11, Хмельницький, Україна
ORCID: 0000-0002-3440-4965

Бунєєв Кирило Тарасович
магістр з міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій, аналітик відділу міжнародних зв'язків
Хмельницького національного університету
вул. Інститутська, 11, Хмельницький, Україна
ORCID: 0009-0001-3561-7356

В статті з'ясовано, що «гібридна війна» 2014–2021 рр. росії проти України й, особливо, її повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. актуалізували потребу в наукових дослідженнях ідеології російського агресора – рашизму.
Метою дослідження є проаналізувати вплив рашизму на розвиток російської культури та використання шоу-бізнесу, кіно та відеоігор для пропаганди ідей «русскаго міра».
Відповідно до мети і завдань статті, використовувалися загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Зокрема, порівняльний, дедукції та індукції, системний, хронологічний, а також модифіковані методи витрат і результативності, витрат і вигоди, запозичені з фінансового аналізу тощо.
В результаті проведеного дослідження встановлено, що одну з провідних ролей у пропаганді ідей «русскаго міра» відіграє російський шоу-бізнес. Після відносної свободи творчості в 1990-х роках, його «зірки», в обмін на етери на федеральних телеканалах і вагомі гонорари, стали бійцями рашистського «культурного фронту», зокрема, виступаючи на тимчасово окупованих українських територіях.
Важливу роль у насадженні рашистських ідей влада відводить кінематографу. Після кризових 1990-х, він почав отримувати щедре фінансування, насамперед, на виробництво пропагандистських фільмів. Переломним у цьому плані стала кримінальна драма «Брат» і «Брат-2» в якій вперше пролунав заклик «мочити хахлов». Звернуто увагу, що з'явилася значна кількість воєнно-пропагандистських фільмів, які пропагують ідею «героїзму» російських військових, які «врятували світ та розкрили злі плани Заходу». Характерно що майже в усіх фільмах насаджуються україно фобія, ксенофобія та расизм.
Встановлено, що значну увагою кремль надає популярній серед молоді сфері відеоігор. Акцентовано увагу на те, що російські геймдевери (розробники відеоігр) в своїх творіннях систематично проводять ідеї про загрозу НАТО та українських революцій «мирній» росії.
Доведено повну залежність важливих сегментів російської культури від терористичного російського режиму. Кінематограф, шоу-бізнес, відеоігрова індустрія стали бійцями «культурного фронту», пропагуючи токсичні ідеї рашизму.
Ключові слова: *рашизм, «русскій мір», кінематограф, шоу-бізнес, відеоігрова індустрія.*

Вступ. «Гібридна війна» 2014–2021 рр. росії проти України й, особливо, її повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. актуалізували потребу в наукових дослідженнях ідеології російського агресора. Як звернув увагу професор Володимир Горбатенко, дослідження, присвячені цій проблемі, побачили світ 25 мовами [3]. Серед них, на нашу думку, доцільно виділити праці професорів із США Тімоті Снайдера [16; 17; 21] та Поля Вальєре [20], завідувачки відділу Інституту історії НАНУ Лариси Якубової [18], які внесли суттєвий вклад у з'ясування витоків і суті цієї ідеології, що вплинуло на її ідентифікацію як рашизму. Офіційне його трактування «як нового різновиду тоталітарної ідеології та практики…» містить Заява Верховної Ради України від 2 травня 2023 р. [5]. Проте дослідники рашизму ще майже не звертали ували на використання задля поширення його людожерських постулатів, зокрема, «русскаго міра» засобів культури.

Мета та завдання. Дослідити вплив рашизму на розвиток російської культури та використання шоу-бізнесу, кіно та відеоігор для пропаганди ідей «русскаго міра».

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань статті, використовувалися загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Зокрема, порівняльний, дедукції та індукції, системний, хронологічний, а також модифіковані методи витрат і результативності, витрат і вигоди, запозичені з фінансового аналізу тощо.

Результати. Провідна концепція рашизму «русскій мір» передбачає насаджування через шоубізнес, кіно, розважальну інформаційну та інші засоби «м'якої сили», як серед мешканців росії, так і громадян інших країн, насамперед на пострадянському просторі, ідей гегемонії російської культури, російського способу життя й виняткової цивілізаційної ролі росії в світі. Після впровадження таких ідей в суспільну свідомість, розмивання національної ідентичності, за справу мали братися військові…

Важливу роль у пропаганді ідей «русскаго міра» кремль відводить російському шоу-бізнесу, який «досить швидко пройшов шлях від свободи творчості в 1990-х роках до залежності творчих посередностей від продюсерів і «зоряної хвороби» [15].

З 2000 до 2021 роки російська влада активно співпрацювала з зірками шоу-бізнесу, просуваючи їх на федеральних телеканалах і виплачуючи щедрі гонорари за виступи на окупованих територіях. Однією з найактивніших пропагандистів «русскаго міра» є російська співачка Юлія Чичерина, яка навіть отримала «громадянство» псев-

додержави «ЛНР». Крім того, вона, виступаючи в окупованому Криму, активно просувала гасло «за мужність і силу кримчан». Від неї намагалися не відставати «зірки» російського шоу-бізнесу Валерія, Стас Михайлов, Наталія Корольова, Ігор Ніколаєв, Олег Газманов, Лоліта Мілявська, Григорій Лепс тощо. Під проводом відомого продюсера Йосипа Пригожина, вони відвідували окупований Крим з підтримкою анексії півострова. Від співаків не відстають відомі російські актори та режисери, зокрема «Сергій Безруков, Михайло Боярський, Микола Расторгуєв, Федір Бондарчук, Надія Бабкіна та інші. А Михайло Пореченков у 2014 р. в окупованому Донецьку навіть відвідав позиції бойовиків біля донецького аеропорту й стріляв в напрямку українських військових» [15].

Зазначимо, що низка російських «зірок», утримуються від прямої підтримки російській владі, називають себе «аполітичними» або навіть «опозиціонерами». Однак це на заважає їм виступати на окупованих територіях. До таких виконавців належать «Instasamka», «Morgenstern», «Ленінград» «Монеточка», «Земфіра» «Баста» тощо. Вони намагаються переконати свою аудиторію, що «культура внеполітікі». В цьому контексті характерна еволюції «незалежного» реп-виконавця Morgenstern, ініціатора проєкту #ИзиРеп. Він став популярним серед малоосвічених підлітків та молоді конфліктами з відомими виконавцями, пародіями та реп-кліпами досить низької якості. В 2019–2020 роках він з тріумфом гастролював у Києві, Харкові та Одесі. Його запрошували музичні радіостанції. Крім росії та України, він з тріумфом гастролював на пострадянських просторах. Як результат – Morgenstern став кумиром вище зазначеної публіки. На думку кандидатки філософських наук Тамари Злобіної, Morgenstern представляє сучасного «бунтаря» для молодого покоління, особливо підлітків, які сумніваються в потребі здобувати освіту та традиційних шляхах до успіху. Його підхід до «розкішного життя» та «творчості» надихають підлітків, демонструючи, що багатство і успіх можна досягти через «перформанси» та реп-пісні [6].

Лише його хамська реакція в 2019 р. на трагедію в Одесі, де внаслідок пожежі в коледжі економіки загинуло багато людей, та скасування його концерту «зірка» звернулася з пропозицією: «Давайте влаштуємо замість дня жалоби день, бл**ь, крику» спровокувала скандал та резонанс в Україні» [1].

Характерно, що цей «опозиційний репером» завжди підтримував путіна, стверджуючи, що поважає його за особисті якості, а не політичні дії. Після призначення директором з роботи з молоддю в Альфа-банку, він висловив бажання виступити в окупованому Криму [12].

Російський кінематограф, який в кризові 1990-і, зазнавав фінансових труднощів, з кінці десятиліття почав отримувати великі кошти на виробництво, переважно, пропагандистських фільмів. Особливо великим успіхом не лише в росії, а й на пострадянському просторі користувалися кримінальна драма Олексія Балабанова «Брат» (1997) і «Брат-2» (2000), в якій вперше з екрану пролунав заклик «мочити хахлов». Майже в усіх фільмах насаджувалися українофобія, ксенофобія та расизм. Обурення значної частини глядачів ігнорувалися. Зате широко рекламувалися в росії українофобські фрази головного героя у виконанні Сергія Бодрова. Саме тому ці «політичні гасла 24 лютого 2022 р. українці побачили на танках, броньованих машинах і шевронах російських солдатів, що вдерлися в Україну» [11].

Окрім кримінальних драм, з'явилася значна кількість воєнно-пропагандистських фільмів, які підтримували ідею «героїзму» російських військових, які «врятували світ та розкрили злі плани Заходу». Серед таких фільмів: «Олімпус Інферно», «Русскій характер», «Крим», «Донбасс. Окраіна». На нашу думку, всіх перевершила стрічка «Солнцепьок», яка популяризувала сумнозвісну по боях за Бахмут приватну військову компанію «Вагнер» [10].

Зазначимо, що не залишилася поза увагою російської влади й сфера відеоігор. Їхній суттєвий вплив на свідомість громадян було використано для поширення ідеології рашизму. Крім того, відеоігрова індустрія приносить значно більше прибутку, ніж кіно, серіали, література та комікси.

Російський геймдев (ігрова індустрія) почав свій розвиток у 1990 роках, мав «власний ринок, який орієнтувався на західну аудиторію, згодом у 2003 р. після війни в Іраку та погіршення відносин з США, в росіян зріс «патріотичний» попит на «вітчизняні відеоігри», які освітлювали події минулого. В травні 2003 р. вийшла відеогра «Бліцкриг» – RTS (стратегія у реальному часі) у сетингу (ідентифікація подій в певному часі та просторі) Другої світової – і своїм виходом змінила ринок» [13].

Крім відеоігор про Другу світову війну, російські геймдевери (розробники відеоігр) в нових іграх, зачіпаючи сучасні політичні події у світі. зокрема, розширення НАТО й революцій в Україні трактували їх, як загрозу оточення ворогами «мирної» росії, прославляли «героїзм» росіян і радянських розвідників, які борються проти американських шпигунів та армії НАТО. Характерною в цьому плані є гра «Протистояння: примус до миру» сюжет якої ґрунтується на тому, що Грузія здійснює агресію проти Південної Осетії. Розробники навіть помістили на диск із грою карикатуру президента Саакашвілі, який «нервово жує краватку» під час зустрічі з російським танком. У 2010 р. вийшла гра-стратегія «Протистояння: 3D перезавантаження», за сюжетом якої агресивні дії США в Афганістані спровокували розповсюдження наркоторгівлі, тому

рф не змогла залишитися осторонь і хоче зупинити свавілля американців» [9].

У 2010-х роках російська ігрова індустрія стрімко розвивалась і випускала не лише сюжетні проєкти, а й онлайн-ігри, зокрема, «Танки-Онлайн», «War Thunder», «Worldof Warships» тощо, які завоювали популярність не лише в росії, а й в західних країнах і пострадянському просторі. Завдяки вдалому імітуванні дій бойової авіації, бронетехніки та флоту. Після вторгнення в Україну в 2022 р., провідна компанія-виробник Gaijin Entertainment, прикриваючись тим, що її офіс в Угорщині, стверджує, що залишається «поза політикою», але «насправді вимкнула внутрішні ігрові чати та співпрацює з російським блогером і пособником терористів Олексієм Смірновим, який активно рекламує їхні ігри на тимчасово окупованих територіях та в Україні. Смірнов входить у список бази «Миротворця» як пособник терористів, що допомагає їм збирати гуманітарну допомогу. Канал «Мілітарний» підтвердив, що Смірнов знімає свої відео на окупованих територіях, тестує зброю з Росії та активно подорожує окупуваним південь та сході України» [14].

Остання гра від російської студії Mundfish та її дистриб'ютора, французької компанії Focus Entertainment «Atomic Heart», отримала велику популярність. Після виходу гри, стало відомо, що вона передає всі дані користувача російським спецслужбам. Це викликало скандал та гучний резонанс, і розробники відповіли, що вони «проти насильства» та «утримуються від коментарів на політичні та релігійні теми» [7]. Незабаром Mundfish почали блокувати користувачів, які закликали їх висловити чітку позицію стосовно російсько-української війни, і прибрали згадки про розташування свого головного офісу в росії зі своїх сторінок. Незважаючи на резонанси та скандали гра стала популярною в західних країн яких «привабив екзотичний для них радянський антураж» [7].

Зауважимо, що в 2000–2009 роках росіяни позитивно ставилися до зарубіжних відеоігор, але негативно реагували, коли там говорили про «агресивних і поганих росіян», скаржачись на русофобію в художніх творах. Особливо велике обурення викликав «вихід у 2019 р. нового Call Of Duty: Modern Warfare, в якому показано російську армію як жорстоких вбивць і мародерів» [2].

Висновки. Аналіз розвитку та спрямування різних сегментів російської культури неспростовно свідчить про її повну залежність від терористичного російського режиму. Кінематограф, шоу-бізнес, відеоігрова індустрія, під тиском влади, стали провідниками ідей рашизму загалом та «русскаго міра» зокрема. Фактично вони стали бійцями «культурного фронту», пропагуючи токсичні ідеї ненависті, нетерпимості до демократичних цінностей, ксенофобії тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Одесі російський співак цинічно принизив пам'ять загиблих у пожежі: в мережі хвиля гніву. *Апостроф*. 2019. 9 грудня. URL: https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2019-12-09/v-odesse-rossiyskiy-pevets-tsinichno-unizil-pamyat-pogibshih-v-pojare-v-seti-volna-gneva-video/182486
2. «Выпад в адрес России»: реакція на реліз Call of Duty: Modern Warfare. *Голос Америки.* 2019. 2 листопада. URL: https://www.golosameriki.com/a/call-of-duty-russia/5149299.html
3. Горбатенко В. П. Рашизм. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Рашизм
4. Дорошко М. С., Шпакова Н. В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: Навч. Посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.
5. Заява Верховної Ради України «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненависницьких». 2 травня 2023 року. Ligazakon.net. 2023. 2 травня. URL: https://ips.ligazakon.net/document/DI08917A?an=2
6. Злобіна Т. Про Алішера Моргенштерна, посттпротест та перспективи громадських рухів. *Українська правда*. 2020. 13 грудня. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/13/243361/
7. Казарян С. AtomicHeart– шматок російського неоімперіалізму у світі. *Telegraf Design.* 2023. 2 лютого. URL: https://telegraf.design/atomic-heart-shmatok-rosijskogo-neoimperializmu-u-sviti-videoigor/
8. Карплюк Д. Вибухи житлових будинків: як Путін розпочав другу російсько-чеченську війну. *Главком.* 2020. 9 вересня. URL: https://glavcom.ua/world/observe/vibuhi-zhitlovih-budinkiv-yak-putin-rozpochav-drugu-rosiysko-chechensku-viynu-704209.html
9. Козинкіна Д. «Ніколи знову» перетворилося на «можемо повторити»: як російський ринок ігор став рупором пропаганди. *MC.today*. 2022. 27 квітня. URL: https://mc.today/uk/nikoli-znovu-peretvorilosya-na-mozhemo-povtoriti-yak-rosijskij-rinok-igor-stav-ruporom-propagandi/
10. Кромф І. Повнометражні снаряди війни: як Росія використовує кінематограф у пропаганді. *Суспільне Культура*. 2022. 2 серпня.URL: https://suspilne.media/culture/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/
11. Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC News Україна*. 2022. 1 жовтня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100
12. М'яка сила» Кремля в дії: як Росія експортує свій «культурний продукт» в Україну. *Укрінформ.* 2021. 26 квітня. URL:https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3235466-maka-sila-kremla-v-dii-ak-rosia-eksportue-svij-kulturnij-produkt-v-ukrainu.html
13. Пушкіна В. Пропаганда в іграх: як геймдев допомагав створити російський фашизм. *Highload.* 2022. 26 квітня. *URL*: https://highload.today/uk/propaganda-v-igrah-yak-gejmdev-dopomagav-stvoriti-rosijskij-fashizm/
14. Раєвський Д., Спірін Є. Розробники Escape from Tarkov і War Thunder мовчать про війну та дру-

жать із окупантами. *Бабель.* 2022. 17 червня. URL: https://babel.ua/texts/80120-rozrobniki-escape-from-tarkov-i-war-thunder-movchat-pro-viynu-ta-druzhat-iz-okupantami-tvorci-world-of-tanks-ne-kvaplyatsya-yti-z-rosiyskogo-rinku-igrovi-kompaniji-rf-i-bilorusi-namagayutsya-dogoditi-

15. Російський шоу-бізнес. URL: http://ni.biz.ua/4/4_12/4_12796_shou-biznes-kak-predprinimatelstvo-i-kak-chast-massovoy-kulturi.html

16. Снайдер Т. Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви. *Тексти*. 2022. 20 травня. URL: https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylittya-temryavy-timoti-snajder/

17. Снайдер Т. Шизофашизм Росії: єдиний вихід для РФ – програти війну проти України. *Liga. Net*. 2023. 9 червня. URL: https://www.liga.net/politics/opinion/shizofashizm-rossii-edinstvennyy-vyhod-dlya-rf-proigrat-voynu-protiv-ukrainy

18. Чопа В. Ювілей «чорного жовтня-93», або Ще раз про те, що Україна – не Росія. *Укрінформ*. 2018. 4 жовтня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2551786-uvilej-cornogo-zovtna93-abo-se-raz-pro-te-so-ukraina-ne-rosia.html

19. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.)

20. Valliere P. Ivan Ilyin: philosopher of law, force, and faith. *The Montréal Review*. 2022. жовтень. URL: https://www.themontrealreview.com/Articles/Ivan-Ilyin-Philosopher-of-Law-Force-and-faith.php

21. Snyder T. Ivan Ilyin, Putin's Philosop her of Russian Fascism. The New Yourk Revier. 2018. 16 march. URL: https://www.nybooks.com/ online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/

REFERENCES:

1. V Odesi rosiiskyi spivak tsynichno prynyzyv pam'iat zahyblykh u pozhezhi: v merezhi khvylia hnivu (2019) [In Odessa, a russian singer cynically belittled the memory of those killed in the fire: a wave of anger in the network]. *Apostrof* [Apostrophe]. 9 hrudnia. URL: https://apostrophe.ua/ua/news/ society/accidents/2019-12-09/v-odesse-rossiyskiy-pevets-tsinichno-unizil-pamyat-pogibshih-v-pojare-v-seti-volna-gneva-video/182486. [in Ukrainian].

2. «Vypad v adres Rossii»: reaktsiia na reliz Call of Duty: Modern Warfare (2019) [«Attack against Russia»: reaction to the release of Call of Duty: Modern Warfare.]. *Holos Ameryky* [Voice of America]. 2 lystopada. URL: https://www.golosameriki.com/a/call-of-duty-russia/5149299.html. [in Ukrainian].

3. Horbatenko V. P. (2022) Rashyzm. [Rashyzm] / Velyka ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian encyclopedia]. URL: https://vue.gov.ua/Rashyzm. [in Ukrainian].

4. Doroshko M. S., Shpakova N. V. Heopolitychne seredovyshche ta heopolitychna oriientatsiia krain SND [Geopolitical environment and geopolitical orientation of the CIS countries]: Navch. Posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2011. 204 s. [in Ukrainian].

5. Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vyznachennia isnuiuchoho v Rosiiskii Federatsii politychnoho rezhymu yak rashyzmu ta zasudzhennia yoho ideolohichnykh zasad i suspilnykh praktyk yak totalitarnykh ta liudonenavysnytskykh». 2 travnia 2023 roku. *Ligazakon.net*. 2023. 2 travnia. URL: https://ips.ligazakon.net/document/DI08917A?an=2. [in Ukrainian].

6. Zlobina T. (2020) Pro Alishera Morhenshterna, postprotest ta perspektyvy hromadskykh rukhiv [About Alisher Morgenstern, post-protest and prospects of public movements]. *Ukrainska pravda* [Ukrainian Pravda]. 13 December. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/13/243361//. [in Ukrainian].

7. Kazarian C. (2023) AtomicHeart– shmatok rosiiskoho neoimperializmu u sviti [Atomic Heart is a piece of Russian neo-imperialism in the world]. *Telegraf Design*. 2 liutoho. URL: https://telegraf.design/atomic-heart-shmatok-rosijskogo-neoimperializmu-u-sviti-videoigor//. [in Ukrainian].

8. Karpliuk D. (2020) Vybukhy zhytlovykh budynkiv: yak Putin rozpochav druhu rosiisko-chechensku viinu [Explosions of residential buildings: how Putin started the second Russian-Chechen war. Chief Commissar]. *Hlavkom* [Glavrom]. 9 veresnia. URL: https://glavcom.ua/world/observe/vibuhi-zhitlovih-budinkiv-yak-putin-rozpochav-drugu-rosiysko-chechensku-viynu-704209.html. [in Ukrainian].

9. Kozynkina D. (2022) «Nikoly znovu» peretvorylosia na «mozhemo povtoryty»: yak rosiiskyi rynok ihor stav ruporom propahandy [«Never again» turned into «we can do it again»: how the Russian game market became a mouthpiece of propaganda]. *MS.today*. 27 kvitnia. URL: https://mc.today/uk/nikoli-znovu-peretvorilosya-na-mozhemo-povtoriti-yak-rosijskij-rinok-igor-stav-ruporom-propagandi/. [in Ukrainian].

10. Kromf I. (2022) Povnometrazhni snariady viiny: yak Rosiia vykorystovuie kinematohraf u propahandi [Feature-length projectiles of war: how Russia uses cinema in propaganda.]. *Suspilne Kultura* [Society Culture]. 2 serpnia. URL: https://suspilne.media/culture/266695-povnometrazni-snaradi-vijni-ak-rosia-vikoristovue-kinematograf-u-propagandi/. [in Ukrainian].

11. Morfinov S. (2022) «Rashyzm»: istoriia «rosiiskoho fashyzmu» vid teorii Duhina do ideolohii «Brata-2» [«Racism»: the history of «russian fascism» from Dugin`s theories to the ideology of «Brother-2».]. *BBC News Ukraina* [BBC News Ukraine]. *1 zhovtnia*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100. [in Ukrainian].

12. «M'iaka syla» Kremlia v dii: yak Rosiia eksportuie svii «kulturnyi produkt» v Ukrainu (2021) [The Kremlin's «soft power» in action: how Russia exports its «cultural product» to Ukraine]. *Ukrinform.* 26 kvitnia. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3235466-maka-sila-kremla-v-dii-ak-rosia-eksportue-svij-kulturnij-produkt-v-ukrainu.html. [in Ukrainian].

13. Pushkina V. (2022) Propahanda v ihrakh: yak heimdev dopomahav stvoryty rosiiskyi fashyzm [Propaganda in Games: How Gamedev Helped Create russian fascism.]. *Highload.* 26 kvitnia. *URL*: https://highload.today/uk/propaganda-v-igrah-yak-gejmdev-dopomagav-stvoriti-rosijskij-fashizm/. [in Ukrainian].

14. Raievskyi D., Spirin Ye. (2022) Rozrobnyky Escape from Tarkov i War Thunder movchat pro viinu ta druzhat iz okupantamy. [The developers of Escape from

Tarkov and War Thunder are silent about the war and are friends with the occupiers]. *Babel* [Babel]. 17 chervnia. URL: https://babel.ua/texts/80120-rozrobniki-escape-from-tarkov-i-war-thunder-movchat-pro-viynu-ta-druzhat-iz-okupantami-tvorci-world-of-tanks-ne-kvaplyatsya-yti-z-rosiyskogo-rinku-igrovi-kompaniji-rf-i-bilorusi-namagayutsya-dogoditi-. [in Ukrainian].

15. Rosiiskyi shou-biznes (2022) [Russian show business]. *ni.biz.ua*. URL: http://ni.biz.ua/4/4_12/4_12796_shou-biznes-kak-predprinimatelstvo-i-kak-chast-massovoy-kulturi.html. [in Ukrainian].

16. Snaider T. (2022) Rosiia – tse fashystska derzhava. Yakshcho Ukraina ne peremozhe, nas ochikuiut desiatylittia temriavy. *Teksty*. 20 travnia. URL: https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylittya-temryavy-timoti-snajder/. [in Ukrainian].

17. Snaider T. (2023) Shyzofashyzm Rosii: yedynyi vykhid dlia RF – prohraty viinu proty Ukrainy. *Liga.Net*. 9 chervnia. URL: https://www.liga.net/ politics/opinion/shizofashizm-rossii-edinstvennyy-vyhod-dlya-rf-proigrat-voynu-protiv-ukrainy. [in Ukrainian].

18. Chopa V. (2018) Yuvilei «chornoho zhovtnia-93», abo Shche raz pro te, shcho Ukraina – ne Rosiia [Anniversary of «Black October-93», or Once again about the fact that Ukraine is not Russia]. *Ukrinform*. 4 zhovtnia. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2551786-uvilej-cornogo-zovtna93-abo-se-raz-prote-so-ukraina-ne-rosia.html. [in Ukrainian].

19. Yakubova L. D. (2023) Rashyzm: Zvir z bezodni [Rashyzm: The Beast from the Abyss] / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Akademperiodyka, 318 s. [in Ukrainian].

20. Valliere P. Ivan Ilyin: philosopher of law, force, and faith. *The Montréal Review*. 2022. жовтень. URL: https://www.themontrealreview.com/Articles/Ivan-Ilyin-Philosopher-of-Law-Force-and-faith.php.

21. Snyder T. Ivan Ilyin, Putin's Philosop her of Russian Fascism. *The New Yourk Revier.* 2018. 16 march. URL: https://www.nybooks.com/ online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/.

Racism: "cultural front"

Oliynyk Mykola Petrovych

Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of International Communication
and Political Science
Khmelnytskyi National University
Instytutska str., 11, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3440-4965

Buneev Kyrylo Tarasovych

Master's Degree in International
Relations, Public Communications
and of Regional Studies, Analyst
at the Department of International
Relations
Khmelnytskyi National University
Instytutska str., 11, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: 0009-0001-3561-7356

The article found out that russia's «hybrid war» of 2014–2021 against Ukraine and, especially, its full-scale invasion on February 24, 2022 actualized the need for scientific research into the ideology of the russian aggressor – racism.

The purpose of the study is to analyze the impact of racism on the development of russian culture and the use of show business, cinema and video games to promote the ideas of the «russian peace».

In accordance with the purpose and tasks of the article, general scientific and special scientific methods were used. In particular, comparative, deduction and induction, systemic, statistical, chronological, content analysis, as well as modified methods of costs and effectiveness, costs and benefits, borrowed from financial analysis, legitimization of the source used in propaganda analysis, etc.

As a result of the conducted research, it was established that one of the leading roles in the promotion of the ideas of the «russian peace» is played by russian show business. After the relative freedom of creativity in the 1990s, his «stars», in exchange for airtime on federal TV channels and hefty fees, became fighters of the racist «cultural front», in particular, performing in the temporarily occupied Ukrainian territories.

Cinematography plays an important role in planting racist ideas in Russia. After the crisis of the 1990s, at the turn of the century, he began to receive generous funding, primarily for the production of propaganda films. The turning point in this regard was the crime drama «Brother» and «Brother-2» by Oleksiy Balabanov, in which the veterans of the Chechen war, criminality are glorified, and for the first time the call to «wet the kakhlov» was heard. It was noted that a significant number of war-propaganda films have appeared, which promote the idea of «heroism» of the Russian military, which «saved the world and exposed the evil plans of the West». It is characteristic that almost all films inculcate Ukrainophobia, xenophobia and racism.

It has been established that the russian authorities pay considerable attention to the field of video games. Their influence on the consciousness of citizens was used to spread the ideology of racism. Attention is focused on the fact that russian game developers (developers of video games) systematically convey ideas about the threat of NATO and Ukrainian revolutions to «peaceful» russia in their creations.

The complete dependence of important segments of Russian culture on the terrorist Russian regime has been proven. Cinema, show business, video game industry have become fighters of the «cultural front», promoting toxic ideas of racism.

Key words: *racism, «russian peace», cinematography, show business, video game industry.*

Стрихоцький Тарас Любомирович

Політичний та безпековий виміри взаємин ЄС та РСАДПЗ після завершення Катарської дипломатичної кризи

УДК 327(477:4-12)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.27

Стрихоцький Тарас Любомирович
аспірант кафедри
міжнародних відносин
Національного університету
«Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, Острог,
Україна
ORCID: 0000-0001-6978-8076

Катарська дипломатична криза (2017–2021 рр.), що спалахнула між Катаром з одного боку та Бахрейном, Королівством Саудівська Аравія і Об'єднаними Арабськими Еміратами з іншого, є наймасштабнішим протистоянням між державами-членами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) за усю історію існування цієї організації. Дипломатична криза негативно вплинула на діяльність РСАДПЗ та її відносини з іншими міжнародними акторами. Зокрема, були припинені засідання Спільної Ради ЄС-РСАДПЗ та реалізація Програми спільних дій двох організацій. Завершення дипломатичної кризи дало можливість організаціям не тільки відновити колишній рівень відносин, але і суттєво наростити двосторонні зв'язки.
Мета цієї статті полягає в аналізі діалогу між Європейським Союзом та Радою співробітництва арабських держав Перської затоки у сферах політики та безпеки після припинення дипломатичної кризи у РСАДПЗ. В ході дослідження застосовувалися такі методи, як компаративний та кількісний аналіз, прогностичний метод та контент-аналіз.
У статті простежено хронологію відновлення та поглиблення мультилатеральних політичних та безпекових зв'язків ЄС та РСАДПЗ після завершення Катарської дипломатичної кризи у 2021 році. Розглянуто діяльність Спільних Рад міністрів закордонних справ Європейського Союзу та держав-членів РСАДПЗ. Визначено місце РСАДПЗ у безпекових документах ЄС, прийнятих після завершення дипломатичної кризи, зокрема у таких, як: «Стратегічний компас для безпеки і оборони» та «Стратегічне партнерство із Затокою». Досліджено функції і посадові обов'язки спеціальних представників ЄС та специфіку роботи спеціального представника ЄС у регіоні Перської затоки. Простежено особливості та тематику безпекових та політичних форумів у яких представники Європейського Союзу та РСАДПЗ брали активну участь.
Ключові слова: *ЄС, РСАДПЗ, політичний діалог, безпековий діалог, спеціальний представник ЄС у Перській затоці.*

Вступ. Катарська дипломатична криза стала кульмінацією протистояння між Катаром та КСА, що розпочалося задовго до її початку. Зокрема, КСА відкликала посла із Катару ще у 2002–2008 рр. через критичне висвітлення Саудівської Аравії катарською телекомпанією «аль-Джазіра». У березні 2014 р. Бахрейн, Королівство Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати звинуватили Катар у підтримці тероризму, а також у втручанні у внутрішні справи держав та понизили рівень дипломатичної присутності в Досі. 5 червня 2017 р. Бахрейн, КСА, ОАЕ та їхні союзники у складі «Антитерористичної коаліції» оголосили про повну зупинку дипломатичних та економічних відносин із Катаром. Точні причини початку Катарської дипломатичної кризи у 2017 р. невідомі, однак на думку С. Парваті декілька подій передували безпосередньому початку кризи:

– саміт у Ер-Ріяді, в ході якого Президент США Д. Трамп підтримав дії Саудівської Аравії проти Ірану та його регіональних союзників;

– публікація «аль-Джазірою» інформації про перемовини між ОАЕ та проізраїльськими чиновниками адміністрації США, що викликало негативну реакцію еміратської сторони;

– хакерські атаки проти катарських медіа, в ході яких публікувалися тексти на підтримку Ірану та Ізраїлю, а також рухів «ХАМАС» і «Хезболла» [1].

В той час як Бахрейн, КСА та ОАЕ виступили проти Катару, інші держави-члени РСАДПЗ дотримувалися нейтралітету. Криза завершилася лише у 2021 році декларацією, підписаною в аль-Улі (Al-'Ula declaration) представниками Бахрейну, Єгипту, Кувейту, Оману, Катару, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів.

Дипломатична криза, що тривала майже три із половиною роки, призупинила роботу РСАДПЗ і спричинила розрив дипломатичних, торговельних та економічних зв'язків між найбільш впливовими державами-членами організації. До наслідків конфлікту можна також зарахувати зупинку мультилатерального діалогу на рівні ЄС-РСАДПЗ. Протягом усієї кризи не проводилися засідання Спільної Ради (Joint Council) міністрів закордонних справ, яка складається із представників ЄС та РСАДПЗ і є основним органом взаємодії між двома організаціями [2]. Крім цього, із початком Катарської дипломатичної кризи, було призупинено реалізацію Програми спільних дій (2010–2013 рр.) (Joint Action Programme), продовженої у 2013 р. на невизначений термін.

Мета та завдання. Метою даної статті є аналіз мультилатерального діалогу між ЄС та РСАДПЗ у політичній та безпековій сферах після завершення дипломатичної кризи всередині РСАДПЗ. До основних завдань належить:

– Простежити роль і місце РСАДПЗ у сучасних безпекових документах Європейського Союзу;

– Визначити сучасний стан політичної та безпекової співпраці між Європейським Союзом та РСАДПЗ;

– Проаналізувати та виділити ключові аспекти підсумків засідань Спільної Ради ЄС-РСАДПЗ;

– Дослідити функції спеціального представника ЄС у регіоні Перської затоки та його діяльність.

Методологія дослідження. В ході дослідження були застосовані експлікативні методи та методи аналізу ситуації. Для наочної демонстрації поглиблення зв'язків було застосовано методи компаративного та кількісного аналізу. Історичний аналіз було застосовано для простеження впливу Катарської дипломатичної кризи на мультилатеральні відносини ЄС-РСАДПЗ. Метод контент-аналізу застосовувався при аналізі документів, опублікованих Службою зовнішніх зв'язків ЄС та комюніке Спільних Рад ЄС-РСАДПЗ. Цей метод дозволив визначити місце РСАДПЗ у зовнішньополітичних документах Європейського Союзу, пріоритети зовнішньої політики ЄС щодо держав-членів РСАДПЗ та інструменти політичного і безпекового діалогів. У висновках застосовано прогностичний метод.

Результати. Катарська дипломатична криза негативно вплинула на увесь регіон Близького Сходу, а також показала значні розбіжності усередині РСАДПЗ. Конфлікт завдав суттєвої шкоди відносинам між ЄС та РСАДПЗ: він зупинив мультилатеральний діалог між сторонами під час загострення американо-іранських відносин, пандемії COVID-19 та громадянських воєн у Ємені та Сирії. Як наслідок, були суттєво посилені позиції стратегічного регіонального суперника Королівства Саудівської Аравії – Ірану.

За оцінками Адель Абделя Гафара (Adel Abdel Ghafar) та Сільвії Коломбо (Silvia Colombo), наприкінці Катарської дипломатичної кризи, мультилатеральні відносини між ЄС та РСАДПЗ перебували на історичному мінімумі з кількох причин. По-перше, держави-члени РСАДПЗ активно втручалися у внутрішні справи середземноморських сусідів ЄС під час «Арабської весни». У більшості випадків подібні втручання призводили до посилення дестабілізації на периферії Європейського Союзу та, зокрема, збільшення міграційного тиску на ЄС. По-друге, всередині Європейського Союзу розвинулася втома від Близького Сходу та від довготривалих регіональних конфліктів у Сирії та Ємені. Насамкінець, РСАДПЗ охопила внутрішня криза, яка полягала у дипломатичному та економічному протистоянні Бахрейну, КСА та ОАЕ з одного боку і Катару з іншого, що зупинила роботу організації протягом 2017–2021 років [3].

Важливим поштовхом для відновлення мультилатеральних відносин між ЄС та РСАДПЗ стало завершення кризи. Верховний представник Європейського союзу у закордонних справах та політиці безпеки Жозеп Боррель (Josep Borrell) привітав нормалізацію політичних відносин між сторонами конфлікту 6 січня 2021 р., наступного дня після підписання декларації в аль-Улі. Він зазначив, що відновлення відносин сприятиме регіональній стабільності та подякував Кувейту і США за посередництво. Ж. Боррель додав, що ЄС залишається готовим до посилення співпраці із РСАДПЗ та підтримує посилення регіональної інтеграції [4].

Верховний представник Європейського союзу став першим вищим чиновником Європейської Комісії (за час головуванням Урсули фон дер Ляєн), який здійснив візит до РСАДПЗ. Зокрема, Ж. Боррель відвідав Катар, ОАЕ та КСА восени 2021 р. [5]. В ході візиту до Катару, Верховний представник ЄС зустрівся із еміром Катару та обговорив білатеральні відносини на рівні ЄС-Катар, а також відкриття нового Представництва Європейського Союзу у Досі. В ОАЕ Ж. Боррель провів зустрічі із віце-прем'єр-міністром, міністрами закордонних справ, внутрішніх справ та міжнародного співробітництва, із якими було обговорено партнерство ЄС-ОАЕ, виклики безпеці та зміни клімату. Під час візиту до КСА Верховний представник зустрівся із Генеральним секретарем РСАДПЗ Наєфом аль-Хаджрафом (Nayef al-Hajraf) для обговорення регіональної стабільності, кліматичних змін та торгівлі [6]. Крім цього, Ж. Боррель провів перемовини із міністрами торгівлі та енергетики Королівства Саудівська Аравія і підписав Угоду про співпрацю (Cooperation Agreement) між ЄС та КСА, що поглиблювала двосторонні зв'язки між сторонами. Коментуючи результати візитів Верховний представник зазначив: «…мені було зрозуміло, що Європейський Союз зовсім відсутній у регіоні. Країни Перської затоки хочуть збільшити присутність Європейського Союзу, і ми маємо стратегічний інтерес співпрацювати з ними…» [7]. Ж. Боррель додав, що Європейський Союз відкриє представництво у Катарі у 2023, працює на створенням Спільного Комюніке про партнерство із РСАДПЗ, а також планує провести зустріч Спільної Ради міністрів закордонних справ на початку 2022 р.

Надзвичайно важливим для поглиблення політичного та безпекового діалогів між ЄС та РСАДПЗ став лютий 2022 р. Зокрема, 21 лютого 2022 р. Європейська Рада прийняла рішення про створення Координованої морської присутності ЄС (Coordinated Maritime Presence, CMP) у північно-західній частині Індійського океану з метою посилення стабільності, безпеки та економічного процвітання регіону [8]. Передбачалося, що CMP буде проводитися у координації з існуючими місіями ЄС: операцією «Аталанта» (Operation Atalanta) із протидії піратству в Сомалі та морською місією EMASoH (European-led Maritime Awareness in the strait of Hormuz) в Ормузькій протоці, яку очо-

лює Франція. На думку Цінзії Біанко (Cinzia Bianco), морська місія ЄС посилить позиції ЄС як провайдера регіональної безпеки та зможе сприяти змінам у сприйнятті Європейського Союзу регіональними державами [9]. Крім цього, СМР допоможе гарантувати регіональну безпеку судноплавства у ключовому для світової торгівлі регіоні.

Важливим досягненням у двосторонніх відносинах ЄС-РСАДПЗ стало відновлення роботи Спільної Ради. 22 лютого 2022 р. у Брюсселі була проведена перша (з 2017 р.) Спільна Рада міністрів закордонних справ ЄС та РСАДПЗ під головуванням Ж. Борреля та міністра закордонних справ КСА Файсала бін Фархана аль Сауда [10]. В роботі зустрічі міністрів прийняв участь генеральний секретар РСАДПЗ Наєф аль-Хаджраф. Основною метою засідання було обговорення безпекової ситуації на Близькому Сході. Сторони висловили спільну позицію з приводу подій у Сирії, Афганістані, Ємені та Іраку, а також підтримали ініціативу продовження переговорів у Відні щодо іранської ядерної програми. Підчас засідання Спільної Ради ЄС та РСАДПЗ підписали Програму спільних дій на 2022–2027 рр. та погодили поглиблення співпраці у сферах двостороннього політичного діалогу, регіональної безпеки, контртероризму, торгівлі та клімату.

У березні 2022 р. Європейська служба зовнішніх справ опублікувала «Стратегічний компас для безпеки і оборони» (A Strategic Compass for Security and Defence) [11]. Метою прийнятого документу є створення плану для перетворення ЄС із реципієнта безпеки у світового провайдера безпеки. «Стратегічний компас» містить перелік необхідних реформ у зовнішній та внутрішній політиці Європейського Союзу для безпекового посилення організації. У контексті регіону Перської затоки, ЄС виділяє дві проблеми регіональної безпеки: можливе отримання Іраном ядерної зброї та тероризм і екстремізм, що становлять виклик для економічних і безпекових інтересів організації. Документ визначає Ормузьку протоку ключовим регіональним хабом морської торгівлі, важливим для європейської економічної та енергетичної безпеки. Для ЄС РСАДПЗ є важливим регіональним партнером у безпековому діалозі на Близькому Сході. «Стратегічний компас» передбачає застосування індивідуального підходу щодо розбудови стратегічних відносин, зокрема збільшення європейського безпекової присутності у відносинах із РСАДПЗ.

Основою сучасної політики ЄС у регіоні Перської затоки є Спільне комюніке до Європейського парламенту та Європейської ради про «Стратегічне партнерство із Затокою» (Joint Communication on a “Strategic Partnership with the Gulf”) [12], прийняте у травні 2022 р. Автори документу вказують на ключову важливість підтримки стабільності і безпеки у сусідньому із ЄС регіоні. Крім цього, вони відзначають дипломатичну активність держав-членів РСАДПЗ на Близькому Сході, зокрема у регіонах Африканського рогу та Сахелю. Таким чином, підтримка миру на периферії ЄС неможлива без співпраці та координації дій із цими державами.

Безпека займає чільне місце у структурі документу. Зокрема, авторами пропонуються такі сфери поглиблення безпекової співпраці:

– активізація політичного діалогу із регіональної безпеки та стабільності;

– призначення спеціального представника (Special Representative) ЄС із безпеки у Перській затоці;

– розробка механізму поглиблення взаємодій у сфері морської безпеки;

– посилення технічної підтримки РСАДПЗ у сфері ядерної безпеки;

– поглиблення співпраці у боротьбі з тероризмом і екстремізмом;

– початок діалогу про кібербезпеку та боротьбу із стихійними лихами.

На нашу думку, найважливішим досягненням у контексті прийнятого документу є створення посади спеціального представника ЄС для координації регіональної політики організації. Станом на березень 2024 року посаду займає колишній міністр закордонних справ Італії Луїджі ді Майо (Luigi Di Maio).

Корнеліус Адебар (Cornelius Adebahr) у статті «Робота навиворіт: яка роль спеціальних посланців в Європейській службі зовнішніх справ?» (Working inside out: what role for Special Envoys in the European External Action Service?) аналізує значення і роль цієї посади [13]. Першого спеціального представника ЄС було призначено у середині 90-х років минулого століття у зв’язку із загостренням близькосхідного конфлікту та кризи у регіоні африканських Великих озер. Початково, спеціальні представники працювали там де Європейський Союз не мав спільної стратегії зовнішньої політики. Згодом спеціальні представники стали виконавцями наперед визначеної політики. Автор стверджує, що Лісабонський договір змінив дипломатичну ієрархію ЄС. Зокрема, Договір підпорядкував спеціальних представників Верховному представнику ЄС із питань зовнішньої політики та безпеки. Також Верховний представник отримав право подавати список кандидатур на посаду спеціальних представників до Ради ЄС. Крім цього, делегації Європейського Союзу перебрали на себе частину обов’язків спеціальних представників.

Не зважаючи на те, що кожен мандат спеціального представника має свій окремий статус, можна виділити шість основних функцій спеціальних представників ЄС.

– інформують європейські інституції та національні уряди про свою діяльність у конкретному регіоні;

– представляють інтереси ЄС у регіонах та посилюють імідж Європейського Союзу;

– втілюють спільну зовнішню та безпекову політику ЄС;

– координують дії різних інституцій та національних представництв держав-членів ЄС;

– співпрацюють із ключовими міжнародними регіональними акторами (ООН, НАТО, ОБСЄ) та локальними представниками [14].

На сьогодні існує десять спеціальних представників ЄС: дев'ять «територіальних» та один «тематичний». До територіальних відносять спеціального представника ЄС у справах Боснії і Герцеговини (Johann Sattler), Косово (Tomáš Szunyog), Сахелю (Emanuela Del Re), Центральної Азії (Terhi Hakala), Південного Кавказу та грузинської кризи (Toivo Klaar), Близькосхідного мирного діалогу (Sven Koopmans), Африканського Рогу (Annette Weber), діалогу Белград-Приштина та інших регіональних проблем Західних Балкан (Miroslav Lajčák) та Перської затоки. Спеціальний представник із питань прав людини (Eamon Gilmore) не має чітко визначеного регіону відповідальності, тому вважається «тематичним» [15].

Рішенням Ради ЄС від 15 травня 2023 р. було створено посаду спеціального представника ЄС у регіоні Перської затоки та затверджено кандидатуру Луїджі ді Майо на цю посаду. У Рішенні вказано, що термін перебування представника на посаді складає двадцять один місяць. Для реалізації цілей європейської політики функції спеціального представника ЄС у регіоні Перської затоки є наступними:

– підтримка Верховного представника та Європейської служби зовнішніх дій у реалізації спільної зовнішньої політики та безпеки визначених у Спільному комюніке «Стратегічне партнерство із Затокою»;

– сприяння збереженню миру та запобіганню конфліктам у регіоні, а також пом'якшенню їхніх потенційних наслідків, зокрема шляхом подолання таких спільних загроз, як тероризм, зміна клімату, погіршення стану навколишнього середовища, енергетична безпека;

– забезпечення послідовності зовнішньополітичної діяльності Європейського Союзу та сприяння інтересам організації в регіоні;

– сприяння кращому розумінню ролі ЄС та його регіональної присутності, боротьбі з дезінформацією, налагоджуванню міжособистісних контактів;

– зміцнення індивідуальних контактів з регіональними партнерами, та міжнародними організаціями, зокрема із Радою співробітництва арабських держав Перської затоки, Лігою арабських держав та ін. [16].

На відміну від деяких спеціальних представників, чиї резиденції розташовані у регіонах діяльності, офіс спеціального представника ЄС у регіоні Перської затоки розташований у Брюсселі. Таким чином, протягом перших тижнів роботи, спеціальний представник зустрівся із послами у Брюсселі всіх без винятку держав-членів РСАДПЗ. Було проведено зустрічі із міністрами закордонних справ Катару, Оману, Бахрейну, ОАЕ та Кувейту. КСА залишається єдиною країною, міністр закордонних справ та міністр торгівлі якої зустрічалися із спеціальним представником двічі. Окрім цього, були проведені координаційні зустрічі із представниками США, НАТО, Швейцарії, Туреччини, Ізраїлю та Єгипту. Луїджі ді Майо як представник ЄС був присутній на похороні еміра Кувейту шейха Навафа аль-Ахмада аль-Сабаха (Nawaf Al-Ahmad Al-Jaber Al-Sabah) 17 грудня 2023 р. [17].

На думку Леонардо Мацукко (Leonardo Mazzucco) з Інституту дослідження арабських держав Затоки у Вашингтоні (Arab Gulf States Institute in Washington), призначення спеціального представника відображає бажання керівництва ЄС розширити політичне представництво у регіоні Перської затоки. Серед причин зростання регіональних інтересів ЄС, автор називає безрезультативність перемовин про відновлення Спільного всеосяжного плану дій з Іраном та все більш антизахідну політику Тегерану, а також зміцнення ірано-російських взаємин, зокрема у військовій та політичній сферах. Крім цього, автор вказує на позитивну роль РСАДПЗ, зокрема Катару та ОАЕ у порятунку афганців та громадян ЄС у Кабулі у 2021 р. Л. Мацукко з обережним оптимізмом говорить про призначення Луїджі ді Майо, відзначаючи його політичну зрілість та досвід перемовин з лідерами РСАДПЗ у контексті диверсифікації постачання енергоносіїв до Італії після 24 лютого 2022 р. [18].

9–10 жовтня 2023 р. було проведено двадцять сьому зустріч Спільної ради ЄС-РСАДПЗ, у результаті чого було підписано одне з найбільших за об'ємом спільних комюніке. Подія стала першою зустріччю міністрів держав-членів двох міжнародних організацій, що тривала два дні. За підсумками переговорів, сторони домовились проводити регулярний безпековий діалог стосовно морської безпеки, кібербезпеки, нерозповсюдження БПЛА, ядерного і ракетного озброєння. ЄС та РСАДПЗ домовилися вивчити можливості координації європейської безпекової місії у північно-західній частині Індійського океану із державами регіону. Сторони привітали проведення спільного форуму із регіональної безпеки та кооперації у ЄС і зобов'язалися підготувати перший в історії спільний саміт глав держав-членів ЄС та РСАДПЗ. Найбільш обговорювані питання були пов'язані з сферами політики та безпеки, адже їм присвячена 13 із 31 пункту комюніке. ЄС та держави-члени РСАДПЗ сформували спільну позицію щодо: територіальних суперечок між Кувейтом та Іраком, ОАЕ та Іраном, російсько-української війни, громадянських воєн у Сирії,

Ємені, Сомалі та Судані, а також щодо протистояння Ірану із КСА та Ізраїлю із рухом «ХАМАС». Окрім того обговорювалися питання економічної, кліматичної та науково-освітньої взаємодій [19].

Суттєво розширеними були також і взаємодії Спільного комітету із співпраці. 4 лютого 2022 р. у Ер-Ріяді вперше із 2020 р. відбулося 30-те засідання Спільного комітету із співпраці ЄС і РСАДПЗ. На засіданні були присутні заступник Генерального секретаря організації з політичних справ та перемовин Абдулазіз Алувайшеґ (Abdulaziz Aluwaisheg) та заступник генерального директора відділу справ Близького Сходу європейської зовнішньої служби Карл Халлерґард (Carl Hallergård) [20]. Під час 31-ї зустрічі 28 лютого 2023 у Брюсселі було суттєво розширено діалог: А. Алувайшеґ зустрівся із старшим координатором європейської морської місії у північно-західній частині Індійського океану Майклом Пульшом (Michael Pulch) [21] та представниками Катару [22] і Бахрейну [23].

ЄС активізував двосторонні відносини із РСАДПЗ і на міжнародних форумах. Зокрема, 5–6 червня 2024 р. в штаб-квартирі РСАДПЗ у Ер-Ріяді відбувся дводенний захід під назвою «Конференція РСАДПЗ-ЄС щодо боротьби з ідеологією екстремізму» (GCC-European Conference on Combating Extremist Ideology). Підчас заходу представники ЄС та РСАДПЗ обговорювали практичні та процедурні питання співпраці у боротьбі з тероризмом та екстремізмом. Учасники з держав-членів та організацій громадянського суспільства представили декілька доповідей з метою обміну досвідом у сфері протидії екстремістській ідеології та обговорили методи вербування терористів [24; 25]. Варто додати, що у серпні 2023 р. у Джидді було організовано масштабну зустріч радників з національної безпеки майже сорока держав та міжнародних організацій. На зустрічі були присутні представники Європейської комісії, Європейської Ради та радники з національної безпеки п'яти арабських монархій Перської затоки. Представники Оману у зустрічі участі не брали [26].

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що завершення Катарської дипломатичної кризи дозволило ЄС і РСАДПЗ повністю відновити двосторонні мультилатеральні відносини у сферах політики та безпеки. По-перше, відновила роботу Спільна Рада – найвищий орган політичної кооперації між двома організаціями. В подальшому, саме в ході діяльності Спільної Ради було суттєво поглиблено двосторонні відносини, зокрема погоджено «Програму спільних дій 2022–2027» та висловлено можливість проведення саміту лідерів двох організацій. По-друге, відбулася активізація діяльності Спільного комітету із співпраці.

Варто зазначити, що ініціатива активізації відносин надходить із боку Європейського Союзу. Зокрема, у таких документах ЄС як «Стратегічний компас для безпеки і оборони» та Спільне комюніке про «Стратегічне партнерство із Затокою» наголошується на важливій ролі держав-членів РСАДПЗ у регіональній безпеці на периферії ЄС, зокрема на Близькому Сході, Африканському Розі та у Сахелі. Створення посади спеціального представника ЄС із безпеки у Перській Затоці є важливим досягненням в контексті «Стратегічного партнерства із Затокою». Таким чином, можна очікувати, що європейська регіональна політика стане більш скоординованою, послідовною та враховуватиме специфіку зовнішньополітичних інтересів держав-членів РСАДПЗ. Водночас, діяльність спеціального представника сприятиме кращому розумінню РСАДПЗ спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС.

Зважаючи на сучасний стан відносин між ЄС та РСАДПЗ, можна припустити, що вони будуть продовжувати розвиватися у напрямі поступового поглиблення політичної та безпекової співпраці. Обидві сторони зацікавлені у стабілізації периферійних регіонів, стримуванню Ірану та активнішій участі ЄС у безпековій архітектурі регіону Перської затоки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Parvathy, S. (2021). Qatar Diplomatic Crisis A look Back on the Crisis and Possible Solutions 2017. Journal of Political Sciences & Public Affairs. P. 4.

2. EU-GCC Cooperation Agreement. (1989). The European External Action Service. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/tradoc_140300.pdf.

3. Ghafar A., Colombo S. (2020). EU-GCC Relations. The Path towards a New Relationship. Konrad-Adenauer-Stiftung. URL: https://www.kas.de/documents/286298/8668222/200401+Policy+Report+No+2+GCC-EU+Path+towards+a+New+Relationship.pdf/25e95278-7689-2ec2-0b14-e27197b49969?version=1.1&t=1585898593194.

4. GCC: Statement by the High Representative Josep Borrell on the normalisation of relations among Gulf countries. (2021). EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/gcc-statement-high-representative-josep-borrell-normalisation-relations-among-gulf-countries_en.

5. Daily News 04 / 10 / 2021. (2021). EEAS. 2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_21_5024.

6. Josep Borrell Fontelles. (2021). twitter.com. 2021. URL: https://twitter.com/JosepBorrellF/status/1444589616858861568.

7. Foreign Affairs Council: Remarks by the High Representative/Vice-President Josep Borrell at the press conference. (2021). EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/tunisia/foreign-affairs-council-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-press-conference_und_en?s=126.

8. Council Conclusions on the Implementation of the Coordinated Maritime Presences Concept in the North-Western Indian Ocean. (2022). Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/54437/st06255-en22.pdf.

9. Bianco C. (2022). The role of Europe in Gulf maritime security. International Register of Shipping. URL: https://intlreg.org/2022/06/17/the-role-of-europe-in-gulf-maritime-security/.

10. Co-Chairs' Statement – 26th EU-GCC Joint Council and Ministerial Meeting. (2022). Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/22/co-chairs-statement-26th-eu-gcc-joint-council-and-ministerial-meeting/?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Co-Chairs%27%20Statement%20-%2026th%20EU-GCC%20Joint%20Council%20and%20Ministerial%20Meeting.

11. A Strategic Compass for Security and Defence. (2022). EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-0_en.

12. Joint Communication to the European Parliament and the Council: A Strategic Partnership with the Gulf. (2022). EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Joint%20Communication%20to%20the%20European%20Parliament%20and%20the%20Council%20-%20A%20Strategic%20Partnership%20with%20the%20Gulf.pdf.

13. Adebahr C. (2011). Working inside out: what role for Special Envoys in the European External Action Service. European Policy Centre. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/141469/pub_1216_working_inside_out.pdf.

14. The Scope and Mandate of EU Special Representatives (EUSRs). (2019). Directorate General for External Policies of the Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/603469/EXPO_STU(2019)603469_EN.pdf.

15. EU Special Representatives. (2024). EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-special-representatives_en.

16. Council Decision (CFSP) 2023/963 of 15 May 2023 appointing the European Union Special Representative for the Gulf region. (2023). Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023D0963.

17. EU in Kuwait. (2023). twitter.com. URL: https://twitter.com/EUinKuwait/status/1736457531386376682.

18. Mazzucco L. (2023). First EU Gulf Envoy Takes Office Amid Push to Revamp Ties. Arab Gulf States Institute in Washington. URL: https://agsiw.org/first-eu-gulf-envoy-takes-office-amid-push-to-revamp-ties/.

19. Co-Chairs' Statement of the 27th GCC-EU Joint Council and Ministerial Meeting. (2023). Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/10/co-chairs-statement-of-the-27th-gcc-eu-joint-council-and-ministerial-meeting/.

20. GCC and EU 30th Meeting of Joint Cooperation Committee Concludes its Work. (2022). Saudi Press Agency. URL: https://www.spa.gov.sa/2326791.

21. GCC Assistant Secretary for Political Affairs and Negotiations Meets European Official. (2023). Saudi Press Agency. URL: https://www.spa.gov.sa/en/bac82e08e4u.

22. Qatar Partakes in 31st Meeting of GCC-EU Joint Cooperation Committee. (2023). Ministry of Foreign Affairs of Qatar. URL: https://www.mofa.gov.qa/en/all-mofa-news/details/1444/08/07/qatar-partakes-in-31st-meeting-of-gcc-eu-joint-cooperation-committee.

23. Bahrain participates in GCC-EU meeting. (2023) Bahrain News Agency. URL: https://www.bna.bh/En/BahrainparticipatesinGCCEUmeeting.aspx?cms=q8FmFJgiscL2fwIzON1%2BDgaWwHXDaNab3zepXW%2FTWvY%3D.

24. Statement Issued by the 156th Session of the GCC Ministerial Council. (2023). Gulf Cooperation Council. URL: https://www.gcc-sg.org/ar-sa/MediaCenter/NewsCooperation/News/Pages/news2023-6-11-2.aspx.

25. Qatar Participates in GCC-EU Conference on Countering Extremist Ideology, Radicalization. (2023). OANA News. URL: https://oananews.org/content/news/qatar-participates-gcc-eu-conference-countering-extremist-ideology-radicalization.

26. National Security Advisors and Representatives of a Number of Countries and International Organizations Concluded their Meeting in Jeddah Regarding the Ukrainian Conflict. (2023) Saudi Press Agency. URL: https://www.spa.gov.sa/en/732712f5e5g.

Relations between the EU and the GCC after the end of the Qatar diplomatic crisis in the political and security domains

Strykhotskyi Taras Liubomyrovych

Postgraduate Student at the Department of International Relations
National University of Ostroh Academy
Seminarska str., 2, Ostroh, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6978-8076

The Qatar diplomatic crisis (2017–2021), which broke out between Qatar on the one hand and Bahrain, the Kingdom of Saudi Arabia and the United Arab Emirates on the other, is the most significant confrontation between the members of the Gulf Cooperation Council (GCC) within its entire history. The diplomatic crisis harmed the activities of the GCC and its relations with other international actors. In particular, the EU-GCC Joint Council meetings and the EU-GCC Joint Action Programme implementation were suspended. The end of the diplomatic crisis allowed both the EU and the GCC to restore the former level of relations and increase bilateral ties.

This article analyzes the dialogue between the European Union and the Gulf Cooperation Council in politics and security after the end of the diplomatic crisis within the GCC. Comparative and quantitative analysis, prognostic methods, and content analysis were used in the research.

This article traces the chronology of the restoration and deepening of multilateral political and security ties between the EU and the GCC after the end of the Qatar diplomatic crisis in 2021. In addition, it traces the activities of the EU-GCC Joint Council. It is determined the GCC's place in the EU's security documents adopted after the end of the diplomatic crisis, such as: "Strategic Compass for Security and Defense" and "Strategic Partnership with the Gulf". The functions and duties of the EU Special Representatives (EUSRs) and the specifics of the work of the EUSR in the Gulf. The author outlines the peculiarities and topics of security and political forums in which the representatives from both the European Union and the GCC took an active part.

Key words: *EU, GCC, political dialogue, security dialogue, EU Special Representative in the Gulf.*

Чекаленко Людмила Дмитрівна

Системна складова зовнішньополітичних рішень

УДК 327(94)
DOI https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.28

Чекаленко Людмила Дмитрівна
доктор політичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
дипломат
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут всесвітньої історії Національної
академії наук України
вул. Леонтовича, 5, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2819-9424

Потужною складовою реалізації зовнішньої політики є розробка схем прийняття кардинальних рішень для досягнення позитивного результату. Зазначене створює мережеву сітку зовнішньополітичного існування держави, через яку реалізуються її власні національні інтереси.

Держава, яка спирається на засади міжнародного права, керується виробленими і прийнятими цивілізованим світом правовими нормами, а також канонами міжнародної моралі. Стратегічне позиціонування в зовнішніх діях вимагає дискурсної оцінки природи чотирьох основних складових, які змінюють світ та визначають його динаміку: взаємозалежність, складність, швидкість і невизначеність.

Зовнішньополітичний дискурс формує схеми прийняття зовнішньополітичних рішень, а також прийнятні сценарії подальшого розвитку. Реалізація продуманої, логічно обґрунтованої і виваженої політики уможливлює розбудову дискурсивної мережі домовленостей на офіційному і неофіційному рівнях. Доволі складним питанням в цій сфері є те, що ці відносини не є сталими, бурхливо еволюціонують і концептуально змінюються під пресом світової і регіональної кон'юнктури. І в цьому постійно змінному калейдоскопі подій, країн, конфліктів і протистоянь складно спрогнозувати подальший хід подій і політичне майбутнє. Складно, але необхідно. Саме дискурси в зовнішньополітичній і дипломатичній площині залучаються до аналітичного процесу і сприяють розв'язанню посталих проблем, про що йдеться у поданій статті. Для розкриття сутності дискурсу автором використано системний підхід. При цьому зазначимо, що дискурс і сам являється методом, який застосовується для розв'язання і вирішення низки питань міжнародних відносин. Поза тим, автор використовує порівняльний метод і метод аналізу, а також синергетичну методику, за результатами якої маємо цілісну картину того чи того явища зовнішньополітичної площини.

Ключові слова: *загрози безпеці, ООН, регіональна кон'юнктура, зовнішньополітичний дискурс, рашизація, прогнозні сценарії.*

Вступ. У зовнішньополітичних засадах цивілізованих держав закладено традиційні історичні цінності суб'єктів міжнародних відносин, кредо національної політики і сутність її існування, тобто буття однієї з сотень одиниць, які розпадаються, об'єднуються, зникають і постають у новому вимірі незалежно від людських бажань і волі осіб, що їх населяють, тобто нас, людей. Так, у цьому хаосі прагнень і інтересів, зіткнень і війн карбується зовнішньополітична складова, зокрема стратегії і тактики, методи і принципи, паперові угоди і угоди джентльменські, тобто весь набір, без якого неможливі буття і діяльність держави, що зазвичай використовують національні уряди для реалізації своїх інтересів.

Мета автора полягає у розкритті суті зовнішньополітичного дискурсу, визначенні його складових, а також дослідженні практики застосування цього методу в політиці України.

Огляд публікацій. Праці, присвячені загальним проблемам дискурсу, – це наукові публікації видатних аналітиків з теорії і практики міжнародних відносин: Юргена Габермаса [9], Пітера Дальгрена [4], Девіда Х'юма [11], Стенлі Дж. [8], Мішеля Фуко [7] та ін. Дослідження згаданих авторів є концептуально різнобарвними щодо обраних тем і щодо схем викладу, однак цікавими, оскільки створили їх талановиті люди, про яких ми як цивілізована нація, маємо знати.

Чіткого визначення політичного дискурсу шановний читач не знайде в науковій чи популярній літературі. Є різноманітні спроби опису цього явища, як, наприклад, у представників філологічних наук, що «вивели» безліч різноманітних літературних дискурсів із сотень жанрів і різновидів літературних творів. Політологічна наука стриманіша і виокремила лише *три види власного дискурсу*. Перший стосується дискурсивних практик у політичному процесі, до яких залучені всі учасники: від політиків і організацій до громадян. Другий різновид дискурсу – це інформація**,** де описані ідеї, позиції, інтереси політичних суб'єктів, що обговорює суспільство. Третій – це тексти виступів і самі виступи політиків-професіоналів, матеріали політичних установ тощо.

На запитання, що ж таке **зовнішньополітичний дискурс**, можна прийняти наступне авторське формулювання: *це сукупність усіх мовних актів, що використовуються в політичних дискусіях на тлі протокольних засад публічної поведінки.* Отже, політичний дискурс насамперед є спілкуванням людей. **Дипломатичний дискурс** заснований на вербальному і невербальному спілкуванні, його визначення більш розлоге і конкретизоване, оскільки має конкретні професійні відмінності й особливості, які відсутні в інших дискурсах. Отже, дипломатичний дискурс є окремим типом дискурсу, основними ознаками якого є *інтердискурсивність* – масовий адресат, використання кооперативних та конфронтаційних стратегій; *ритуалізація* – діалогічність-бесіда, протокольні дипломатичні умови, а також *персуазивність* –

переконування протилежної сторони. Політичний і дипломатичний дискурси спрямовані на майбутній контекст, а складові культурного та інформаційного дискурсів – на минулий (літературний, наприклад) і нинішній стан (інформаційний). Порівняно з іншими, майбутні контексти є виграшними, оскільки їх важко заперечити і неможливо своєчасно перевірити. Зовнішньополітичний дискурс *творить образ і навіть модель ворога, до того ж доводить його негативи.* Саме ворог винен у тому, що ситуація є не такою, як планувалося. Ворог завжди цементує суспільство, змушує його діяти. Отже, зовнішньополітичний дискурс моделює інтереси суспільства у зовнішній політиці, а формують його різноманітні автори і споживачі. Дипломатичний дискурс творять вітчизняні автори й іноземні споживачі. Часто дискурсивні вміння політика важать більше за його особисті риси.

Сьогодні аналітики, як згадувалося, виокремлюють низку дискурсів. Найпопулярніші з них: політичний, дипломатичний, теле- і радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, літературний, дискурс паблік рілейшнз (ПІаР), рекламний дискурс, релігійний, філософський, економічний тощо. Список можна продовжувати, оскільки дискурсів є стільки, скільки є професій. Як бачимо, поняття дискурсу є таким широким, що універсального визначення цього явища поки важко віднайти. *Дискурс і надалі залишається «розмитою» категорією*.

Сучасне поняття дискурсу походить від фр. *discours* – промова, розмова на якусь тему, тобто єдність процесу мовлення та ситуації, в якій воно відбувається. У латинській мові слово *discursus означало «розмова про щось»*. У значенні «спілкування» воно відоме в класичній латині, а в середньовічній латині набуває додаткового значення – *«міркування».* Вважають, що першим у значенні, близькому до сучасного, це слово вжив американський лінгвіст *Зеллінг Гарріс* 1952 року у статті *«Discourse Analysis»* [10]. Дослідник звертав увагу на вивчення мовних одиниць, довших за одне речення, з урахуванням соціальної ситуації, в якій вони існують. Як науковий термін, *«дискурс»* оформився на початку 1970-х [2]. Філософського значення термін набув завдяки роботам *Мішеля Фуко* (1971). У визначенні Фуко, дискурс – це сукупність висловлювань, що належать до однієї і тієї самої системи формацій. Саме так можна говорити про кліматичний дискурс, дискурс економічний, дискурс природничої історії і дискурс психіатрії [7]. У філософії дискурс – це також міркування, в якому кожна чергова логічна ланка залежить від попередньої і зумовлює наступну. Термін *«дискурсивне мислення»* можна вживати як синонім логічного або раціонального мислення.

Різноманітні дискурси є носіями конкретних покликань, тобто виконують свої визначені місії. Мета внутрішньополітичного дискурсу, наприклад, – боротьба за владу, наукового – встановлення істинності й закономірності, педагогічного – соціалізація, навчання людини, рекламного – просування товару або певного стилю поведінки. Мета зовнішньополітичного дискурсу – реалізація зовнішньополітичних завдань держави. Своєрідним є релігійний або фідеїстичний дискурс. Деякі учені подають його як рівнозначний іншим, а інші вказують на відмінність фідеїстичної комунікації від інших типів спілкування. Американський соціолог *Роберт Белла* визначив релігію як особливу систему комунікації – символічну модель, що формує людський досвід – і пізнавальний, і емоційний [1].

Зовнішньополітичний дискурс є квінтесенцією взаємодії суспільства і світу загалом, надає можливість краще зрозуміти, як формуються зовнішньополітичні рішення, як обирають прийнятні варіанти розв'язання проблем, як ці рішення співвідносяться з іншими іноземними урядовими та неурядовими структурами тощо. Корисно знати різноманітні аналітичні моделі зовнішньополітичних процесів, щоб зрозуміти, як держави досягають успіху в реалізації власних інтересів. Основні моделі зовнішньополітичного дискурсу запропонував американський аналітик та науковець із зовнішньої політики *Т.* Аллісон в роботі *«Сутність рішення: Пояснення кубинської ракетної кризи»* [15]. Автор виокремлює модель раціонального суб'єкта, модель бюрократичної політики та модель організаційного процесу. До перерахованих вище Грем Аллісон додав *міжгалузеву політичну модель та модель політичного процесу*. Для аналізу зовнішньої політики, переконував дослідник, необхідно визначити її відносні сильні та слабкі сторони, зрозуміти шлях вибору, який сприятиме зовнішньополітичному виграшу.

Яскравим прикладом розгортання зовнішньополітичного і дипломатичного дискурсів лютого 2022-го постало питання: як захистити Україну через зовнішньополітичні механізми двосторонніх відносин, стратегічного партнерства і міжнародних організацій. З цією метою 22–26 грудня 2022 року в Києві відбулася Конференція послів України під гаслом: «Війна і нові горизонти у світі», її головна тема – протидія повномасштабній агресії росії проти України. Президент України Володимир Зеленський, який взяв участь у роботі форуму, визначив пріоритетні завдання дипломатів із відсічі російській агресії та просування національних інтересів України у світі. Посли отримали чіткі вказівки щодо реалізації міжнародних ініціатив, що їх запропонував Глава Української держави, зокрема Формули миру, а також ґарантування продовольчої безпеки у світі [12].

Широкий дискурс щодо причин агресії росії проти України сформував цілісну картину загарбницької навали. Вивчення й обговорення низки історичних документів допомогло відкинути ідею

про начебто «неготовність» росії до війни, «непродуманість російських дій» тощо. Без історичного дискурсу було б неможливим проаналізувати причини нападу на Україну, виявити прогалини у договірно-правовій системі [3].

Вдумливий дискурс в безпековій політиці зорієнтував керівництво України на запровадження захисних схем, що формуються на односторонньому, дво- і багатосторонньому рівнях. Перший сфокусований на розбудові власних безпекових ресурсів, що спираються на Збройні сили власної держави. Другий рівень, що зростає з двосторонньої підтримки дружніх країн, покликаний захищати вже обох партнерів. Вищим виявом такого захисту, на наше переконання, є надання власних Збройних сил з метою відвернення небезпеки, що загрожує стратегічному партнерові. Стратегічне партнерство на вищому рівні Сполучені Штати Америки закріпили з деякими із своїх партнерів – Республікою Корея, Тайванем, Японією тощо. Політичний дискурс сприяв посиленню третього рівня захисту – колективного**,** *у* якому беруть участь кілька держав, що об'єднують власні зусилля у протистоянні ворогові (схема НАТО). Найвищим рівнем захисту світового масштабу могла би пишатися тільки одна захисна система за покликанням – система безпеки Організації Об'єднаних Націй. Підтримуючи заяву Генсека Організації від 24 лютого 2022 року, 141 країна одностайно підтвердила суверенітет України [14]. Однак, з огляду на низку перепон, ООН є безсилою повною мірою покарати російського агресора. Виникає також багато питань щодо присутності росії в ООН і Раді безпеки.

Звернення України до ООН, засудження російської агресії, визнання росії агресором роблять актуальним наступний не менш важливий дискурс, а саме про **правомірність членства росії в ООН**. У Статуті ООН досі немає згадки про членство росії. Йдеться лише про срср як постійного члена Ради безпеки ООН. Отже, росія на відміну від України й Білорусі ніколи не була членом ООН. Суть така, що росія та срср – це окремі держави, різні суб'єкти міжнародного права, яких у жодному разі не можна ототожнювати. Як відомо, коли срср 1991 року зник як суб'єкт міжнародного права і як геополітична реальність, автоматично було припинене і його членство в ООН. Однак того ж року місце союзу в Раді безпеки ООН, і як наслідок – у Генеральній асамблеї Організації захопила росія, абсолютно безпідставно оголосивши себе «державою-правонаступницею» Союзу. На підтримку членства рф в ООН та постійного місця в Раді безпеки в обхід Статуту Організації «спрацювали» дружні відносини між пострадянськими республіками й «особисті контакти» перших осіб США і росії.

Завдяки проведеному дискурсу постало питання: на яких підставах росія має місце в Генеральній Асамблеї ООН і постійне місце у Раді безпеки ООН? Після розпаду срср 1991 року Сполучені Штати Америки розглядали російську федерацію як державу – єдину його правонаступницю.

Інших правових підстав чи документів, на яких ґрунтується правонаступництво, немає. Жодних рішень РБ та ГА ООН щодо прийняття рф до ООН не було схвалено. Більше того, у статті 23 Статуту ООН немає згадки про росію в переліку постійних членів Ради Безпеки. І Секретаріат ООН не оприлюднив відповідних документів стосовно кваліфікаційних кроків із набуття членства рф в Організації. Отже, росія була визнана де-факто правонаступницею насамперед через страх США перед радянським ядерним спадком. У результаті: росія успадкувала радянське місце в Раді безпеки ООН [3]. Наведемо приклад, що висвітлює ситуацію про ротацію претендентів на членство в ООН. Так, *Тайвань був замінений Китайською Народною Республікою в Раді безпеки 1971 року. Для цього знадобилося дві третини голосів Генеральної Асамблеї.* Отже, є прецедент. І такі зміни можливі за міжнародної волі. Проведений дискурс із зазначеного питання сприяв знаходженню низки компонент міжнародної системи, які можуть бути використані в інтересах України. Насамперед це *обов'язок доброї волі або обов'язок сумлінності (*Стаття 2 Статуту ООН), а також *принцип неприпустимості зловживання правом*, коли постійний член Ради безпеки ООН (у цьому разі агресор) не має права блокувати подальші резолюції Ради безпеки. Отже, згадані положення Статуту ООН можуть бути основою правового аргументу протидії агресору.

Широке обговорення і обґрунтування **питання приналежності Криму** розвінчали загарбницькі наміри росії привласнити собі українську історію через фальсифіковане так зване «обґрунтування тяглости російської історії», що є російським фейком. Саме в Криму розташований центр зародження християнства у слов'янському ареалі – Херсонес Таврійський, де прийняли хрещення київські князі, звідки пішла легендарна християнізація всього краю. Крим потрібен росії як засіб обґрунтування засадничої концепції росії – походження від Візантійської імперії – колиски християнства. Росія не має власних історичних коренів слов'янства, оскільки походить від угро-фінських племен. «Татаро-монголи були «хрещеними батьками» московської державності», – доводить видатний історик Ярослав Дашкевич [5]. Тому росія загарбала кримську землю разом з українською історією.

За роки з дня оголошення російської незалежності 12 червня 1990 року, її інституції сформулювали «нову доктрину». Серед її складових – «особлива цивілізаційна місія», «оновлена історія», «перевага і зверхність» над іншими народами,

тоталітаризм тощо, що є ознаками фашизації держави. Типовим виявом рашизму, за яким завжди можна розпізнати фашизм, є брехня своєму народові і світу [13]. З думками зарубіжних учених, як Роже Бурдерон, Лоуренс Брітт, Умберто Еко, а також Дж. Стенлі та Тімоті Снайдер збігаються і авторські характеристики російського фашизму, який має 14 ознак [15].

Висновки. Зовнішньополітичний і дипломатичний дискурси є необхідними складовими методики дослідження міжнародних відносин. Поглиблений дискурс з питань війни і політики росії розкрив причини російського прагнення реваншу.

В умовах ескалації війни наша держава, застосовуючи зовнішньополітичний і дипломатичний дискурси, активно шукає і знаходить засоби протистояння та захисту, впроваджуючи механізми покарання агресора. З огляду на політичну ситуацію, що склалася, аналізуємо досвід поколінь і застосовуємо відповідні моделі і механізми історичних, дипломатичних, економічних і комунікативних надбань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bellah, Robert N. (2012). Religion in Human Evolution: From the Paleolithic to the Axial Age. (PDF). Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2011; pp. xxvii + 746. https://www.researchgate.net/publication/264735757_Robert_N_Bellah_Religion_in_Human_Evolution_From_the_Paleolithic_to_the_Axial_Age_Cambridge.

2. Dictionary of Indo-European Concepts and Society by Émile Benveniste. (1969). 594 pages. URL: https://haubooks.org/dictionary-indo-european-concepts-society/.

3. Чекаленко, Л.Д. (2023). Фашизм – рашизм 21 століття. Всесвіт. 2023. № 2. URL: -rashyzm/.

4. Dahlgren, P. (2006). The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. 21 Aug. 2006. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10584600590933160

5. Дашкевич, Я. (2011). Як Московія привласнила історію Київської Русі. URL: https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm.

6. Еко, У. (2023). 14 ознак фашизму. Ua Post. 13 травня 2023. URL: https://www.uapost.us/blog/umberto-eko-14-oznak-fashyzmu/?fb_comment _id=3352654384758366_4429419210415206.

7. Foucault, M. (1994). The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. Vintage; Reissue edition 1994. 416 p.

8. Stanly, Jason. (2018). How fascism works. URL: https://www.crowdcast.io/e/how-fascism-works/register?fbclid=iwar1qcvn09pqq 17iux53qqa5hnrg_vd5ueblyzimcj4fy02t6–gbrqfq8nc.

9. Habermas, J. (1985). The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve Lectures. Polity Press. 1985. 225 p. URL: https://old.tsu.ge/data/file_db/anthim/07.pdf

10. Harris, Z.S. (1952). Discourse Analysis: a sample text. Language. 1952. Vol. 28, No. 4. P. 474–494. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Discourse-Analysis%3A-A-Sample-Text-Harris/0f2d98c02fbcac128c9aa925964eeb0ddfae8840.

11. [Hume D.] Political discourses. By David Hume Esq. (1752). Edinburgh: printed by R. Fleming. 1752. URL: http://ia600201.us.archive.org/28/items/humespolitical00 humeuoft/humespolitica l00humeuoft.pdf

12. Конференція послів України під гаслом: «Війна і нові горизонти у світі». URL: https://www.kmu.gov.ua/news/konferentsiia-posliv-ukrainy-2022-viina-i-novi-horyzonty-u-sviti

13. Методи геббельса: за що путін вихваляє кривавого нацистського пропагандиста. (2022). URL: https://www.5.ua/suspilstvo/metody-hebbelsa-za-shcho-putin-vykhvaliaie-kryvavoho-natsystskoho-propahandysta-223021.html

14. Віра Перун, Олександр Кравченко. Генасамблея ООН підтримала резолюцію "Про справедливий і сталий мир в Україні". (2022). URL: https://lb.ua/world/2023/02/23/546924_genasambleya_oon_pidtrimala.html

15. "Про тиранію" Тімоті Снайдера: аналіз та резюме. (2017). URL: https://www.getstoryshots.com/uk/books/on-tyranny-summary/

REFERENCES:

1. Bellah, Robert N. (2012). Religion in Human Evolution: From the Paleolithic to the Axial Age. (PDF). Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2011; pp. xxvii + 746. https://www.researchgate.net/publication/264735757_Robert_N_Bellah_Religion_in_Human_Evolution_From_the_Paleolithic_to_the_Axial_Age_Cambridge.

2. Dictionary of Indo-European Concepts and Society by Émile Benveniste. (1969). Translated by Elizabeth Palmer, Foreword by Giorgio Agamben. 2016. 594 pages. URL: https://haubooks.org/dictionary-indo-european-concepts-society/.

3. Chekalenko, L. (2023). Fashyzm-rashyzm 21 stolittia. [Fascism – racism of the 21st century]. Vsesvit. 2023. № 2. Kyiv. URL: -rashyzm/ [in Ukrainian].

4. Dahlgren, P. (2006). The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. 21 Aug. 2006. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10584600590933160

5. Dashkevych, Ya. (2011). Yak Moskoviia pryvlasnyla istoriiu Kyivskoi Rusi. How Moscow appropriated the history of Kyivan Rus]. URL: https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm [in Ukrainian].

6. Eko, U. (2023). 14 oznak fashyzmu. [14 signs of fascism]. Ua Post. 13 travnia 2023. URL: https://www.uapost.us/blog/umberto-eko-14-oznak-fashyzmu/?fb_comment _id=3352654384758366_4429419210415206 [in Ukrainian].

7. Foucault, M. (1994). The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. Vintage; Reissue edition 1994. 416 p.

8. Stanly, Jason. (2018). How fascism works. URL: https://www.crowdcast.io/e/how-fascism-works/register?fbclid=iwar1qcvn09pqq 17iux53qqa5hnrg_vd5ueblyzimcj4fy02t6–gbrqfq8nc.

9. Habermas, J. (1985). The Philosophical Discourse of Modernity. Twelve Lectures. Polity Press. 1985. 225 p. URL: https://old.tsu.ge/data/file_db/anthim/07.pdf

10. Harris, Z.S.(1952). Discourse Analysis: a sample text. Language. 1952. Vol. 28, No. 4. P. 474–494. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/

Discourse-Analysis%3A-A-Sample-Text-Harris/0f2d98c02fbcac128c9aa925964eeb0ddfae8840

11. [Hume D.] Political discourses. By David Hume Esq. (1752). Edinburgh: printed by R. Fleming. 1752. URL: http://ia600201.us.archive.org/28/items/humespolitical00 humeuoft/humespolitica l00humeuoft.pdf

12. Konferentsiia posliv Ukrainy pid haslom: «Viina i novi horyzonty u sviti».(2022). [Conference of ambassadors of Ukraine under the slogan: "War and new horizons in the world."]. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/konferentsiia-posliv-ukrainy-2022-viina-i-novi-horyzonty-u-sviti [in Ukrainian].

13. Metody hebbelsa: za shcho putin vykhvaliaie kryvavoho natsystskoho propahandysta. (2022). [Goebbels' methods: why Putin praises the bloody Nazi propagandist]. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/metody-hebbelsa-za-shcho-putin-vykhvaliaie-kryvavoho-natsystskoho-propahandysta-223021.html [in Ukrainian].

14. Perun, V., Kravchenko, O. (2023). Henasambleia OON pidtrymala rezoliutsiiu "Pro spravedlyvyi i stalyi myr v Ukraini" [The UN General Assembly supported the resolution "On a just and lasting peace in Ukraine."]. URL: https://lb.ua/world/2023/02/23/546924_genasambleya_oon_pidtrimala.html [in Ukrainian].

15. "Pro tyraniiu" Timoti Snaidera: analiz ta reziume. (2017). [Snyder, T. Timothy Snyder's On Tyranny: An Analysis and Summary]. URL: https://www.getstoryshots.com/uk/books/on-tyranny-summary/ [in Ukrainian].

Systemic component of foreign policy decision

Chekalenko Liudmyla Dmytrivna

Doctor of Political Science, Professor,
Merited Worker of Science
and Technology of Ukraine, Diplomat
Taras Shevchenko National University
in Kyiv,
Institute of World History of the National
Academy of Sciences of Ukraine
Leontovich str., 5, Kyiv. Ukraine
ORCID: 0000-0002-2819-9424

A powerful component of the implementation of foreign policy is the development of schemes for making cardinal decisions in order to achieve a positive result. The above creates a network grid of the state's foreign policy existence, through which its own national interests are realized.

The state, which relies on the principles of international law, is guided by the legal norms developed and accepted by the civilized world, as well as the canons of international morality. Strategic positioning in external actions requires a discursive assessment of the nature of the four main components that change the world and determine its dynamics: interdependence, complexity, speed and uncertainty. Foreign policy discourse forms schemes for making foreign policy decisions, as well as acceptable scenarios for further development. The implementation of a well-thought-out, logically justified and balanced policy enables the development of a discursive network of agreements at the official and unofficial levels. A rather difficult issue in this area is that these relations are not permanent, rapidly evolving and conceptually changing under the pressure of global and regional conditions. And in this constantly changing kaleidoscope of events, countries, conflicts and confrontations, it is difficult to predict the further course of events and the political future. Difficult, but necessary. There are the discourses in the foreign policy and diplomatic sphere which are involved in the analytical process and contribute to the solution of the problems that have arisen, which are discussed in the presented article. To reveal the essence of the discourse, the author used a systematic approach. At the same time, we note that the discourse itself is a method that is used to solve a number of issues of international relations. In addition, the author uses the comparative method and the method of analysis, as well as the synergistic method, which is based on the results of a complete picture of this or that phenomenon of the foreign policy plane.

Key words: *security threats, UN, regional situation, foreign policy discourse, rasization, predictive scenarios.*

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • *С. Корзун*

Комп’ютерна верстка • *М. Михальченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 23,75. Ум. друк. арк. 22,32.
Підписано до друку 26.01.2024. Наклад 150 прим. Замовлення № 0324/228

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.